

A PARASZTI ÉLETMÓD TÜKRÖZŐDÉSE AZ UGOCSAI MAGYARSÁG TÁRGYI KULTÚRÁJÁBAN

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a néprajz tudományágban

Írta: Kész Barnabás okleveles történelem szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Néprajzi programja) keretében

Témavezető: Dr. Bódi Erzsébet
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

Nyilatkozat

Én, Kész Barnabás, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne talált irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok a doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve öt éven belül nem vontak vissza tőlem odaitélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Kész Barnabás

A paraszti életmód tükröződése az ugocsai magyarság tárgyi kultúrájában

Doktori disszertáció

Írta:

KÉSZ BARNABÁS

Témavezető:

DR. BÓDI ERZSÉBET

tudományos főmunkatárs

Debrecen, 2018

I. Bevezetés

A harmadik évezredbe lépve a néprajzkutatók és a laikusok számára egyaránt nyilvánvalóvá vált, hogy a modern világ minden korábbinál gyorsabb változásai a legeldugottabb vidékek és települések hagyományos kultúráját is kikezdi, s e példátlan kultúraváltás (*akkulturáció*) hatását a magyar közösségek, többek között a kárpátaljai magyarság sem kerülheti el. Egyes nézetek szerint a kultúra elemeinek állandó cseréje egy természetes folyamat, következésképpen az etnográfusoknak nem annyira a pusztuló elemek felleltározásával, hanem az élő jelenségek magyarázatával kell foglalkozniuk.¹ Ezt módszertanilag abban az esetben fogadhatnánk el, ha a megsemmisülés határára jutó, lassan történetivé váló hagyományt és kultúrát a néprajzkutatók már mindenütt kellőképpen leírták, rögzítették, dokumentálták, feldolgozták volna. Ez azonban messze nem történt meg a magyarság népi kultúrájával, melynek egyes elemei egyre kevésbé működő, esetenként csak *survival - jelenségként, kultúrscökevényként* maradtak fenn napjainkig. Ilyen pusztulásra ítélt terület a hagyományos tárgyi kultúra is, amely például a kárpátaljai magyarság esetében messze nem volt kellőképpen felkutatva és dokumentálva. Ugyanakkor az említett régióban nem ment végbe oly rohamosan a gazdasági átalakulás, mint más, nyugatabbra eső magyarlakta területeken, ezért itt viszonylag sok eredeti, archaikus tárgyi eszköz fennmaradt, ami a kutatást lehetővé és fölöttébb aktuálissá teszi.² Bátran kijelenthetjük, hogy az elmúlt évszázad jelentős változásai ellenére a népi kultúra ma is jelen van Kárpátalján (csak átalakult, és folyamatosan alakul ma is), tehát van még mit kutatni. Lényegében ez volt kutatási témám felvetésekor a kiinduló hipotézis, s jelen dolgozattal ezt a koncepciót próbáltam igazolni. Hiszem, hogy a tárgyelemző vizsgálatok segítségével a néprajzkutatók hozzájárulhatnak a kárpátaljai magyarság túlnyomó részét alkotó falusi lakosság hagyományos életformájának rekonstruálásához (véleményem szerint első lépésben a 20. század első felének *paraszti* mindennapjait kellene dokumentálni, majd ezt követően a *kolhozrendszer* és a rendszerváltást követő évtizedek *utóparasztinak* mondható viszonyait is).

¹ A 20. század második felében egyes nyugat-európai néprajzosok még a néprajzi tárgyak és gyűjtemények létjogosultságát is megkérdőjelezték, feleslegesnek nyilvánítva az anyagi kultúra néprajzi kutatását is. (Paládi-Kovács 2009b: 22.)

² A téma aktualitását fokozza, hogy a szaktudósok szerint az utóbbi három évtizedben jelentősen felértékelődtek a tárgyvizsgálatok és a múzeumok, amit jelez „a tárgyak társadalmi életének” vizsgálata, a *posztmodern* világ tárgyibőségével jellemezhető konzumkultúrájának, a *fogyasztói társadalomnak* a megértéséhez szükséges tárgyszociológiai vizsgálatok megjelenése. (Paládi-Kovács 2009b: 23.)

Ha a népre gondolunk, elsősorban az ősi termeléssel, a földműveléssel és állattartással foglalkozó, falvakban és tanyákon élő parasztokat³ képzeljük magunk elé, akik évszázadok alatt formáltak ki primitív, szigorú, puritán, kemény, és mégis kerek, csodálatos és komplex világukat.⁴ E túlnyomórészt agrártársadalomnak tekinthető közösség gondolkodását, fő erkölcsi követelményét az *autarchiára* való törekvés jellemezte, amely foszlányaiban még ma is megfigyelhető falvainkban. Mint ahogyan a szláv eredetű *paraszt* kifejezés is *egyszerűt* jelent, a hagyományos, munkaközpontú paraszti világ eszköztárában is a használhatóság, racionalitás a meghatározó tényező. A paraszti életmód egységének alapja a föld volt.⁵ A munka, a természet leküzdése mellett a föld volt a legfőbb érték, természetesen a föld képezte a paraszti rétegeződés alapját is.⁶ Egy parasztember, ha pénzről beszélt, mindig a földre gondolt. Ugyanakkor, ahogyan a falusi emberek a kemény munka mellett mindig megtalálták a szórakozás lehetőségét is; ehhez hasonlóan a munkaeszközök, viseletük, otthonuk sem nélkülözik az esztétikai érzéket a használhatóság mellett.

³ Itt és a következőkben a kifejezés pejoratív értelmezésétől elhatárolódva, a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi réteget értjük. Érdekes, hogy már a 20. század elején is gyakran *polgárt*, *földművest* mondtak a *paraszt* helyett, úgy igyekeztek kerülni ezt a kifejezést, mint Amerikában a *néger* megnevezést. (Losonczy 1977: 188.)

⁴ Magyarországon a „népet” még a 20. század derekán is a kutatók nagy hányada (például Ortutay Gyula) a parasztsággal azonosította, amit az ország gazdaságának és társadalmának agrárjellege indokoltta is tett. Ugyanakkor többen (például Schwartz Elemér) felhívták a figyelmet arra is, hogy a népi kultúra már jóval a jobbágyparasztság kialakulása előtt is létezett, ráadásul az amúgy is vitatott „népi kultúra” („parasztkultúra”, „populáris kultúra”) hordozói közül hiba lenne kizárni a városlakókat, kézműveseket, gyári munkásokat és más rétegeket. Tálasi István az ún. „utóparasztság” korszakában, 1979-1980-ban már a semlegesebb „rurális”, „rusztikus” jelzőkkel javasolta felváltani a „paraszti” és a „népi” terminust. (Paládi-Kovács 2009b: 15–16, 19–20, 114.) Dolgozatom címében mégis maradtam a „paraszti életmód” megfogalmazásnál, mivel a vizsgált időszakban (1900–1950) ezt érvényesnek tekinthetjük az ugocsai falvak lakosságára vonatkoztatva. Azt is figyelembe vettem, hogy a kárpátaljai, ezen belül is az ugocsai magyar lakosság a falvakban koncentrált, míg a városok (még a Nagyszőlőshöz hasonló kisvárosok is) már akkoriban is etnikailag vegyes lakosságúak voltak, színes kultúrával és hagyományokkal (ezért a városi polgárság, értelmiség kutatására nem is vállalkoztam). Az ugocsai falvak lakossága pedig túlnyomórészt földből és állattartásból élt. Még a falusi iparosokat (például a salánki bodnárokat) sem tekinthetjük külön társadalmi rétegnek, afféle parasztiparosok voltak, mint ahogyan a falvak kisszámú értelmiségi rétege is hasonló mentalitású volt. Az ún. kismemesi falvak (például Tiszapéterfalva, Tiszakeresztúr) lakóit pedig a sors kényszerítette a paraszti életformára; nemesi származásukat a viseletükben, lakóházaik kialakításában és berendezésében néha megfigyelhető sajátos vonásokon, gyermekeik kitaníttatására irányuló törekvésükön kívül inkább csak a kollektív tudat és egy-egy máig őrzött „kutyabőr” őrizte meg. A téma magyarországi kutatói is felhívják a figyelmet arra, hogy a magyar *paraszt* szónak szélesebb értelme van, mint például a német *Bauer* kifejezésnek, mivel valamennyi falusi lakost jelenti, akik a második világháborúig az összlakosságnak több mint a felét tették ki. (Fél – Hofer 1997: XIV.) Kósa László is rámutatott, hogy a parasztság társadalmi határai nem élesek, olyan széles átmeneti rétegek kapcsolódnak hozzájuk, mint például a falusi kisiparosok, a kétfalusi bányászok és gyári munkások. (Kósa 1991: 9.)

⁵ A parasztembert még az apai-nagyapai házhoz sem kötötték oly erős érzelmi szálak, mint az öröklött földhöz. (Fél – Hofer 1997: 341.)

⁶ Losonczy 1977: 191–206. Sárkány Mihály például a birtokolt föld alapján 5 típusba sorolta az általa kutatott varsányi gazdaságokat az idegen munkaerőt rendszeresen foglalkoztató nagygazdától (A) a rendszeresen munkát vállaló zsellérékig (E). Maguk a falusiak csak a papot, a tanítót és es a helyi nagybirtokost nem sorolták be a paraszti rétegek társadalmi hierarchiájába, maguktól valamivel előbbre valóként tartották számon őket. Míg hagyományosan a falu vezetőit a módos parasztok közül választották, a szocializmus beköszöntével a falu és a termelőszövetkezet elöljárói általában a legalsóbb rétegekből kerültek ki, a nagygazdákat pedig *kuláknak*, *osztályellenségnek* nyilvánították és retorzióknak vetették alá. (Sárkány 1978: 66, 91, 102.)

A történelemtudomány tanítása szerint e tradicionális paraszti világ azonban már a 20. század első felében is a vége felé közeledett; ezt a néprajzi kutatások is alátámasztják, miként a későbbiekben jelen dolgozatban is olvashatunk róla. A jobbágyság megszűnését követő polgárosodás, iparosodás Magyarország legelmaradottabb vidékein is felbomlasztotta a paraszti önellátást és a hagyományos életvitelt. A 20. század második felében végbement szövetkezetesítés (az általam kutatott régióban, Kárpátalján a jelenség *kolhozosítás* néven ismert) pedig e paraszti korszak végét jelentette. Gazdasági, szociális, politikai és kulturális téren egyaránt jelentős változások kezdődtek. Rövid idő leforgása alatt eltűnt az életnek évszázados hagyományok alatt kimunkált, megszokott, természetes rendje. Felborult a ciklikusságon alapuló földművelő-állattartó közösségek természetközelsége, s ebből adódóan szigorú, de a túlélési stratégia feltételeit biztosító szabályokhoz kötött életmódja. Míg egymásfél évszázaddal ezelőtt a lakosság kétharmada mezőgazdasággal foglalkozott, ma talán még egyötöde sem él a földből, de még azokat sem nevezhetjük parasztnak a klasszikus értelemben.⁷ Korábbi eszközeiket, technikáikat, munkaszervezésüket korszerűbbre cserélték; a falusi házak modernizálódtak, a megmaradt néhány eredeti parasztházból jobbik esetben vendégházak, üdülők, esetleg tájházak lettek; az önellátás helyett a falusi emberek is nagyrészt üzletben vásárolnak, fennmaradt régi használati eszközeik dísz tárgyként városi lakásokba vagy a történelmi emlékként falumúzeumokba vándorolnak. Egyrészt a gyorsuló és globalizálódó, másrészt vállalkozásokat igénylő világunkban sokan érzik egyre nagyobb hiányát annak az erőnek, ami generációkon keresztül meghatározta a parasztember életét, irányította cselekedeteit, formálta jellemét és gondolkodását – a hagyománynak.⁸ Megfigyelhető, hogy napjainkban egyre többen fogják fel világszerte: hagyomány nélkül nem lehet élni, hisz az ad választ az élet kihívásaira, tanít meg kezelni a nehézségeket, nyújt menedéket minden nemzet számára, segít elkerülni a gyökértelenséget és a többségi nemzetbe való beolvadást. Ez különösen érvényes és aktuális a kisebbségi helyzetben élő kárpátaljai magyar nemzetiség számára, melynek fennmaradása attól függ, meg tudja-e őrizni a jövőben is nyelvét és kultúráját továbbra is, magáénak vallja-e saját értékeit a kisebbségekkel szemben nem túl barátságos környezetben is?

⁷ Kárpátalja magyar falvaiban egyelőre még más a helyzet: nyelvtudás és kellő ambíció hiánya miatt csak kevesen vállalnak állami hivatali vagy szakmunkási pályát. Állításomat saját tapasztalataimra is alapozom, melyeket helyi lakosként, tanáremberként és politikusként az évtizedek során szereztem. A lakosság többsége Kárpátalján továbbra is a földből él, ám ez az életforma sem nevezhető már igazán parasztinak a szó megszokott értelmében.

⁸ Azonban naivitás lenne azt hinnünk, hogy a *hagyomány* a parasztembernek pontosan előírja, hogy mi a teendő. Valójában egy gazdának több választási lehetősége is van, amelyek közül választani óriási felelősséggel jár. (Fél – Hofer 1997: XV.) A másik érdekes megfigyelés, hogy bár a parasztnak életét az ésszerűség határozta meg, a falusi emberek azonban sokszor nem mentek el az ésszerűség határáig: ez megfigyelhető a munkaerejének beosztásában, a család ellátásában, a föld kihasználásában, vagy például abban, hogy a lovat akkor is bőven ellátta abrakkal, ha nem várt el tőle mindig egyenértékű munkavégzést. (Fél – Hofer 1997: 462.)

A hagyományos paraszti világot tehát mára szinte teljesen elveszítettük, s ez ellentmondásos érzelmeket kelt bennünk. „Maradinak” titulált, romantikusabb beállítottságú kortársaink sajnálják a „falusi idillt”, a vidéki élet hangulatát, a népi nyelv ízét, a cifra viseletet, a hagyományos táncokat és népművészetünk más alkotásait. De azoknak is igazat kell adnunk, akik a haladás, a könnyebb élet mellett törnek lándzsát, hisz ez a fejlődés, az élet rendje. A modernizáció azonban nem jelenti szükségszerűen minden régi érték pusztulását. A paraszti életforma tovább él nyelvünkben és művészetünkben, de tradicionális tárgyi műveltségünkben is. Ahhoz, hogy ez a kincs továbbra is értékes legyen, fel kell vállalnunk a letűnő világ, a hagyományos paraszti életforma emlékeinek felkutatását, értelmezését, megőrkítését utódaink számára. Ez a cél lebegett előttem is, amikor nekiláttam dolgozatom megírásának.

Köztudott, hogy a parasztság volt a hagyományos magyar társadalom legjelentősebb, legnagyobb számú társadalmi osztálya. A parasztság teremtette meg azt a népi kultúrát, paraszti művészetet, amely a mai magyarság számára is igen fontos. Hisz a modern magyar társadalom gyökerei nem kis mértékben az egykori parasztságba nyúlnak vissza, modern nemzeti kultúránk alapját pedig a magyar népművészet alkotja, s ez adja meg népművészetünk kifejezetten paraszti jellegét.⁹ A népművészet „aranykora” Magyarországon a nyugat-európai országoktól lemaradva, a 19. század gazdasági fellendüléseinek idején következett be.¹⁰ E kor embereit egy igen differenciált tárgyi környezet vette körül, mivel a gazdálkodás elképzelhetetlen munkaeszközök nélkül. A kutatók összeszámolták, hogy a 20. század első felében, a gazdasági helyzettől függően, egy-egy udvaron 200–1200 darab gazdasági eszköz volt található.¹¹ Egyes falvakban 20–25 rend öltözetük is volt az asszonyoknak. Több százra rúghatott az edények száma is.¹²

E tárgyak többsége akkoriban még kézi technikával készült, részben saját előállításban, részben háziiparosok, mesterek munkájaként.¹³ Ezért magukon viselik a formázó emberi kéz nyomát, tükrözik használóik ízlését – ezért izgalmasabb kézbe venni őket, mint a gyári készítésű eszközöket. A vizsgált tárgyak között találhatunk régi, több generációt kiszolgáló, és újabb eszközöket, díszesebben megmunkált és egyszerűbb tárgyakat,

⁹ Hofer – Fél 1994: 6.

¹⁰ Hofer – Fél 1994: 44–45.

¹¹ Egy 1936. évi felmérés szerint a vizsgált dunántúli falusi családok 209-839 tárgyat használtak. (Hofer 1983: 43.) Juhász Antal kutatásaiból tudjuk, hogy egy módos gazdatanyán 996 darab, egy kisparaszti tanyán 740, egy szegényparaszt tanyáján pedig 630 tárgyat írtak össze. (Juhász 1974: 157.)

¹² Hofer – Fél 1994: 9

¹³ A néprajzkutatók körében vita tárgyát képezi, hogy mi is tartozik a tárgyalgató népművészethez. Az egyik nézet szerint csak a nép, illetve a népi mesterek által alkotott tárgyak jöhetnek számításba. Én azok (többek között Liszka Józsefét) véleményét osztom, akik szerint ide tartoznak mindazon tárgyak, amelyeket a mindenkor népi használt, tehát a vásárolt, gyári termékek is (vasalók, csillárok stb.)

létfontosságú eszközöket és ajándéknak, szobadísznek szánt tárgyakat. De valamennyi tárgy az adott család lakóteréhez, mindennapi életéhez, gazdaságához, szokásainak és szükségleteinek kielégítésére, tehát a fogyasztáshoz kapcsolódott, ezért alkalmasak arra, hogy tanulmányozzuk és rekonstruáljuk készítőik és használóik életmódját, nyomon kövessük annak változását. Az etnográfusok szerint a tárggyűjtés a tudományos ábrázolás, visszatükrözés egy módja.¹⁴ Bátran kijelenthetjük: a tárgyak a mögöttes társadalmi jelenségeket mesélik el, tehát sokkal több információval szolgálnak, mint azt első ránézésre gondolnánk. A munkaeszközök például sok személyes információt is elárulnak használóikról (például hogy mennyire precízek, erősek, jobb- vagy balkezesek stb.).

Kutatómunkám során az épületek, viseleti elemek, munkaeszközök mellett, a néprajztudomány klasszikusait követve, forrásként tekintettem a látszólag jelentéktelen tárgyakra is (cseréptörmelékekre, vasdarabokra stb.). A Bátky Zsigmond útmutatójának reprint kiadásához írt utószavában Selmeczi Kovács Attila kifejti, hogy annak idején a „tárgyak világában élő” Bátky Zsigmond is mekkora jelentőséget tulajdonított még a legjelentéktelenebbnek tűnő tárgynak is. mint ahogy a régészek is begyűjtik az ásatásokon talált utolsó szöveget is. Ugyanakkor Bátky nagy hangsúlyt helyezett a tárgyak és egyes részeik népi elnevezéseinek rögzítésére is.¹⁵ Mint Selmeczi Kovács írja, *„Bátky tudatában volt a néprajzi anyag történeti forrásértékének, mely új ismeretekkel szolgál egy adott társadalom kultúrájának diakronikus megismeréséhez, azáltal, hogy a történetírásban ill. forrásaiban a legkevésbé szereplő réteg életmódját empirikusan feltárja. A hagyományozódás révén a régebbi formák alakulásának történeti vizsgálata, vagy azok összetevői, elemei eredetének konkrét környezetükben való feltárása hozzájárul az elmúlt korszakok feledésbe merült műveltségének megismeréséhez. Ezért az anyaggyűjtés kapcsán elsősorban a megszűnőben, eltűnőben lévő jelenségekre fordított figyelmet.”*¹⁶

Bátky Zsigmondtól tanulhattuk azt is, hogy a kultúra nincs népekhez kötve,¹⁷ vagyis egyazon tárgyakat több, hasonló életvitelű nép is használhat. Példája ennek az általam kutatott térségen belül a szénatároló *abora*, amelyet a magyarok, ruszinok és románok egyaránt használnak. Ez azt bizonyítja, hogy a legtöbb kulturális jelenség átnyúlik a nyelvi határokon, és interetnikus kultúrköröket alkotnak. Liszka József mondotta egyik előadásában, hogy ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni a saját hagyományainkat, a velünk szomszédságban vagy együtt lakó más népek kultúráját is ismernünk kell, kellene. Csak akkor láthatjuk, hogy

¹⁴ Fél – Hofer 1964: 5.

¹⁵ Bátky 1992: 333.

¹⁶ Bátky 1992: 334.

¹⁷ Bátky 1992: 5.

valójában mi sajátosan és ténylegesen csak a miénk. Nincs ez másként az etnikailag igen színes Kárpátalján sem, ahol a magyar népi kultúrát sem lehet az itt élő többi népetől elszakítva vizsgálni, mivel sok tekintetben Európa-szerte közismert szokáskörökről van szó.¹⁸

Emellett egyes tárgyak alapján az egykori környezeti viszonyokról is képet kaphatunk. Az Ugocsában is elterjedt, de az *aborától* eltérően ma már nem látható *tőkés kapu* az egykori hatalmas tölgyerdők jelenlétét bizonyítja, a *csikkas* a lecsapolások előtti vízi világ ékes bizonyítéka, a fennmaradt *kongók* (kolompok), karikás ostorok pedig a hajdani nagyállattartás emlékét őrzik. A tárgyak alapján tehát rekonstruálhatjuk a jelenlegi Kárpátalja területének egykori természeti viszonyait, többek között a Szernye-mocsár körüli lapályos terület határait.

Dolgozatom megírását megelőzően, pedagógusként évtizedeken keresztül foglalkoztam a régi tárgyak gyűjtésével, amelyekből Salánkon iskolamúzeumot hoztunk létre. Aggódó szemekkel láttam, hogyan válnak az enyészet martalékaul a régi világ tárgyi attribútumai, s megpróbáltam valamit tenni ennek megakadályozása érdekében. Bellosics Bálint már 1907-ben felhívta a figyelmet a néprajzi tárgyak gyűjtésére: „*Mert a népélet használati tárgyain ott hagyta nyomát valamennyi történelem előtti és történelmi korszak, minden átalakulás, a lakóhely minden változása, a más népekkel való érintkezés.*” Ő már akkor aggódva figyelte azt, ami mára végérvényesen bekövetkezett: „*A népélet viszonyai rövid időn nagyon megváltoztak, s e metamorfózis szükségképpen áldozatul kívánja azokat a tárgyakat, amelyeket a régi élet föltételei hívtak életre... Lassan-lassan kicserélődik így a színtelen egyetemes jellegű tárgyak tömegével mindaz, ami a multa nézve jellemző volt... A pusztulás olyan, mint az, amely a történelmi korszakot akkor éri, amidőn a tűzvész levéltárakat hamvaszt el...*”¹⁹ Bellosics szerint az átalakulás a leginkább szembetűnő a népviselet terén, annak lecserélése szükségszerűen a háziipar, a fonás-szövés hagyományos eszközkészletének pusztulását okozza. A nép életfenntartó foglalkozásainak - a földművelés, pásztorkodás, halászat hagyományos eszközkészletét valamivel maradandóbbnak ítélte meg. Ma már tudjuk, ezek a tárgyak is csak pár évtized haladékot kaptak a sorstól.

Munkámban megkíséreltem rekonstruálni a még fellelhető tárgyak alapján azt a paraszti hagyományos életformát, amely a kárpátaljai magyarság történetének és kultúrájának fontos részét képezi, s amely töredékeiben a mai napig nyomon követhető. Nem véletlen, hogy a falusi udvarokban, háztartásokban még ma is számos olyan tárgyat őrizgetnek,

¹⁸ Hiba lenne a kárpátaljai magyarság kultúráját csakis az összmagyarság műveltségéhez kötni. Helyesebb talán mindkettőt a Clifford Geertz-féle patakoknak tekinteni őket, amelyek a történelem bizonyos korszakaiban egymás mellett, vagy akár egy mederben folytak, máskor pedig eltávolodtak egymástól, és más népek folyóinak sodrásába kerültek.

¹⁹ Bellosics 1992: 16–17.

amelyek már rég kikoptak a használatból, de a múlt emlékeként, a paraszti életforma szimbólumaiként közel állnak a mai emberek szívéhez. Ha körülnézünk a mai ugoicsai portákon és gazdaságokban, egyre inkább a Bodó Sándor²⁰ által ismertetett bükki falvakhoz hasonló helyzettel találjuk szembe magunkat. Jelentős mennyiségű régi tárgy, hagyományos munkaeszköz található, mint a hagyományos paraszti életforma öröksége, közöttük is feltűnően nagy a kendermunkákkal és famegmunkálással kapcsolatos eszközök aránya. E régi tárgyakat azonban már egyre inkább csak lakásdíszként tűrik meg a modern élet tárgyengerében, s e megállapítás elsősorban a fiatalokra érvényes.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a tárgyakat mint társadalmi csoportszimbólumokat a kérdőíves felmérések alapján vizsgálva, felsorolják a parasztságra leginkább jellemző tárgyakat: a mezőgazdasági munkaeszközöket, a háztartási eszközöket, a népviseletet, a lakberendezést és a porta tárgyait, az „életforma-szimbólumokat” stb. Ezeken kívül a megkérdezettek számos olyan tárgyat is megneveztek, amelyet a városi emberek használtak, mivel a szegényes, komfortnélküli életet azonosították a „paraszti” életformával (lavór, hokedli, tejeskanna, zsíros kenyér stb.). Ugyanakkor feltűnően kevés vallási szimbólum és zeneszerszám jelenik meg e felmérésekben paraszti szimbólumként, holott a szakrális tárgyak és a népzene a hagyományos népi életforma szerves részét képezték. A kutatópáros külön kategóriaként határozza meg azokat a „jellegzetes paraszti tárgyakat”, amelyek „életforma szimbólumokként” a hagyományos paraszti világ tárgykultúrájából átöröklődtek azoknak a mai embereknek a lakáskultúrájába, akik vagy személyes gyökereikből adódó érzelmi kötődéssel, vagy mintaként tekintenek erre a tradicionális paraszti világra (lóca, kemence, parasztbútorok, kertben felállított, virágtartóként használt szekér, talicska, díszes láda, vajköpülő, rokka, fali téka, cserépedények, hímzések, fadézsák).²¹ Ezzel kapcsolatban munkám során meggyőződtem arról, hogy ellentétben a nyugati, de még a magyarországi vidéki lakossággal, a kárpátaljai, azon belül pedig az ugoicsai magyarság még a 21. században sem érte el azt a szintet, hogy a szekeret virágládának használja, a kertet pedig pázsittal vesse be. A szegénység, a gazdasági helyzet rákényszeríti őket arra, hogy saját maguk termeljék meg a megélhetésükhöz szükséges javakat, hogy nagyapáik eszközeit ne csak ereklyeként és lakásdíszként, de a fennmaradás munkaeszközeiként használják. Ezzel magyarázható az, hogy

²⁰ Bodó 1986.

²¹ Gazdasági munkaeszközök, régi szerszámok: kapa, eke, vasvilla, kasza, ásó, gereblye, gereben, borona, szekér stb.; háztartási eszközök, konyhai edények: agyagkorsó, köcsög, fali tányérok, cserépedények, tejes csupor; népi viseletek: bő gatyka, vászon ing, suba, kucsma, rakott szoknya, alsószoknya stb.; a lakberendezés és a porta tárgyai: gémeskút, lóca, kemence, teknő, láda, dunyha, tornácos parasztház, ostor, vajköpülő, ételek, hímzések, bölcső, fejőszék, mángorlófa, fonott kosár, disznóól, tyúkól, szekér stb. (Kapitány Á. – Kapitány G. 2005: 113–115.)

a kárpátaljai falvakban az évszázadok alatt megrögzült paraszti gondolkodás a lakosság széles rétegeinél még ma is meghatározó.

A fent említett szerzőpáros egy másik munkájukban az értékrendszerekről írva többek között feltárták a szokás- és hagyományőrző értékrendszer sajátosságait, amelyhez a paraszti értékrendszert is sorolhatjuk.²² Eme értékrend követelményeinek, például a célszerűségnek még a tárgyi kultúra is megfelelni kényszerült. A paraszti tárgyak évezredes kiformalódásuk során a funkciójuknak leginkább célszerű formákat öltöttek, így váltak egyre tökéletesebbekké. E tradicionális értékrend alapját emellett a munka, a család, a vallás, a méltóság, a „közép” tisztelete, a szokások és hagyományok ereje, a természettel való egység és más olyan „konzervatív” normák képezik, amelyek napjainkban kezdenek újra felértékelődni. Kutatómunkám során szembesültem azzal, hogy ez a korábban maradinak és feudálisnak bélyegzett értékrend a kárpátaljai falvakban túlélte a polgárosodást és a szocializmus évtizedeit, és még ma is nagyban meghatározza az itt élő emberek mentalitását.²³

Munkám jellege és terjedelme miatt meg sem kísérelhettem összegyűjteni és bemutatni egy adott település vagy gazdaság teljes eszközkészletét, tehát nem egy-egy porta teljes inventárleírására törekedtem. Annál inkább, hogy a kutatott időszak gazdasági eszközeinek és más tárgycsoportjainak nagyobbik része már megsemmisült. Ehelyett a még fellelhető tárgyak,²⁴ épületek, a recens tárgyi műveltség vizsgálatával és bemutatásával próbáltam igazolni, kiegészíteni a korábbi kutatások eredményeit, s e két lábon álló, komplex módszerrel kíséreltem meg rekonstruálni a kutatott terület magyar lakosságának életmódját az adott korszakban, vagyis a 20. század első felében. Célom az volt, hogy választ találjak arra, hogy az emberi emlékezet által követhető időben a tárgyi eszközök hogyan tükrözik az ugozsai magyar lakosság, azon belül elsősorban a salánki emberek életmódjának, kultúrszintjének változásait. A történeti-levéltári anyag, a korábbi kutatások rendkívül értékes információkkal szolgáltak számomra. A Néprajzi Múzeum adattárában jelentős mennyiségű, Kárpátaljával kapcsolatos kézirat található, amelyek nagy része még feldolgozásra vár. Közülük az 1943–1944. évi ugozsai táj- és népkutató tábor máig publikálatlan anyaga révén betekintheztem a 19. század végi, azóta részben elszlávosodott ugozsai falvak életébe. Morvay

²² Kapitány Á. – Kapitány G. 1983: 26–74.

²³ A szakirodalomban szép példákat találunk a paraszti mértékletesség megfogalmazására. A parasztember éppúgy elítélte például a lusta embert, mint azt, aki „megölte” magát vagy a lovát a munkával; a falánk, iszákos és parázna embert éppúgy, mint az aszkétát. Ez a viseletben is megnyilvánul: nyáron nem tartották illőnek ing nélkül dolgozni, télen viszont megszólták, aki túl melegen öltözött. (Fél – Hofer 1997: 314.)

²⁴ Azokból a tárgyakból, amelyekből több példány is fennmaradt, igyekeztem kiválogatni a leginkább jellemzőket, „beszédesekeket”, értékeseket.

Judit 1969-es, szintúgy nem közölt salánki gyűjtése²⁵ segítségével pedig – a kérdőíves felméréseken keresztül – a 20. század első felének viszonyaival ismerkedhettem meg. A harmadik, szintén kincset érő forrásom Bocskor Áron Öregakliban élő amatőr kutató évtizedek alatt összegyűjtött, kéziratot „monográfiája” volt szülőfaluja történetéről és néprajzáról. Ám maguk a tárgyak nehezen kelthetők életre a történeti-levéltári anyag révén, ezért munkám másik, ugyanilyen fontos részét saját gyűjtésem, megfigyeléseim, illetve a helyi lakosokkal folytatott irányított beszélgetések képezték. E recens kutatás következtetéseinek helyességét a korábbi (1943–44-es, illetve 1969-es) kutatások voltak hivatottak alátámasztani, igazolni – és ez fordítva is igaz.

Jelen disszertációban az ugoctai magyarság tárgyi műveltségét a 19–20. század fordulójától a 20. század derekáig igyekszem bemutatni, amikor a szovjet rendszerrel bevezetett szövetkezeti gazdálkodásra való áttérés, az új politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok végleges csapást mértek az újra kisebbségi sorba került kárpátaljai magyarság évszázadok alatt kialakult hagyományos életformájára.²⁶ Ezek az erőltetett változások felgyorsították az itt élő közösségek természetes folyamú modernizációját. Az új politikai rendszerhez, a gigantikus szovjet birodalomhoz való erőszakos odacsatolás kényszermodernizációt eredményezett mind gazdasági, mind társadalmi és kulturális téren. Az új túlélési stratégiájukat még ki sem alakított hagyományos közösségeknek néhány év alatt át kellett élniük a hatalom részéről múltuk eltörlésére irányuló romboló akciókat: *málenkij robotot*,²⁷ kollektivizálást, kényszmunkát a *donbász*i szénbányákban, ideológiai nyomást és a mindennapi életben lépten-nyomon tapasztalt negatív diszkriminációt. Föl sem ocsúdhattak, máris komplex gazdasági és kulturális kódváltásra ítéltettek. Csak évtizedek elteltével konszolidálódott némileg a kárpátaljai magyar közösség helyzete, de ekkor már egy újabb sorsforduló és megpróbáltatás várta a vidék lakosait – a gazdasági és politikai válság okozta rendszerváltás, amelyet követően máig nem találtak meg a helyüket.

Eredeti, történész végzettségemnek köszönhetően igyekszem e történelmi folyamatokat némileg más szemszögből is bemutatni, mint egy etnográfiai leírástól elvárható

²⁵ A Néprajztudományi Intézet Kézirattárában található anyagot Paládi-Kovács Attila bocsátotta a rendelkezésemre, ennek részletes feldolgozása külön tanulmányt igényelne.

²⁶ Néprajztudásaink szerint a tárgyi kultúránál szélesebb fogalom az anyagi műveltség, amely az eszközök világán kívül felöleli a gazdasági viszonyokat, a technikát és technológiát is. (Paládi-Kovács 2009b: 20–21.) Azonban a dolgozat keretei gátat szabtak a hagyományos életforma egyes oldalai részletekbe menő kidomborításának, például az egyes munkafolyamatok pontos leírásának. Mindazok által megkíséreltem példákkal bemutatni egyes tárgyak „átszellemítését” (például a faragott és festett guzsalytalp, mosósulyok és mangorló munkaeszközből szerelmi ajándékká vagy népművészeti alkotássá való átfunkcionálását), illetve bizonyos eszmék, gondolatok, szellemi értékek „megtestesülését”, tárgyiasított kifejezését (példának okáért ezért kaptak helyet a dolgozatban a vallás és a népszokások tárgyi kellékei).

²⁷ A kárpátaljai nyelvhasználatban meghonosodott, *kis munkát* jelentő terminus találóan fejezi ki a szovjet rendszer hazugságokra épülő lényegét.

lenne. Feladatomban nemcsak abban látom, hogy dokumentáljam egy bizonyos korszak hagyományos népi életmódját, tárgyi műveltségét. Ahogy mondani szokták, az etnográfus feladata elmagyarázni a laikusoknak ezeket. A tárgyak világán, többek között a munkaeszközökön, házberendezésen, viseleten keresztül, mögéjük pillantva próbáltam meg megérteni e parasztemberek világát és gondolkodását. Gunda Béla írja, hogy a hagyományos paraszti élet legtöbb megnyilatkozása kapcsolatban áll a gazdaságtársadalmi viszonyokkal. Ez a templomi ülésrenden például éppúgy tükröződik, mint a portán található kistárgyak (favillák, kaszák, zsákok, lóhám stb.) száma.²⁸ Tehát a tradicionális munkaeszközök és egyéb tárgyak kutatásával nemcsak a gazdálkodásról szerzünk információkat, de a lakosság társadalmi helyzetéről, identitásáról, gondolkodásáról is. Mint Gunda megjegyzi, az idős emberek makacsul ragaszkodnak a már használatból kikopott tárgyakhoz is (guba, cserépkorsó stb.), kegyeleti tárgyként őrzik, nemzeti, vallási, kistáji (Gunda esetében szatmári vagy esetünkben ugozsai) identitásukat fejezik ki velük.²⁹ Az egyes tárgyak alapján konzekvenciákat vonhatunk le népünk eredetéről (rudas pánya – keleti gyökerek), interetnikus kapcsolatainkról (*svábos* házak – németek, *abora* – szlávok stb.), a különböző magyar tájak, kulturális területek közötti kapcsolatokról (a kandalló, hátikosár, hasított ágú favilla megléte Szatmárban Erdély felé mutat, a búbos kemence, szórtarisznya, korsókendő viszont az Alföld felé).³⁰

Dolgozatomban választ kívántam kapni számos kérdésre, például hogyan egyeztethető össze ezeknek az embereknek a kemény, dolgos, sokszor szegényes hétköznapijai, életkörülményei a „pazarló” ünnepeikkel, cifra dísz tárgyaikkal? Vagy miért ragaszkodott egyik falu makacsul a viseletéhez, hagyományaihoz, mikor a szomszédos települések rég feladták azokat? Vagy mennyire tekinthető még parasztinak az 1945 utáni kárpátaljai falvak magyarságának élete? Az utóbbi kérdésben segítségemre volt Szabó Lászlónak a mai paraszti munkaszervezetről írt tanulmánya. Ebben azt írja, hogy a szocializmussal együtt járó termelészövetkezeti és háztáji gazdálkodás, bár egyes módszereit, eszközeit tekintve emlékeztetnek a régi, hagyományos paraszti gazdálkodásra, mégis inkább az ipari, nagyüzemi munkavégzéshez hasonlíthatók. A hagyományos paraszti munka, tevékenységrendszer ugyanis egy sajátos világképpel és életmóddal épült egybe, amely mára eltűnt a vidéki lakosság életéből. Talán egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy ebben a tekintetben a mai falusi élet kétségtelenül sivárabb a régi parasztinál.³¹ A falusi jelleget azért hangsúlyozzuk minduntalan, mert köztudott, hogy a falusi közösségek tradícióőrző szerepe általában erősebb

²⁸ Gunda 1984: 117.

²⁹ Gunda 1984: 118.

³⁰ Gunda 1984: 121.

³¹ Szabó 1989, 228.

a városban élőkénél. De ugyanakkor a változás itt is törvényszerű velejárója az életnek. Mint Ortutay Gyula írja: *A falu képe minden vonatkozásban mutatja az állandó történeti változást, a változó erők nyomait. A népköltés, a díszítőművesség stílusrétegei, a házformák, a gazdasági eljárások, viseletek, szokások, társadalmi expanziók mind azt mutatják, hogy a falu is mindig mozgó, alakuló, „fejlődő” valóság volt, a történet és a fölötte lévő társadalmi szerkezet új meg új határaitra élénken reagált.*³² A megállapítás Kárpátalja tekintetében különösen aktuális, mert a helyi magyarság nagyrészt a falvakban koncentrálódik.

Közismert tény, hogy a *jelen* folyamatai nem magyarázhatóak meg a *hagyomány* ismerete nélkül. Mint Szilágyi Miklós hangsúlyozza, napjaink falvaira az úgynevezett *utóparaszti* hagyományai jellemzőek. Ezek a szocialista korszakban alakultak ki, váltak társadalmilag elfogadottá, ezért nem határozhatóak meg paraszti hagyományként. Ebben a korszakban a politika parancsára ugyanis felszámolták a történelmi parasztságot, amely a mindennapi életviszonyok lassú modernizációja hatására előbb-utóbb magától is felszámolódott volna. E *már* nem-paraszti, de *még* paraszti közösségi hagyomány a szocializmus velünk élő öröksége.³³ Azt hiszem, Szilágyi Miklós gondolatai a kárpátaljai magyar falvak lakosságára is érvényesek. Az ugoocsi, beregi és ungi falvakban élő emberek *kolhozistaként* (tsz-tagként), de munkásként és alkalmazottként is makacsul igazodtak az egykor egységes, de a 20. század derekától széttöredező paraszti hagyomány meghatározó elemeihez. Ezt bizonyítja a „háztáji” kiegészítő földműveléshez való ragaszkodás, a hagyományos munkaeszközök és a paraszti munkaszervezés elemeinek (az időjáráshoz és jeles napokhoz kötődő *regulák*, az évszázadok alatt kialakult agronómiai tudás és tapasztalat, a gazdálkodói egyéni felelősségérzet, amelyet a kolhozrendszer évtizedei sem tudtak kiölni, a paraszti erkölcs, a munkaközpontú világfelfogás („*munka önmagáért a munkáért*”, függetlenül attól, megéri-e) stb.) fennmaradása a rendszerváltás óta eltelt időszakban is. Ilyen archaikus paraszti jellemvonás az önellátás eszményéhez való ragaszkodás is, amely már a kollektivizálás előtt sem volt egységes, vidékenként és paraszti rétegenként mást és mást jelentett. Általánosnak mondható jellemzője volt minden parasztgazdaságnak a család teljes szükségletének megtermelése gabonából és minden más állati és növényi eredetű élelmiszerből, a házi kenyérsütés, a sertéshús-feldolgozás, az évi élelmiszerkészlet tartósítása és tárolása (hús, szalonna, zsír, káposzta stb.). Nem volt általános viszont minden vidéken a ruházati alapanyag, a világító anyag (olaj) megtermelése, a ruházati cikkek elkészítése, a

³² Ortutay 1937: 45.

³³ Szilágyi 2005: 10.

házimunkaként megoldott munkaeszköz készítés, a lakás- és felszerelés karbantartás, a tisztítószer (szappan, lúg) készítése.³⁴

Az első világháború után kezdődött (vidékünkön ez a csehszlovák időszakot jelenti), majd a második világháborút követő szovjet időszakban felgyorsult az egykor önellátó parasztgazdaságok „fogyasztóvá” válása. Ennek ellenére a rendszerváltást követő termékhányagnak, napjainkban pedig életszínvonal romlásának, az általános elszegényedésnek köszönhetően a kárpátaljai magyar falvak lakossága jelentős részben még mindig önellátó. A ruhaneműt ugyan már üzletben és turkálóban vásárolják, ismerik és anyagi lehetőségeikhez mértén használják a gyári nagyipar, a modern fogyasztói társadalom műszaki és egyéb termékeit, ugyanakkor sokan saját maguk sütik a kenyeret (*mert olcsóbb és jobb a boltinál*), megtermelik a zöldséget, gyümölcsöt, gabonát, húst, olajat maguknak; a levágott sertést szalma helyett benzin- vagy gázlámpával perzselik; a lassan kiszoruló igásállatok helyére a drága gyári technika helyett pedig gyakran saját szerkesztésű, Magyarországon *csettegőnek*, Kárpátalján inkább csak *kistraktornak* nevezett teherszállító- és munkagépeket használnak. Tehát Magyarország és a Kárpát-medence más magyarlakta tájaihoz hasonlóan Kárpátalján is javában tart az átmenet az „utóparasztág” körében az önellátásról a fogyasztói társadalom felé.

Míg e téma kutatásával Magyarországon egyre többen foglalkoznak, Kárpátalján e munka igazából még el sem kezdődött. Remélem, hogy az ugoctai magyarság tárgyi kulturális örökségét bemutató értekezésemmel kiindulópontként szolgálhatok a jövőbeni kutatások számára. Tisztában vagyok vele, hogy egy szűkebb kistáj, jelen esetben néhány ugoctai falu vizsgálatának eredményei ebben a formában nem alkalmasak egy általános összkárpátaljai kép megalkotására. Ez inkább csak egyfajta megközelítési mód, módszertani kísérlet, amelynek más vidékekre, kistájakra (Bereg, Ungra és Máramarosra) való kiterjesztése adhat majd módot a témakör általánosabb érvényű felrajzolására, lehetőséget nyújt a táji-történeti fejlődés bizonyos azonosságai mellett az eltérések vizsgálatára, s az összehasonlítás adekvát kísérletére. Bár a jelenlegi Kárpátalja területének megfelelő térség (nevezhetjük Északkeleti-Felvidéknek vagy Felső-Tisza-vidéknek is) kistájit és azok lakosságát a történelem, a közös sors összekovácsolta, a történelmi vármegyék magyarsága a közös vonások mellett számos sajátossággal is bír. Megkockáztatom, hogy az ungiak és a palócok, a máramarosiak és a székelyek, a beregiek, ugoctaiak és a szatmáriak között olykor több a hasonlóság, mint a felsorolt kárpátaljai tájak között. E kérdésre a további kutatások,

³⁴ Szilágyi 2005: 14.

illetve a jelenlegi Kárpátalja területének még hiányzó táj-történeti feldolgozása adják meg a választ.

Ami pedig az alkalmazott módszereket illeti, a dolgozat alapjául szolgáló kutatómunka gerincét az archív források és a szakirodalom feldolgozása mellett terepbejárások, a terepen végzett személyes megfigyelések, fotódokumentálás, egyes tárgyak, munkafolyamatok, díszítőminták lerajzolása, illetve a helyi lakosokkal készített interjúk alkották.³⁵ Helyi lakos lévén nemcsak megfigyeltem a vizsgált munkafolyamatokat, jelenségeket, hanem részt is vettem bennük, illetve át is éltem ezeket. Remélhetőleg e módszerek révén sikerült rekonstruálnom a kutatott korszak építészetét, gazdálkodását, viseletét és tárgyi kultúrájának egyéb oldalait, amelyektől bizonyos társadalomtörténeti adalékok is elválaszthatatlanok.

Ezúttal mondok köszönetet mindazoknak, akik segítségemre voltak a dolgozat elkészítésében: elsősorban témavezetőmnek, Dr. Bódi Erzsébetnek; továbbá Dr. Paládi-Kovács Attilának, aki atyai módon támogatott ötleteivel és tanácsaival; Dr. Selmeczi Kovács Attilának és Dr. Pozsony Ferencnek, akik a munkahelyi vitán a tanulmány bírálói, egyben a doktori disszertáció opponensei voltak; a Néprajzi Múzeum munkatársainak, akik lehetőséget biztosítottak a kéziratárban és fotóárban való kutatásokhoz; Punykó Máriának, aki tudásával és néprajzi gyűjtéseinek rendelkezéseimre bocsátásával főleg a Bereg-vidékre nyújtott számomra rálátást; feleségemnek, dr. Kész Margitnak, aki ösztönzésével és mindennapos terheim átvállalásával biztosította zavartalan munkámat; derék földijeimnek, a kutatómunka során értékes adatközlésükkel és gyakorlati közreműködésükkel mindig készségesen segítő ugozsai, főleg salánki embereknek, akikre mindig büszke leszek.

³⁵ Több mint félszáz ugozsai magyar adatközlőt sikerült megszólítanom, akik nevüket vállalva, készségesen válaszoltak kérdéseimre.

II. Betekintés a tárgyi kultúra kutatásában elért fontosabb eredményekbe

II. 1. Általános kutatástörténeti adalékok

A tárgyi műveltség és a paraszti életforma témaköre oly átfogó és széles, hogy a velük kapcsolatos kutatások ismertetését még felsorolási szinten sem vállalhattam be. A legfontosabb alpművek mellett csak ízelítőként említek meg néhány szakmunkát, amelyek felkeltették az érdeklődésemet, s amelyek segítségemre voltak dolgozatom megírása során.

A Cseri Miklós, Kósa László és T. Bereczki Ibolya szerkesztésében, *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón* címmel 2000-ben megjelent tanulmánykötetben Kósa László *Múlt, jelen, jövő* címszó alatt vázlatosan összefoglalta a magyar néprajztudomány eddigi eredményeit, jelenlegi helyzetét és jövőbeli feladatait.³⁶ A hazai néprajztudomány igazából a 19. század derekától kezdett érdeklődni a falvak népének anyagi műveltsége iránt.³⁷ A tárgyi néprajz terén a kezdeti időkről szólva Kósa László többek között Herman Ottó és Jankó János³⁸ nevét említi meg.

A tárgyi néprajz iránti érdeklődést jellemezte ezekben a korai években a néprajzi tárgyak gyűjtését segítő útmutatók megjelenése. Bellosics Bálint már 1907-ben közzétett egy ilyen útmutatót, az élet főbb területei szerint kategorizálva benne a felgyűjtendő tárgyi eszközöket.³⁹ A Jankó János nyomdokain haladó, geográfus képzettségű Bátky Zsigmond egy évvel korábban megjelent, gazdagon illusztrált útmutatóját mint a múzeológusok kézikönyvét és a magyar néprajz „tematikai kódexét”⁴⁰ pedig a mai napig is használjuk.⁴¹

Mielőtt időben tovább lépnénk a kutatástörténetben, álljunk meg egy kis elméleti kitekintésre azzal kapcsolatban, milyen szerepet tulajdonítanak egyes kutatók a tárgyaknak az

³⁶ Kósa 2000.

³⁷ Természetesen a magyar parasztság, a falusi élet, a mezőgazdasági termelés kutatása már jóval korábbra, Tessedik Sámuelig visszavezethető.

³⁸ A Néprajzi Múzeum igazgatója, Jankó János 1896-ban (alig néhány évvel a stockholmi Skanzen megnyitását követően) a városligeti millenniumi kiállítás területén létrehozta a 24 portából álló Néprajzi Falut, amely a különböző magyar tájegységek népi kultúráját mutatta be, s amely alapja volt a későbbi skanzenek, szabadtéri múzeumok, tájházak létrehozásának.

³⁹ Bellosics 1992.

⁴⁰ Selmeczi Kovács Attila megfogalmazása

⁴¹ Bátky 1992.

életmód megismerésében.⁴² A tárgyi kultúra kutatásában, elemzésében Hofer Tamás jelölt ki új utakat, javasolva az atropológiai és szociológiai metódusok alkalmazását a tárgykomplexumok és az életmód közötti kapcsolatok tanulmányozásában. Hofer azt próbálta kideríteni, hogy a tárgyak milyen szerepet játszanak nemzeti műveltségünk és identitásunk megőrzésében.⁴³ Mások azt boncolgatták a tárgyak világának segítségével, hogy a magyarság, műveltségének jellegét tekintve Nyugat- vagy Kelet-Európához áll közelebb. Mint Szarvas Zsuzsa is rámutat, Fél Edit és Hofer Tamás több munkájában is kijelölte a „monografikus tárgygyűjtés” célját és módját, bizonyította annak eredményességét. Mint írja, a szerszámok egymás mellé állításának két lehetősége van. Az egyiket a horizontális síkon összeállított tárgye gyűttesek, tárgysorok alkotják, melyek egymást kiegészítve munkálkodnak. A másik az ún. tárgysorok összeállítása, melyek időrendben, mintegy vertikálisan sorakoztatják fel az egyes tárgytípusokat.⁴⁴

Szarvas Zsuzsa *Tárgyak és életmód* című munkájában⁴⁵ néhány dunántúli falu példáján kereste az összefüggéseket a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltás között. A kutató nem törekedett teljes inventárleírásra, eltekint a gazdaság eszközeinek vizsgálatától, csak a háztartás eszközeire koncentrált. A tárgyak kiválasztásánál előnyben részesítette a „beszédese” (új információt nyújtó) és a funkcióval bíró, tehát „hasznos” eszközöket. A 93 tárgytípusra osztott bútorok, konyhai eszközök, textilfélék stb. leírásánál figyelembe vette a tárgyak készítésének idejét, technikáját, a tárgy bekerülésének idejét és módját (öröklés, ajándék, hozomány, vétel stb.) a háztartásba, a tárgyak funkcióját (elkülönítve az egy- és többfunkciójú eszközöket) és helyét a háztartásokban, a tárgyak családtípusok és korosztályok szerinti használatát, tárgyak háztartáson belüli és kívüli létét.

Szarvas Zsuzsa ismerteti a tárgyak és az életmód kapcsolata témakör kutatástörténeti áttekintését. Mint írja, kétféle megközelítési mód létezik a témával kapcsolatban. Az egyik a történeti-levéltári anyag, az inventáriumok vizsgálata, a másik pedig a recens kutatás, amelyet a néprajzosok és szociológusok egyaránt folytatnak. A külföldi inventáriumkutatók közül a szerző megemlíti Wolfgang Jacobeit, Peter Löffler, Wilhelm Hansen, Francis W. Steer, Günter Wiegelmann nevét, a hazaiak közül pedig Csatkai Endre, Hofer Tamás, Mráz Vera, Kocsis Gyula, Knézy Judit, Kós Károly, Tóth Zoltán kutatásait. A recens kutatással foglalkozó szakemberek közül külföldön Günter Wiegelmann, Thomas J. Schlereth, Mary

⁴² Magyarországon a háztartások, paraszti üzemek, falusi gazdaságok tárgykészletének vizsgálata már az 1950-es években elkezdődött. Formálódott a „tárgyak elmélete”, vizsgálat alá vetették a „tárgyak életének” funkcióváltozásait, egy-egy közösség (Átány) teljes tárgypopulációját, egymást kiegészítve folynak a tárgytörténeti és a tárgyszociológiai vizsgálatok. (Paládi-Kovács 2009b: 23.)

⁴³ Hofer 1983.

⁴⁴ Szarvas 1988: 49.

⁴⁵ Szarvas 1988.

Douglas, Arjun Appadurai, Jean Baudrillard nevét sorolja fel, a magyar kutatók közül pedig Derecskei-Fodor Gábort, Kiss Lajost, Fél Editet, Hofer Tamást, Juhász Antalt, Bodó Sándort, Losonczy Ágnes és Sas Juditot említi meg. A szerző Losonczy Ágnes gondolatait idézi, melyeket én is hasznosnak tartottam közölni: „...*azt akarjuk megismerni, ahogyan az emberek életüket szervezik, tervezik, élik és gondolják. Olyan alapvető tényekből indultunk ki, hogy milyenek az adott tárgyi-társadalmi feltételek, hogy ezek között a feltételek között mit jelent a mindennapi létfenntartás gondja; milyen a viszonyuk az életük nagy részét betöltő, a társadalmat fenntartó munkához; hogy az egész élet legfontosabb céljairól, tartalmáról mit gondolnak és mit tartanak fontosnak.*”⁴⁶

Visszakanyarodva a 19–20. század fordulójára, akkoriban a néprajzi érdeklődés íróinkat is hatalmába kerítette. Móricz Zsigmond például az Országos Monográfiai Társaság munkatársaként 1903 és 1907 között öt hosszabb tanulmányutakat tett Szatmárban, hogy a Magyar Népköltési Gyűjtemény számára egy kötetet állítson össze. A gyűjtőmunka eredményei a *Magyar Vármegyék és Városok* sorozatban, *Szatmár vármegye népe* címmel, ezen kívül 1908-ban külön füzetben jelentek meg Móricz neve alatt.⁴⁷ Móricz szatmári gyűjtését 1991-ben a Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. és XVIII. köteteként, Katona Imre szerkesztésében teljes egészében kiadták, így az író folklórgyűjtései mellett belepillanthatunk jegyzeteibe, leveleibe, saját kezű rajzaiba is.⁴⁸ A szatmári emberek néprajzi leírását olvasva mintha csak az ugozsai magyarságot látnánk magunk előtt. Ugyanaz a nyakas, makacs jellem, a visszafogott, hivalkodó színektől mentes viselet, szegényes életmód.⁴⁹ Móricz felfigyel a *tőkés kapura*, a diófa görbe kisszékekre (ezek ülőlapját és hátát egyetlen fából formálták), a *rédeyes*, *tornácos* házakra, a *kandallókra*, a *nyitott pitvarra*, a *fürtös gubára* – ugyanezek jellemezték az ugozsai Tiszahát lakóit is.⁵⁰ Móricz gyűjtőfüzeteibe berajzolta többek között az eke és eketaliga, a járom, az *ösztoke*, a szövőszék, a *csévélő*, a *csillagjárás* tárgyi eszközeinek a vázlatrajzát a megnevezéseikkel együtt.⁵¹ Ezeket tanulmányozva rádöbbenünk, hogy közöttük és az ugozsai analógiáik között talán több a hasonlóság, egyezés, mint Kárpátalján belül az ugozsai, egyrészt, másrészt a beregi, ungi, máramarosi magyarság tárgyi eszköztára között!

⁴⁶ Szarvas 1988: 15–18.

⁴⁷ Móricz Zs. 1908.

⁴⁸ Móricz Zs. 1991.

⁴⁹ „Az itteniek öltözete, ruházata, építkezése, életmódja mind a legtisztességesebb középutat jelzik... kevés a rikító, kiabáló szín és hang, s nagyon is nyugodt az élet. kevés a kuriózum, annál több a normális típus.” (Móricz Zs. 1908: 258.)

⁵⁰ Móricz Zs. 1991, 1: 346–351.

⁵¹ Móricz Zs. 1991, 2: 325–342.

Az 1930-as évek második felére a magyar falvak, és általában a néprajz iránti érdeklődés megélénkülése volt jellemző. Kiss Géza református lelképásztor 1937-ben jelentette meg nagy hatású könyvét az Ormányságról, melyben a „pusztuló vidék” átfogó néprajzi leírását adja.⁵²

A magyar népi kultúra első tudományos összefoglalása négy kötetes alapmunkánk, az első kiadásban 1933–37-ben, második és harmadik kiadásban 1941–43-ban megjelent, Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly szerkesztette *A magyarság néprajza* volt. Ennek első és második kötete, *A magyarság tárgyi néprajza* is alapul szolgált a dolgozatom megtervezéséhez. A fotókkal és rajzokkal gazdagon ellátott első kötet szerzői, Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly bemutatták a népi építkezést, bútortzatot, mesterkedést és viseletet.⁵³ A második kötetben Györffy István⁵⁴ írta a gazdálkodásról szóló fejezeteket, Viski Károly⁵⁵ pedig a díszítőművészetet és a hagyomány tárgyait.

Nagyjából ezzel párhuzamosan, 1943-ban jelent meg Bartucz Lajos szerkesztésében, *A művelődés könyvtára* kilencedik köteteként *A magyar nép* című kiadvány. Ebben Bálint Sándor, Erdei Ferenc, Gunda Béla, Kádár László, Ortutay Gyula, Ujváryné Kerékgyártó Adrienne⁵⁶ és Vajkai Aurél⁵⁷ tollából olvashatunk többek között a magyarság hagyományos életmódjáról és tárgyi kultúrájáról is.

Fél évszázaddal *A magyarság néprajza* után jelent meg a második nagy összegző kézikönyv, a *Magyar néprajz*. Végül az összegző munkák sorába tartozik a *Magyar néprajz* előmunkálataként indult, kutatási segédletnek szánt *Magyar néprajzi atlasz* is.⁵⁸

Disszertációm készítése során a nagy összefoglaló munkák mellett számos más néprajzi kiadványt is felhasználtam. Követendő mintaként tekintettem például Kós Károly munkáira, melyeket Erdély népi építészetéről és vásáraitól, a hétfalusi szekerességről, a csíki fazekasságról, Kalotaszeg népi földműveléséről (e témából írta 1944-ben doktori disszertációját), illetve Mezőség néprajzáról írt.⁵⁹

⁵² Kiss 1986.

⁵³ Bátky 1941; Györffy 1941; Viski 1941b.

⁵⁴ Györffy 1941a.

⁵⁵ Viski 1941.

⁵⁶ Ujváryné Kerékgyártó 1943.

⁵⁷ Vajkai 1943.

⁵⁸ A nagy összegző munkák mellett a szerző a mai magyar néprajztudomány eredményei között említi a néprajz felsőfokú oktatásának minden eddiginél nagyobb kiterjedését, a Néprajzi Múzeum, a második országos néprajzi gyűjteményként létrejött szentendrei központi magyar skanzen (a Szabadtéri néprajzi múzeum), a további öt nagyobb szabadtéri regionális gyűjtemény és számos tájház, a Magyar Néprajzi Társaság, a Györffy István Néprajzi egyesület és a határon túli néprajzi társaságok munkáját, valamint a számtalan kutatást, feldolgozást, amelyek a néprajzi folyóiratokban vagy önálló kötetekben jelennek meg. (Kósa 2000: 9–13).

⁵⁹ Kós 1976; 1999, 2000.

A magyar néprajz egyik legjobban, legmélyebben kutatott területe az építkezés. Ennek egyik oka az, hogy a népi kultúra átalakulásának, eltűnésének egyik részlete sem olyan szembetűnő, mint a népi építkezés. A népi építészet iránti érdeklődés másik forrása az, hogy a századfordulótól kezdve egy sor kiváló személyiség, mint például Erdélyben Kós Károly, erre kívánta alapozni a magyar építészet megújítását.⁶⁰

A magyar népi építkezés története néhány jelentéktelenebb előzménytől eltekintve a 19. század végére nyúlik vissza. A csekély felgyűjtött anyag ellenére többen is megpróbálták a magyar ház gyökereit megfejteni, köztük Herman Ottó, Huszka József és Jankó János. A népi építészet kutatásának egyik nagy fellendülése az első világháború előtti évtizedben következett be, míg a második az 1930-as években, a népi mozgalomhoz kapcsolódóan. Ennek elindító, szervezői Györffy István volt. Az 1930-as években az eredetviták helyett az anyaggyűjtés került előtérbe, ezek közül kiemelhetjük Györffy nagykunsági kutatásait. A magyar népi építkezés kutatása azonban Bátky Zsigmond munkásságával emelkedett európai színvonalra, aki kultúrmorfológusként a szó és a tárgy elvét alkalmazta, s akinek módszerét Vajkai Aurél így jellemezte: „*Nem az ember életmódjából vezette le a tárgyat, inkább a tárgy szerkezetéből következtetett az azzal foglalkozó emberre.*”⁶¹ Az 1930-as évek nagy fellendülésének másik nagy alakja Cs. Sebestyén Károly volt, aki Bátkyval ellentétben a háztípusok meghatározásában a tüzelőberendezések mellett más alkotóelemeket is figyelembe vett, emellett kiemelt figyelmet fordított a vidékünkre is jellemző kandallós tüzelőberendezéseknek. Más kutatók inkább a részletkérdésekkel foglalkoztak: például Györffy István az alföldi pásztoréptményeket, Viski Károly pedig a székely kaput. A népi építészet felé fordult ekkoriban Kós Károly mellett Vargha László és Tóth János is.

A második világháború után elsősorban Vajkai Aurél, Gunda Béla és Tálasi István nevét kell kiemelnünk.⁶² Vajkai a Dunántúl népi építészetét a funkcionalista szemléletmód elvei alapján vizsgálta, Gunda Béla pedig a népi építkezés elméleti és módszertani elveinek tisztázásában játszott fontos szerepet. A következő fontos feladat az építészeti kultúra táji tagolódásának feltárása volt. A regionális kutatások közül meg kell említeni Dr. Kós Károly erdélyi, Bakó Ferenc észak-magyarországi, Tóth János, Mendele Ferenc, Gilyén Nándor Felső-Tisza-vidéki, Páll István szabolcsi, Dám László sárréti és nyírségi, Dankó Imre

⁶⁰ *A magyar népi építészet kutatása az ezredforduló évtizedeiben* című tanulmányában Dám László nemcsak a 20. század utolsó harmadának eredményeit ismertette, de érintőlegesen felvázolta az előzményeket, végezetül pedig meghatározta a népi építészet kutatása előtt álló feladatokat is. (Dám 2000.)

⁶¹ Dám 1992: 241.

⁶² Dám 2000: 69.

hajdúsági és Körös-vidéki, Tóth Ferenc makói kutatásait.⁶³ A nagy elődök munkáját olyan tehetséges kutatók folytatják, mint Balassa M. Iván, Cseri Miklós, Sabján Tibor és mások.⁶⁴ Sabján Tibor például kiválóan mutatja be a búbos kemencét és egyéb tüzelőberendezéseket.⁶⁵

A népi építészet kutatásában és megőrzésében az említett kutatások, a műemlékvédelem megerősödése, a nagy jelentőségű összefoglalások (*Magyar Néprajzi Atlasz*, *Magyar Néprajzi Lexikon*) megjelenése mellett fontos szerepet játszanak a skanzenek és tájházak, melyek előzményei az 1891-ben Stockholmban megnyitott Skanzen és az 1896-os, budapesti Ezredéves Kiállítás 24 portából álló, Jankó János által tervezett Néprajzi Faluja voltak. Itt elsősorban a Szentendrei Szabadtéri Múzeumot és a Nyíregyháza - Sóstói Múzeumfalut kell megemlítenünk, melyek a Felső-Tisza-vidéki tájegység népi építészetét is bemutatják, ezáltal kapcsolódnak a kárpátaljai magyarság tárgyi kultúrájához is.⁶⁶

A népi építészet iránti fokozott érdeklődést bizonyítják a szakmai konferenciák, mint például a Miskolcon 1989. május 15-16-án megrendezett, *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében* című konferencia. Ennek előadói közül többen (például Balassa M. Iván,⁶⁷ Barabás Jenő,⁶⁸ Dám László,⁶⁹ Gunda Béla,⁷⁰ Miroslav Sapoliga,⁷¹ Ivan Dragun,⁷² Páll István,⁷³ Sabján Tibor⁷⁴) a vidékünkhez közeli kérdéseket is érintették.⁷⁵ Öröndetes, hogy míg korábban építészeti kutatásunk „lakóház-centrikus” volt, a ház mellett a kutatók figyelme egyre jobban kiterjed a gazdasági építményekre is: Balassa Iván például a kukoricatároló építményeket, Barabás Jenő, Gilyén Nándor a csűröket, Takács Lajos a dohánytermesztés épületeit, Paládi-Kovács Attila pedig a szénatároló építményeket kutatta behatóbban.⁷⁶

A néprajzi kutatások felhasználják más tudományágak eredményeit is. Itt meg kell említenünk többek között Fodor István és László Gyula régészeti feltárásait.

A népi építészeti emlékek kutatásával és védelmével kapcsolatos tudnivalókat, módszertani útmutatásokat találjuk meg a néprajzkutató Barabás Jenő és az építész-szakember

⁶³ Dám 2000: 71.

⁶⁴ Dám 2000: 75.

⁶⁵ Sabján 2003.

⁶⁶ Dám 2000: 74; Kurucz – Balassa M. – Kecskés 1987.

⁶⁷ Balassa M. 1989.

⁶⁸ Barabás 1989.

⁶⁹ Dám 1989.

⁷⁰ Gunda 1989.

⁷¹ Sapoliga 1989.

⁷² Dragun 1989.

⁷³ Páll 1989.

⁷⁴ Sabján 1989.

⁷⁵ A konferencia anyagai a Szentendrei Szabadtéri Múzeum és a miskolci Herman Ottó Múzeum közös gondozásában még 1989-ben megjelentek.

⁷⁶ Dám 2000: 73; Gilyén 1960; Paládi-Kovács 1969; 1979.

Gilyén Nándor *Vezérfonal népi építészetünk kutatásához*⁷⁷ és *Magyar népi építészet*⁷⁸ című könyveiben. Ezekben kifejtik az építkezést meghatározó tényezőket, az építőanyagokat, az épületek formáit, a magyar népi építészet korszakait és a háztípusokat, házterületeket.⁷⁹

A magyar népi építészet változása (integrálódása) a 20. században című tanulmányában Gilyén Nándor a 20. századi népi építészet négy szakaszát különítette el: 1. szakasz: 1880–1914 (a kiegyezés hatásának jelentkezésétől az első világháborúig); 2. szakasz: 1914–1950 (a két világháború kora); 3. szakasz: 1950–1970 (a „kockaházak” kora); 4. szakasz: 1970-től (a teljes integráció ideje).⁸⁰ Bár Kárpátalja 20. századi történelme Trianon óta külön útra tért, a fent leírt periodizációt e térségre is érvényesnek tekinthetjük. Hasonló tematikájú Dám László *Építkezés* című könyve is, amelyben emellett válaszokat kapunk az építészeti kultúra etnikai jegyeire, interetnikus kapcsolataira is.⁸¹ A vidék történeti építészetének felbomlásáról olvashatunk Tamáska Máté kutatásában is. A szerző a népi építészet felbomlásán belül külön elemzi az alaprajz, az arányok, a telekrend felbomlását; áttekintést nyújt a negyvenes évek népies irányzatáról („ONCSA házak”), a kockaházakról, az ezredforduló előtti évtizedek emeletes házairól és végül napjaink háztípusairól.⁸²

Az építkezés témakörét lezárva még megemlíthetjük Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor *Beszélő házak* című könyvét, melyben a ház, a kert, az udvar elemeinek szimbolikájáról, a mai lakáskultúra paraszti és polgári gyökereiről olvashatunk; megtanulhatjuk megfejteni a lakáskultúra alapján az adott ház lakóinak gondolkodását, szokásait, kultúráját.⁸³

Az építkezéshez hasonlóan, Herman Ottóval kezdődően gazdag szakirodalma van a gazdálkodásnak és népviseletnek is.⁸⁴ A Bodrogi Tibor szerkesztésében megjelent, Varsánnyal kapcsolatos tanulmánykötetben példaértékű adatok találhatóak mind a gazdálkodásban, mind a népviseletben végbement változásokról.⁸⁵ A beregi és szatmári építkezéssel és viselettel egyaránt kapcsolatos adalékokat találunk Csiszár Árpád *A szatmári*

⁷⁷ Barabás – Gilyén 1979.

⁷⁸ Barabás – Gilyén 2004.

⁷⁹ A Magyar Néprajzi Atlasz kilenc kötetének megalkotásában kulcsszerepet játszó Barabás Jenő több mint fél évszázaddal Bátky Zsigmond 1930-ban megjelent rendszerezése után annál sokkal átfogóbb szemlélettel foglalta össze e tudományterület eredményeit.

⁸⁰ Gilyén 2000: 237–256.

⁸¹ Dám 1992.

⁸² Tamáska 2011: 23–31.

⁸³ Kapitány Á. – Kapitány G. 2000.

⁸⁴ Herman 1887, 1909.

⁸⁵ Gergely 1978, Sárkány 1978.

és beregi falvak külső képe című tanulmányában.⁸⁶ Mivel az általam kutatott Ugocsához néprajzi szempontból a jelenleg részben Kárpátaljához tartozó Bereg mellett a magyarországi Szatmár áll legközelebb, különösen érdekesek az e tájegységgel kapcsolatos kutatások, mint például a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke által 1984-ben kiadott, *Tanulmányok Szatmár néprajzához* című kötet is. Ebben különösen figyelemreméltó Gunda Béla tanulmánya a szatmári hagyományos népi műveltség etnográfiai helyzetéről.⁸⁷ A szerző szerint Szatmáron belül is különbséget kell tenni a különböző kistájak között, amelyek közül némelyek (Tiszahát, Tóhát) már a kárpátaljai Bereghez kapcsolódnak.⁸⁸ A szamosháti, tiszaháti viselet (rojtos gatyá, lobogós ujjú ing, szőr- vagy vászontarisznya) ismertetésénél mintha csak az ugocsai parasztembereket látnánk magunk előtt, s talán nem véletlenül: a tarpai és a salánki férfiember hasonló, kurucos kalapját alighanem ugyanannál a beregszászi kalapkészítőnél vásárolta.⁸⁹ A szerző kitér az észak-szatmári *keresztcsűrökre*, a szénatartó *aborákra*, a bevéselt ágasos gémeskutakra, a *tőkés kapukra*, az egymankós kaszákra, a nagyméretű famozsarakra is, miközben nem feledkezik meg megemlíteni azok kárpátaljai – magyar és szláv – párhuzamait. Például az ugocsai Fertősalmásról a szatmári Erdőhátról ismert fallal körülzárt, *kelencés* típusú méhest említ meg.⁹⁰ Az állattartással kapcsolatban leírja, hogy régen a nyírségi, tiszaháti nyájakat egyes ruszin falvakkal együtt a téli időszakban a tóháti falvak (Dercen, Fornos) határába hajtották legelni, és hogy a legjobb magyar ökröket Tiszaújlakon és Nagyszőlősön lehetett venni.⁹¹ Az Ecsedi láp *csikászai* (a *pákász* szót sem itt, sem a Tóháton nem használták) a *csikkasokkal* fogott *csikhalat* Ungvárra, Munkácsra, Beregszászra, Nagyszőlősre, Técsőre vitték eladni a ruszinságnak.⁹² A szerző részletesen foglalkozik a gubával mint a szatmári és kárpátaljai magyarságra – és a ruszinságra szintúgy – jellemző viseleti elemmel, kifejtve, hogy miért csúfolták Ung vármegyét *guba-vármegyének*.⁹³ Az interetnikus kapcsolatoknál maradva a szerző leírja, miben különböztek egymástól a szatmári-beregi hegyes orrú *magyar* és kerekorrú *tót bocskor*.⁹⁴ A tanulmányban szó esik a Szatmárban és a kárpátaljai Beregben, Ugocsában egyaránt használatos edényhordó eszközökről (*kasornya* – hálószerű fonadék, *korsókendő*, *batyuzó pokróc*), a rudak közé szorított kenderáztatási módról (*cserepcsép*), a kalodás kenderdörzsölőkről, a szegrózsás

⁸⁶ Csiszár 2002: 9–27.

⁸⁷ Gunda 1984.

⁸⁸ Gunda 1984: 38.

⁸⁹ „... a tarpaiak kurucoknak tartják magukat. Lapos, szegett szélű a kalapjuk, háromujjnyi széles fekete szalag övezi s szélesen begyűrt. Darutoll is volt rajta. Beregszászban külön üzletben árulták az ilyen kalapot...” (Gunda 1984: 39.)

⁹⁰ Gunda 1984: 85.

⁹¹ Gunda 1984: 74.

⁹² Gunda 1984: 91.

⁹³ Gunda 1984: 97.

⁹⁴ Gunda 1984: 99.

rostfésűkről (közben rámutat a *gereben* megnevezés alföldi, a *vasecset* terminus erdélyi eredetére), a Rákóczi-kultuszhoz köthető ereklyékről.⁹⁵

Selmezy Kovács Attila egyik írásában a Szatmárban használatos kézimalmokat mutatja be. A kutató szerint a vidéken a keretes, vagyis hosszú hajtókarral ellátott, tőkés kézimalmok voltak elterjedve. felhívja a figyelmet, hogy Kelet-Magyarország egész területén a kézimalmokat *darálónak* nevezik.⁹⁶ Egy másik, *Elfeledett magyar mesterségek és népelet* című, exkluzív kivitelű könyvében pedig bemutatja többek között az asztalosok, fazekasok, takácsok és más mesteremberek életét, a letűnt kor mindennapjait és társaséletét.⁹⁷

Ugyancsak a szatmári falvak (Nagyecsed, Panyola, Tyukod stb.) kendertermesztését és annak feldolgozását mutatja be munkájában Janó Ákos is.⁹⁸ Janó Ákostól kapott múzeológiai „kiképzést” Petercsák Tivadar, aki a palócokról, az erdővel kapcsolatos foglalkozásokról ír.⁹⁹ A barkóknak nevezett népcsoport és az általuk lakott, nagyrészt erdővel borított táj komplex néprajzi leírását olvashatjuk Paládi-Kovács Attila *A Barkóság és népe* könyvében.¹⁰⁰ A népi gazdálkodásról az említett szerző más könyveiben is olvashatunk, többek között a *Munkák, emberek, hiedelmek a Bódva mentén* című kötetében.¹⁰¹ É. Kovács Judit pedig egy gömöri község, Gömörmihályfalva gazdálkodását, szokásait mutatja be, saját készítésű illusztrációkkal.¹⁰² A Tisza völgyének ártéri gazdálkodásáról olvashatunk Bellon Tibor tudományos igényességgel, ám mégis olvasmányos stílusban megírt monográfiájában.¹⁰³ A munka sok hasznos adalékkal szolgál a halászat, gyűjtögetés, méhészkedés, erdőgazdálkodás, gyümölcstermesztés, állattartás és árucseré kutatása szempontjából. A földművelésről szólva még említsük meg Költő Gyula bihari lelkészt, aki *A biharkeresztesi földműves szókincse* című munkájában szemléletes rajzokkal és fotókkal illusztrálva mutatja be a nyárvégi és kora-őszi munkák jó fél évszázaddal előtt használt tárgyi eszközeit.¹⁰⁴

A székelyföldi Havad község népi gazdálkodásáról kapunk komplex, széleskörű leírást, Gegesi László János, Nagy Ödön és Székely Ferenc közös munkájában.¹⁰⁵ A szerzők két részre osztották a kutatott témát: *Férfifoglalkozások* címmel írnak a földművelésről, nagyállattartásról, juhtartásról, gyümölcstermesztésről és a népi építészetéről, míg az *Asszonyi*

⁹⁵ Gunda 1984: 99–116.

⁹⁶ Selmezy Kovács 1984: 229.

⁹⁷ Selmezy Kovács 2009.

⁹⁸ Janó 1987.

⁹⁹ Petercsák 1998, 2000.

¹⁰⁰ Paládi-Kovács 1982.

¹⁰¹ Paládi-Kovács 2013.

¹⁰² É. Kovács 1992.

¹⁰³ Bellon 2003.

¹⁰⁴ Költő 1994.

¹⁰⁵ Gegesi László – Nagy – Székely 2002.

foglalkozások című fejezet a család élelmezése, a kertészet, a fonás-szövés és a kisállattartás témaköröket foglalja össze.

A magyar parasztság rétgazdálkodásáról és a paraszti állattartás történelmi típusairól Paládi-Kovács Attila monográfiáiban olvashatunk.¹⁰⁶ H. Bathó Edit a járság népi méhészkedését mutatja be a szakma tárgyi eszközeivel egyetemben, ami hasznos segítséget nyújthat Kárpátalja méhészetének majdani kutatása szempontjából.¹⁰⁷ A paraszti járműkultúra kutatása terén Györffy István, Keszi-Kovács László, Kemecsi Lajos, Farkas József, Timaffy László, Hoffmann Tamás és Paládi-Kovács Attila e témakörből írt munkáira hívjuk fel a figyelmet.¹⁰⁸ *A magyar szekér a Kárpát-medencében* című tanulmány gyűjteményében például Paládi-Kovács Attila ismerteti a kerek járművek kutatásának nemzetközi hátterét. A szerző szerint a kerek járművek kutatását az egyre fogyatkozó tanulmányozható anyag mellett az is visszafogja, hogy a szekér túlságosan bonyolult eszköz, ezért bajos a leírása, dokumentálása.¹⁰⁹ Felhívja a figyelmet a kutatásokból eddig érdemtelenül kimaradt szekértípusokra és szekérgyártó központokra, például az országszerte elterjedt pozsonyi szekérré. A kutató a magyar szekér jellegzetességei között többek között kiemeli a lócsöt és a nyújtós alvázat.¹¹⁰ Farkas József leírja a szekérbiztosítás történetét, a magyarországi kerek járművek típusait, főképpen a vidékünk szekértípusához legközelebb álló szatmári szekér biztosítását, annak részeit.¹¹¹ Az észak-dunántúli falvak paraszti járműkultúráját kutatta Kemecsi Lajos, aki az előző szerzőkhöz hasonlóan sok hasznos információval szolgál könyvében a szekerekkel, szánokkal, fogatolási módokkal kapcsolatban.¹¹² Mintaértékű összefoglalást olvashatunk a magyarországi kerékgyártó mesterség történetéről Cseh Fruzsina tollából, melyhez hasonló szintézist más kisiparok – például a hordókészítés – is megérdemelnének.¹¹³

Ami a vízi teherszállítást illeti, Barna Gábor a tutajozás Kárpátaljára is igen jellemző, Magyarországon azonban csak kevésbé feltárt kérdésével foglalkozik egyik tanulmányában.¹¹⁴ Paládi-Kovács Attila a gömöriek erdei iparúzéséről és bányászatáról ír, Viga Gyula pedig a

¹⁰⁶ Paládi-Kovács 1979, 1993.

¹⁰⁷ H. Bathó 1988.

¹⁰⁸ Kemecsi 2001: 537–554.

¹⁰⁹ Gunda Béla és Nopcsa Ferenc nézetét idézi, miszerint a legegyszerűbb tárgyak mindig a legérdekesebbek. (Paládi-Kovács 2003: 219.)

¹¹⁰ Paládi-Kovács 1984: 166–167.

¹¹¹ Farkas 1984: 182–187.

¹¹² Kemecsi 1998.

¹¹³ Cseh 2014.

¹¹⁴ Barna 1988.

Felföld és a Magyar Alföld közötti kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozó munkájában fest képet a javak cseréjéről a Kárpát-medencében.¹¹⁵

A parasztság tanulmányozása során megkerülhetetlenek Szabó László tanulmányai a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről. Ezekben értékes leírásokat találunk a népi társasmunkák típusairól (*kölcsönmunka, segítség* stb.), a munkamegosztásról, az általam kutatott térségre leginkább jellemző családtípusról (az északkeleti kiscsaládos terület magában foglalja Szabolcs és Szatmár mellett többek között a beregi és ugocsi Tiszahátat is), a családi típusú parasztüzem szervezetről és annak táji típusairól, a parasztság mai jellemvonásairól, a paraszti munkaszervezet mai formáiról, termelőszövetkezeti gazdálkodás és a hagyományos paraszti életforma összehasonlításáról, a háztáji gazdaságok szerepéről a munkaerő-gazdálkodásban stb.¹¹⁶

Munkám során nagy örömmel tanulmányoztam át a népviselettel és a népi díszítőművészettel kapcsolatos kiadványokat.¹¹⁷ A kérdést érintő kiadványok felsorolásától eltekintek, a megfelelő fejezetekben utalok rájuk, illetve az irodalomjegyzékben is lehivatkozom őket. Egyedül a vidékünkön is kutató Kresz Máriát említeném meg külön, akinek *Magyar parasztviselet* című albuma kiindulópontot nyújtott az ugocsi népviselet kutatásához.¹¹⁸ Kresz Mária ugyanakkor a magyar kerámia Európa-hírű kutatója is volt, aki nemcsak leírta fazekasságunk alapvonalait, felhívta a figyelmet a fazekas hagyományok további kutatásának szükségességére (ez Kárpátalja területére hatványozottan érvényes), de sokat tett a még élő fazekasmesterség megmentése érdekében.¹¹⁹ A következő évtizedekben azonban a fazekasműhelyek eltűnésével szükség lett egy olyan kiadvány megírására, amely segítené az ismeretanyag átadását a szakma iránt érdeklődők számára. Ezt a feladatot vállalta magára Csupor István és Csuporné Angyal Zsuzsa *Fazekasság* című könyve.¹²⁰

Jelen disszertáció majdnem mindegyik fejezetének végén szóba kerülnek azok a változások, amelyek a 20. század derekától kezdődtek vidékünkön, ezért röviden megemlíteném a hagyományos paraszti életforma átalakulásával kapcsolatos munkákat is.¹²¹

¹¹⁵ Paládi-Kovács 1988; Viga 2007.

¹¹⁶ Szabó L. 1989; 1997.

¹¹⁷ Példa értékűnek tartom többek között Bathó Edit törekvését a jász népviselet rekonstruálására. (Bathó 2013.) Úgyszintén hasznos volt áttanulmányozni Hofer Tamás és Fél Edit munkáit, akik szerint az elődeink által használt ruhadarabok és egyéb tárgyak több generációt is kiszolgáltak, hosszú élettartamukat azzal magyarázzák, hogy fontos szerepet játszanak nemcsak a mindennapi életben, de az ünnepek, a rítusok, szertartások során is (kelengye, halottas ing, jegyajándékok stb.), a tárgyak nyelvén fejezték ki a gondolataikat és üzeneteiket (pl. kiakasztani a cifraszűrt = kiadni a legény útját). (Hofer – Fél 1994: 11–17.)

¹¹⁸ Kresz 1956.

¹¹⁹ Kresz 1991.

¹²⁰ Csupor – Csuporné Angyal 1998.

¹²¹ A *Magyar néprajz* I.1. kötetében Paládi-Kovács Attila írja, hogy az 1980-as években a gazdaságnéprajzi kutatásokban egy új hullám kezdte el kutatni a két világháború közötti családi parasztgazdaságok történetét keletkezésüktől a megszűnésükig. Ilyen „egyéni életút-leírások” például: Fehérváryné Nagy Magda: *Parasztgazdaság a XX. század első felében. A gútai példa*. Élet. Trad. 2. 1988; Mohay Tamás: *Egy naplóíró parasztember*. Diss. Ethn. 8. 1994. Ezenkívül felsorol több kiváló munkát, amelyek az ezredforduló után

A parasztság polgárosodásának történetéről tudhatunk meg hasznos információkat Benda Gyula társadalomtörténeti tanulmányaiból.¹²²

A falvak társadalmi-gazdasági átalakulását, a hagyományos paraszti gazdálkodás végnapjait és a szövetkezeti gazdálkodás kialakulását mutatja be Nagy Netta „*A cserevilágtól a padlássöprésig. falusi hétköznapiak a beszolgáltatás éveiben*” című könyvében, mely alapján a Magyarországon végbement folyamatot összehasonlíthatjuk a Kárpátalján végrehajtott kolhozosítással.¹²³

Ugyanez az átalakulás van bemutatva szociológiai – szépróza helytjeltetés formájában Duba Gyula művében.¹²⁴ A szerző szülőfaluja, a felvidéki Hontfüzesgyarmat paraszti világára emlékszik vissza, közben festői képekben szemlélteti a 20. század első felének falusi gazdálkodását, a kárpátaljai magyar falvakéra igen emlékeztető paraszti életformáját és népi kultúráját, amelyre a második világháborút követő, szövetkezetesítéssel és gépesítéssel járó szocialista rendszer mérte a végső csapást.

Míg a paraszti kultúra változásait a legtöbb szerző az életmód egyes részterületeiként, témánként vette sorra, addig Kósa László a népi műveltséget táji megosztásban vizsgálta. Felhívta a figyelmet a peremvidékekre, a nagytájakhoz tartozó *kulturális öblökre*, mint amilyeneknek az Alföld peremvidékeit alkotó Szamosköz, Szatmár, az ungi, beregi és ugocsai síkságok, valamint az Erdéllyel határos máramarosi koronavárosok vidéke is tekinthetőek.¹²⁵

Végül e témával kapcsolatban még feltétlenül szeretném megemlíteni Fél Edit és Hofer Tamás Átánnyal kapcsolatos munkáit.¹²⁶ A magyarul 1997-ben napvilágott látott, *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* című munkájukban leírják, milyen szabályok, mértékek, irányelvek, erkölcsi normák voltak érvényben a falusi gazdálkodással és

születtek, s amelyek a magyar parasztgazdaságok 20. századi történetét mutatják be: Balogh Balázs: *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon* (2002), Bali János: *A Börzsöny-vidéki málnatermelő táj gazdaságnéprajza* (2005), Kocsis Aranka: *A gazda, a családja, a munka és a hatalom – Értékváltozások egy kisalföldi faluban* (2006), Szilágyi Miklós: *A személyes paraszti tudás érvényessége Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében* (2006) stb. (Paládi-Kovács 2009b: 119.)

¹²² A szerző négy csoportba sorolja a polgárosodáshoz kapcsolható változásokat: 1. a gazdasági változások és a vállalkozói magatartás kifejlődése; 2. az „individualizáció” és a hozzá köthető mentális változások; 3. az állampolgárrá válás; 4. az életmód átalakulása és a mentális változások. Időben a polgárosodás Magyarországon a 16-17. században kezdődött el, a 18. században felgyorsult, az első világháború után megtorpant, a szocializmus idején elleneztek és a rendszerváltozás után került ismét a köztudatba. (Benda 2006: 344, 346.)

¹²³ Nagy 2013.

¹²⁴ Duba 1974.

¹²⁵ Kósa 1991: 6, 93, 164–188. A szerző felhívja a figyelmet az „Alföld öbleinek” archaikus gazdálkodására, az erdős hegyekkel kapcsolatos famegmunkálásra, az egyszerű viseletre, a színes népszokásokra, a gazdag népköltészetre, a változatos tánckultúrára, a települések falusias külsejére. Kiemeli a helyi lakosok „jó erkölcsét”, vallásosságát, patriarkális társadalmát, konzervatív ízlését, a helyi ruszinsággal és románsággal szembeni viszonylagos jómódját és iskolázottságát. A polgárosulás itt a mezővárosokon kívül leginkább a kismemesi rétegnél figyelhető meg, ennek szép tárgyi példái a klasszicista jellegű, esztergályozott, faragott faoszlopos tornácok.

¹²⁶ A szerzőpáros a Néprajzi Múzeum megbízásából az 1950–60-as években kutatott a dél-hevesi faluban, ám munkájuk eredményei évtizedekig csak külföldön jelenhettek meg angol és német nyelven.

háztartásvitellel, például a földdel, az építkezéssel, a táplálkozással, az öltözködéssel kapcsolatban.¹²⁷ 2016-ban adták ki Magyarországon a szerzőpáros másik, dolgozatomban témájához legközelebb álló könyvét *Az átányi parasztember szerszámai* címmel, amely nemcsak példaértékű tárgymonográfia, de hasznos módszertani útmutatóul is szolgált számomra.¹²⁸ Kronológiailag e két kötet közötti időszakban, 2010-ben jelent meg magyarul Fél Edit és Hofer Tamás harmadik, angol nyelven már 1969-ben kiadott (*Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. Aldine Publishing Company, Chicago, 1969) klasszikus, sok vitát kiváltó társadalmonográfiája „*Mi, korrekt parasztok...*” *Hagyományos élet Átányon* címmel.¹²⁹ *Korrekt parasztnak* nevezték magukat a 20. század derekán a tősgyökeres, földdel bíró átányiak, mely kifejezéssel életmódjuk hagyományos paraszti vonásait hangsúlyozták szemben a terület más településeivel, ahol a tradicionális életmód már ekkoriban felbomlófélben volt. Bár jelen dolgozat a hagyományos paraszti életforma bemutatását a tárgyi kultúra felől próbálja megközelíteni, e társadalmonográfia sokat segített a kutatott téma megértésében. Az alföldi Átányhoz hasonlóan az ugcocsi Salánkon¹³⁰ vagy Szőlősgyulán is a település arculatát meghatározó módos, zömmel református vallású, konzervatív, magyarságukhoz és hagyományaikhoz makacsul ragaszkodó parasztgazdáknak köszönhetően az átlagosnál gazdagabban, elevenebben maradt fenn a tradicionális paraszti kultúra. A kötetet két másik ok miatt is követendő példának tűztem magam elé: az egyik a szerzőpáros kutatási módszere, amely szerint elsősorban néprajzkutatóként, a múltba visszatekintve kerestek választ a kérdéseikre (ellentétben a jelent és a jövőt vizsgáló antropológusokkal); a másik pedig az, hogy magyar kutatókként egy magyar települést tanulmányozva élvezhették a hazai pálya előnyeit. Ezt tettem én is, szülőföldemet és azon belül szülőfalumat kutatva, bár ezért időnként szembe kellett néznem a szubjektivitás vádjával is.

¹²⁷ Fél – Hofer 1997.

¹²⁸ Fél – Hofer 2016. A szerzők a tárgyak gyűjtése és leírása közben figyelmet fordítottak azok evolúciójára, készítésére, életútjára, a tárgyegyüttesekre (eszköztársulásokra), a különböző sajátosságú felhasználók (nők, férfiak, gyermekek, bal-és jobbkezesek, az átlagosnál nagyobb erejűek stb.) számára készült eszközök közötti különbségekre, a szerszámok erkölcsi és reális értékére, eltérő minőségére stb. Nem véletlenül értékelték Kemecsi Lajos e monográfiát két másik társakötetével együtt a hazai társadalomkutató kísérleti módszerek egyik csúcsteljesítményeként. (Fél – Hofer 2016: 12.)

¹²⁹ Fél – Hofer 2010.

¹³⁰ Itt *bungér* volt a módos, tősgyökeres, református nagygazdák csúfneve a település bekerült, illetve szegényebb lakosai részéről.

II. 2. Magyar néprajzkutatás Kárpátalján¹³¹

A kárpátaljai néprajzkutatás bő másfél évszázados múltra tekinthet vissza. A fiatalon elhunyt Bereg megyei jurátus Uszky Mihály 1846-ban, a *Magyarföld és népei* c. füzetsorozatban tette közzé *Tiszaháti népélet Bereg megyében* c. színes írását.¹³² E munkára a későbbiekben többen is támaszkodtak, többek közt Lehoczky Tivadar, aki a 19. század második felében e vidéknek szentelte sokrétű tudományos tevékenységét, s nevéhez fűződik a ma már nélkülözhetetlen forrásul szolgáló *Bereg vármegye* című monográfia is. Ebben találunk néprajzi jellegű leírásokat is, például a vidék magyar népszokásairól.¹³³ Ugyanakkor Lehoczky sokkal alaposabban foglalkozott a ruszinok néprajzával, mely a reformkortól a 20. század közepéig kutatók egész sorát foglalkoztatta, így például Duliskovics Mihályt, Benczur Jánost, Zombory Gusztávot, Várady Károlyt, Hodinka Antalt, Krúdy Gyulát, Bonkáló Sándort, Bacsinszky Tivadart vagy éppen Ortutay Gyulát és Pataki Máriát.¹³⁴ E dolgozat keretei nem teszik lehetővé a ruszinokról szóló néprajzi írások ismertetését, holott a ruszinsággal szemben a mai napig tanúsított negatív hivatalos hozzáállás ellenére szép számmal jelent meg szakirodalom nemcsak magyar, de ruszin, ukrán, angol és más nyelveken is.¹³⁵ Ezért a továbbiakban csak a kárpátaljai magyarokkal kapcsolatos kutatásokról lesz szó.

Uszky kortársa, Batizi János técsői református esperes a Vasárnapi Újság 1855-ös évfolyamában közölte „*Técső és környéke. Tájéleírás és népismertetés*” című írását, melyben többek között jellemzi a máramarosi település lakóinak népviseletét is.¹³⁶

A kiegészítés táján Viski Krüzsely Bálint ügyvéd, jogakadémiai tanár foglalkozott a máramarosi magyar folklórral (*Viskvárosi népbabonák; A Máramaros megyét lakó egyes nemzetiségek jellemrajza: A magyarok*).¹³⁷ A Tiszahát magyar folklórjáról az első összefoglaló munka a millennium éveiben született. A Bereg vármegyei Tanítóegyesület felhívására állította össze mindmáig kéziratban maradt kétkötetes, mintegy 400 oldalas

¹³¹ A kérdés alaposabb tanulmányozásához érdemes megismerkedni Kós Károlynak az erdélyi néprajztudomány és muzeológia fejlődéséről írt tanulmányaival. (Kós 2011: 9–127.)

¹³² Uszky Mihály (1824–1847) földbirtokos szülők fia, Bereg megye Kerecsény falujában született. 1846-ban Pestre érkezett mint jurátus, munkatársa lett a Pesti Hírlapnak, de már a következő évben, 23 éves korában meghalt. „*Tiszaháti népélet Bereg megyében*” című dolgozatában szülőföldje, a Beregi-Tiszahát 18 falujának néprajzi leírását adja.

¹³³ Lehoczky 1881: II, 192–198.

¹³⁴ S. Benedek 1997: 119; Duliskovics 2006.

¹³⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy az ukrán tudományos életben a néprajz és a folklór külön tudományágak, emellett az ukrán folklorisztika nem foglalja magában a néphitét, népi vallásosságot, mitológiát, néptáncot, de még a díszítőművészetet sem. (Musketik 1995: 221.)

¹³⁶ Kresz 1956: 211.

¹³⁷ Viski Krüzselyi 1996.

monográfiáját Szini Péter beregi tanító.¹³⁸ Viszont 1895-ben megjelent Beregszászban Kiss Mózes *Pacsirta-költemények és tiszaháti népdalok* c. kötete.

A századfordulón kiadott, *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című monumentális sorozat *Magyarország* VI. kötetében (*Felső-Magyarország* II. részében) ifj. báró Perényi Zsigmond foglalta össze Ugocsa megye történetének, természeti adottságainak és lakosságának leírását.¹³⁹ Ugyanitt Ung megyéről Fincziczky Mihály, Bereg megyéről Lehoczky Tivadar, Máramarosról Várady Gábor, a ruténekről pedig Hodinka Antal tollából olvashatunk rövid, de hangulatos összefoglalókat.¹⁴⁰

A Kisfaludy Társaság megbízásából 1903 és 1906 között többször járt népköltészeti gyűjtőúton Szatmárban Móricz Zsigmond, aki a mai Kárpátaljához tartozó Nagypaládra, Csetfálvára és Tiszabökénybe is eljutott. Nagypaládon 64, Tiszabökényben 33 népdalt jegyzett le, és lemásolta a csetfalvi református templom festett mennyezetkazettáit.¹⁴¹

A népdalokat dallamukkal együtt rögzítő első gyűjtő a mai Kárpátalja területén Bartók Béla volt, akit iskolás éveit az ugocsai Nagyszőlőshöz kötöttek. 1911-ben Dolha, Veresmart és Száldobos községekben gyűjtött ruszin népzene, majd 1912-ben a Bereg megyei magyarlakta Barkaszót, Rafajnaújfalut, Dercent és Fornost kereste fel.¹⁴²

A néprajzi gyűjtés az első világháborút megelőző években élénkült meg, amikor létrejött a Folklore Fellows mozgalma, s ennek irányítását a Kisfaludy Társaságtól Sebestyén Gyula vette át. Az ő felhívása nyomán gyűjtött például Sütő Gyula éppen a fentebb említett Barkaszón. Sebestyén Gyula biztatására kezdett gyűjtőmunkába Deák Geyza, az ungi Tiszahátról származó sárospataki gimnáziumi rajztanár is, aki 1910-ben jelentette meg tanulmányát az ungi Tiszahát népi építészetéről és művészetéről.¹⁴³ A szerző számos ábrával illusztrálva mutatta be többek között a bogáncsra vagy mákfejekre hasonló faragású oszlopos *tornácokat*, kútágásokat, *bálványos* kapufélfákat, *tetőnyársakat*, amelyeket már csak az egykori (a 19. század 70–80-as éveinek erdőirtása előtti) pompás ungi fafaragó hagyományok silány maradványainak tartott. Mint Varga Sándor írja, a munka az 1970-es évekig az egyetlen nyomtatásban is megjelent tanulmány volt Kárpátalja népi építészetéből.¹⁴⁴ Deák vegyes gyűjteményét még értékesebbé teszi az ungi kistájakat rendszerező tanulmánya és kísérő

¹³⁸ A gyűjtemény bevezetőjében a tiszaháti nép életmódját, műveltségi állapotát ismerteti.

¹³⁹ Perényi 2012: 461–470.

¹⁴⁰ Fincziczky 2012: 387–401; Hodinka 2012: 401–417; Lehoczky 2012: 417–437; Várady 2012: 437–461.

¹⁴¹ Móricz Zs. 1991.

¹⁴² S. Benedek 1997: 121.

¹⁴³ Deák 1998.

¹⁴⁴ Varga S. 1999: 87.

rajzanyaga is.¹⁴⁵ A Folklore Fellows mozgalmanak helyi vonatkozásait Novák Sándor, Sólyom Zoltán és id. Vozáry Gyula Bereg megyei, valamint Gaál István ungi gyűjtése teszi teljessé.¹⁴⁶

A szervezett folklórgyűjtési programoktól függetlenül 1915 és 1926 között Kocsisné Szirmai Fóris Mária folytatott gyűjtőmunkát az ugocsi Tiszabökenyben. A tárgyi néprajz gyűjtőjeként, dokumentálójaként és reprodukátoraként értékes munkát végzett: az ő nevéhez fűződik a tiszaháti keresztiszemes hímzés leírása és népszerűsítése.¹⁴⁷

Trianon után a csehszlovák időszak köszöntött be Kárpátalján, de a kutatások folytatódtak. Szerényi Ferdinánd a beregszászi, nagyszőlősi és ungvári járások Közművelődési Tanácsai által a húszas években kiadott *Néplapban* dolgozta ki honismereti-néprajzi programját s ezt nem sokkal később a Czabán Samu által Beregszászban szerkesztett *Magyar Iskola* c. folyóiratban hirdette meg tételesen. A magyarlakta falvak kutatására kitűzött nagyszabású munka eredményeképpen jelent meg a *Bene község jelene és múltja* c. kismonográfia 1932-ben a Mónus Gyula – Szerényi Ferdinánd szerzőpárostól.¹⁴⁸

A húszas-harmincas évek egyetemi ifjúsága a *Sarló* mozgalom keretein belül szociográfiai felméréseket végeztek a Tóhát magyar falvaiban Izsnyététől Nagypaládig. A munka eredményeiről Balogh Edgár számolt be *Tíz nap szegényországban* című, 1930-ban megjelent útinaplójában.¹⁴⁹ A *Sarlóhoz* kapcsolódik Ilku Pál munkássága is, aki többek között a csónak alakú fejfáról írt néprajzi tanulmányokat.

Helytörténeti és néprajzi vonatkozású anyagot is tartalmaz Horkay Lajos salánki református lelkész *Beszélő kövek. A salánki református egyház története és Salánk múltja* c. kismonográfiája, melyet 1936-ban adtak ki Rozsnyón, 2011-ben pedig Nagyszőlősen utószóval ellátva újra kiadták.¹⁵⁰

Példa értékű a vidék kutatása szempontjából Szabó István *Ugocsa megye* c. település- és népességtörténeti monográfiája, mely 1937-ben jelent meg Budapesten.¹⁵¹ Hasonló monográfiák egyébként Szatmár és Máramaros vármegyékről is megjelentek.¹⁵²

¹⁴⁵ Számomra elsősorban az ungi parasztházról szóló kutatása volt fontos, amelyről a népi építkezésről írt fejezetben szólok részletesebben.

¹⁴⁶ S. Benedek 1997: 122.

¹⁴⁷ Kocsisné Szirmai Fóris 1969.

¹⁴⁸ S. Benedek 1997: 123.

¹⁴⁹ Dupka – Horváth 1987: 5.

Egyébként Kessler – Balog Edgár néven már korábban megjelentetett egy tanulmányt a „szűzgulyahajtás” néven Salamonban, Barkaszón és más településeken ismert népszokásról. (Kessler – Balog 1927.)

¹⁵⁰ Horkay 1936; 2011.

¹⁵¹ Szabó 1937; 1994.

¹⁵² Maksay 1940; Bélay 1943.

A csehszlovákiai magyar fiatalok körében a harmincas évek második felében lanyhult a néprajzi érdeklődés, különösen Fábry Zoltán kritikus hangú *Etnográfiai szocializmus* c. cikkének hatására. 1938–39, tehát a két évtizedes csehszlovák uralom utáni visszacsatolás után azonban a gyűjtőmunka újabb lendületet vett. E néprajzi szempontból alig ismert tájegység közigazgatási kettőssége miatt még érdekesebbé vált: a magyarlakta sáv visszaépült a vármegyerendszerbe, míg a Ruszinföld elnyerte az autonómiát. Míg Csomár Zoltán az Ung megyei Nagydobrony folklórjának feltárására törekedett, addig Ortutay Gyula és Pataky Mária a magyar-ruszin néprajzi kapcsolatok feltárásával az összehasonlító folklorisztikát alapozták meg ezen a vidéken is. 1939-ben Dincsér Oszkár gyűjtött Nagydobronyban népdalokat és népmeséket. Számos fotót készített Nagydobronyban és környékén Tagán Galimdsán, aki *Nagydobrony halászata* címmel összefoglaló tanulmányt is írt az Ethnológiai Adattár számára (e témával elsőként még Herman Ottó foglalkozott). Kárpátalja visszacsatolása után Gunda Béla kutatta először a ruszinságot, majd 1940-től a Szernye-mocsár peremvidékének magyar falvait (Dercen, Beregújfalu, Nagyereg). Itt gyűjtött anyaga fel-felbukkan nagyobb tanulmányaiban (*A rostaforgató asszony, Falucsúfolók* stb.).¹⁵³

Több alkalommal végzett kutatásokat Bereg megyében, a láp környéki magyar falvakban (Dercen, Fornos, Gát, Beregújfalu) 1939–1942 között Gönyey (Ébner) Sándor a népi építészet és a paraszti kézműipar terén.¹⁵⁴ Az érdeklődését felkeltett tárgyak közül bemutatta többek között a fazék alátámasztására szolgáló *treifuszt* (kerek vagy háromszögű „háromláb”), a *kürtőskalács* nyársainak alátámasztására való *vasmacskát*, a tálásokat, kanalasokat és más konyhai eszközöket, a viseletet, a gazdálkodás tárgyait. Művei értékes dokumentumok nemcsak a lápvidék, de egész Kárpátalja akkori építészetéről, tüzelőberendezéseiről, a lakosság foglalkozásáról.¹⁵⁵ A Néprajzi Múzeum Adattárában megtalálhatóak Gönyey jegyzetei és egy hétoldalas tanulmánya, 17 lapnyi rajzzal.¹⁵⁶

¹⁵³ S. Benedek 1997: 124.

¹⁵⁴ Az 1931-ben a Néprajzi Értesítőben megjelent, *Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében* című tanulmányában még nem találunk közvetlen utalást arra, hogy a szerző közvetlen tapasztalatokkal rendelkezett volna Kárpátaljáról. Ettől függetlenül a későbbi kutatásai teljes mértékben igazolták következtetéseit arról, hogy a vidék tüzelőberendezései átmenetet képviselnek az alföldi (kemencék és szabad kémények) és Erdély (szobai kandallók) között. 1939-ben Fábrián Sándor szerkesztésében könyv jelent meg *Szatmár, Ugoicsa, Bereg k.e.e. vármegyék monográfiája* címmel, amelyben megjelent Gönyey Sándor rövid tanulmánya is *Szatmár és Bereg népének hajléka és háztája* címmel. Ebben a beregi házkultúra sajátosságai között a tornác, a „*pacsi*” (patics), a kandalló, a *boglyakemence*, a „*menekült tűzhely*”, a *sütőház*, a szilva-aszaló, a *komód*, az *etuzsér*, a *karoslóca*, a gémes kút, a „*zabora*”, a vesszőből font tyúkól, a *kenderdörzsölő* és a terménytároló *kamora* mellett megemlíti a tiszaháti porták büszkeségét, a *tőkés kaput* is: *Tőkés kapu, nagy kutya, ott lakik a nagygazda.* (Gönyey (Ébner) 1939: 342–405.)

¹⁵⁵ Bottlik 2000: 131.

¹⁵⁶ Az általam kutatott témával kapcsolatosak többek között: Gönyey é. n. (EA 22785); é. n., a (EA 22790); 1939-1940 (EA 2235); 1940 (EA 5398); 1940a (EA 5401); 1941 (EA 00187); 1942 (EA 5408).

Gönyey és Tagán Galimdsán társaságában kutatott 1940 júniusában a Szernye-mocsár falvaiban népdalokat, hangszeres népzénet, falucsúfolókat Pálóczi Horváth Lajos, akit ugyancsak a Néprajzi Múzeum küldött kutatómunkára Bereg vármegyébe.

Az Államtudományi Intézet által szervezett szociológiai-néprajzi programban is helyet kapott a mai Kárpátalja.¹⁵⁷ A Táj- és Népkutató táborok közül jelentős munkát végeztek a viski és az ugozsai gyűjtőtáborban (1941, illetve 1943–44). Az 1941 augusztusának második hetében megszervezett viski falukutató táborba 8 fő kutatta a nyelvjárás, a szövés-fonás, a halászat és az építkezés sajátosságait. A számos értékes rajz megörökítette az utókornak a már nem látható építményeket: lakóházakat, *aborákat*, fedeles kiskapukat, *tőkés kapukat* stb. A Fancsika központtal megszervezett ugozsai kutatótábor 1943 júliusában kezdte meg munkáját. A megye 28 falujában és Nagyszőlősön 37 kutató dolgozott 1944 januárjáig.¹⁵⁸ Bár a népmozgalmi és szociográfiai felmérések mellett a tárgyi műveltség kutatása valamivel kevesebb figyelmet kapott,¹⁵⁹ az Etnológiai Adattárba leadott jegyzetek, cédulák és rajzok sok hasznos információt tartalmaznak az építkezéssel, gazdálkodással és az anyagi műveltség más ágaival kapcsolatban is. Míg a viski tábor tájleíró anyaga a szaksajtóban is megjelent, az ugozsai tábor vegyes gyűjteményanyaga még feldolgozásra vár. Pedig Gönyey (Ébner) Sándor beregi, a falukutatók ugozsai és viski gyűjtéseinek anyaga kincsesbánya lehetne Kárpátalja néprajzának megírásához.

A szovjet bevonulás (1944 októbere) után Kárpátalján minden magyar kulturális tevékenység, így a néprajzi gyűjtőmunka is évtizedekig „szünetelt”. Kivételként említhetjük Sándor László mesegyűjtését 1956 és 1961 között. A teljes feldolgozott anyag csak 1988-ban látott napvilágot Budapesten az Akadémiai Kiadó gondozásában *Pallag Rózsa* címmel.¹⁶⁰

Miután a Szovjetunió 1967-ben belépett a Kárpátok lakosságának kultúráját és életmódját kutató nemzetközi bizottságba (*Mezsdunarodnaja karpatszkaia komisszija*), a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének két expedíciója a ”modern etnikai kutatásokra” szerveződve kutatta a vegyes lakosságú Kárpátalján többek között a magyar lakosság gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetét. A bizottság munkájában szovjet,

¹⁵⁷ Az 1930-as években Magyarországon kibontakozott a falukutató mozgalom. Ennek hatására, Teleki Pál gróf kezdeményezésére 1938-ban megalakult a Táj- és Népkutató Központ, később Osztály.¹⁵⁷ Az intézet Kárpátalja három kistájára is kiterjesztette a kutatásokat: a Szernye-mocsár környéke Bereg megyében, Ugozsai megye magyar falvai, valamint a máramarosi Visk és környéke. E gyűjtéseknek köszönhetően a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában jelentős mennyiségű iratanyag őrizi vidékünk 40-es évekbeli néprajzi állapotát. E túlnyomó részt eddig publikálatlan forrásanyag sok hasznos információval szolgált számomra is dolgozatom megírásához, mivel pótolhatatlan adatokat konzervált a kárpátaljai magyarság tárgyi műveltségével kapcsolatban.

¹⁵⁸ Varga S. 1999: 93.

¹⁵⁹ A tábor teljes anyagának áttanulmányozása alapján ezt a következtetést vonhatjuk le.

¹⁶⁰ S. Benedek 1997: 125.

cehszlovák, magyar, román, lengyel és jugoszláv kutatók vettek részt. Az 1968. évi első expedíció tagjaiként Grozdova I. N., Gracianszkaja N. N., Filimonova T. D. több mint 20 települést vizsgáltak többek között a Nagyszőlősi, Beregszászi, Ungvári és Munkácsi járásokban, így a jelen dolgozatban bemutatott Salánkot is. 1969-ben a következő expedíció tagjaként Grozdova I. N. két hónapon át végzett terepmunkát a magyar falvakban, elsősorban az anyagi kultúrát (lakás, viselet, munkaeszközök stb.) kutatva. Jelentős anyagot gyűjtöttek össze, melynek egy részét a Moszkvában 1972-ben megjelent *Karpatzskij szbornyik*-ban és egyéb helyeken publikálták.¹⁶¹

1969-ben a kijevi történészek a kárpátaljai helytörténészekkel közösen az *Ukrán SzSzk városai és falvai (История городов и сел Украинской ССР)* sorozat részeként kiadták a *Kárpánton túli terület (Закарпатская область)* című kötetet. Az orosz és ukrán nyelven is megjelent könyv néprajzi és demográfiai részeit Naulko V. I. írta. A ma már csak politikai védőszemüvegen keresztül olvasható műben az ugoicsai településekről is számos használható adatot találhatunk.¹⁶²

Az említett kutatások idején, 1969 nyarán gyűjtött Salánkon Morvay Judit magyarországi néprajzkutató, akinek kérdőíves gyűjtését (a Magyar Néprajzi Atlasz négy mappája) Paládi-Kovács Attilának köszönhetően feldolgozhattam. E páratlanul értékes, máig publikálatlan forrásanyag a negyedszázaddal korábbi (1943–1944) ugoicsai táj- és falukutató tábor ugyancsak publikálatlan anyagával együtt a terepen végzett saját kutatásaim alapját, egyben jelen dolgozatom fő kútforrását képezi.¹⁶³

Mielőtt folytatnánk a 20. század második fele néprajzi kutatómunkájának bemutatását, fontosnak tartjuk kihangsúlyozni, hogy önálló kárpátaljai néprajztudományról csak igen korlátozott értelemben beszélhetünk. Az etnográfiaival (is) foglalkozó helyi kutatók ugyanis elsősorban más tudományágak (helytörténet, pedagógia, nyelvészet és irodalom) művelői. E nagyfokú differenciálatlanság oka egyrészt a magyarság önszerveződésének mesterséges elfojtása és az anyaországtól való mesterséges elszigetelése a kommunista rendszer éveiben, másrészt pedig a kárpátaljai magyarság viszonylag alacsony létszáma.¹⁶⁴ Ezért a szorosan vett néprajztudományon túl szót kell ejtenünk a hasonló tevékenységet folytató, hiánypótló szerepet betöltő köz- és felsőoktatási, valamint közművelődési intézményekről, civil kulturális egyesületekről, a helytörténetről és az irodalmi életről is.

¹⁶¹ Гроздова, Филимонова 1970: 135–143; Гроздова – Ковальская 1979: 152.

¹⁶² Закарпатская область 1982.

¹⁶³ Magyar Néprajzi Atlasz I-IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest.

¹⁶⁴ Sztankó 2003: 66.

Évtizedekig az egyetlen kárpátaljai magyar tudományos intézményt az Ungvári Állami Egyetem (ma Ungvári Nemzeti Egyetem)¹⁶⁵ Magyar Filológiai Tanszéke jelentette, mely 1963-ban alakult Petro Lizanec nyelvészprofesszor vezetésével. Ugyancsak ő hozta létre tudományos műhelyteremtés szándékával 1989-ben az Ungvári Hungarológiai Központot (lapja az *Acta Hungarica*). A Tanszéken a magyar nyelvjárásokat kutatta az akkor itt dolgozó Fodó Sándor, Kótyuk István és Soós Kálmán is, munkájuk eredménye *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I–II*. Meg kell említenünk a tanszék által összeállított két korábbi gyűjteményt is. Az egyik, a *Három arany nyílvesző* című népmesekötet a Móra Könyvkiadó és a Kárpáti Kiadó segítségével 1973-ban látott napvilágot. A másik, Lizanec Petro és Vaszócsik Vera *A kárpátontúli magyar lakosság népballadái* c. kötetét az egyetem adta ki segédkönyvként 1974-ben.¹⁶⁶ Az egyetem Történelem Karán belül működik ugyan egy „etnográfiai tanszék” és egy *Carpatica* nevű kutatóműhely, de azokban magyar vonatkozású kutatói tevékenységről nemigen beszélhetünk. (Az ungvári kutatók közül megemlíthetjük Fegyir Sándor szociológus, Szerhij Fedaka és Ivan Mandrik történészek, valamint Tivadar Mihajlo¹⁶⁷ etnográfus nevét).

A rendszerváltást követő szabadabb politikai és társadalmi légkörben minőségi változást hozott a néprajzkutatás terén a Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola (mai neve II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar főiskola) megalakulása, amely 1994-től a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként, 1996-tól pedig már önállóan működik Orosz Ildikó vezetésével. A történelem- és társadalomtudományi, illetve a nyelvészeti tanszék tanárai közül néprajzi-honismereti jellegű tevékenységet fejtenek ki Kész Margit, Kótyuk István, Gabóda Éva, Hutterer Éva, Csatáry György, Kopriva Attila, Kész Barnabás és mások. A Főiskola lehetőséget biztosít diákjainak néptánc tanulására a néptánc szakkörön belül, a főiskolai énekkar repertoárjában fontos szerepet kap a népdalok oktatása, a technika órákon megismerkedhetnek a hagyományos kézműves mesterségekkel, a diákok szakdolgozatai és diplomamunkái gyakran néprajzi témájúak. A kárpátaljai néprajzkutatás iránt érzett felelősségéről tett tanúbizonyságot a Főiskola akkor is, amikor 2004 októberében biztosította az intézményi feltételeket a *Kultúrakutatás Kárpátalján* című néprajzi és antropológiai konferenciának, amelyen magyarországi és kárpátaljai néprajzkutatók és antropológusok tartottak előadásokat kutatásaik eredményeiről. A Főiskolán 2004 szeptemberében beindult magyar szakos oktatás lehetőséget nyújtott arra, hogy a magyar

¹⁶⁵ Az egyetemi néprajzi kutatásokat a *Naucsnyi zapiszki Uzshorodszkoho goszudarsztvennoho universziteti* kiadványban és a *Narodna tvorcsiszty ta etnografija* c. folyóiratban találhatjuk meg, de ezekben magyar vonatkozású anyaggal nem találkozunk.

¹⁶⁶ Dám 2001: 54.

¹⁶⁷ Тиводар 1994; 2011.

folklor és nyelvjárás alapjaival ismerkedhessenek meg a diákok. A tanórákon szerzett elméleti tudásukat a diákok 2005 nyarától a Salánkon, majd minden éven más településen megtartott egyhetes nyelvjárás- és folklórgyűjtési terepgyakorlaton kamatoztathatják. A szervezők elképzelése és reménye szerint az azóta is rendszeresen megszervezett terepgyakorlatok során gyűjtött néprajzi anyag képezhetné az alapját egy jövőbeni kárpátaljai néprajzi adattárnak. 2008-ban a Főiskolán kiállítóterem nyílt a beregi szőttes népszerűsítésére, mely Polónyi Katalin nevét viseli. A kárpátaljai tájházmozgalom elindítása mellett a távlati tervek között szerepel a néprajz tanszék megszervezése. A Főiskola által vásárolt és berendezett nagyberegi parasztházat egész évben működő tájházzá alakítottuk, melyben heti rendszerességgel szerveznek kézműves foglalkozásokat és más néprajzi programokat. Az intézmény kapcsolatot tart az MTA Kisebbségkutató Intézetével. A Főiskolával szorosan kötődve jött létre 1999-ben a Limes Társadalomkutató Intézet, mely később Hodinka Antal nevét vette fel (igazgatója Csernicskó István). Itt a társadalomkutatás részeként helyt kap a néprajztudomány is. A Limes és a főiskola társszervezésében megvalósult *Nagydobrony–2000* elnevezésű konferencián a néprajz, a történelem és a nyelvészet egyaránt szerephez jutott. Ugyanez elmondható a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont által 2015 márciusában szervezett *Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: értékek és kihívások* című konferenciáról is. Az intézet, illetve központ könyvkiadó tevékenységet is folytat, többek között az utóbbi konferencia anyagait is megjelentette két kötetben.¹⁶⁸

A szervezetek bemutatását az ungvári egyetem magyar szakos hallgatóiból szerveződött Forrás Stúdióval kezdeném, amely 1967-ben kezdte meg gyűjtőtevékenységét Kárpátalja magyar falvaiban. A mozgalomban lelkes fiatal irodalmárok, nyelvészek, költők vettek részt, ezért fő céljuknak a folklórhagyományok gyűjtését tekintették, miközben a tárgyi néprajzi gyűjtés teljesen a háttérbe szorult. A Forrás Stúdió első ízben produkált hiteles, hangszalagra vett anyagot elsősorban az ugocsai tájegység népdal- és népballadaanyagából. Ezt az anyagot a későbbiekben a gyűjtőutak munkájából is oroszlánrészt vállaló Vári Fábián László egészítette ki és jelentette meg két évtizedes késéssel.¹⁶⁹ A kitűnő költő lett az első elnöke a kárpátaljai magyar néprajz első és máig egyetlen önálló intézményének, az 1991. szeptember 29-én Beregszászon alakult Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaságnak.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Ebben én is publikálhattam az ugocsai népi építkezéssel kapcsolatban (Kész 2016).

¹⁶⁹ Vári Fábián 1992

¹⁷⁰ A mindössze négy évig működő szervezet alelnöke Soós Kálmán, szervezőtitkára pedig Bagu Balázs lett. Sajnos, a Társaság 1995-ben beolvadt a Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaságba, melynek az azóta elhunyt Soós Kálmán lett az elnöke. Kár, hogy ez a szervezet is (elsősorban az anyagiak miatt) inkább csak papíron létezik. A beregszászi főiskola napirendre tűzte a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság újraélesztését, amelyre a közeljövőben remélhetőleg sor kerül. (Sztankó 2003: 71.)

Szerencsére a bővülő publikációs lehetőségek még szervezeti feltételek nélkül is élénkítették a néprajzi gyűjtő-leíró munkát. A Forrás Stúdióban „iskolázottak” (Vári Fábán László, Punykó Mária, Czébely Lajos és társaik mellett a fiatalabbak is jelentkeztek, legtöbbször saját szűkebb tájegységük egy-egy jellegzetességének leírásával, illetve feldolgozásával. Az önálló kötetek közül a teljesség igénye nélkül megemlítetjük az alábbiakat: Punykó Mária: *Tűzoltó nagymadár, A hétországi király, Úton megyen tipe-topa*, Móricz Kálmán: *Nagydobrony*, Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*, Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán: *Sorsközösség*, Keresztyén Balázs: *Kárpátaljai történeti és helyi mondák*, Zubánics László: *Guti körkép*, Czébely Lajos: *Visk története*, Horváth László: *Barangolás a benei szőlőhegy múltjában*, Horváth Sándor: *Rát*, Árpa István: *A tiszaháti nemzetiségek életéből*, Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok*, Galgóczy Tibor: *Az Ungvidék pásztorművészete*, S. Benedek András: *A tettenérhető történelem*, Csatóry György: *Levéltári kalászatok*, Ruszin Emil: *Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete*, P. Lator Ilona: *Kimegy a lelke, marad a test*, Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: *Itt mennyit ér a szó?*, Kész Barnabás: *„Egy földön, egy hazában” Hon- és népismeret kárpátaljai fiataloknak*¹⁷¹ vagy például Orosz Ildikó és Cserniczkó István angol nyelven megjelentetett könyve (*The Hungarians in Transcarpathia*). A kárpátaljai vagy innen elszármazott szerzőkön kívül magyarországi kutatókat is megemlíthetünk: Botlik József: *Gát, Hármaskereszt alatt*, P. Szalay Emőke: *Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben* stb. Szó van a kárpátaljai magyarságról Balassa Iván: *A szomszédos országok magyarjainak néprajza*, Kocsis Károly – Kocsisné Hódos Eszter: *Magyarok a határainkon túl*, Gazda József: *Az istennel még magyarul beszélgetünk* és más magyarországi kiadványokban. Meg kell említenünk, hogy Kárpátalját időnként magyarországi néprajzkutatók is felkeresik (gondolunk itt az itt gyűjtő Lőrincze Lajos nyelvtudósra, Karácsony Molnár Erikára, Babulka Péterre, Pákay Viktóriára, Geszti Zsófiára, a nagydobronyi viseletet kutató Zorkóczy Miklósné babakészítő művészre,¹⁷² az Ybl Miklós Építészeti Főiskola által a 90-es években végzett nagypaládi és nagybereg-i felmérésekre,¹⁷³ a tiszapéterfalvi falukutató táborokra (szervező Borbély Sándor) vagy a Debreceni Egyetem Néprajz Tanszékének salánki terepgyakorlataira).¹⁷⁴ Ez utóbbi gyűjtésnek csak kis része

¹⁷¹ Kész 2009a.

¹⁷² Zorkóczy 1998.

¹⁷³ A budapesti Ybl Miklós Műszaki Főiskola Népi Építészeti Tudományos Diákköre 1997-ben Nagybereget, 1999-ben pedig Nagypaládót mérte fel. Miután az ezredfordulón a tiszai árvíz az utóbbi települést elpusztította, a két hetes kutatómunka során készített felmérések és makettek biztosították az utókornak a település épített értékeinek „túlélését”. A nagybereg-i kutatások is igen értékesek, mert bizonyítják, hogy a rohamosan átalakuló község egy „kárpátaljai Hollókő” lehetne, amennyiben nem hagynánk veszni népi építészeti örökségét.

¹⁷⁴ A 2000. évi nyári terepgyakorlaton például 12 debreceni diák és 4 tanár vett részt.

került eddig publikálásra, mint például Bódi Erzsébet tanulmánya a salánkiak hagyományos táplálkozásáról.¹⁷⁵

Az utóbbi évtizedekben Kárpátalján gyűjteményes kötetek, „néprajzi évkönyvek” is megjelentek: *A Tisza bölcsője*, *Beregi életképek*, „*Szem látta, szív bánta...*”, „*Hét kereszt alatt felkelek*”, „*Madarak voltunk...*”, *Ung megye*, *Máramaros megye* stb. A teljesség igénye nélkül idézzünk fel néhány néprajzi publikációt belőlük: Ivaskovics Mária: *Húsvéti népszokások a kárpátaljai Nagydobronyban*, Balla Teréz: *Ünnepi étkezési szokásaink*, Varga Ibolya: *Babonák és hiedelmek Szalókán*, Hutterer Éva: *A születéshez kapcsolódó népszokások Ráton*, Czébely Lajos: *Elmennék én tihozzátok*, Füzesi Magda: *Keresztelő Nagyberegen*, Prófusz Marianna: *Kincsünk, a beregi szóttos*, Kész Margit: „*Isten után gyógyítok...*”, Vári Fábrián László: *Kárpátaljai ruszin népballadák* stb.

A salánki görög katolikusok identitását kutatta a salánki származású, Magyarországra áttelepült Pilipkó Erzsébet. A néprajzkutató munkáiban a helyi görög katolikus egyház kegytárgyait és egyéb tárgyi vonatkozású dolgait is bemutatta, ezért én dolgozatomban csak érintőlegesen térek ki erre a kérdésre.¹⁷⁶

Lajos Mihály salánki újságíró és György Horváth László, egy ideig a szomszédos Feketepatakon szolgálatot teljesítő magyarországi református lelkész *A Hömlöc lábánál* című közös könyvében sok használható anyagot találhatunk Salánk, Feketepatak és Verbóc történetével és néprajzával kapcsolatban.¹⁷⁷

Ugyanez elmondható az Öregakliban Bocskor Áron kéziratos gyűjteményéről. Az idős, jóval 90 fölötti parasztember nem hétköznapi hobbinak szentelte szabadidejét. Faluja történetét, szokásait, hagyományait próbálta összegyűjteni és rendszerbe szedni. A legélt, térképekkel és fotókkal ellátott, több száz oldalnyi szöveganyag több tematikus mappát tölt meg.¹⁷⁸

Hiánypótló szerepet tölt be az első Kárpátaljáról szóló régiómonográfia: a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a Dialóg Campus Kiadó *A Kárpát-medence régiói* sorozatának 11. kötete, a Baranyi Béla szerkesztette *Kárpátalja* 2009-ben látott napvilágot. Ennek X. fejezete *Kulturális örökség* címmel tartalmazza többek között vidékünk néprajzi összefoglalását is, mely e dolgozat szerzőjéhez köthető.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Bódi 2005.

¹⁷⁶ Pilipkó 1999; 2005; 2007.

¹⁷⁷ György Horváth – Lajos 1998.

¹⁷⁸ Bocskor 2008.

¹⁷⁹ Kész 2009.

Hasonló örömmel fogadtuk a *Néprajzi Látóhatár* (a debreceni Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata) 2012. évfolyamának 1. és 2. számát, melyek teljes egészében Kárpátaljának voltak szentelve, s amelyekben többek között jelen kutatáshoz kapcsolódó tanulmányok is helyet kaptak.¹⁸⁰

Meg kell neveznünk azokat a tudományos, illetve szakmai érdekvédelmi szervezeteket is, amelyek közvetetten bár, de átfogják a néprajzi kutatásokat is. Ilyenek a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság (1993-ban alakult, elnöke Petro Lizanec, folyóirata a *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei*), a Magyar Értelmiségiek Kulturális Közössége (1994-ben alakult, elnöke, illetve társelnöke Dupka György és Horváth Sándor költők, a MÉKK-hez szorosan kötődik a Lehoczky Társadalomkutató Műhely), a Zádor Dezső Zenei Társaság (1991-ben alakult), a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Drávai Gizella Magyar Közművelődési Egyesület, a Révész Imre Képzőművészeti Társaság, a ruszin – magyar Bródy András Történelmi – Honismereti Társaság, a Kárpátaljai Magyar Ifjúsági Szövetség (a KMKSZ ifjúsági tagozata), a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, valamint a Kárpátalja Felfedezői Pro Patria Ifjúsági Szövetség. Valamennyi közül kiemelném az 1988-ban létrejött Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (elnöke Brenzovics László), a kárpátaljai magyarság legnagyobb érdekvédelmi szervezetét. E politikai szerepkört is magára vállaló szervezet kiterjedt kulturális tevékenységet folytat. 1991-ben néprajzi pályázatot írt ki a miskolci Herman Ottó Múzeum, az egri Dobó István Múzeum és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum kérdőívei alapján. A KMKSZ szervezésében rendezik meg minden évben az „Által mennék én a Tiszán...” Népdaléneklési Versenyt és a Kárpátaljai Betlehemes Találkozót. (Ez utóbbi „kézzelfogható” eredménye a *Pásztorok keljünk fel...* c. kötet, melyet a KMKSZ nyomdájában adtak ki a közelmúltban elhunyt Riskó György szerkesztésében 1999-ben.)¹⁸¹ Számos más rendezvénye közül említésre méltó az 1995-ben a helytörténész Lehoczky Tivadar születésének 165. évfordulója alkalmából rendezett konferencia. A KMKSZ-szel vállalva ügyködik a kárpátaljai magyarság kultúrájának megőrzésében a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (vezetője Orosz Ildikó). E szervezet minden nyáron Tiszapéterfalván megrendezi a Kárpátaljai Magyar Népzene-, Néptánc- és Kézművestábor (szakmai vezetője Pál Lajos). A tánc- és zeneoktatás mellett a tábor résztvevői különböző hagyományos népi kézműves mesterség csínját-bínját sajátíthatják el. Ugyanez elmondható a KMPSZ által immár két évtizede Salánkon, illetve egyéb helyszíneken megrendezett Mikes Kelemen Hagyományőrző Alkotótáborról is (másik nevén Jurtatábor, vezetője Kész

¹⁸⁰ Kész 2012; 2012; 2012b, 2012c.

¹⁸¹ Riskó 1999.

Barnabás). A KMPSZ hagyományos rendezvényei között más táborok is vannak, akárcsak a pedagógusok nyaranta megrendezett, Kölcsey nevét viselő akadémiája. A szervezet gyermeklapjaként jelenik meg a Punykó Mária, majd Espán Margaréta által szerkesztett *Irka*, amely rendszeresen közöl néprajzi jellegű cikkeket is.

E szervezetekkel együttműködve veszik ki a részüket a néprajzi jellegű tevékenységből a közművelődési intézmények: népi együttesek, közművelődési körök, hagyományörző csoportok, amelyek egy fillér állami támogatást sem kapnak. Átaluk szervezik meg 1989 óta minden évben más helyszínen a KMKSZ és a MÉKK társszervezésében a Kárpátaljai Magyar Folklórfesztivált, a főiskola keretein belül működő Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet által szervezett folklórfesztiválokat (*Kuruc Feszt* Tiszapéterfalván, *Bethlen-nap* Huszton stb), a Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület¹⁸² programjait, a falunapokat és más rendezvényeket. Hasonlóan nehéz anyagi helyzetben működik az Ukrajnai Népművészek Egyesülete, melynek magyar tagjai is vannak (Kádas Katalin, Prófusz Marianna népi iparművészek).

A közoktatásban a néphagyománnyal kapcsolatos ismeretek több figyelmet igényelnének. Bagu Balázs dolgozta ki 1991-ben népismeretből az óvodák, elemi és általános iskolák számára ajánlott tantervet.¹⁸³ Azonban a hagyományörzés, a népismeret, a honismeret és a magyar nép történetének oktatása csak fakultatív alapon vagy szakkörök keretein belül valósul meg. Eredménynek könyvelhetjük el viszont, hogy egyre több iskolában jön létre iskolamúzeum, néprajzi és helytörténeti kiállítás. A közreműködésemmel létrehozott salánki iskolamúzeum mellett e dolgozat megírásához hasznos tapasztalatokat szereztem többek között a nagyberegai és a nagypaládi középiskolák múzeumi anyagának áttekintése során is.

Ezzel át is térnénk a múzeumok, a tárgyi néprajz és a történeti anyagok bemutatására. Kárpátalján a tárgyi néprajz jelentős mértékben elmarad a folklorisztikától. Amit említhetünk: az Ungvári Területi Honismereti Múzeum,¹⁸⁴ a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (az ungvári skanzen¹⁸⁵, melyben egy 1897-ből származó viski ház hivatott reprezentálni a magyar népi

¹⁸² A Molnár Eleonóra vezette társadalmi szervezet az utóbbi években néprajzi-szociológiai és értéktáró felméréseket végzett Kárpátalja közel száz településén, összeállította a kárpátaljai magyar értéktárát (ebbe bekerült többek között a salánki hordó, a salánki viaszos hímes és a beregi szóttos is), folklórfesztiválokat és kézműves foglalkozásokat szervez, néprajzi kiadványokat jelentet meg. (Kész M. 2013; Espán 2015.)

¹⁸³ Bagu 1993.

¹⁸⁴ Ez Kárpátalja központi múzeuma, jelentős, de kellő szinten be nem mutatott magyar vonatkozású anyag is van benne.

¹⁸⁵ A skanzen 1970-ben nyílt meg A Kárpátaljai terület népi építészetének és életmódjának múzeuma néven. A múzeum munkatársai részt vettek a Néprajzi Intézet expedíciójában. Dragun V. I. például évekig tanulmányozta a kárpátaljai magyarok népi építészetét.

építészetet és lakberendezést¹⁸⁶). A máramarosi népi építészetet az érdeklődők emellett egy Visken nyílt tájház (Ötvös Ida működteti) révén is megismerhetik. Az ungvári skanzen hiányos magyar anyagát némileg pótolja a Tiszaháti Tájmuzeum.¹⁸⁷ A Kárpátaljára látogató turista hagyományos paraszti életforma tárgyi attribútumaival a skanzenek, tájházak mellett leginkább, helytörténeti gyűjtemények révén ismerkedhetnek meg. Beregszászban, az egykori Bethlen-kastélyban van elhelyezve a Beregvidéki Múzeum,¹⁸⁸ megemlítendő a munkácsi vár múzeuma elhanyagolt magyar anyaggal, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán a népi textíliák múzeuma, mely Polónyi Katalin nevét viseli, valamint a főiskola nagybereg-i tájháza. Inkább helytörténeti, mintsem néprajzi jellegű anyaggal rendelkeznek az egyházi gyűjtemények és a falumúzeumok. A kutatók számára jelentős történeti forrásmennyiséggel bír a beregszászi Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, az Ungvári Megyei Honismereti Múzeum Könyvtára és az Ungvári Nemzeti Egyetem Könyvtára. A népművészet eredeti alkotásainak lelőhelyei a templomok is, ahol a népi mesterek több száz éves alkotásaival (úrasztali terítők, szegélydíszek stb.) találkozhatunk, amelyek a profán életben már kikoptak a használatból.

Talán nem túlzás a legfontosabb néprajzi tudományos műhelyek között megemlíteni a könyvkiadókat. Magyar osztállyal is rendelkező állami kiadó a Kárpáti Kiadó, valamint a Szvit Tankönyvkiadóhoz kapcsolódó ungvári magyar tankönyvszerkesztőség.¹⁸⁹

A néprajzi-honismereti írásokat is közlő sajtóorgánumok közül meg kell említeni a *Kárpátalja*, *Irka*, *Közoktatás és Kárpát-Info* folyóiratokat (a *Kárpátaljai Szemle*, a *Pánsíp* és a *Hatodik Síp* már a múlté), a *Kárpáti Igaz Szó* napilapot, az *Acta Beregsasiensis* (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kiadványa), az *Acta Hungarica* (az Ungvári Hungarológiai Központ kiadványa), a *Zorja – Hajnal* (a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványa) és a *Kárpátaljai Minerva* (Beregszász - Budapest) tudományos folyóiratokat.

¹⁸⁶ A magas kőalapra épült parasztház bárdolt tölgyfa gerendákból épült, a falakat betapasztották. Teteje négyhajlatú, zsindelyfedésű. A négyosztatú (nagyszoba, pitvar, kisszoba, kamra) házat elő- és udvari *tornác* keríti. Az építés jellege visszautal a viskiek erdélyi (székely és szász) építkezési stílusára.

¹⁸⁷ A helyi agrárcég hozta létre Tiszabökény és Farkasfalva határában a szovjetrendszer idején, két egységből áll: az egykori Fogarassy-kúriában berendezett helytörténeti múzeumból, illetve a mellette elhelyezett falumúzeum három épületéből. A megkapóan szép paraszt - barokk módos gazdaház mellett egy szegényparaszti porta és egy egykori iskolaépület reprezentálja a Tiszahát magyar népi építkezését, amelyből sajnos az árvizek, átépítések miatt szinte semmi sem maradt fenn. Azonban az elmúlt évtizedek nemcsak a népi építkezés emlékeit semmisítették meg a fejlődés, a modern életforma jegyében, de a háziipar és a népművészet tárgyi dokumentumait is.

¹⁸⁸ Ez a legjelentősebb magyar vonatkozású gyűjtemény Kárpátalján.

¹⁸⁹ Pályázati forrásokból és alapítványi támogatásokkal működnek a kisebb könyvkiadók: a beregszászi Mandátum Kiadó (vezetője Penckófer János), az ungvári - budapesti Intermix Kiadó (vezetője Dupka György), a Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőség (vezetője Tárczy Andor), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola könyvkiadója (vezetője Kohut Attila), valamint a nagyszőlősi Ugocsa Print (ezt közösen működteti a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, a Kárpátaljai Magyar Cserkész Szövetség és a Kárpátaljai Református Egyházkerület).

A leírtak bizonyítják, hogy a kárpátaljai néprajzkutatás lépéskényszerben van. Ez különösen vonatkozik az eddig teljesen elhanyagolt tárgyi néprajzra. Az utóbbi évek viszonylag szép eredményei ellenére elmondhatjuk, hogy rengeteg a tennivaló, mert Kárpátalja más magyarlakta vidékekhez képest fehér foltnak mondható az etnográfia terén. Tisztában vagyunk azzal, hogy a hagyományos néprajz kereteit Kárpátalján is ki kell bővíteni, s kutatni kell a modern néprajzi szemlélet által javasolt témaköröket is (túlélési stratégiák, családtörténetek, életutak elbeszélése stb.) Talán a legsürgősebb feladat mégis a szakemberek képzése és a helyi néprajztudomány intézményes hátterének megteremtése lenne. E feladatok megoldása egyszerre gazdagítaná az egységes magyar kulturális örökséget és segítené elő a megtartó hagyomány rekonstruálásával az itteni magyarság etnikai megmaradását. Ehhez szeretnék én is szerényen hozzájárulni jelen dolgozatommal, mely lokálisnak mondható, a történelmi Ugocea vármegye néhány településére kiterjedő kutatásként remélhetően elősegíti az egész kárpátaljai magyarság hagyományos népi kultúrájának megismerését, dokumentálását és népszerűsítését is.

III. Ugocsa vármegye és Salánk község helytörténeti vázlata

A kutatás céljából kiválasztott terület a jelenleg Ukrajnához tartozó Kárpátalja¹⁹⁰ Nagyszőlősi járása, amely nagyjából a történelmi Ugocsa vármegyének felel meg. Ez a terület mindig is perifériális helyzetben volt, a sors akaratából nemcsak gazdaságilag, de a néprajzi kutatások terén is hátrányba került mind országos, mind pedig kárpátaljai viszonylatban. A kutatás tárgyát képező települések kiválasztását pedig az indokolta, hogy lehetőleg különböző típusokat képviseljenek: legyen közöttük népes, gazdaságilag szakosodott, vegyes vallású, egykori jobbágyfaluból lett mezőváros, magyar és elmagyarosodott ruszin lakossággal Észak-Ugocsából (Salánk); mára teljesen elszlávosodott szász település (Tizzaszászfalu) Nagyszőlős vonzástörzétéből; kishemesi falvak Dél-Ugocsából (Tiszakeresztúr, Karácsfalva); sőt még egy Szatmárból idecsatolt tiszántúli község is (Nagypalád). Ezekon kívül adatokat gyűjtöttem Nagyszőlősről, Tiszaújlakról, Feketepatakról, Verbőcről, Tiszabökényből és más településekről is. Az ilyen jellegű kutatásoknál fontos, hogy a kiválasztott minta reprezentatív legyen, hiszen a következtetések csak így fogadhatók el általánosan is érvényesnek. Az általam több-kevesebb részletességgel kutatott települések a Nagyszőlősi járás magyarok által (is) lakott helységeinek nagyjából 30 %-át teszik ki. A minél hitelesebb eredmények elnyerése céljából a kutatási helyszínek és lakossági csoportok körét szűkítve igyekeztem a hagyományait jobban őrző településeket és az őslakos, helyi kultúrájukat jól ismerő családokat, személyeket kiválasztani.

III. 1. Ugocsa vármegye a történelem viharáiban

A mindössze 1213 négyzetkilométernyi kiterjedésű Ugocsa a történelmi Magyarország egyik legkisebb vármegyéjének számított. Nevét valószínűleg a mai Tizzaszászfalu közelében az Árpád-korban létezett Ugocha nevű községről¹⁹¹ kapta, mely egykor a megye központja is volt. A Felső-Tisza két partján húzódó vármegye területének legnagyobb része lapályos volt, folyami erdőségekkel borítva. A Tisza jobb partján, északkelet felől a Nagyszőlősi-hegység

¹⁹⁰ Hivatalosan Kárpátontúli terület.

¹⁹¹ Ugocsa eredetileg egy régi magyar személynév lehetett.

húzódik. Az ehhez tartozó Fekete-hegy oldalában bújnak meg Ugocsa várának (a Kankó-vár) szerény romjai. A vármegye déli, a Tisza bal partján húzódó részébe kelet felől az Avas-hegyvonulat tömbjei nyúlnak be. Ugocsa gazdag vizekben. A Tisza mellékfolyói közül északon a Borzsa (Borsova) és a Szalva, nyugaton a Batár, délen pedig a Túr kanyarog. A lapályos területek mocsarainak nagy részét mára lecsapolták.¹⁹² Ugocsát délről Szatmár, északnyugat felől Bereg, északkelet felől pedig Máramaros vármegyék határolták. Szatmár és Máramaros vármegyék történeti földrajzi képéről, betelepüléséről, középkori történetéről Maksay Ferenc és Bélay Vilmos megyemonográfiáiból értesülhetünk.¹⁹³ Az elsőből például képet kaphatunk arról is, hogyan alakultak ki a „Paládok” a Túrhat vízjárta erdeiben.¹⁹⁴ Ez számunkra azért is érdekes, mert szatmári Nagypalád csak a 20. században került egy közigazgatási egységbe a történelmi Ugocsával, mellyel jelenleg együtt alkotják a Nagyszőlősi járást. E tájrajzot Szabó István klasszikus megyemonográfiája,¹⁹⁵ illetve Mendöl Tibor és Szabó István tanulmányai egészítik ki, utóbbiakat a Fábrián Sándor által 1939-ben szerkesztett megyemonográfiában olvashatunk.¹⁹⁶

A Kende (Kündü) törzshöz tartozó magyarok által megszállt erdős vidék a gyepúvonal részét képezte.¹⁹⁷ Az Árpád korban Ugocsa Bereghez hasonlóan ritkán lakott királyi vadászterület volt.¹⁹⁸ A 12. században erdőispánság alakult ki itt Sásvár¹⁹⁹ központtal. A megyerendszer kialakulásával itt, a Tisza és a Borzsa között szerveződött meg a legkisebb vármegye, Ugocsa. Ez eleinte teljes egészében királyi uradalom, vadászterület volt, majd a birtokadományozások következtében, a 13. században három családi nagybirtok alakult ki a területén: délen a Káta-nemzetség vert gyökeret, a megye keleti és nyugati szélén a Hontpázmányok alapítottak nagybirtokokat, északon pedig, a Borzsa völgyében a Gutkeledek vetették meg a lábukat. Ezzel egyidőben flamand és szász hospesek is érkeztek a vidékre, akik falvak sorát alapították meg a Tisza völgyében. A II. Géza által betelepített szászok hozták létre például Felszász (Királyháza), Nagyszász (Tizzaszászfalu), Szőlős, Ardó és Batár településeket.²⁰⁰ És hogy a táj etnikai képe még színesebb legyen, idővel egy ruszin és egy

¹⁹² Hasonlóképpen a szomszédos Bereg vármegye sík vidékén, Munkács és Beregszász között mintegy 30 ezer kat. h.-at elfoglaló Szernye-mocsárhoz.

¹⁹³ Maksay 1940: 1–107; Bélay 1943: 1–9.

¹⁹⁴ Maksay 1940: 239.

¹⁹⁵ Szabó 1937; 1994.

¹⁹⁶ Mendöl 1939; Szabó 1939.

¹⁹⁷ Kocsis 2009: 308.

¹⁹⁸ Ugocsa történetéről Szabó István vármegye-monográfiájában olvashatunk részletesebben. (Szabó 1937; 1994.)

¹⁹⁹ Tizzaszászvár közigazgatásilag jelenleg Fancsikához tartozik.

²⁰⁰ Szőlősvégardó és Feketeardó települések neve az egykori királyi *erdőóvók*, *ardók* emlékét őrzi, akárcsak a Bereg megyei Beregardóé. Hasonlóképpen a királyi szolganéphez tartozó *darócok* (erdei munkások) jelenlétére utalnak az Ungdaróc, Beregdaróc helységnevek.

román etnikai terület is kialakult a megye keleti, illetve déli szegletében. III. Béla király a gyorsan növekvő lakosságú terület élére külön ispánt rendelt. Az 1241. évi tatárjáráskor azonban Ugocsa nagy része is elpusztult, de IV. Béla és V. István királyok viszonylag gyorsan helyreállították a vidéket, Ugocsa várát téve meg egy időre a megye székhelyévé. Az újratelepítés során zömmel magyarok települtek be, de a 13. században szlávok, a 14. század elején pedig újabb szászok költöztek be Ugocsába. A vidéken korábban birtokokat szerző három jeles nemzetséget, a Gutkeled, a Hontpázmány és a Káta családokat idővel a Szirmayak, a farkasfalvi Farkasok, a Werbőczyek és más nemesi famíliák követték. Ám Ugocsa legismertebb famíliája a 16. század elejétől a Perényi család lett. Ők megszerezték a vármegye örökös főispáni tisztségét és áthelyezték a megyeközpontot Ugocsa várából Nagyszőlőse.²⁰¹ A következő öt évszázadban a város története a Perényiek mellett szorosan összefonódott a ferences szerzetesekkel is, akik kolostort működtetnek Nagyszőlősön.²⁰²

A három részre szakadt Magyarország határvidékén elhelyezkedő Ugocsa népe igen sokat szenvedett a 17. századi szüntelen háborúskodások során.²⁰³ Az elpusztult lakosságot azonban újabb betelepülési hullámok pótolták, melyeknek köszönhetően a megye lakossága igen változatosá vált. Az egyre nagyobb számú ruszinság mellett románok és zsidók is beköltöztek. A vármegye viharos történetének részletes ismertetésére sajnos e dolgozat keretében nincs lehetőségünk. Azt viszont érdemes megjegyezni, hogy a többi alföldi megyétől eltérően Szatmár, Szabolcs, Bereg vagy Ugocsa elkerülte a török hódoltságot, huzamosabb ideig a felvirágzó Erdélyhez kötődött, ez némi gazdasági fellendülést és a társadalmi differenciálódás meggyorsítását okozta.²⁰⁴

Ugocsának a történelemben játszott szerepe elsősorban a péterfalvi származású tudós levéltáros, Komáromy András írásaiból ismeretes.²⁰⁵ A koronázást²⁰⁶ megtagadó, nyakas ugocsai kispapok a helyi jobbagysággal együtt mindig is élen jártak a magyarság szabadságharcaiban a Dózsa-parasztháborútól²⁰⁷ kezdve 1848-ig. A török kiűzését követően például az itteni lakosság igen aktív szerepet játszott a kuruc mozgalomban, sőt a Rákóczi-

²⁰¹ Pivárcsi 2010: 386; Egyébként az ugocsai Perényiek történetével leginkább Keresztyén Balázs helytörténész foglalkozott. (Keresztyén 2002.)

²⁰² A ferencesek nagyszőlősi jelenlétét Riskó Marianna írja le könyvében. (Riskó 2007.)

²⁰³ A kutatott terület, noha soha nem került török megszállás alá, a magyar függetlenséget szimbolizáló Erdélyi fejedelemség és Habsburg Magyarország között elterülve mint a magyar, császári, erdélyi, lengyel, tatár seregek felvonulási területe, a 16–17. században gyakran vált háborús pusztítások áldozatává. (Kocsis 2009: 334.)

²⁰⁴ Szabó L. 1997: 139.

²⁰⁵ Komáromy 2001; Csatáry 2008.

²⁰⁶ A közismert, de ismeretlen eredetű *Ugocsa non coronat* (*Ugocsa nem koronáz*) szólás alapját képező hagyomány szerint Ugocsa követe ezzel a lakonikus válasszal tagadta meg I. Ferdinánd királlyá választását 1527-ben. Egy másik verzió szerint az 1722. évi országgyűlésen így tagadták meg a leányörökös, Mária Terézia elismerését.

²⁰⁷ A parasztháború ugocsai vonatkozásait lásd: Kész 2015.

szabadságharc fő bázisává vált.²⁰⁸ III. Károly idején azonban Ugocsa nagy része koronabirtok lett. Ekkoriban a folyamatos erdőirtás, a mocsarak lecsapolása révén jelentősen megnövelték a mezőgazdasági termőterületek arányát. A kukorica,²⁰⁹ a búza, a zab, a burgonya és a kender termesztése mellett továbbra is fontos szerepet játszott a szőlészet, a halászat és a rákászat. Az állattenyésztésben meghatározóvá vált a magyar fajtájú szarvasmarha és ló tartása. A 18. században Nagyszőlős környékéről a magyarság tömegesen költözött az Alföld termékenyebb talajú vidékeire, helyükre a hegyvidéki ruszinság települt be.²¹⁰ Több falu határában cigányok telepedtek meg, a 19. század elején pedig zsidó kisiparos családok költöztek be a megyébe. A 1870-ben az Osztrák-Magyar Monarchia idején elvégzett statisztikai felmérés szerint Ugocsa lakosságának nagyobb része (42%) ruszin ajkú volt, míg a magyarok 38%-ot, a románok pedig 7%-ot tettek ki.²¹¹

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a közigazgatásilag két járásra (Tiszán inneni és Tiszán túli) osztott Ugocsa vármegye kereső lakosságából 25 319 esett a mezőgazdaságra, kertészetre és őstermelésre, 1 017 a kereskedelemre, 8 843 a közszolgálatra és az ún. szabad foglalkozásokra, 822 a napszámosokra és 821 a közlekedésre. A megye fő mezőgazdasági terményei a búza, kukorica, zab volt, s már kevésbé a rozs, árpa és burgonya. A síkvidéken főként földműveléssel foglalkoztak, a hegyvidéki – ruszin és román – falvakban a soványabb, főleg kukoricát és zabot termő föld mellett az állattenyésztésnek volt nagyobb jelentősége. A vármegye területén 1910-ben 35 540 szarvasmarhát, 6 559 lovat, 26 164 juhot, 13 516 sertést és 2 801 kecskét írtak össze.²¹²

Az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés következtében Ugocsa északi kétharmada a frissen megalakult Csehszlovákiához került, déli egyharmada pedig Romániához. Magyarország kötelékében csupán néhány száz hektár terület maradt meg belőle, falvak és lakosok nélkül.²¹³ Az 1938-as első bécsi döntés előbb a csehszlovákiai, majd az 1940-es második bécsi döntés romániai részeket is visszacsatolta Magyarországhoz.²¹⁴ A második világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződés visszaállította a trianoni országhatárokat, és ennek következtében Ugocsa Kárpátalja többi részével egyetemben a Szovjetunióhoz

²⁰⁸ Ezt Csatóry György levéltári adatokkal támasztja alá kutatásaiban. (Csatóry 2002.)

²⁰⁹ Akkoriban e növényt vidékünkön *török búzának*, *tengeri búzának* vagy *málénak* nevezték. (Paládi-Kovács 2009a: 320.)

²¹⁰ Kocsis 2009: 335.

²¹¹ Pivárcsi 2010: 387. Lásd még: Kocsis 2009: 361–363.

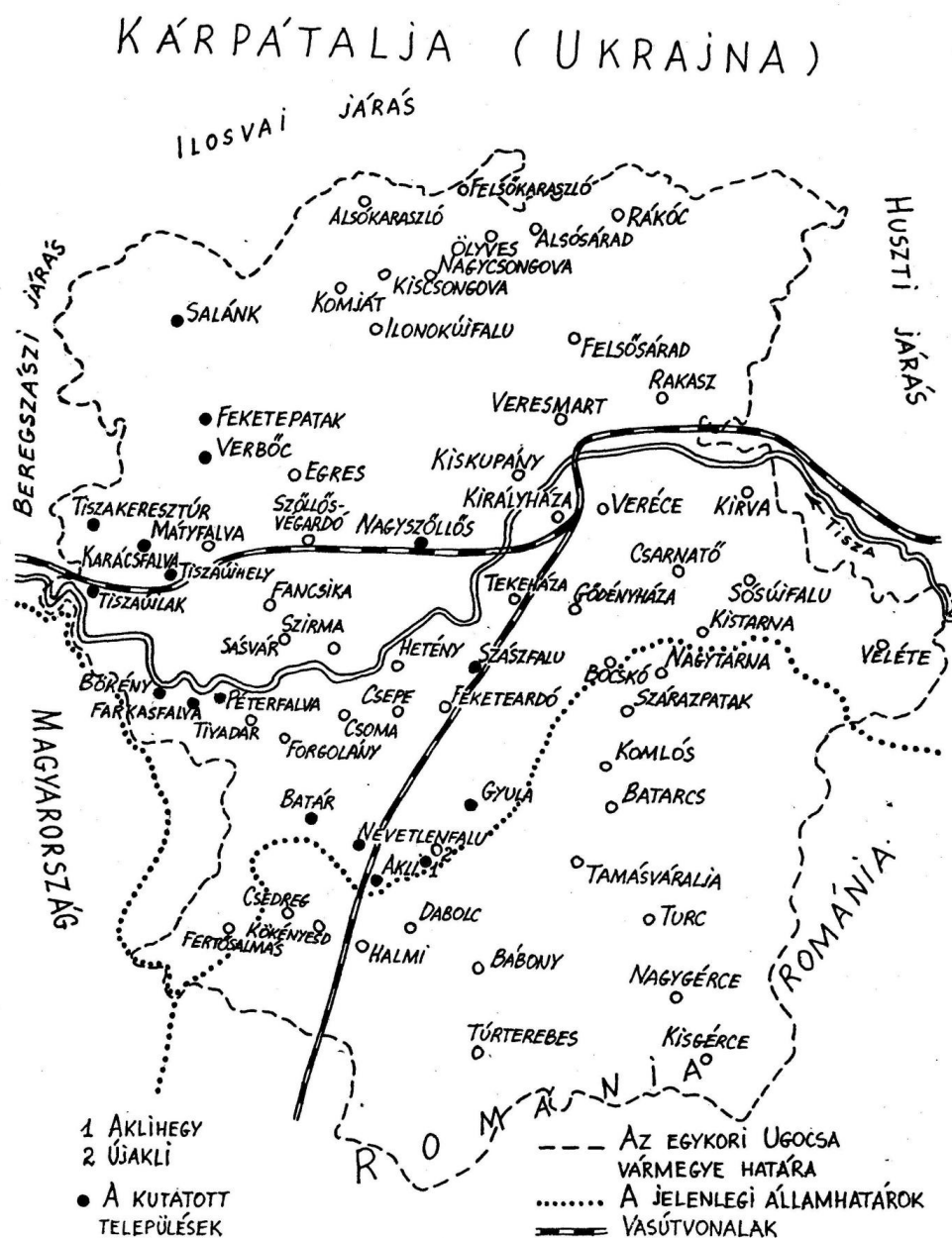
²¹² Szabó 1939: 87.

²¹³ Az első Csehszlovák Köztársaság idején a kutatott terület magyar lakosságának aránya csökkent a cseh, ruszin, orosz és izraelita betelepülteknek köszönhetően. (Kocsis 2009: 395–396.)

²¹⁴ „1938 ősze – visszacsatolták Ugocsa egy részét, amelyen Salánk, Feketepatak, Verbőc, Tiszakeresztúr, Gyula, Akli és Batár állanak. A megyei székhely, Nagyszőlős és a megyének még számos községe ekkor még nem térhetett vissza az anyaországhoz, de Kárpátalja felszabadulása lehetővé tette, hogy a Felső-Tisza vidéke újból a történelmi Magyarország alkotó része lett.” (Szabó 1939: 88.)

került. A helyi magyarság azonban továbbra is a magyar nemzet részének érezte magát, amit bizonyít az 1956-os forradalom és szabadságharc idején kifejtett szolidaritási és ellenállási mozgalom is.²¹⁵

Miután a rendszerváltás következtében a Szovjetunió szétesett, 1991-től a függetlenné vált Ukrajna részét képező ugoicsai térség Kárpátalja (hivatalosan Kárpátontúli terület) Nagyszőlősi járását alkotja. A sors és a nagypolitika szeszélyéből a történelmi Ugocsa vármegye déli része a jelenlegi Romániához tartozik, ugyanakkor egy szatmári falu, Nagypalád a Nagyszőlősi járáshoz került.²¹⁶

A Nagyszőlősi járás térképvázlata (Rajz: Kész B.)

²¹⁵ Kész 2009b.

²¹⁶ A vidék 20. századi történelméről bővebben olvashatunk: Fedinec 2002.

III. 2. Salánk múltja

Ahogy dolgozatomban az ugcasai magyarság tárgyi kultúráját elsősorban szülőfalum, Salánk példáján próbálom bemutatni, úgy a történelmi Ugocsa vármegye helytörténeti vázlatát is e gazdag múltú település köré szeretném építeni, mely kiválóan alkalmas a kutatott terület egészének reprezentálására.

Salánk Kárpátalja Nagyszőlősi járásának északnyugati részén, a magyar nyelvterület határán található, háromezer fős magyarlakta település. Lakossága mindig is híres volt szorgosságáról, nyakasságáról, hagyománytiszteletéről és a magyarságához való ragaszkodásáról. Ez utóbbi jelző annál figyelemreméltóbb, hogy a falu, lakosságának származását és etnikai összetételét tekintve, sohasem volt teljesen színmagyar településnek mondható.²¹⁷

A hagyományos tárgyi kultúrát kutatva szerettem volna választ adni arra a kérdésre, hogyan őrizhette meg Salánk a magyarságát évszázadokon keresztül annak ellenére, hogy a történelem során legalább öt különböző államhoz tartozott, a többi magyar településtől természeti akadályokkal volt elszigetelve, és területére folyamatosan költöztek be a nem magyar etnikumú telepesek.

A hagyomány szerint a Borzsa (Borsova)-folyó mocsaras, tölgyerdőkkel borított völgyében a honfoglalás után Töhötöm vezér törzse telepedett meg, majd a területet az e törzsből származó Farkas Agmánd nemzetség birtokolta.²¹⁸ A tatárjárás után a Borzsa- és a Szalva-folyók közé eső sík területeket a Nagyszőlősi-hegység nyúlványaival (elsősorban a Helmec-heggyel) együtt V. István a Gutkeled nemzetségbelieknek adományozta, mert őt támogatták apjával, IV. Bélával szemben. E tágas térség akkoriban még egyetlen falu, Feketepatak határát képezte. Azonban a feketepataki uradalom területén már 1295 körül feltűnt egy újabb település, Salánk, mely a Borzsa-folyó lapályán a megye legnagyobb községi határát szerezte meg, felvirágzott és hamarosan Ugocsa egyik legnépesebb,

²¹⁷ Salánk lakossága nemzetiségi összetételének arányai az elmúlt ezer év alatt szinte semmit nem változtak, annak ellenére, hogy a 20. században többször átrajzolták az államhatárokat. A falu megalapítása óta a magyarság a domináns tényező, s bár a migráció folytonosnak mondható és az évszázadok alatt számottevő idegen ajkú lakosság költözött be, ennek túlnyomó része elmagyarosodott. Mint külön nemzetiségről csak a ruszinokról, zsidókról és cigányokról beszélhetünk (ma már a zsidókról sem). Ezek az etnikumok megőrizték a hitüket és részben kultúrájukat is, miközben egyik sem vált feleslegessé a magyarság számára és soha egyiküknek sem vált terhére a többségi magyarság. A településre az etnikai tolerancia, a békés egymás mellett élés állapota jellemző.

²¹⁸ Botlik – Dupka 1993: 167.

mezővárosi kereteket kitöltő helységévé vált.²¹⁹ A régészeti adatok azt bizonyítják, hogy a környék már 50 ezer évvel ezelőtt is lakott volt. Az ásatások során kő-, bronz- és kora vaskori leletek bukkantak a felszínre. A néphagyomány úgy tartja, hogy a tatárjárás előtti időkben már állt egy település Salánk mellett (Bacsófalva), mely a tatárdúlás áldozata lett. Salánkot a pápai tizedjegyzékek említik először 1332–1337-ben Salanch néven. Nevének eredete vitatott. Egyesek szerint az Anonymus által említett Salán (Zalán) vezérről kapta nevét, mások a török Salán (Csalán) személynévvel hozzák összefüggésbe. A legkézenfekvőbb magyarázat szerint a Salamon személynév kicsinyített formájának birtokos jelzős alakjából ered (Sala+nk = „a mi kis Salamonunk”). A hivatalos, ukrán nyelvű „Salánki” többes számban jelenti a falu nevét.²²⁰ Bár a település neve magyar eredetű, a földrajzi nevekben – és pedig a koraiakban is – idegen nyelvi hatások állapíthatók meg.²²¹

Salánkot tehát a Gutkeledék Szamos-menti ősi birtokairól ide érkező magyar telepesek építették fel. Bár a falu és az egész uradalom megtelepítése egy forrásra, a Gutkeled család szervező munkájára vezethető vissza, az uradalom népessége etnikai tekintetben nem annyira egységes, mint például a Kátáké a megye déli felében. A magyar elem itt is dominál, de nem olyan mértékben. A salánki terület egyes földrajzi pontjainak neveit tartalmazó 1414., 1454. és 1551. évi határjárásokban egyformán találhatók magyar és szláv nevek. Sőt, a folyók és patakok (Borzsa, Szalva stb.) neveiből arra következtethetünk, hogy ezen a vidéken még a népvándorlás korából visszamaradt szláv foszlányok, szórványok maradhattak fenn.²²² Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy Salánkot széles mocsáröv, folyók és erdők választották el nemcsak a beregi és ugocsai magyar tömblakosságtól, de a hegyvidék felől érkező ruszin rajzástól is, s a falu természetes elszigeteltsége évszázadokon át fennmaradt. A középkori források szerint tehát Salánk magyarnak mutatkozik ugyan, de az ősi szláv szórványok és az új ruszin szomszédság jeleivel.²²³

A következő évszázadokban Salánk újabb földbirtokosok: a Gacsályi, Salánky, Atyai családok, majd tartósan a Gutkeled nemzetségbeli Rozsályi Kun család birtokát képezte. A Rozsályi Kunok fiúágának kihaltával a leányági Barkóczyak, majd hasonló módon a Károlyiak és mások kezére került. Salánk a szomszédos Keresztúrtól és számos más ugocsai helységtől eltérően nem kisenemesi település, hanem jobbágyfalu volt. A lakosok között mindössze két armalista neve szerepel (Bindász és Setre). A legkorábbi, 1509. évi

²¹⁹ Szabó 1937: 29–35.

²²⁰ Botlik – Dupka: 167.

²²¹ Szabó 1994: 222.

²²² Szabó 1937: 35.

²²³ A források szerint az első ruszin telepek a 14. század közepén tűnnek fel Ugocsában. (Paládi-Kovács 2003a: 285.)

jobbágynévsor 183 jobbágy nevét tartalmazza, akik 101 családnév alatt éltek, s e 101 név közül 79 magyar és 22 bizonytalan eredetű volt (azaz a 183 jobbágy közül 154 viselt magyar nevet s 29 nem magyar nevet). A magyar nevek közül a legelterjedtebbek: Adam, Bartha, Bokor, Keez (Kezy), Kosa, Magyar, Maky, Palffy, Simon, Warga stb. A bizonytalanok ítélt nevek egyértelműen szláv eredetre mutatnak. Szabó István szerint az új ruszin beköltözőkre utaló „Orosz” nevek mellett a „Tót” nevek a magyarság által is itt talált és korán felszívott szláv szórványra mutatnak rá.²²⁴ A viszonylag magas, kb. 20 %-os bizonytalan eredetű névréteg ellenére kijelenthetjük, hogy a település lakossága az összeírás időpontjában is magyarnak mondható, s a salánki magyarságba való lassú és csekély szláv keveredés a 16. századtól református hitet valló falu magyar jellegét nem bontotta meg. Az is valószínűnek látszik, hogy az 1509. évi névsorban szemléltethető eredményt nem valami hirtelen új fordulat hozta létre, hanem az hűen mutat vissza a település eredetére is. Erre a feltevésre azért is jogunk van, mert a további századok folyamán a salánki lakosság nagy állandóságot mutat, amit a már említett, a falut a közlekedés és a pusztulás útjával szolgáló Tisza-mentétől elszigetelő mocsárövvvel magyarázhatunk meg.²²⁵

Szabó István Ugocsa megye című monográfiájában közli Salánk lakosságának az 1509. évi követő névsorait is, amelyek az előzőhöz hasonló etnikai képet mutatnak. Az 1567., 1633., 1715. és 1775. évi névsorokban található új nevek között vannak magyarok (Hegedüs, Balogh, Bundas stb.), bizonytalanok (Koncz, Olah, Domján, Major, Medve stb.), ugyanakkor a szerző szlávnak ítéli meg a Zán, Misko, Palicsko, Papinecz, Predany, Tantik és más neveket. Mellettük már elvétve cigány (Csergő, Móre, Pati) és zsidó (Arrastovics) nevek is feltűnnek.²²⁶ Az egyházi feljegyzések viszont csak később, a 19. századtól említik a zsidók jelenlétét Salánkon. Az itteni zsidóság valószínűleg Galíciából származott, üzletelésből élt, nem elegyedett a magyarokkal, megőrizte saját hitét és kultúráját. Ez volt a jellemző a salánki cigányságra is, akiről Szabó István a következőket írja: „Telkeik, mint a jobbágyoknak, nem voltak, földet sem műveltek, lova azonban mindegyiknek volt. Mindegyik különös szolgálattal fizetett urának (kovács, muzsikus). Az a körülmény, hogy az összeírásba név szerint felvették őket, ellene mond annak, mintha ide-oda kóborló sátoros cigányok lettek volna.”²²⁷

Salánk lakosságának etnikai arculatára – bár a falu elszigeteltsége miatt az átlagosnál kisebb mértékben – kihatással voltak a vallási és társadalmi mozgalmak, háborús dúlások, járványok, spontán és tervezett betelepülések és elvándorlások. A vizsgált terület jóllehet

²²⁴ Szabó 1937: 35.

²²⁵ Szabó 1994: 31.

²²⁶ Szabó 1994: 223.

²²⁷ Szabó 1994: 130.

soha nem került török megszállás alá, azonban az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg Magyarország közé ékelődve mint katonai felvonulási területet a 16–17. században gyakran fenyegette háborús pusztítás. Ezen katasztrófák közül meg kell említenünk a tatárok 1565-ös, 1594-es, 1661-es, 1717-es, a lengyelek 1657-es és a Habsburg császári csapatok 1684–88 közötti hadjáratát,²²⁸ valamint a visszatérő pestisjárványokat (főleg az 1742-est).²²⁹

A 16. század derekán Salánkot is elérte a reformáció szele. Az 1395 és 1405 között, gótikus stílusban épült római katolikus templomot a reformátusok 1550 körül vették birtokukba (a pontos dátumot nem ismerjük). A salánki református egyházat támogatták a Gutkeled nemzetségből származó birtokosok is, mivel maguk is protestánsokká lettek. Ezt bizonyítják a különböző, Salánk népe nevére kiállított adománylevelek, melyek között még Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől származót is találhatunk. A református templom katedrálja alatt ma is látható egy kőkoporsó, mely az 1608. december 24-én meghalt Kun Gáspár földi maradványait rejt, tetején a Rozsályi Kunok faragott címere: három csillag és három sárkányfog. Ez volt egyébként az Atyaiak és a Gacsályiak, sőt a fejedelmi Báthori család címere is. S ez a címer díszítette Salánk pecsétjét is, mivel a település akkoriban még *oppidum*, mezőváros volt.

A másik, görög katolikus egyházközség a 18. század elején alakult meg mint filiális szórvány, 1702-től vált anyaegyházzá. Horkay Lajos salánki református lelkész *Beszélő kövek* című könyvében írja: „*Temploma fából volt, egy haranggal. Hívei számának növekedése a Barkóczy, Dessewffy és Károlyiak által uradalmukba hozott zsellérek itteni letelepedésének a következménye.*”²³⁰ Az akkori földesurak ugyanis előszeretettel telepítettek birtokaikra ruszin jobbágyokat, hiszen szállóige volt közöttük: „*Magyar jobbágy perlekedés, zsidó jobbágy pénz, orosz jobbágy zsiros konyha*”. A 17–18. században tehát ruszinok költöztek be Salánkra, akik túlnyomó része zsellér volt. Ők azonban hamarosan asszimilálódtak, s csak görög katolikus vallásuk, nevük és lakóhelyük alapján következtethetünk szláv eredetükre. (Salánk görög katolikusok által lakott északi részét, a Felvéget a 20. századig Oroszfalunak nevezték, míg a reformátusok által lakott központi rész és a délnyugati Alvég a Magyarfalu nevet viselte.) Azonban Salánkra is vonatkozott az a törvényszerűség, miszerint mindegyik református magyar volt, de nem mindegyik görög katolikus volt ruszin. Mint láthattuk, ruszin betelepülők alkották a salánki görög katolikus hitközséget, melynek tagjait még a 19. században is oroszoknak nevezték. S bár mára anyanyelvük, nemzeti öntudatuk egyaránt a

²²⁸ Kocsis 1999: 76.

²²⁹ S. Benedek 1993: 21.

²³⁰ Horkay 1936: 25.

magyarsághoz kapcsolja őket, mégis előfordul, hogy a más felekezetekhez tartozó hívek egymás közt oroszoknak nevezik őket. Afféle ragadványnévként tapadt a helyi görög katolikusokra az „orosz” titulus. A református és a görög katolikus legények között az 1950-es évekig gyakoriak voltak a verekedések, melyek ürügyeként legtöbbször a „leoroszosás” szolgált, ennek azonban, mint láthattuk, nem etnikai, hanem vallási alapja volt.

A 18–19. században úgy a tősgyökeres salánkiak, mint a betelepültek nagyobb része magyarnak tekinthető, bár a betelepült ruszinok egy ideig kétnyelvűek maradtak. A falu lakosainak nyelve az úrbérrendezés során 1772-ben felvett bevallások, s a végrehajtásról 1775-ben kiadott bizonyáglevél szerint magyar, az 1773. évi hivatalos helységösszeírás, s a falu jegyzőjének 1862. évi jelentése szerint a településen a magyar és az „orosz” nyelv divatozik.²³¹

1836 és 1840 között megjelent Fényes Elek műve Magyarország statisztikájáról és geográfiájáról, amelyben a szerző 1451 salánki lakost említ: *„Salánk, magyar falu, Ugocsa vármegyében, 14 romai, 450 g. kath., 987 ref. Lak., ref. és g. kath. Anyatemplommal. Határa minden megyebeli faluk közt legnagyobb és termékeny, erdeje igen nagy, szőlőhegye van, s a Borsova mentiben fekvő rétjei kétszer kaszálhatók. F. u. ¾ részben gr. Károlyi nemzetség, s egy uradalom innen veszi nevezetét. Út. P. Tisza-Ujlak.”*²³²

Visszatérve a 18. század elejére, Salánk lakossága derekasan kivette a részét a kuruc mozgalomból. Egy 1703. évi kimutatás szerint 26 salánki férfi vett részt a Rákóczi-szabadságharcban, közülük hárman a híres palotások között szolgáltak.²³³ A módos település élelmiszerral és pénzzel is áldozott a szabadság ügyének. Salánkon, Károlyi Sándor anyósának Barkóczyiné Koháry Juditnak a vadászkastélyában zajlott le 1711 februárjában Rákóczi utolsó tanácskozása (az itteniek szóhasználatával a nagyságos fejedelem utolsó országgyűlése). A falu lakossága máig „kuruc szellemű”, hűen őrzi II. Rákóczi Ferenc és a vele itt tartózkodó Mikes Kelemen emlékét. 1717-ben a betörő krími tatárok felégették az említett fából épült kastélyt, a lakosság azonban a menedéket adó mocsaroknak köszönhetően elkerülte ezt a pusztítást is.

²³¹ Szabó 1993: 223.

²³² Fényes 1998: 85.

²³³ Csatáry 1993: 43.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc szele ugyancsak elérte a Helmec lábához simuló községet is: 207 salánki lakos jelentkezett az ugoicsai nemzetőrségbe, 2 harangot pedig felajánlottak ágyúöntés céljából.²³⁴

Beolvastották a községi harangokat az első világháború idején is. E vérzivatarinak sok helyi lakos is áldozatul esett. Nem kisebb mértékben hatott ki a község demográfiai helyzetére a 20. század elején kezdődött és a 30-as évekig tartó kivándorlási hullám. Az „amerikás” salánkiak közül megemlíthetjük Sípos Andrást, Simon Györgyöt, Fanta Ferencet, Kész Ernőt, Orbán Andrást és sok társukat.

Trianon után Salánk Csehszlovákiához került, a „csehek alatt” a falu neve Salánky. Inkább a csehszlovák állam nemzetiségi politikáját, semmint a lakosság etnikai összetételét jellemzik a község akkori iskolái: állami ukrán–magyar 3 osztállyal és 3 tanítóval, református magyar felekezeti 1 osztállyal és 1 tanítóval, cseh tannyelvű elemi 1 osztállyal és 1 tanítóval. A községben magyar tannyelvű gazdaiskola is működött.²³⁵ Mint már korábban említettem, Salánk hitéletéről kitűnő képet fest Horkay Lajos akkori református lelkész könyve, az 1936-ban Rozsnyón kiadott *Beszélő kövek* Benne olvashatunk arról is, hogy a községi uradalom birtokosa gróf Zselénszky Róbert.²³⁶ A Zselénszky család a Károlyi család után örökség révén került az uradalom birtokába. Napjainkban a „grófi házban” a helyi erdőgazdaság rendezkedett be.

1938-ban az első bécsi döntés értelmében ez az ugoicsai település is visszakerült az anyaországához. A Salánkra bevonuló magyar csapatokat a helyi lakosság örömmel fogadta. Lajos Mihály és György Horváth László *A Hömlöc lábánál* című közös könyvéből idézzük Bartha András helybéli lakos ez alkalomra írt versének részletét:

*Éljen a hős magyar nemzeti hadsereg,
Mely e kis falunkat mostan váltotta meg.
Magyarnak vallani nekünk most már szabad,
Elment az ellenség, a gyűlölt, rabló had.*

.....

²³⁴ A témával bővebben Bagu Balázs és Szakáll Mihály, illetve Csatóry György foglalkoztak behatóbban. (Bagu – Szakáll 1994: 17; Csatóry 1999.)

²³⁵ Botlik – Dupka 1993: 167.

²³⁶ Horkay 1936: 17.

Isten hozott tehát csendes községünkbe’,

Nemzeti hadsereg, népünk reménysége.

Előre, s a hadak ura vezéreljen,

*Minden lépésekben áldásunk kísérjen.*²³⁷

Az öröm azonban nem tartott sokáig – kitört a második világháború, 1944 nyarán pedig a Magyarországot megszálló németek elhurcolták a salánki zsidókat (a náci haláltáborokban elpusztult helyi zsidó családok nevei: Rozner, Rottman, Jaszi, Katz, Sámuel, Rott, Lebovics). 1944 novemberében pedig a „felszabadítónak” titulált megszálló vörös hadsereg „háromnapos” munkára hurcolta el a falu munkaképes férfilakosságát.²³⁸ A deportált 301 salánki közül 59-en elpusztultak – ki már a szolyvai gyűjtőlágerben, ki útban Szibéria felé, ki a sztálini munkatáborokban.²³⁹ A neveket olvasva valamennyien magyarok voltak. A hatóságok a vallást vették alapul a nemzetiség bizonyítására: a „magyarokat” (reformátusokat) egy szálig elvitték, görög katolikusoknak pedig a zömét (akik magukat a megkérdezéskor magyarnak vallották). A sors tragikomikuma, hogy egy Katz nevű salánki zsidót, aki jóval a zsidók németek általi deportálása előtt átkeresztelkedett és így megúszta a koncentrációs tábort, most a „magyarságáért” a szovjet hatóságok hurcolták el.

A szovjethatalom a megtorlások és az 1948-ban elkezdett erőszakos kolhozosítás²⁴⁰ eszközeivel igyekezett megtörni a lakosságot erkölcsileg és gazdaságilag. A magyar fiúkat mint megbízhatatlan elemeket évekig nem katonának hívták be, hanem a donyeci szénbányákba vitték dolgozni. A betiltott görög katolikus hitközségből egyetlen tollvonással pravoszláv gyülekezetet kreáltak (az ellenálló Matécsa György Endrét elhurcolták, a fia, ifj. Matécsa György aláírta az ortodoxiát, de továbbra is magyarul misézett). A görög katolikus hívekből pedig ukránok lettek, legalábbis a szovjet személyi igazolványok szerint. Sok megfélemlített magyar szülő szlovák nemzetiségűnek, szlovák névvel anyakönyveztette a

²³⁷ György Horváth – Lajos 1998: 18.

²³⁸ A Kárpátalját 1944. október 29-re elfoglaló szovjetek november 15-től kezdték elhurcolni a vidék magyarságát sztálini munkatáborokba. Körülbelül 30–40 ezer embert vittek el, nagy részük soha nem tért vissza. A két világháború együttesen nem okozott akkora veszteséget a kárpátaljai magyarságnak, mint ez az akció. (A témáról bővebben olvashatunk a következő kiadványokban: Dupka 1993; Dupka – Korszun 1997; valamint a DE Adatbázisában meglévő, Salánkról írt dolgozatomban is.)

²³⁹ Névsoruk a település emlékparkjában felállított emlékművön olvasható (György Horváth – Lajos 1998: 18.).

²⁴⁰ Az 1940-es évek végétől a vidék szorgos parasztságát a *kollektivizáció* szellemében közös gazdaságokba, *kolhozokba* kényszerítették. Egy-két kiemelt mintagazdaság kivételével a kolhozrendszer és a tervutasításos gazdálkodás gazdaságilag aláásta, erkölcsileg deformálta a fálvakat és azok lakosságát. (Erről korábban írtam a DE Adatbázisában meglévő, Salánkról szóló dolgozatomban is.)

gyermekét „*csak orosz ne legyen, ha már magyar nem lehet*” alapon. A kisszámú római katolikus felekezet szép gótikus kápolnáját a hatalom barbár módon lerombolta. A református templom mellé kétfelől Sztálin és Lenin szobrát állították. A megmaradt pár zsidó család jobbnak látta az első adandó alkalommal Izraelbe vagy az Egyesült Államokba emigrálni, Frommerék voltak az utolsó mohikánok. Egykori imaházukat a tűzoltóság céljára átépítették. A gondozatlanul hagyott salánki zsidó temetőt mára teljesen benőtte a bozótos. A magyar településen ukrán iskolát szerveztek, melynek favorizálása a magyar iskolával való egybeolvadása után is folytatódott. A szovjethatalom ösztönözte az oroszok és ukránok betelepítését a faluba. Most már nem ruszinokról beszélünk, egyrészt azért, mert 1992-ig a ruszinok nem voltak elismerve különálló etnikumként, másrészt pedig a betelepült patikus, tanácselnök, tanító vagy állatorvos gyakran Ukrajna belső területeiről érkezett. Ám a hatalom elvárásaitól eltérően nem a beköltözött „káderek” vonták hatásuk alá a lakosságot, hanem ők magyarosodtak el egy-két éven belül.

Ugyanakkor fokozódott a „nyomás” a salánki magyarságra a szomszédos szláv települések – a csehek által az 1930-as években betelepített Puskinovo (Újverbóc), valamint az időközben elruszinosodott Nagy- és Kiskomját (Magyar- és Oroszkomját) – felől is. Ám a nyakas salánki magyarság, elsősorban egyházainak köszönhetően, kitartott és elérte a rendszerváltást követő szabadabb életet.

A félelemmel teli sztálini érárt a hruscsovi, majd a brezsnyevi korszak ellenmondásokkal teli éveit követték, de a kárpátaljaiak csak a gorbacsovi enyhülést és a rendszerváltást követően lélegezhettek fel, amikor magyarországi rendszerváltás újra lehetőséget biztosított a szétszakított nemzetrészek egymásra találására. A sok határváltozáson átment Kárpátalját 1991 után, a Szovjetunió szétesését követően, az önállóvá vált Ukrajna „örökölte meg”. Az ekkoriban közszájon forgó értelmében az egyszeri kárpátaljai idős ember úgy volt több, akár öt államalakulat polgára, hogy közben ki sem mozdult szülőfalujából. Valóban, valamennyi felnőtt kárpátaljai magyar legalább egy birodalomváltást személyesen is megélt. A legidősebbek a Monarchiában születtek, Csehszlovákiában jártak iskolába, a magyar honvédségben harcoltak a második világháborúban, a Szovjetunió lágereiben szenvedtek magyarságukért, aztán a független Ukrajnában éltek, éltek öregkorukat, és esetleg még örülhettek az visszakapott magyar állampolgárságuknak is.

Az immár független Ukrajnában szabad lett a vallásgyakorlat, megújult a görög katolikus egyház, az egyházak visszakapták ingatlanaikat. Beindult a magyar művelődési élet.

A szabadabb politikai légkörben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség aktivistái, a helyi értelmiség olyan hagyományőrző tevékenységet indítottak el, amely a községet Kárpátalja egyik „legmagyarabb” és „leg hagyományőrzőbb” településévé tette. Példaként megemlíthetjük nemzeti ünnepeink szabad megünneplését, nemzeti zászlónk és himnuszunk szabad használatát, a község történelmi címerének megújítását, a hagyományőrző egyesületeket és rendezvényeket (Salánki Íjász Kör, Jurtatábor, Mikes Kelemen Hagyományőrző Alkotótábor, a Rákóczi Szövetség és a Szent István Nemesi Rend helyi szervezetei, Szent István királyunk, II. Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Romzsa Tódor emlékművei), népszokásaink ápolását stb.

Napjainkban (2018-ban) Salánk lakossága 3000 fő körül mozog, a lakosság 97–98 %-a magyar etnikumú, a településen mindenki tud magyarul.²⁴¹ Az egykor betelepült ruszinok ivadékaival valamennyien magyarnak vallják magukat. A zsidó családok közül, mint már említettem, egy sem maradt. A néhány orosz és ukrán, valamint egy elmagyarosodott német családon kívül a legnépesebb etnikum a 400–500 fős cigány²⁴² kisebbség. Ők nagyjából magyarnak vallják magukat, nagyjából reformátusok, a többiek görög katolikusok, de újabban terjedőben van köreikben a pünkösdisták irányzat is. A cigányok zömmel egy „cigánytanyának” titulált külön utcában laknak, de néhány család betelepült a faluba is. A keveredés a magyar és a cigány lakosság között nem jellemző, mint ahogyan a vegyes magyar-szláv házasságok sem. Sőt, a legutóbbi néhány évtizedig a szokások még a reformátusok és a görög katolikusok közötti házasságokat sem engedélyezték. Egészében véve Salánk lakosságának felekezeti megoszlása kb. 50-50 %-ban református és görög katolikus, néhány római katolikus családdal (fázsindellyel fedett kápolnájukat a szovjet éra alatt a hatóságok lerombolták, így ők most zömmel a görög katolikus templomba járnak) és ortodoxok is. Napjainkban a község lakosságát nem osztják meg sem nemzetiségi (ez a múltban is így volt), sem pedig komolyabb vallási ellentétek. S bár a legutóbbi idők kedvezőtlen politikai és gazdasági folyamatainak hatása Salánkon is tapasztalható, remélhetően a település életerős, hagyományaihoz és magyarságához makacsul ragaszkodó lakossága (a járás és a megye magyarságához hasonlóan) továbbra is fennmarad és szülőföldjén találja meg a boldogulását. Ahogy az itteniek mondják, ha kell, ők a hegy hátán is megélnék, de magyarságukat nem adják fel.²⁴³

²⁴¹ Az adatok a polgármesteri hivatal munkatársainak szóbeli közlésén alapszanak.

²⁴² A roma megnevezést maguk a salánki cigányok sem használják, ezért én is cigány néven említem őket.

²⁴³ Dupka – Horváth – Móricz K.: 1990, 106.

IV. Az ugoicsai parasztporta²⁴⁴

Az ugoicsai magyarság tárgyi kultúrájának kutatásában prioritást élvezett többek között a lakóház és a parasztporta, amelyet a tradicionális paraszti élet színtereként és gazdasági egységeként kvalifikálhatunk. A hagyományos építkezés a magyarság tárgyi kultúrájának leginkább feltárt területe, ennek ellenére a mai napig vannak vitás kérdések a témával kapcsolatban, amelyek munkám során bizonyos nehézséget jelentettek. Ugoicsa hagyományos népi építészetének kutatásában Barabás Jenő és Gilyén Nándor,²⁴⁵ valamint Dám László²⁴⁶ munkáit vettem módszertani alapul, felhasználva a vidékünkkel kapcsolatos forrásokat is, Lehoczky Tivadartól²⁴⁷ napjaink kutatóiig. A témát kutatva megpróbáltam kitekinteni más magyarlakta vidékekre,²⁴⁸ illetve a Kárpátalját lakó más nemzetiségekre²⁴⁹ tradicionális építészetével foglalkozó munkákra is. Mivel nem vagyok építészmérnök, és a munka keretei amúgy sem tennék lehetővé, a téma bemutatásában eltekintek az épületfelmérések, részletes műszaki tervrajzok és leírások közzétételétől. Ellenben igyekeztem bemutatni a helyi népi építészet sajátosságait, meghatározni annak táji típusát, dokumentálni a hagyományos életmód és tárgyi műveltség e rohamosan változó és pusztuló szegmensét az utókor számára.²⁵⁰ Bár a kutatási területemet jelentő Nagyszőlősi járásban lakom, a tüzetesebb felmérést megelőző szemlézés során döbbsentem rá igazán arra, hogy a hagyományos épületek oly mértékben tűnnek el vagy alakulnak át, hogy néhány éven, esetleg évtizeden belül szinte lehetetlen lesz a téma kutatása. Az ezredforduló árvizeinek következtében sajnos ez már meg is történt Tiszabökényben, ahol úgyszólván egy régi ház sem maradt.

Az ugoicsai népi építészet bemutatását elsősorban a tárgyalt témakörben tipikusnak mondható Salánk példáján kívánom reprezentálni, ugyanakkor, a dolgozat lehetőségeihez mérten megpróbálom felhívni a figyelmet a jelenlegi Nagyszőlősi járás más településeinek

²⁴⁴ Kész 2016.

²⁴⁵ Barabás – Gilyén 1979: 2004.

²⁴⁶ Dám 1992.

²⁴⁷ Lehoczky így írta le a Bereg vármegyei magyarok házeit: „A magyarok épületei s lakásaik szerények de tiszták; nem kényelmesek, a lakszobában a kandalló s bubos kemence foglalja el a főhelyet, a „ház” falait tükör s virágos edények díszítik; oldalait hosszú karos festett padok, asztal, cífra, a padlásig felnyúló tollas párnákkal s dunyhákkel ellátott ágyak foglalják el, míg az elmaradhatatlan mestergerenda különféle kés, vágószerszám, furók, borotva, olló, könyvek, biblia, irások s egyéb apró szükséges szerek raktárául szolgál. A szalmával, náddal vagy zsindelellyel, most már cseréppel is fedett lakházat az utca és udvar felől széles, oszlopos tornác környezi, mely nyaronta alvóhelyül is szolgál. A gémes kut az udvar elején szokott lenni, hol a ház elejét néhány akác, gyümölcs, jegenye- vagy orgonafa szokta díszíteni, míg a mozgatható gerendára alkalmazott rácsos vagy rekeszkerü kapuval zárt s kerített udvar hátsó részén a gazdasági épületek, csür és istállók állanak.” (Lehoczky 1881: II, 194.)

²⁴⁸ Például: Kós 2000, 1: 9-163; Furu 2012, 2012a.

²⁴⁹ Тиво́дар: 1994, 2011.

²⁵⁰ Kész 2016: 63.

(Nagypalád, Tiszaszászfalu, Karácsfalva, Tiszaújlak, Öregakli, Tiszakeresztúr stb.) építészeti sajátosságaira is.

Bár egyes szakemberek a népi építkezés körébe sorolják a lakóházak és gazdasági épületek mellett a falusi templomokat, szakrális (útszéli keresztek, kápolnák, kálváriák stb.), valamint ipari építményeket (malmok, műhelyek stb.), csárdákat, kocsmákat is,²⁵¹ én ezek bemutatásától eltekintettem.²⁵² Hasonlóképpen nem szerepelnek a dolgozatban a települések, így Salánk középületei (elsősorban a 20. század legelején épült „régí iskola”), nemesi kúriái (a „Rákóczi-kastélynak” nevezett ominózus épület, valamint az erdőhivatalnak otthont adó „grófi ház” – a Zselénszky-család egykori kúriája) sem. Ezek az épületek inkább az *elit építészet*hez közelednek, és kutatásuk külön tanulmányt igényelne.

IV. 1. Település, telek

A kárpátaljai magyar falvak általában egyutcásak és szalagtelkesek. A Barabás Jenő és Gilyén Nándor által *úti falunak* nevezett települések közül néhány ún. *orsós* településű (a főutca kiöblösödésében központi térrel.²⁵³ A keskeny *telkeken* (portákon) hosszában helyezkednek el az épületek, általában az egyik telekoldalhoz simulva, s ez más településeken is megfigyelhető.²⁵⁴ Ezt a telektípust *soros udvarnak* nevezik, benne a nagyobb épületek egy sorban helyezkednek el, velük szemben legfeljebb apróbb építmények találhatók.²⁵⁵ Ez az egysoros beépítési forma a 19. és 20. század fordulóján váltotta fel a korábbi szabálytalan beépítési módszert, amely a kárpátaljai magyar falvak legősibb beépítési formája lehetett.²⁵⁶

Személyes megfigyeléseim szerint a fenti jellemzés tökéletesen illik Salánkra is. Az egykori *orsós falu* Főutcájának kiszélesedő, egyben a település legmagasabban fekvő, központi részén épült a református templom, a parókia, az iskola és más közintézmények, ez a találkozópontra az „Alvégnek” (a református vallású régi, vagy „Magyarfalu”) és a „Felvégnek” (a 18. században kiépült, főleg görög katolikusok lakta „Oroszfalu”). A 19–20. században újabb utcák épültek, melyek hagyományos megnevezései tükrözik múltjukat, esetleg formájukat: Újsor, Milliomos sor, Kolbász utca, Hatház, Vasút utca, Pulóver utca

²⁵¹ Dám 1992: 6.

²⁵² A református templom történetét Horkay László (Horkay 1936.) meséli el, a görög katolikus templomról pedig Pilipkó Erzsébet tanulmányai (Pilipkó 1999, 2005, 2007.) mellett jelen dolgozatnak a temetőkről szóló fejezetében történik említés. A középületekkel, kúriákkal pedig terveim szerint külön tanulmányban kívánok foglalkozni.

²⁵³ Barabás – Gilyén 1979: 24.

²⁵⁴ Tiszaszászfaluban például a házak a telkek keleti szélére épültek, egy irányban a telkek hosszával. (Katona F. 1943–1944: 33.)

²⁵⁵ Barabás – Gilyén 1979: 18; Bárh 1997: 60.

²⁵⁶ Dragun 1989: 168.

stb.²⁵⁷ A burkolatlan utcák száraz időben porosak, esős időben sárosak voltak. Közben az egykor szélesebb telkek is osztódtak, a szovjet időkben pedig a korábbinál is szűkebb telkeket mértek ki, vagy éppen „levágták” a kertek végét valamely közintézmény javára. Így alakultak ki a *szalagtelkek*, melyek meghatározták a rajtuk felépített épületek elrendezését és formáját. Bár a legtöbb portán egy lakóház épült, a 20. század végére még akadt néhány telek, amelyen több lakóépület is volt. Ezek vagy egymással szemben, vagy egymás mögött helyezkedtek el. Az ilyen telekberendezkedés örökléssel, osztozkodással volt magyarázható.²⁵⁸ Általában a korábbi széles telkeket az örökösök felosztották és elkerítették keskenyebb telkekre.²⁵⁹ De gyakran előfordult, hogy a telkek között nem volt kerítés, a kertek között például csak egy mályebb barázdát húztak a mezsgye vonalában.²⁶⁰ Amikor viszont a telkeket bekerítették, közöttük csak az utcán keresztül volt közlekedés, átjárókat, kiskapukat csak a legritkább esetben, például közös kút miatt hagytak.²⁶¹ Előfordultak nem hagyományos telekberendezések is; Morvay Judit gyűjtésében például találkozhatunk egy salánki portával is, amely az utcával párhuzamosan húzódik.²⁶²

Salánkhoz hasonló szerkezetű a legtöbb ugozsai település is, bár némelyik egyedi vonásokkal is bír. Az eredetileg tanyaként szereplő, dél-ugocsai Akli (Öregakli) például a tagosításkor kapta falusi arculatát. A falu közepén régen patak folydogált, ezért a főutca széles és kanyargós lett.

A telek beosztása a kutatott terület településein hasonló volt. A ház előtt a tiszaháti, ugozsai falvakban „*kiskertet*” (virágoskert) kerítették, illetve kerítenek el. A kollektív emlékezet szerint Salánkon régebben elég messze építették a házakat az utcától, vagyis a kiskertek elég tágasak voltak.²⁶³ Hasonló volt a helyzet Tizzaszászfaluban is, ahol a ház és az utca között szőlőlugas is előfordulhatott.²⁶⁴ A ráti parasztportáról írt cikkében Kótyuk István

²⁵⁷ A Milliomos sor például az Amerikát sikerrel megjárt salánki munkavállalókra utal, a Pulóver utca pedig a rendszerváltás utáni csencselés emlékét őrzi.

²⁵⁸ Morvay 1969: II.

²⁵⁹ Grozdova és Kovalszkaja írják, hogy 1867-ben az osztrák hatóságok megtiltották az új telkek igénylését, így az örökösöknek a szülői telekből kellett kihalítani egy részt, vagy egy fedél alatt laktak a szülőkkel. (Гроздова – Ковальская 1979: 174.)

²⁶⁰ „*A kerítés nem volt általános akkoriban, többnyire csak az utcafront mentén kerítették. Amikor a két világháború között már hosszában is kezdték elkeríteni a telkeket, úgy alakult ki a szokás, hogy mindenki a kéménye felőli oldalon kerített.*” (Móricz K. 1995:102.)

²⁶¹ Lásd még: Katona F. 1943–1944: 94.)

²⁶² Morvay 1969: II.

²⁶³ Morvay 1969: II.

²⁶⁴ „*A lakóházakat régen távolabb építették az utcától, utóbb látták, hogy miért álljon a ház előtt a telek egy része üresen és ezután kívülből építkeztek. Az utca két szélén árok van, az árok partján pedig közvetlenül emelkedik a kerítés, legfeljebb annyi hely van, hogy a bejáró kiskapu mellett elhelyeznek egy kis padot az árok partján. Ez legtöbb esetben két levert cölöpből és erre ráhelyezett 1,5–2 m-es pallóból áll.*” (Katona F. 1943–1944, 83.)

festő szemléletes képet ad a kiskertről,²⁶⁵ amely összecseng Öregakli amatőr krónikása, Bocskor Áron írásával.²⁶⁶

A kárpátaljai magyar falvakat kutató moszkvai kutatóknak is feltűnt, hogy minden ház előtt virágoskert pompázik. Mint írják, némely falvakban, mint például a Nagyszőlősi járás Salánk és Péterfalva településein is, máig élő szokás, hogy a ház elé ültetett virágok tükrözik a családban végbemenő eseményeket. Ha például eladó lány van a háznál, akkor az ablak alá rózsát ültetnek, az ablakban pedig cserepes rozmaring virít. Ezeket a virágokat a leány a legénynek ajándékozza, aki a bálba menet a kalapjához tűzi őket. Falvanként más-más virágokat ültetnek a kiskertbe húsvétkor, gyerek születésekor vagy például gyász idején.²⁶⁷

Szemben, a telek végében található a nagykert, amelyben zöldséget termelnek, illetve gyümölcsfákat ültetnek. A kertben volt néhány gyümölcsfa is: *hasító*- és *veresszilva*, alma, körte, birs, dió, eper, barack és cseresznye, az utóbbiról a salánkiakat „*csirisznyéseknek*” csúfolták a környéken.²⁶⁸

Ma is megfigyelhetjük Ugocsában, hogy az udvar is felosztható „első” udvarra a lakóházzal, a kúttal, egy-két árnyékot adó eper- vagy diófával, újabban a kárpátaljai magyar falvak arculatát oly meghatározó, az udvaron keresztül vezetett szőlőlugassal,²⁶⁹ és a „hátsó”, vagyis gazdasági udvarral.²⁷⁰ Leggyakrabban kerítéssel, kis- és nagykapuval választották el a két udvart egymástól, illetve a hátsó udvart a kertetől.²⁷¹ Katona Ferenc Tizzaszászfaluban is megfigyelte, hogy az istálló és a trágyadomb között kapu rekesztette el az udvar elülső részét a hátulsótól. Ennek célja az volt, hogy az itatáskor kieresztett állatok ne fussanak ki a kertbe, és hogy a napközben is az udvarban mászkáló borjúk, disznók, malacok szem előtt legyenek.²⁷² Régebben a gazdasági udvar és a nagykert közötti átmenetként a *szérűskertet* vagy *rakodót* is elkeríthették, ahol a telek legnagyobb gazdasági létesítménye, a csűr kapott

²⁶⁵ Kótyuk 2001: 124.

²⁶⁶ „A ház és az utca között a virágos kiskert, melyben a lányok többféle virágokat neveltek, ibolyát, bazsarózsát, gyöngyvirágot, Jézusszívet, tulipántot, nárcist, georginát, májvát, rozmaringot, jázmint, orgonát.” (Bocskor 2008: 50.); Lásd még: Csiszár 2002: 17–18.

²⁶⁷ Гроздова – Ковальская 1979: 175.

²⁶⁸ „Legvégül egy oldalt elhatárolva van a „hagymáskert”. Itt vöröshagymát, fokhagymát, „murkot”, répát, petrezselymet... szoktak termesztetni. A kerítésen kívül szokták vetni a kendert, egy kis darab lucernát, krumplit, kukoricát, takarmányrépát.” (Katona F. 1943–1944: 2.)

²⁶⁹ Miután a szovjetrendszer idején elvették a gazdák szőlőültetvényeit, az egyben árnyat is adó udvari szőlőlugas biztosította a borkészítéshez szükséges szőlőt.

²⁷⁰ Ezt Salánkon régen *baromudvarnak* is nevezték. A *baromudvaros* v. *kettős udvaros* portát lásd még: Gilyén – Mende – Tóth 1975: 32.

²⁷¹ Mint Kótyuk István írja, „erre azért volt szükség, hogy az aprójószág – tyúk, liba, kacsa –, amelyet szérűskertben tartottak, ne piszkítson az udvaron... Az udvaron sok helyütt nagyobb rend volt, mint akár a lakásban, ahová nyáron szinte csak étkezni és aludni mentek be”. (Kótyuk 2001: 124.)

²⁷² Katona F. 1943–1944: 2.

helyet. A *csűrök* lebontásával azonban ez a gazdasági egység a hátsó udvar vagy a nagykert részévé vált.

Az első udvar túlsó felén a pitvarral szemközt, esetleg a ház után, sok helyütt *nyári konyha* is épült, amelyet ma is megtalálhatunk majdnem mindegyik portán, s amelyet a helyi építészet sajátos vonásának nevezhetünk. Itt nyáron egyetlen helyiségben főznek, tisztálkodnak, sőt aludhatnak is. Grozdova és Kovalszkaja szerint a *nyári konyha* a 19. század végén jelent meg a módosabb parasztportákon, majd az 1950-es évektől kezdett általánosan elterjedni. Az egyszobás, nyeregvetős épületek berendezését a kemencén vagy takaréktűzhelyen kívül ebédlőasztal, pár szék, konyhaszekrény, esetleg egy kiságy alkotta, illetve alkotja.²⁷³

Az 1960-as évek végén vidékünkön kutató szovjet etnográfusok a magyar udvarok három típusát különböztették meg:

1. Az Ungvári járás falvainak zöme (a déli rész kivételével), ezen kívül Salánk és Gyula falvak a Nagyszőlősi járásból: egysoros udvar, a ház egybeépült az óllal, színnel és nyári konyhával. A disznóól és tyúkól külön épültek. A csűr a kertben helyezkedik el. A hosszú, 30–35 méteres ház alatt pince található.
2. A Beregszászi és Nagyszőlősi járás falvai (Salánk és Gyula kivételével), valamint az Ungvári járás déli része: A háromosztatú ház egy sorban, de külön épült a gazdasági épületekkel. Az udvar első és hátsó udvarra oszlik, az előbbiben van a ház, a csűr, a nyári konyha, a kemence, az utóbbiban a disznóól és a tyúkól.
3. A Beregszászi (Nagybereg, Jánosi) és a Nagyszőlősi járás egyes falvai: Magas alapon épült ház tágas pincével, a gazdasági épületek a kétsoros udvar túloldalán húzódnak egymás után, szemben a házzal.²⁷⁴ Mint láttuk, Salánkot az első típusba sorolták, s ezzel szerintem mi is egyetérthetünk.

Egy későbbi cikkben már öt udvartípust különböztetnek meg: a legrégebbinek tartott szabálytalan udvart, az egysoros, a kétsoros, a Γ -alakú udvart (az egysoros épületekhez a keresztcsűr csatlakozik), valamint a nyári konyha megjelenésével ebből kifejlődő Π -alakú udvart.²⁷⁵ A szerzők szerint a kétsoros udvar a *nyárikonyha* elterjedésével jelent meg a 19–20. század fordulóján, és ma már csak ritkán fordul elő egyes falvakban, például Salánkon.²⁷⁶ Tapasztalataim alapján magam is alátámaszthatom a szerzők azon észrevételét, miszerint a

²⁷³ Lásd: Гроздова – Ковальская 1979: 177.

²⁷⁴ Гроздова 1972: 103.

²⁷⁵ Гроздова – Ковальская 1979: 175.

²⁷⁶ Гроздова – Ковальская 1979: 176.

Beregszászi járásban jóval gyakoribb a keresztcsűrös udvarok előfordulása, mint a Nagyszőlősiben. Grozdova és Kovalszkaja szerint a magyar porták leginkább abban különböznek a szláv telkektől, hogy a magyarok a házaikat a homlokzattal az utca frontja felé helyezik, a ház előtt csak virágoskert található, a gazdasági épületek pedig a ház mögé vannak elrejtve. Ezt az álcázást fokozzák az udvar gyümölcsfái és az árnyéket (meg bort) adó szőlőlugas. Ellenben az ukránok házai szélesebbik oldalukkal fordulnak az utca felé, és a gazdasági udvar gyakran a ház elé kerül.²⁷⁷ E jelenség ma is megfigyelhető Puskinovo²⁷⁸ példáján, ahol a kemencét, aszalót stb. az utcától karnyújtásnyira építik, a disznót pedig a környékbeli magyarok rosszálló megjegyzései szerint nemritkán a portára vezető hídon szokták *perzselni*.

IV. 2. Kerítés

A telkeket Ugocsában is bekerítették; a kerítés, de főleg a kapu egyrészt a porta címere volt, másrészt védelmet nyújtott és egyben tartotta a kóborlásra hajlamos állatokat. Amíg az udvar részeinek elválasztására és a porta oldalsó, hátsó körülhatárolására megfelelt a vesszőből font *sövény* (sövénykerítés), *léckerítés* vagy *forgókerítés* is, az utóbbi napraforgószárból készült, ezért évente meg kellett újítani.²⁷⁹ A *forgókerítés* és sövénykerítés fotóit Bocskor Áron is leközli kéziratóban.²⁸⁰

Az utca felől azonban, aki csak tehetett, palánkkerítést húzott nehéz tölgyfadeszkákból.²⁸¹ E kerítéstípusokat Katona Ferenc is leírta Tiszaszászfalu esetében, miközben a sövénykerítést a szegények, a deszkakerítést a módosabb porták jellemzőjének tartotta.²⁸² A legrangosabb megoldásnak számító cölöp- (*szulák*) és palánkkerítésen a gyalogos- és szekérforgalomra faragott kapuoszlopos kis- és nagykapu szolgált. A kiskapu egy, a nagykapu két szárnyból állt. A kapuszárnyak keresztpántjain vasfülek voltak, amelyek a

²⁷⁷ Grozdova – Ковальская 1979: 175. (Egyébként ez a jelenség ismereteim szerint a viski magyar portákra is jellemző volt.)

²⁷⁸ E cseh telepesfalu az 1930-as években jött létre a színmagyar Salánk, Verbóc, Tiszakeresztúr és Sárosoroszi között.

²⁷⁹ Kész 2005/5: 13.

²⁸⁰ Bocskor 2008: 70–72.

²⁸¹ Kész 2005/5: 13.

²⁸² „A kerítéseknel a sövénykerítés fordul elő a leggyakrabban. Van ezek között egész kezdetleges is, és pedig bevernek a földbe 80–100cm távolságra 1–1,5m magas karókat. Ezek közeit telerakják tüskés kökény, akácágakkal vagy ágas fűzfavesszőkkel. Gyakoribb az, amikor 50–60cm-re verik le a karókat; vesznek egy-egy félmarok fűzfa vesszőt és ezzel befonják a közöket. Napraforgó szárból szintén készítenek kerítést. Ekkor egymástól kb. 2,5–3m-re vernek le erősebb karókat. Ezekre kb. 120cm magasan szögeznek egymással szemben két póznát (léceket) és a kettő közé beallogatják a forgószárazakat, alul azután egy kevés földdel betemetik mindkét oldalon... Gondozott élősövény kerítést nem láttam. Néhol a kertek alatt mint gyepű fordul elő, félméteres kis bokrokból áll. Utcaikon ma már deszkakerítés általános a jómóduaknál...” (Katona F. 1943–1944: 84.)

kapufélfák sarokvasain forogtak.²⁸³ A palánkkerítés a szulákokra vízszintesen fölszegezett széles deszkákból állt. A léckerítés esetében a szulákokra először két sor *riglit* erősítettek, amelyekhez a léceket szögezték. Bocskor Áron szerint Akliban ilyen kerítést húztak: „A legmutatósbab kerítés ... az utcára nézett, a tehetősebb gazdák palánkot tettek. Az ágasokat a telek mérete szerint osztották be ... azokhoz vízszintesen deszkákat szögezték. A szegényebbek azonban csak hasogatott fából kifaragott lécekből. Vagy pedig az ágasokhoz három sor *riglit* helyeztek el egyenlő távolságra. Ezt befonták függőlegesen, sűrjén 1,5–2 méteres suhánggal lehetőleg mogyorófa vesszővel. vagy pedig karókat ütöttek le ehhez erősítették a suhángot, ezt befonták napraforgó szárral (kóróval), ezt tavasszal beállították ... ősszel eltűzelték. A mult századunk közepe táján gyalult lécből készült kerítés volt a legtöbb, az alja betonból lett öntve.”²⁸⁴

A kapufélfákat régebben gyakran díszesen kifaragták tulipános, liliomos motívumokkal, a „bálványos” kapufélfák felső része pedig a mák fejére emlékeztetett.²⁸⁵ A faragott, néha pedig háromszínű festéssel is díszített, *bálványnak* is nevezett ungi kapufélfákról Deák Geyza is részletesen ír: „A kapufélfák (sok helyen bálványfáknak is hívják) fejei a mák fejére emlékeztetnek. A kapufélfák utca felől eső teste domború virágreliéfekkel vannak kifaragva, néhol be is festik két-háromszínűre. A kapufélfa legkedveltebb virága e vidéken a tulipán és sodrottszárú liliom. A tulipánt a kapufélfa tövén, a liliomot az egész félfa testén faragják ki. Némely félfán a dísz bevájt függőleges vízfolyás, melyhez jobbról-balról tulipánvirágot és rozmaringlevelet vésnek.”²⁸⁶

Egyes településeink, például a Szatmártól elcsatolt Nagypalád kapui egyedi jellegükről váltak híressé. Fő sajátosságuk a fedeles kiskapu.²⁸⁷ A kerítés elmaradhatatlan tartozéka napjainkban is a *lóca* (kispad) – a beszélgetések, pipázgatások kedvenc helyszíne. Mint Katona Ferenc írja, az árokparton az asszonyok szokták megbeszélni a faluban történeteket, a lócán (négy földbe vert falábra fektetett keményfa palló) pedig a férfiak szoktak beszélgetni egymással.²⁸⁸ A Szernye-mocsár falvaiban a 20. század első évtizedeiben még használatos volt az ún. *tőkés kapu*, egyes községekben a kivezető utakat is ilyenekkel zárták el. A szakirodalomban a tőkés kaput még *tönkös*, *gémes*, *segges kapuként* is említik.²⁸⁹ A *tőkés kapu* felső gerendáját hatalmas tuskós tölgyfa alkotta, erre erősítették a sövényből, lécekből,

²⁸³ Dám 1997: 222.

²⁸⁴ Bocskor 2008: 49.

²⁸⁵ Kész 2005/5: 13.

²⁸⁶ Deák 1998: 87–88; Dám 2014: 221.

²⁸⁷ Kész 2005/5: 13.

²⁸⁸ Katona F. 1943–1944: 32.

²⁸⁹ Barabás – Gilyén 2004: 111; Dám 2014: 220.

deszkából készült falazatot. A tuskó biztosította az ellensúlyt, amelynek köszönhetően a kapu könnyen billenthető, emelhető és kifordítható volt.²⁹⁰ Katona Ferenc pontos leírást ad a tiszaszászfalui *tőkés kapuról*, amelyet a településen *faragott* vagy *saráncos* kapunak neveztek, s amelyik a sövénykapuval együtt a falu legrégebbi kapuformájának számított: „Az előbbi a gazdagok portájához tartozott hozzá. Ma már csak kettő található ilyen a faluban, de ezek is benn az udvarban vannak, az udvarnak az istálló előtt és után következő részét választják el. Kb. 1910-ig voltak ezek a kapuk általánosak mint utcakapuk. „Saránc”-nak hívják azt az oszlopot, amin a kapu, mint tengelyen forog. A „faragott” jelző pedig a kapu fő alkotó részére, a legfelül levő vízszintes, egy fatörzsből és tuskójából készült darabjára vonatkozik. A törzset aránylag vékonyra és néhol diszesre ki szokták „faragni”, a tuskót pedig formásra. később azért nem csináltak faragott kaput, mert fában sem bővelkedtek nagyon, azután pedig a kinyitáshoz és becsukáshoz nagy hely kellett, néha nehézkes is volt, amikor nem egyensúlyozták ki eléggé.”²⁹¹ Bár a szakirodalomban közölt térképeken a település neve nem szerepel, a Morvay Judit által készített fotók bizonyítják, hogy Salánkon ugyanúgy ismerték a tőkéskaput, mint a közeli, Punykó Mária fényképfelvételein is megörökített Beregújfaluban vagy Nagyberegén.²⁹²

Az 1943-ban és 1944-ben Tiszaszászfaluban kutató Katona Ferenc részletesen leírta a település egyéb típusú kapuit is, többek között egy régi típusú sövénykaput.²⁹³ A sövénytáblás kapuk a szegény telkek kapui voltak, de módosabb helyeken is előfordulhattak, mint udvart elzáró vagy kertkapuk. A praktikus sövénykapuk könnyűek voltak, a ház körül található fából és vesszőből bármikor elkészíthették őket. A sövénykapunál rangosabbnak számítottak a deszkakapuk.²⁹⁴ Katona adatközlője szerint a fedeles kiskapuk régen Tiszaszászfaluban is elterjedtek voltak.²⁹⁵

²⁹⁰ Dám 1997: 222.

²⁹¹ Katona F. 1943–1944: 93.

²⁹² Gunda 1989: 129.

²⁹³ „A létrához hasonló fogai 15–20 cm-re vannak egymástól. A vízszintes, párhuzamos részek vastagabbak.²⁹³ Egy másik típusnál a vízszintes részek valamivel vékonyabbak, de a függőleges fogak ugyanolyan masszívak, és túlnyúlnak rajtuk 15–20 cm-el. Vékony fűzfavesszővel fonták be a közöket, rendszerint a vesszőt kisebb csomókra fogják (nem szálanként, mint a kosárfonásnál). Legtöbb esetben csak 30–40 cm magasságig fonták be. A vesszőket egy vesszőből font kötéllel, esetleg dróttal erősítették a karfához, és csak felül. Az ilyen sövénykapuk mellett rendszerint nem volt kiskapu, ezért a személyközlekedéshez mérten nyitva álltak.” (Katona F. 1943–1944: 88.)

²⁹⁴ „Napjainkban a gazdagabb házaknál mindenütt deszkakapuk vannak... . Néhol a deszkakerítéshez hasonlóan a kapu tetején is van egy keskenyebb deszka, amely a megáztástól védi. Ezeket a kapukat majdnem kivétel nélkül Zöldi Mihály csinálta a kerítésekkel együtt... A deszkakapuk (ujabbak) kétszárnyuak, a kapufélfa mindig fából van.” (Katona F. 1943–1944: 101–102.)

²⁹⁵ „A kiskapu, utcaajtó a régi faragott kapuknál is megvolt. Akkoriban gyakori volt az olyan, amelynek teteje is volt. ... Faszindellyel volt fedve. ma már ilyen nincs. Suba bácsi szerint Tiszapéterfalván még most is látható ilyen kiskapu. Ma a kiskapukat ... deszkából csinálják, ha a kapu jellegzetes, a kiskapu is hasonlít hozzá. Néhol látni vastagabb ágakból összetakolt kiskaput is.” (Katona F. 1943–1944: 104.)

Grozdova és Kovalszkaja írják, hogy a kárpátaljai magyarok régebben 1,5 méter magas deszkakerítést húztak a ház elé, de mára ezt már felváltotta a 2 m-es betonágasokra feszített drótháló és a vaskerítés, amelyet szeretnek színesre festeni. Ők is megemlítik az eső ellen védő fedeles kiskapukat, amelyekkel napjainkban (2017) a kutatott területen egyedül Nagypaládon találkozhatunk.²⁹⁶

Az ugocsai falvakat járva a 21. század elején is tapasztaljuk,²⁹⁷ hogy az egykori sövénykerítéseket mindenütt felváltotta a drótkerítés²⁹⁸ (fa- vagy betonoszlopokra erősített vagy vasvázra feszített drótháló), a hagyományos palánk- vagy deszkakerítést, kapukat pedig a hegesztett vas-drótháló kombinációjú, kétszárnyas kapu, kerítés, illetve az egyszerű, beton alapú léckerítés. Újabban divatba jött a fehér kövekből kirakott kerítés (és annak beton imitációja) kovácsoltvas kapuval, ez egyfajta státusszimbólumnak számít.

A portát az úttól *sáncnak* nevezett sekély teknőszerű vízelvezető árok (a kisgyerekek kedvenc játszóhelye) választja el, melyen keresztül a kapu előtt hidat vernek. Ezt régebben deszkapallóval fedték le, manapság betonkarikákból rakják, illetve betonnal burkolják.²⁹⁹ A sánc és a kerítés közötti 1,5–2 méter széles járdán közlekednek a gyalogosok, ha nincs sár. A sáncpart és a járda tisztán tartása, az árok tisztítása mindig is a gazda feladata volt. A csordára kijáró tehének miatt a járda seprése ma is mindennapi feladatot jelent valamely családtag számára.

IV. 3. Lakóház

Az Északkeleti-Kárpátok térségének népi építészeténél figyelembe kell venni a társadalmi tényezőket, így például az itt élő nemzetiségek etnikai kölcsönhatását. Gunda Béla konkrét példákat hoz fel e hatásokra az *abora* és a *tőkéskapu* példáján, amelyek a magyarokon kívül a környező ruszinok által is ismertek.³⁰⁰ Ezért az esetleges párhuzamok felderítése céljából hasznos megismerkedni a vidék szláv lakosságának hagyományos építészetével is.³⁰¹ Pavlo Fedáka könyvében például számos párhuzamot találunk (*abora*, nyitott *szín*, *kandalló*,

²⁹⁶ Гроздова – Ковальская 1979: 177.

²⁹⁷ Ezt a mellékelt felvételeim is bizonyítják.

²⁹⁸ Bocskor Áron szerint már az 1930-as évektől lehetett dróthálót vásárolni, a szovjet éra alatt pedig sima drótot is lehetett vásárolni, amiből a falvakban is megkötötték a kerítésnek való dróthálót. (Bocskor 2008: 73.) *A hatvanas években jött be Nevetlenben a vasrámás apró szemű drótszitka kockával.* (T. B., Nevetlenfalu)

²⁹⁹ „A házakba bevezető hidakat fából készítik, csak a legújabb időben és alig egy-két helyen lehet látni kő ill. cement hidakat.” (Katona F. 1943–1944: 54.)

³⁰⁰ Gunda 1989: 125, 129.

³⁰¹ Sopoliga 1989.

faragott *tornác* stb.) a ruszin és a magyar építészet között.³⁰² E téren értékes adalékokkal szolgálnak Hodinka Antal kárpátukrán népi építészetre vonatkozó jegyzetei.³⁰³ Ugyanakkor az ukrán néprajzi szakirodalom időnként szinte nem vesz tudomást a kárpátaljai magyarság jelenlétéről, ezért számos megállapítása a kárpátaljai magyarság szemszögéből nézve vitatható. Példa erre Mihajlo Tivadar könyve Kárpátalja néprajzáról.³⁰⁴

A hagyományos építkezésre azonban leginkább a természeti adottságok hatottak. A Felső-Tisza-vidékét még a 18. században is összefüggő tölgyerdők borították, melyeket a Tisza, a Szamos, a Borzsa és más folyók rendszeresen elárasztottak. Ezért a vidék települései az irtványokon, kiemelkedéseken jöttek létre.³⁰⁵ A szakirodalomban közölt térkép-vázlatok például bizonyítják, hogy a 19–20. századi lecsapolásokat megelőzően az erdőséggel körülvett Salánk és Fekete-patak mocsaras, az év nagy részében vízzel borított terület volt, s ez befolyásolta a helyi építkezési módot.³⁰⁶ A Kárpát-medence északkeleti térségének népi építészetéről Balassa M. Iván tömör adott fejlődéstörténeti jellemzést.³⁰⁷ A közép-keleti lakókamrás ház és a magyar háztípusok kialakulásáról Dám László könyvében is részletesen olvashatunk.³⁰⁸

Az építkezést meghatározó tényezők közül tehát különösen fontos a természeti környezet, a rendelkezésre álló építőanyag. Ezt figyelembe véve látható, hogy vidékünk hagyományos építkezését két irányzat kölcsönhatása alakította ki. A magyar falvak faépületei szláv (Visk esetében erdélyi) hatást mutatnak.³⁰⁹ A viski házak különösen magas, meredek

³⁰² Федака 2005. A kiadványban közölt ruszin tornácfaragások rajzait érdemes összehasonlítani a magyar tornácok faragásaival.

³⁰³ Páll – Udvari 1989.

³⁰⁴ Тиводар 2011. A Técső környéki településről származó professzor egyébként a ruszinságot ukránnak valló hivatalos állami koncepció híve.

³⁰⁵ Dám 2014: 215.

³⁰⁶ Barabás – Gilyén 2004: 14.

³⁰⁷ „A 15–16. században kialakuló és általánossá váló háromhelyiséges, szoba – pitvar – kamra elrendezésű lakóház volt a Kárpát-medence északkeleti térségében az utolsó, az egész területre jellemző lakóházforma. ennek a lakóépületnek a fala, a földrajzi övezettől függően keresztfejes boronából, különböző falkitöltésű vázszerkezettel, esetleg már szórványosan talpas-vázás szerkezettel is készült. A lakó-és feldolgozóhelyként egyaránt használt szobáját nagyméretű, lapos tetejű kemence fűtötte, melynek szája ebbe a helyiségbe nyílt, s még nélkülözte a füstelvezető-szerkezetet. Pitvara jobbára csak közlekedőtér, esetleg tárolóhely, az innen, a lakóhelyiséggel átellenesen nyíló kamra pedig kizárólag a tárolást szolgálta. A boronafalú házak szarufás tetőszerkezettel bírhettek, a vázszerkezetes falak esetében az ágasfűs-szelemenés szerkezetet is feltételezhetjük. Legkevésbé világos a tetőforma, a nyereg- és kontyolt nyereg forma egyaránt meglehetősen, de a 19. és 20. századi néprajzi adatok nagy óvatosságra intenek azzal kapcsolatban, hogy egyik vagy másik alapformát akár a tető-, akár a falszerkezettel közvetlen kapcsolatba hozzuk.” (Balassa 1989: 81.) Értékes adalékokat találhatunk a Kárpát-medence népi építészetének történelméről a *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig* című, 2001-ben Szolnokon megrendezett konferencia anyagaiban. (Cseri – Tárnoki 2001.)

³⁰⁸ Dám 1992: 115–168.

³⁰⁹ Az ungvári skanzen 1879-ből származó viski parasztháza magas kőalapra épült, falait bárdolt tölgyfából ácsolták, kívülről-belülről betapasztották és kimeszelték. A kárpátaljai magyarságot reprezentálni hivatott lakóház alatt pince van. A kontyolt tetőt zsindegy fedí. Az épület négy helyiségből – *tiszta szobából, pitvarból, kis szobából* és kamrából – áll. Az utcai és az udvar felőli homlokzat hosszában faragott tartóoszlopos tornác húzódik.

tetőformájára a szovjet–orosz kutatók is felfigyeltek, akik a viski zsindeletet az esős, szeles időjárással kapcsolták össze.³¹⁰ A rönkfából ácsolt *boronaházak* tölgyfagerenda falait gyakran kívülről-belülről kitapasztották és kimeszelték. „A...kifaragott gerendák...közét mohával jól beduggatták, lécekkal be szegezték, és ezt jó pelyvás sárral betapasztották és kimeszelték.”³¹¹ Grozdova szerint ilyen házakat lehetett találni Dercen és Rákos falvakban (Munkácsi járás), az ugocsai Tekeházán, valamint Visken.³¹² A boronafalú, talpas házak elterjedéséről Fodor István a következőképpen ír: „A korai fából rótt házak kérdése ... külön vizsgálatot kíván, hiszen nemcsak a szláv borona, gerenda tartozik terminológiájához, hanem a talp is...”³¹³

A fa mint építőanyag fontos szerepet játszott Ugocsában, főleg a módosabb házak építésében, ezt Katona Ferenc tiszaszászfalui kutatásai is alátámasztják: „A lakóházakat régen, a 80-as, 90-es évekig fából építették, esetleg vályogból. Akkor még sok fát tudtak hozni a batarcsi erdőből és volt hozzávaló. Házépítéshez tölgyfát használtak fel. A faházakban a kémény szintén fából volt. A léceket csapokkal erősítették fel. A tetőzet befedésére vagy szalmát használtak, vagy zsindelet ill. „dránic”-ot. A zsindelet bükkfából készítették és két szélét árokkal ill. kiemelkedéssel látták el, hogy azokat egymásba lehetett illeszteni. Ez kb. 25–30 cm hosszú, míg a „dránic” 50–60 cm. hosszú, kb. 10 cm széles, fenyőfából készül és nincs kiemelkedés és bemélyedés az egymásba illesztéshez. ... A zsindeletes házakban a „gazdák” laktak, míg a szalmával fedettekben a szegényebbek.”³¹⁴ A kutató szerint még az 1880-as évek után is építettek a faluban faházakat, ezek falát mindig betapasztották sárral kívül is és belül is. Egy általa megfigyelt, 1885-ben épített tölgyfa házról például kívülről senki nem mondta volna meg, hogy fából van. Ilyen faházak még ma is találtam az áradásoknak gyakran kitett Tiszaújlakon, egy-két esetben a ház falát kívülről vakolat sem borítja. Katona 1944-ben még több olyan alacsony, kétosztatú, szalmafedeles házat is talált Tiszaszászfaluban, amelyek ránézésre 100–150 éveseknek tűntek, holott a valóságban 70 évnél fiatalabb építésűek voltak.³¹⁵

³¹⁰ Grozdova 1972: 102; Grozdova – Kовальская 1979: 154.

³¹¹ Bocskor 2008: 61.

³¹² Grozdova – Kовальская 1979: 173.

³¹³ Fodor 1989: 37.

³¹⁴ Katona F. 1943–1944: 46.

³¹⁵ „Igen alacsony házak ezek. Faluk 2 m-nél legtöbbször nem magasabb, belül a szoba mennyezete 180–190 cm magas. Középiűt rendszerint egy mestergerenda erősíti meg a padlást. A tetőzet kissé románosan magas, meredek széles ereszljával. Szalmával fedett a tető legtöbb esetben, néha nád és fazsindelet. A szalmafedél nem igen vastag, nem kévéként felkötött zsúpp, hanem közönséges szalma. A faházak falát sárral vastagon betapasztják kívül is, belül is. Kívül fehérre meszelik be a falat, de néhol egy kis kék szín is feltűnik diszítő elemként. Ezek a házak egy szobára és egy konyhára tagolódnak. A szobába a konyhán keresztül lehet bejutni. A konyhán ablak rendszerint nincs, az udvarra nyíló ajtón sincs természetesen egy ablakszem sem. Ezen az ajtón különösen a régebbi házaknál, fazárat, kilincset lehet találni, ill. nincs is kilincs.” (Katona F. 1943–1944: 97.)

Szintén az ugozsai falukutató tábor idején, de Csepében gyűjtő Rhédey Piroska adatközlői még emlékeztek a *berénás házakra*, amelyeknek nem volt *tornácuk*, a konyhában kemence állt, a tetőt pedig rozsszalmából készített *zsúppal* fedték. Ezek még *eresztett* tetővel rendelkeztek, csak később kezdtek *svábos* tetőket építeni a Szatmárból jött német ácsok, hogy világosabb legyen a *pad*.³¹⁶

A fában szegény Alföld felől ugyanakkor a földépítkezés honosodott meg. Ennek köszönhetően vidékünk alföldi részén leginkább az alföldi és a szamosi háztípus terjedt el.³¹⁷ E véleményt Dám László mellett Páll István is alátámasztja.³¹⁸ Bár az ugozsai erdőségek kiváló épületfát szolgáltathattak volna, a hatóságok Mária Terézia korától kezdve rendeletileg korlátozta az e célra történő fakitermelést, és inkább a földépítkezést támogatta. Alkalmazását sok helyen a hatóságok is előírták.³¹⁹ Így a környékbeli magyar lakóházak többsége vert agyagból, *paticsból* (sárral betapasztott fonott vesszőfal, vidékünkön *pacsitnak* is mondják), a 19 századtól pedig vályogból (sárból és törekből gyúrt szárított téglából) épült, ezt Dragun és Grozdova kutatásai is igazolják.³²⁰ A Szernye-mocsár környéki falvakban (pl. Beregújfalú, Dercen, Fornos) vastag gerendákra, talpakra építkeztek, ezekhez erősítették a ház gerendázatát, melynek közeit földdel, vályoggal töltötték ki. A 60-as évek végén Grozdovának sikerült Salánkon is olyan régi házakat találnia, ahol a fal gerendaszerkezetének közeit vályoggal töltötték ki.³²¹ Egy ilyen ház fotóját az ugozsai Gődényházáról le is közli a tanulmányában.³²²

Katona Ferenc szerint Tiszaszászfaluban már a 19. században is felemás volt a helyzet, a faházak mellett vályogból is építkeztek. Viszont „*kőből, téglából egyáltalán nem építettek régen. Ma is csak az alapot rakják meg kőből, a téglát kémények, kemencék építéséhez használják mostanában. A házak legtöbbször „sár”, esetleg vályog. A sár falat úgy készítik, hogy kő alapra raknak körbe vizes szalmával összekevert agyagból kb. 80 cm magasat. Mikor ez kiszáradt, újra egy ilyen magas részt. Így haladnak felfelé, míg végül eléri a kívánt magasságot. A „döngölt falat”, „tömés falat” nem ismerik.*”³²³ Katona adatközlői szerint kőből csak a hömlőci szőlőhegy „borházait” építették.³²⁴ A kutató egy érdekes példát is felhoz:

³¹⁶ Varga S. 1999: 95.

³¹⁷ Dám 1989: 95.

³¹⁸ „A mai Északkeleti-Magyarország területe sem a Bány-féle, sem pedig azt részben módosító Barabás Jenő vagy Balassa M. Iván által körülhatárolt házterületekbe nem sorolható be tisztán. ... A Barabás által szamosi házterületnek nevezett területnek csak nyugati csücske érinti a mai megyehatárokon belüli részt, míg az Észak-Tiszántúl nagyobbik hányada átmeneti területként jelenik meg a térképén. Ezen világosan látható, hogy itt három házterület is érintkezik, minek következtében alaprajzi és tüzelőszerkezeti elemek keverednek egymással. Érződik itt az északi, az alföldi és a szamosi házterület hatása, korszakonként eltérő erővel.” (Páll 1989: 197.)

³¹⁹ Barabás – Gilyén 2004: 57.

³²⁰ Dragun 1989: 172; Гроздова – Ковальская 1979: 153.

³²¹ Гроздова 1972: 101; Гроздова – Ковальская 1979: 153.

³²² Гроздова – Ковальская 1979: 154.

³²³ Katona F. 1943–1944: 90.

³²⁴ Katona F. 1943–1944: 92.

adatközlője, Suba bácsi családjának a háza eredetileg faház volt, melyet 1840-ben lebontottak, s helyére vályogházat építettek. Azt 1903-ban bontották le, és építették fel a gyűjtés idején (1944) álló vályogházat.³²⁵

Bocskor Áron aprólékosan leírja a paticsos ház készítését: „*A fundamentum több nagy termésköböl lett felállítva, a négy sarokra és a közfalak alá, erre körül fagerenda. A négy sarkába fa oszlopok állítva, még közbe is, ezeket át furkálták, ebbe faragott rigliket építettek be, ezeket mogoró pálcákkal befönték és ezt pelyvás sárral vastagon betapasztották kívülből. A padlást okvetlenül mestergerenda kötötte össze. A padlás deszkából készült, felülről lett letapasztva. Aztán a szabad kémény, amelyet a konyha felett a négy sarkába állítottak fel, ezt is paticsal fonták be, melyet szintén sárral tapasztottak be, a tetejére kis deszka tetőt építettek, hogy az eső ne essen be. Ezalatt volt a kemence, meg a kéménybe keresztül rudak, erre aggatták a disznó szalonnáját, sonkáját, oldalasát... A tető szerkezetet fa csapokkal fogatták össze, a fedést szalmával, zsuppal vagy náddal végezték.*”³²⁶ A ház építését főleg társadalmi munkában, kalákában végezték. Ugyanakkor megjegyzi, hogy Akliban sokszor más faluból hívtak mestert, mert mindenki a gazdálkodással volt elfoglalva.

Morvay Judit 1969-es salánki gyűjtésének adatközlői már nem emlékeztek arra, hogy a településen sárfalú, nádfalú vagy borona falú, esetleg kőfalú házak lettek volna (csak a két templom épült kőből), mivel már a 19. század végétől divatba jöttek a vályogfalú épületek. A szakirodalomban közölt térképvázlatok is bizonyítják, hogy vidékünkön a századfordulón a vályogfal volt a legelterjedtebb.³²⁷ Mint Dám László is írja, a vályogfal a sárépítkezés legfejlettebb és legelterjedtebb formája; jelentőségét mutatja, hogy a vályogvetés önálló foglalkozássá fejlődött.³²⁸ A vályogfal száraz, télen meleg, nyáron hűvös, olesó, és gyorsan felrakható, a vizet azonban nem szereti, s szilárdsága sem olyan erős, mint a *vert falé*.³²⁹ Grozdova megemlíti, hogy a paraszttéglának is nevezett vályogot régebben maguk az

³²⁵ Katona F. 1943–1944: 90.

³²⁶ Bocskor 2008: 61.

³²⁷ Dám 1992: 23; Barabás – Gilyén 2004: 54.

³²⁸ „Vályogvetéshez a kötött. agyagos-szikes talaj a legalkalmasabb. A földet ... vályogvető gödrökből termelik ki. ... A vályogvetés rendkívül nehéz és megfelelő szakértelmet kívánó munka. A feldolgozandó földet először megtisztítják a természetes növénytakaró gyökereitől, majd a kitermelt földet vízzel elárasztják. A sarat kapával, taposással jól összevágják és betöreklik... Ezt a műveletet háromszor-négyszer is megismétlik mindaddig, amíg a sár megfelelő sima és görcsmentes lesz. A sár és a törek arányát úgy kell megválasztani, hogy az optimális legyen, mert ha a törek túl sok, akkor a sár laza, ha túl kevés, akkor túl kemény lesz. A kész sarat 10–12 óráig hagyják „dagadni, érni”, majd talyigával vagy saroglyával kihordják a gödrökből s megkezdődik a vetés. Ez egy deszkából készült, téglatest formát adó rárával, vetővel történik. A földre töreket szórnak, a megnedvesített vetőbe villával vagy kézzel belerakják a sarat, ökölrel megtömködik, vizes kézzel lesimítják, lehúzzák róla a vetőt és a kész vályog ott marad a földön. Két-három napi szikkadás után élére fordítják, hogy az alja is megszáradjon, majd kúpokba, kazlakba hordják, ahol véglegesen kiszárad. Egy-egy kúpba vagy kazalba meghatározott számú vályog kerül. A Sárréten egy kúp 50, egy kazal 100 vályogból áll.” (Dám 1992: 30–31.)

³²⁹ Cseri 1997: 109.

építkező családok készítették (esetleg szomszédsági kalákában), később a vályog készítésével főleg a cigányok foglalkoztak, akiknek telepei szinte valamennyi falu határában megtalálhatók.³³⁰ Így volt ez Salánkon is, ahol a kedvező természeti adottságoknak (vörös agyagos talaj) köszönhetően a falu cigány lakossága a legutóbbi évekig árutermelő szinten foglalkozott vele.³³¹ Bár néhány éve megrendelés híján nem vetnek vályogot, kérésre bemutatták vályogvető *formájukat*³³² és elmagyarázták a vályogvetés technológiáját.³³³

A munkát ezrével vállalták, ez volt egy egység. A megállapodásnál előleget vettek fel. Az eltervezett épület méretétől függően volt, aki több ezer vályogot is vetett. A vályogvetés nyári idénymunka volt. Hagyományosan május végén kezdték a vályogvetést, s az őszi esők beálltaig folytatták. Nostalgiaival emlegették, hogy a salánki cigányokat Oroszországba, és Ukrajna belsejében is kitűnő vályogvetőként tartották számon: *Mink akárhun vótunk, minket oda visszavártak. Mer jól dógoztunk. Sokfele hijtak. Tavassza fepakoltuk a családot, puját és mentünk egész őszig. Csak az üdősök marattak itthun. Ránéztek itt a házra. Ott vót hun lakni, attak enni. Jó rubelt fizettek. Mire hazajöttünk, má hideg vót.*”(SZ. M., Salánk)

A *polyváról* (polyváról, törekről), ami a vályog legfontosabb kötőanyaga, a megrendelő gazda gondoskodott. A *polyvát* magasított szekéren szállították a vályogvető helyre. A vályogvetéshez agyagos föld és nagyon sok víz kellett. Alapanyagul szalmával összekevert sár (agyag) szolgált. Ezt a keveréket fából készült *formába* (keretbe) döngölték. Rövid szikkadás után a keretet eltávolítva hagyták teljesen kiszáradni. Időnként forgatni kellett, hogy minden oldala egyenletesen száradjon. Így lett szállításra alkalmas. Ennek a munkának az elvégzéséhez a nagy mennyiségű víz mellett szabad földterületre volt szükség, hiszen naponta több száz vályogot kellett legyártani. A munkában a gyerekek is részt vettek. Ők is keverték (lábbal taposták) a vályogtégla alapanyagát és a téglák forgatását is rájuk bízták. Az őszi és téli esőzések előtt a vályogot fedél alá rakták be. Az építkezéseket tavasszal kezdték, amikor a száraz vályog már nem félt annyira a víztől, de igazából a vályog csak a falban száradt ki véglegesen.

A vályogok mérete idővel Ugocsában is csökkent (bontott vályogok alapján készített salánki méréseim szerint 36x17x14 cm-ről 24x11,5x11,5 cm-re), ez a szakirodalom szerint általános jelenség volt.³³⁴ A vályogfal készítésénél téglakötést alkalmaznak: az egyik sor

³³⁰ Lásd még: Grozdova 1971: 465; Гроздова – Ковальская 1979: 153.

³³¹ Ennek emlékét őrzi a *Vályogvető* dűlőnév a falu határában.

³³² Lásd a mellékletben!

³³³ Bár jelenleg a salánki cigányok csak saját részükre készítenek vályogot, elmondásuk szerint bármikor készek lennének feleleveníteni és művelni a mesterséget.

³³⁴ „*Szatmárban, Beregben a XIX. századi vályogházak 14 colos (35 cm hosszú) vályogból épültek, a mai méret 12 col (30 cm). A régi nagy vályogtéglat mór vályognak is nevezik.*” (Barabás – Gilyén 2004: 58.)

vályogot hosszában, a másikat keresztben rakják, kötőanyagként híg sarat használnak. Végül a tapasztás következik. A *pehlyvával* (finom törekkkel) kevert sárral háromszoros tapasztást visznek fel, rendszerint kézzel (a durvább alapozást egészen híg sárral simítják el). Ugyancsak háromszor szokták a tapasztást lemeszteni is: először sűrű, agyaggal és lótrágyával kevert mésszel *mázolták*, majd tiszta mésszel.³³⁵ A tapasztás és meszelés védelmet nyújtott a nedvességre érzékeny agyagfalnak, egyben díszítésként is szolgált. Döngölt földdel tapasztották le a ház padlózatát is, ezeréves hagyomány szerint.³³⁶

A vályogfalak mellett Salánkon Morvay Judit gyűjtése idején még gerendavázás falszerkezetek is akadtak, például egy 1882-ben épült ház. Ennek falai zsilipeléssel készültek, *rovás falnak* (ravás falnak) nevezték őket: az oszlopok vagy ágak mélyedéseibe vízszintesen behelyezték az égerfából kifaragott *rovófákat*.³³⁷ Ezt a technikát írja le Paládi-Kovács Attila igen szemléletesen.³³⁸ Némileg hasonló házak lehettek ezek a Dobosy László által leírt délgömöri *ravásházhoz*.³³⁹ Saját kutatásaim szerint településen sajnos ma már kizárólag vályog- és téglaházakat találni, az utolsó talpas ház kb. egy évtizede tűnt el (talpas szerkezetet csak néha láthatunk egy-egy melléképület, például *fásszín* esetében).

A legrégebbi házakat alapozás nélkül építették, de ilyeneket már az 1960-as években is csak az Ungvári járás szárazabb helyein lehetett találni.³⁴⁰ A 19. század közepétől a vályogházak alá alacsony, kő alapot kezdtek építeni, melynek magassága és földbe vajt mélysége egyaránt 30–40 cm volt. Viszonylag későn, a 20. század 30-as éveiben a ház alatti pincék elterjedésével kezdtek az Ungvári járás északi részén és a Nagyszőlősi járás egyes falvaiban (Salánk, Gyula) jóval mélyebb és legalább 1 méter magas fundamentumokat alkalmazni. A legmagasabb kőalapokat a folyók árterének közelében építették (a Huszti és

³³⁵ Dám 1992: 31–32; Cseri 1997: 118–119.

³³⁶ *A régi házunk is földes volt, fiú létünkre nekünk kellett szombatoként felmázolni.* (Kész Géza, Salánk)

³³⁷ Morvay 1969: II; Cseri 1997: 113.

³³⁸ „A földet elegyengették, ledöngölték és kijelölték a ház négy sarkának helyét. Ott egy rövid, vaskos gerendát (gyámfát) ástak a földbe, éppen csak kiállt a végük. Ezt követően fektették le a talpfákat, a ház leghatalmasabb gerendáit, s rögzítették a sarkokon a gyámfákhoz, ugyanakkor a hosszanti és a kereszt irányban elhelyezett talpfákat egymással is összefogatták csapolással. Az épülő ház négy sarkán a talpfákba állították a 2 méter magas sarokoszlopokat, és kb. 2 méternyi távolságot tartva további oszlopokat helyeztek el. Az oszlopoknak a fal vonalába eső oldalait közepén teljes hosszúságban kivájták, zsilyipelték. Ezekbe a válóka csúsztatták véggel a tölgy- vagy hársfából hasogatott, durván bárdolt, széles pallókat, a ravásfákat. Végül a kész ravásfalat folyó gerendával, borító gerendával fedték be. Ezt az épület épület oszlopainak tetejébe fektették, azokat csapolással rögzítették. A padlást tartó átalgerendákat a folyó gerendára fektették a falakra keresztben és úgy méretezték, hogy végük 60–70 cm-el érjen túl a falakon. Ezeknek a végébe csapolták a szarufák alsó végét, a felsőt meg egymásba és minden pár szarufát összefogattak egy kakasüllőnek nevezett fával az üstök (oromzat) közelében.” (Paládi-Kovács 1982: 86.)

³³⁹ „Ezeket a hasított falapokból készült falakat kívül-belül tapasztották, az oszlopokat pedig a talpgerendákba csapokkal erősítették és a koszorúgerenda fogta össze. tetőzete a szarufás nyeregretető volt, amelyet zsúpszalmával fedtek.” (Dobosy 1994: 25.)

³⁴⁰ Lásd még: Móricz K. 1995: 107.

Técsői járásokban, valamint a Beregszászi járás egyes falvaiban).³⁴¹ Helyi lakosként saját szememmel tapasztaltam az építkezéseket megfigyelve, hogy az alap a jómóddal együtt emelkedett akár 1,5–2 méterig, a falmagasság pedig a korábbi 2–2,5 méterről a mai többszintes házakéig. Az utóbbi néhány évben a téglá mellett terjed a salakblokkok és más építőanyagok felhasználása. A téglaházak falait malterrel vakolják, ehhez szakiparos és speciális szerszámok (vakolókanál, simító stb.) szükségesek.³⁴² A korábbi kő alapok helyett évtizedek óta a betonfundamentumot alkalmazzák.

Ami a födémszerkezetet illeti, még ma is sok helyen megmaradt, a sárral vastagon letapasztott, hornyolás nélkül összerakott, *ugratott deszkafödém*³⁴³ (ennél minden második deszka 2–3 cm szélességben fedte a mellette lévő két deszkát), bár egyesek a „*parasztosnak*” tartott patinás tölgyfadeszkákat és gerendákat igyekeztek festéssel vagy „*modern*”, *plafonnak* mondott tapasztott, meszelt mennyezettel elrejtetni.³⁴⁴ Megjegyzem, a födém szó a vidéken nem használatos, helyette *padot*, ritkábban padlást mondanak. A mestergerendás házak jobbára már csak az idősebb generáció emlékezetében élnek, azokat a 20. század derekára a legtöbb helyen átépítették. Szerencsére két-három salánki házban még sikerült lefényképeznem a *mestergerendát*.

A háztető valaha leggyakrabban *kontyolt* formájú és *szelemenés* szerkezetű lehetett: a tető gerincén végigfutó *szelemengerenda* tartotta a szarufákat. A 19. század végén azonban már az *egyszerű tetőnek* is nevezett szarufás tetőszerkezet volt az uralkodó a Kárpát-medence északkeleti térségében, így a mai Kárpátalján is, amint ezt a szakirodalomban közölt térképvázlatok is mutatják.³⁴⁵ Morvay Judit szerint nem lehet megállapítani, hogy a fejlettebb *szarufás* tetőszerkezet mikor szorította ki a *szelemenest*.³⁴⁶ A szakirodalom alapján ez a 19. században történhetett, amikor a házfalak elég szilárdakká váltak ahhoz, hogy elbírják a szarufák oldalnyomását – erre a vályogfal már alkalmasnak bizonyult.³⁴⁷ Az viszont biztos, hogy a vidéken talán már a középkor óta³⁴⁸ elterjedt szarufás tetőszerkezetű hosszúházakat a második világháború után kezdték kiszorítani az úgynevezett tízszer tízes alaprajzú, *sátortetős* kockaházak *széklábas* ácsolatai (*székes tető*)³⁴⁹. A szarufák a ház két hosszanti falán fekvő *folyógerendákra* (falgerendákra, tartógerendákra) támaszkodtak. A tornácós házaknál más

³⁴¹ Гроздова – Ковальская 1979: 157–158.

³⁴² Lásd még: Cseri 1997: 118.

³⁴³ Leírását lásd: Cseri 1997: 123.

³⁴⁴ A kollektív emlékezet szerint *plafont* a szobákban csak a hatvanas évek óta készítenek.

³⁴⁵ Dám 1992: 43; Barabás – Gilyén 2004: 67. Dám László szerint a vidékkel kapcsolatosan nem találkozunk *szelemennel* a szakirodalomban. (Dám 2014: 213.)

³⁴⁶ Morvay 1969: II.

³⁴⁷ Barabás – Gilyén 2004: 70.

³⁴⁸ Barabás – Gilyén 1979: 51.

³⁴⁹ Barabás – Gilyén 1979: 56.

megoldást alkalmaztak: a *folyógerendákra* keresztgerendákat fektettek, melyekre hosszában helyezték el a faltól kb. 150 cm-re kívül végigfutó tornáckerendákat. A szarufák ezekre támaszkodnak, amit a máig fennmaradt tornácos házak esetében is megfigyelhettem.³⁵⁰ A szarufa eresz feletti végét általában nem szokták megtoldani. A *kontyos tető* szarufaszerkezete eltér a nyeregtetősétől. A házvégeknél egy-két méterrel beljebb végződő szarufapártól a házsarokig vezetik le a két-két *élszarufát*, amelyek a többi szarufáknál kicsit erősebbek, hisz erre támaszkodnak a kontyrész rövidebb szarufái, a *csonkaszarufák*.³⁵¹ Jellemző a szarufás szerkezetre, hogy a szarufákat felső harmadukban egy kis keresztgerendával is összekötik. Ennek neve a szakirodalomban *torokgerenda*, de a nép Ugocsában is csak *kakasülőnek* említi.³⁵²

A háztetőket általában meredekre ácsolták, hogy az esővíz, hólé könnyebben lefolyhasson róluk.³⁵³ Ami a házhomlokzatot és tetőformát illeti, a kárpátaljai magyar házak leggyakoribb tetőformájának Dragun a füstlyukas *nyeregtetőt* tartja szarufás konstrukcióval, amelyet a 19. század végén kezdett kiszorítani a *nyeregtető*.³⁵⁴ Grozdova és Kovalszkaja szerint a kárpátaljai magyar házak legelterjedtebb tetőformája a *nyeregtető* volt, ezt követte a *kontyos tető*, majd egyes településeken a *csonkakontyos tető*.³⁵⁵ A szerzőpáros szerint a *nyeregtető* tűzfalát eleinte függőleges deszkázás borította, melyen szív vagy csillag alakú szellőzőlyukakat vágtak néha a háztulajdonos monogramjával és a ház építésének dátumával egyetemben, később az oromzatot vályogból, téglával rakták be, melyen egy-két szellőzőablakot hagynak, ezeket fehér festéssel szegélyezték.³⁵⁶ Morvay Judit szerint Salánkon a legrégebb tetőformának (M. J. rajza alapján *kontyos tetőnek* azonosítható be) nem volt vagy nem maradt fenn a helyi neve, ezt a 19. század végén szorította ki a *tűzfalás háznak* nevezett nyeregtető.³⁵⁷ Ennek némileg ellentmondanak saját tapasztalataim, ugyanis a régi fényképek és személyes visszaemlékezéseim szerint a településen a *kontyos (kontyolt) tetős* hosszúházak mindvégig, vagyis a *sátortetős kockaházak* elterjedéséig, domináltak a *nyeregtetős*, tűzfalás házak fölött. Szerintem tehát a tipikus salánki hagyományos tetőforma a *kontyos tető*. Állításomat Dám László véleményére is alapozom.³⁵⁸ A település régi házai

³⁵⁰ Lásd még: Morvay 1969: II.

³⁵¹ Barabás – Gilyén 1979: 58.

³⁵² Lásd még: Dám László 1992: 43; Cseri 1997: 124–128.

³⁵³ Ugocsában és Beregben nem, de az Ung-vidéki falvakban gyakoriak voltak a tető ormán égnek meredő *nyársak*, melyek díszítése (csillag, kereszt stb.) utalt a ház gazdájának felekezetére is. Lásd: Deák G. 1998: 86.

³⁵⁴ Dragun 1989: 173.

³⁵⁵ Гроздова – Ковальская 1979: 153.

³⁵⁶ Гроздова – Ковальская 1979: 155–156.

³⁵⁷ Morvay 1969: II.

³⁵⁸ „A magyar nyelvterület keleti része, elsősorban Erdély, Szabolcs, Szatmár és Bereg ma is túlnyomórészt *kontyos tetős terület*... Ez a magas tető jellemzi a szatmári, beregi, tiszaháti taposott szalmatetős házakat is. A

között ugyanakkor találunk pár *csonkakontyos* házat is. A szakirodalom szerint ez átmeneti típusnak tekinthető.³⁵⁹ Más ugocsai településeken (Tiszakeresztúr, Karácsfalva stb.) viszont a régi házaknál a leggyakrabban éppen ezt a *csonkakontyos* tetőformát figyeltem meg, a két kis jellegzetes szellőzőablakkal az oromzaton.

A régi salánki lakóházak, ólak és csűrök leggyakrabban *taposott szalmatetővel*³⁶⁰ voltak befedve (ezt alátámasztják a szakirodalomban közölt térképvázlatok is),³⁶¹ melynek készítését Móricz Kálmán is ismerteti.³⁶² A háztetőkre alulról felfelé haladva taposták a szarufákra szegelt lécek közé az udvaron összerázott, majd villával vastagon a felrakott búzaszalmát, melyet előzőleg összetörtek és benedvesítettek. Alul a szarufákba rögzített karók, gereblyefogakra emlékeztető faszögek akadályozták meg a lecsúszást.³⁶³ Egy közepes házhoz 4–5 szekér, 50–60 q szalmát használtak fel, a szalmafedés 40–50 cm vastag volt, felülről az eső, alulról pedig a füst jól összetapasztotta.³⁶⁴

A szalmatetőt előbb a *zsúp*,³⁶⁵ a fazsindely, majd 1900 körül a cserépszindely és a pléh (az „amerikásnak” is nevezett bádogtető) váltotta fel.³⁶⁶ Grozdova és Kovalszkaja szerint leghamarabb a nádfedeles házak tűntek el. A kontyolt formájú tetővel rendelkező szalmafedeles házak eltűnését és a cseréptető³⁶⁷ elterjedését a szerzők kapcsolatba hozzák a munkácsi cserép- és kerámiagyár beindulásával a 19. század közepén.³⁶⁸ Morvay Judit adatközlői ismertek rövid fazsindellyel (tölgy, bükk, fenyő alapanyagú) és *gránicával* (helyesen *dránicával*, hosszú deszkadarabokkal) fedett parasztházakat is.³⁶⁹ Arról az említett forrásban nem történik említés, hogy a *dránicát* hornyolással, vagy anélkül illesztették

magas tető célja, hogy a csapadék hamar lefusson a tetőről. A taposott szalmafedelű házak azért olyan magasak, mert ez a fedéstechnika hajlamos a legkönnyebben beázásra.” (Dám László 1992: 54–55.)

³⁵⁹ „A *csonkakontyos*... tető átmeneti forma, amit az is jelez, hogy a kontyos tető visszaszorulása idején terjedt el a XIX. század második felében a kontyos tető jellegzetes vidékein... A tetőforma váltását fejezi ki a Felső-Tisza vidék népi nyelve, ahol az oromfalas tető neve svábos, a *csonkakontyosé* félsvábos, míg az eredeti kontyos tetőnek nincs megkülönböztető jelzője. A *csonkakonty* elsődleges esztétikai szerepét mutatja, hogy legtöbbször csak az utca felőli oldalon készül, hátul továbbra is kontyos marad a tető.” (Barabás – Gilyén 2004: 121–122; Cseri 1997: 129–131.)

³⁶⁰ Zsúp- és nádtetők például Salánkon egyáltalán nem voltak.

³⁶¹ Dám László 1992: 51; Barabás – Gilyén 2004: 75.

³⁶² Móricz K. 1995: 107. Egyébként a taposott szalmatetőt a durva, saját készítésű bútorokkal egyetemben Csomár Zoltán is a nagydobronyi házak sajátos vonásaiként tartotta számon. (Csomár 1996: 120.)

³⁶³ Lásd még: Barabás – Gilyén 1979: 61.

³⁶⁴ Cseri 1997: 134.

³⁶⁵ Az Ungvári és Munkácsi járás falvaiban a taposott szalmafedél, a Beregszászi és Nagyszőlősi járásban viszont (Salánk és Gyula kivételével) a *zsúpfedél* volt inkább elterjedve. *Zsúpfedele*t a kézi cséplésű szalmából készítették. Apró kékébe szedve, üres kalászsokkal felfelé nézve kötötték rá őket szépen sorjában a tetőlecekre.

³⁶⁶ Barabás 1989: 89.

³⁶⁷ A cserepeket két *fiúl* segítségével rögzítik a tetőlecekre, miközben hornyolt szélükkel a mellettük lévőket is takarják, alsó részükkel pedig fedik az alattuk lévő cserepeket. A tetőleceket szegélydeszkával fedték, a gerincet pedig *kupás* cseréppel fedték, amit jól leszögelték, sőt még le is cementeztek.

³⁶⁸ Grozdova – Ковальская 1979: 154.

³⁶⁹ Morvay 1969: II.

egymáshoz, viszont az előbbi megoldást bizonyítja egy régi fennmaradt zsindeyhornyoló szerszám. A szakirodalomból tudjuk, hogy a *dránica* 60–100 cm hosszú, 10–30 cm széles tölgy-vagy fenyődeszka volt, melyekről hiányzott a hornyolás, faszögekkel erősítették a tetőlécezéshez, és a hornyolt zsindelethez képest kevésbé volt tartós.³⁷⁰ A templomok is zsindelel voltak fedve, mielőtt át nem bádogozták őket.³⁷¹ Katona Ferencről tudjuk, hogy Tiszaszászfaluban is a templomot fedték be először bádoggal 1894-ben, majd 1903-ig két lakóházat is, s ekkor 26 forintba került egy mázsa bádog.³⁷²

A 20. század első felében jelent meg elvétve az *eternit* (palatető), a század második felében pedig a *metalocserepica* (fém hullámpala) és más modern tetőfedő anyagok. Szerencsére az egészségre káros *sifer* (azbeszt hullámpala) egyre inkább kikopik a használatból, ma már jobbra csak a melléképületeken találkozhatunk vele.

Deák Geyza az ungi Tiszahát építészetéről és művészetéről írt tanulmányában kitér a háztetők ormát díszítő faragott nyársakra.³⁷³ Bár az említett nyársak az ugoicsai házakra nem voltak jellemzőek, a leírást hasznosnak tartottam idézni a felsorolt díszítőmotívumok miatt. Ezek ugyanis az ugoicsai Tiszahát faragásain is láthatóak, sőt az említett csillagos, buzogányos tetődísz a bádogtetők ormán is előfordul.

György Horváth László és Lajos Mihály falumonográfiájukban figyelmet szentelnek a hagyományos salánki, verbőci és feketepataki népi építkezésnek is. A szerzőpáros az 1909-es születésű, özvegy Lőrinczné Derceni Margit elmondására támaszkodott, aki egy 1902-ben épült parasztház építőinek leszármazottja volt. Tőle tudták meg, hogy a térség falvaiban az 1908. évi nagy pataki és verbőci tűzvészek után, tehát az 1910-es évektől kezdték a házakat a gyúlékony szalma helyett cseréppel fedni.³⁷⁴ A mellékletben olvasható leírásban megemlített *mestergerenda* egy-két helyen még ma is megtalálható.³⁷⁵

A fennmaradt *tornácos hosszúházak* ma is szemléltetik, hogy a hagyományos paraszti lakóház általában három helyiségből állt: *első ház* (tisztaszoba)+*pitvar/konyha*+*hátulsó ház*

³⁷⁰ Cseri 1997: 137

³⁷¹ Gyermekkoromból jól emlékszem az azóta lerombolt salánki római katolikus kápolna zsindeleborítására.

³⁷² Katona 1944: 91.

³⁷³ „A tiszaháti nyársak tagozata inkább a virágot és a buzogányt, mint a lándzsát és kopját utánozza. ... Legjobban a virágot szereti utánozni. ... E nyárs feje csillag, rózsabimbó, zárt vagy nyitott szirmú tulipán. ... E nyársak egyúttal külső ismertetői a gazda felekezetének. Amíg a kálvinista csillagot, tollas vagy gombos buzogányt, tulipánt, rózsabimbót farag a nyárs végére, a más vallású szimpla nyársat, elvétve farag keresztet.” (Deák 1998: 86.)

³⁷⁴ György Horváth – Lajos 1998: 128–129.

³⁷⁵ A régi kárpátaljai parasztházak jellegzetességei közül Grozdova is említést tesz a *mestergerendáról*, a *szelemenés* tetőszerkezetről és a *zsúpfedélről*. (Гроздова 1972: 101; Гроздова - Ковальская 1979: 154.)

(kamra).³⁷⁶ Az *elsőházat* két utcai és egy udvarra nyíló ablakon keresztül volt megvilágítva, az utcára nyíló ablakon kétszárnyas *fatábla* volt.³⁷⁷ A *pitvar* nyáron (sok helyütt télen is) konyhául szolgált, itt volt a bejárati ajtó és egy udvari ablak. A konyha belső oldalában szabadkéményt építettek, amely télen alkalmas volt a hús füstölésére.³⁷⁸ A tűzhely a szabadkémény alatt volt és kettős célt szolgált, hiszen egyúttal kemence is volt. A *pitvarból* nyílt jobbra és balra is egy-egy szoba: az *első ház* és a *hátsó ház*, vagyis a korábbi kamra. Ez utóbbit lakószobává avanszálása után immár negyedik helyiségként kiegészítették az udvari bejárattal is rendelkező *kamorával* éléskamrával, melyben a padlásfeljáró volt. Ez után következett a pince, valamint más gazdasági építmények.³⁷⁹ Grozdova és Kovalszkaja is leírják, hogy a szoba tüzelőberendezésének átalakulásával a korábbi *ház-ból első szobának* (*első ház*) nevezett tisztaszoba lett, a *kis háznak* nevezett kamrából pedig *hátsó szoba*. Később pedig a háromosztatú házakban egy negyedik helyiség is megjelent, ennek a szerzőpáros hat különböző módját is megnevezi. Az Ungvári járás északi részének falvaihoz hasonlóan az ugoicsai Salánkra és Gyulára volt jellemző, hogy a ház hátsó részével egybe építették az ólat, így egy sajátos ötosztatú ház jött létre (*első szoba+konyha+belső szoba+kamra+istálló*). És mivel az osztrák-magyar hatóságok rendelete szerint a felnőtt fiúk nem igényelhetek külön telket, az atyai telken kellett építkezniük, ezért sokszor egy fedél építették otthonukat a szülői házzal. Így akár hatsobás házak is létrejöttek, amire számos példát találunk napjainkban is a nagyszőlősi és beregszászi járásban.³⁸⁰

Az 1969 októberében-novemberében Salánkon kutató Morvay Judit elkészítette a település egyik legrégebb típusú épületének, egy 1860 körül épült nagygazda-háznak a vázlatrajzát. A háromosztatú, szabadkéményes, *nyitott pitvarú tornácos* ház az utcától mintegy 15 méterrel beljebb épült, előtte tágas kiskert húzódott. A *kamarát* később építették a házhoz, ezután a család a tágas *hátsó házban* lakott. Más, kisebb házakban a *pitvar* után a *kamara* következett, a családok pedig az *elsőházban* (*házban*) laktak. (A méretek kb. 75 cm-

³⁷⁶ Kész 2016: 65.

³⁷⁷ Ilyet ma is láthatunk a nagyberegi tájházban. Lásd még: Morvay 1969: II.

³⁷⁸ Lásd még: György Horváth – Lajos 1998: 129.

³⁷⁹ A Nagyszőlősi járás falvaiban, így Salánkon is helyszíni kutatásokat végző Dragun is leírja, hogy a 18. században a vidékre a *kétosztatú* parasztház volt a jellemző (szoba+*pitvar*), amihez később egy harmadik helyiséget kezdtek hozzáépíteni (a kamrát): „...ennek eredményeként a lakóház hármastagolódásúvá vált (szoba+*pitvar*+kamra). Hangsúlyozni kell, hogy a kamrát hosszú ideig alvásra is használták. A *pitvarok* hidegek voltak, ezek felett a szabadkémény helyezkedett el, ezen keresztül távozott a füst a szobából. A 19. század 40–50-es éveitől kezdve a *pitvar* fokozatosan konyhává alakult át azzal kapcsolatosan, hogy ide helyezték át a kemencenyílást és a tűzhelyet. ... A 19. század végére – a 20. század elejére egyes magyar parasztházakban megjelenik a negyedik helyiség – a kamra, amelyet egy fallal választottak el a hátsó szobától, bejáratát pedig a konyha felől alakították ki. A hátsó szoba lakóterületének megőrzése érdekében – amelyből a kamrát leválasztották – a szobát a tornác rovására kibővítették.” (Dragun 1989: 175–177.)

³⁸⁰ Lásd: Гроздова – Ковальская 1979: 162–164.

es lépésekben vannak megadva).³⁸¹ Láthatjuk tehát, hogy a lakóház méretei és a helyiségek száma a tulajdonos anyagi állapotát mutatta.³⁸² Bocskor Áron is szépen leírja, hogyan függött Akliban a házak nagysága a tulajdonosok vagyoni helyzetétől.³⁸³ A Csepében gyűjtő Till Mária pedig két porta vázlatrajzát is elkészítette a háromosztatú lakóházakkal és gazdasági épületekkel együtt.³⁸⁴

Mint ahogyan Balassa M. Iván is rámutatott, a Kárpát-medence északkeleti részében, így nálunk is, más vidékektől eltérően a *pitvar* egy általános funkciójú (közlekedés, tárolás stb.) helyiség volt, de nem a konyhát, hanem annak előterét jelentette. Mint Dám László írja, ez az alföldi háztípusra jellemző jelenség.³⁸⁵ A zárt konyhától eltérően a *pitvar* gyakran nyitott volt. Nem volt benne tüzelőberendezés sem, mint a feldolgozóterben, vagyis a konyhában.³⁸⁶

Itt ki kell térnünk az ún. *nyitott pitvar* kérdésére. Dám László szerint a *nyitott pitvar*, más néven *nyitott eresz* vagy *kutyafekvő* a szatmári ház jellegzetessége volt, amelyre már Móricz Zsigmond is felhívta a figyelmet a tiszaháti ház leírásakor.³⁸⁷ Dám szerint a teljesen nyitott ereszes ház egy viszonylag szűk területre jellemző, egyedül a Székelyföldön vannak párhuzamai.³⁸⁸ Elképzelhetőnek tartja, hogy a Kárpát-medence keleti térsége egykor azonos gyökerű házkultúrájának egy olyan archaikus formájával állunk szemben, amely egyes elzárt területeken – ilyennek tekinthető az ugoicsai Salánk is – a közelmúltig fennmaradt. A nyitott ereszes ház eredetiségére Gilyén Nándor is felfigyelt, akinek a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felső-Tisza-vidéki tájegységében berendezett milotai ház nyomán az ötvenes évek végén és a hatvanas években még kilenc ilyen épületet sikerült találnia a Tiszaháton és a közeli vidékeken. Megjegyzi, hogy Belényesy Márta 1943-ban a kárpátaljai

³⁸¹ Morvay 1969: II

³⁸² „A legszegényebbeknek mindössze egy szobájuk volt. Aki egy fokkal feljebb állt a társadalmi ranglétrán, az már *pitvar*ról is gondoskodott. A középréteg házában a szobák így helyezkedtek el: az utca felől volt az elsőház (elsővégi), vagyis a tisztaszoba, közepén a *pitvar*, hátul pedig a kamora vagy hátrulsház (hátrulshóvi).” (Móricz K. 1995: 109.)

³⁸³ „Ahol két család lakott együtt, a *pitvar*t kétfelé osztották két bejárattal és elől-hátul egy-egy lakóhelyiséggel. Az ablakok melyek 60x80 cm-nél nem voltak nagyobbak, az utcára kettő és az udvarra egy. A tornácon vagy a ház hátsó részében kapott helyet a padfeljáró erős tölgyfából befogazott lajtorja (lábtó).” (Bocskor 2008: 51.)

³⁸⁴ Varga S. 1999: 94.

³⁸⁵ „Az alföldi ház konyhája már a XIV. században kialakult. A szabad kémény megjelenése után két részre tagolódik: a *pitvarra*, amely a bejárat és a szabad kémény közötti részt jelöli, s a tulajdonképpeni konyhára, a kémény alatti tűzhelyekkel ellátott területre.” (Dám 1992:173.)

³⁸⁶ Balassa 1989: 75.

³⁸⁷ Dám Móriczot idézi: „Ezelőtt még száz, sőt 50 évvel is, úgy építették a házat, hogy a két szoba között szabad eresz maradt, amelyet nem választott el fal a keskeny tornáctól. Bent a szobában volt a szabad tűzhely kémény nélkül, a füst a nyitott tetőn tódult ki, réseken repült el. Később, mikor kéményt kellett építeni, tágas harangkéményt emeltek a *pitvar* fölé, s elől fallal zárták el a szabadtól, de úgy, hogy a szobák ajtajai még mindig a szabad tornácra nyíltak; a *pitvar*ból aztán valóságos konyha lett.” (Dám 1989: 97.)

³⁸⁸ „Feltehető, hogy az eddigi kutatások eredményei szerint Kölcse, Kispalád, Sonkád, Uszka, Tarpa, Milota, Tizsakécske, Vámosatya, Tivadar, Tizsakóród, Tizsabece, Tekeháza, Salánk, Beregújfalu falvakból ismert nyitott ereszes háztípus a múlt században alakult ki, s további fejlődését az alföldi házkultúra befolyásolta.” (Dám 1989: 97.)

Mezőváriban is talált hasonló házakat. Korábban pedig Lehoczky Tivadar mutatta be egy Bereg megyei „orosz” ház alaprajzát, melyben a *nyitott ereszt pitvarnak*, a szembenyíló helyiséget pedig kamrának titulálják.³⁸⁹ Mint Gilyén írja, a nyitott eresz neve bizonytalan, nevezik *szabad pitvarnak*, *pitvarnak*, *tornácnak*, *fűstháznak*, *sütőnek*, *kutyafekvőnek* stb.³⁹⁰

Az 1968-ban és 1969-ben Kárpátalján kutató szovjet néprajzosok is felfigyeltek a *nyitott ereszre* mint a hagyományos magyar parasztház egyik ritka és archaikus elemére.³⁹¹ Grozdova és Kovalszkaja is hangsúlyozták, hogy a *nyitott eresz* már csak nagyon kevés településen előforduló ősi, átmeneti forma, amely a 19. századra volt jellemző, de néhol még az 1930-as években is építettek ilyet. Közlik egy 19. század végi salánki *nyitott pitvarnak* a fotóját, és egy 19. század közepén épült tekeházai *nyitott pitvaros* ház alaprajzát is.³⁹² A szerzőpáros írja, hogy a Kárpátok ukrán lakosságánál a mai napig megmaradtak az ilyen hideg *nyitott ereszek*, mivel a magyaroktól eltérően ők nem alakították azt át meleg konyhává.³⁹³

Ami a *pitvar* berendezését illeti, azt Kótyuk István a legapróbb részletekig leírja a ráti parasztházról szóló tanulmányában, s ez sok mindenben megfelel az ugocsainak is.³⁹⁴ Móricz Kálmán pedig hasonló jellemzést ad a nagydobronyi pitvarról.³⁹⁵ Hozzá kell tennünk, hogy mind Kótyuk, mind Móricz *pitvarként* a konyhát és annak előterét értelmezi, nem pedig a Balassa M. Iván által említett előteret. Vajon Salánkon hogyan értelmezték a *pitvar* fogalmát? Morvai Judit 1969-ben végzett kutatásai szerint a *pitvar* a konyha előtere volt, míg a főzés színhelyét *kéményaljának*, a szabadkémények lebontása és a főzőhelyiség füsttelenítése után

³⁸⁹ Lehoczky 1881: II, 200.

³⁹⁰ „A változatos elnevezés a bizonytalan funkcióból fakad. Az egysejtűből kétsajtűvé váló Felső-Tisza-vidéki ház második helyisége az eresz volt, ez azonban... nem alakult át – mint az Alföldön – konyhává, még a háromsejtű ház kifejlődésének állapotában sem. Ennek oka – az alfölditől eltérő tüzelőberendezés. A kívülfűtős kemence helyett itt a szobában ... kandalló volt még a múlt században is, ezen főztek és ezzel fűtöttek. A zárttá váló eresz továbbra is hideg, füstös helyiség maradt. Föléje azonban ... alföldi típusú nyitott kéményt építettek. A Felső-Tisza-vidéken szokásos harang alakú kemence sokszor a szabad kémény alá került... Innen érhető a sütő elnevezés. A helyiségnek ezenkívül nincs egyértelmű funkciója. Itt tárolják a ritkábban használt konyhaeszközöket és egyéb holmikat. Sokszor valóságos kamra válik belőle. Újabban több helyen takaréktűzhelyet állítottak be, és nyáron konyhának használták. ...A nyitott ereszes ház egyébként már a Felső-Tisza-vidéken is archaikus jelenség, hiszen körülbelül a századforduló óta általánosak a szoba+pitvar+szoba elrendezésű házak. A pitvar azonban legtöbbször még ezekben sem vált konyhává. A kandalló ugyan eltűnt, de helyét a szobában előbb sárból rakott, majd gyári takaréktűzhely foglalta el, és a pitvar továbbra is fűtetlen helyiség maradt. A nyitott ereszes ház archaikus voltára utal az is, hogy általában nincs tornáca.” (Gilyén 1989: 53–54.)

³⁹¹ Grozdova 1972: 102.

³⁹² Grozdova – Kovalszkaja 1979: 159–161.

³⁹³ Grozdova – Kovalszkaja 1979: 179. Meg kell jegyezni, hogy az egyébként alapos munkára törekvő derék moszkvai tudósoknak számos következtetését is megkérdőjelezhetjük. Grozdova és Kovalszkaja azt írják például, hogy a magyarok két nagy kultúra – a germán és a szláv – közé ékelődve, azok hatására fejlődtek évszázadokon keresztül. Így vették át először a szlávokra jellemző hideg *nyitott pitvart*, utóbb pedig a németektől a meleg zárt *pitvart* (konyhát).³⁹³ Felmerül a kérdés: valóban a jurtasátor lehetett a legutolsó dolog, amivel mi, magyarok hozzájárultunk az európai építkezési kultúrához? Természetesen ezzel nem tagadjuk a térségben élő népek – magyarok, ruszinok, szlovákok, románok – egymást gazdagító kapcsolatait, kölcsönhatását, amelyre a szóban forgó tanulmányban is találunk példákat.

³⁹⁴ Kótyuk 2001: 120–121. (lásd a mellékletben)

³⁹⁵ Móricz K. 1995: 110. (lásd a mellékletben)

pedig konyhának nevezték.³⁹⁶ A *pitvar* tehát egy előszoba volt, ahol a mosakodás és a hétköznapi étkezés folyt, itt állt a *vizeslóca* és néhány vizesedény. A huzatos és füstös *kéményaljja* viszont csakis főzésre szolgált, itt állt a kemence, a kisebb főzéshez pedig a tűzrakó padkák, lábas serpenyők és egyéb alkalmatosságok. A mozsarak, fűszertartók, edények a padon vagy a falra akasztva kaptak helyet. A szabadba nyíló konyhán egy ajtó volt, amely egyrészes lehetett, vagy pedig lécekből készült *levelajtó* (félajtó).³⁹⁷

Az idővel füsttelenített, és a pitvarral egybevett konyha viszont, mint láttuk, sok helyen a család fő tartózkodási helyévé vált (bár ez Salánkon a *nyitott pitvar* népszerűsége miatt később honosodik meg).³⁹⁸ Az ilyen lakókonyhát írja le igencsak szemléletesen Bocskor Áron is a reggeli tűzgyújtás, a kenyérsütés és más konyhai munkák folyamatával együtt.³⁹⁹

A lakókonyhában és a kamrában, esetleg a *tornácon* állt a háztartási eszközök nagy része.⁴⁰⁰ Ezek közül számosat sikerült megörökítenem (a fotókat lásd a mellékletben): a tűzhely tartozékai (*vasháromláb*, *tűzikutya*), kisebb-nagyobb famozsarak és török, rézmozsarak, darálók, lófej alakú húsvágó bárd, káposztavágó kés, káposztagyalu, hurka- és kolbásztöltők, fateknők, fatálak, fa merőedények, fakanalak, vessző- és gyékényedények (kosarak), fali sótartó, a *csigacsinálás* (levestészta készítés) kellékei, a mosás eszközei (*mosósulykok*, *mangorlók* – ezek néha igen szépen faragottak), a kendermegmunkálás eszközei (faragott guzsalytalpak, rokka, *gereben*, *cifrafák* (*kákók*), *cérnamotolla*, *csüllő* (fonaltekerő), *vetélő* stb. Ezekről másutt bővebben is szót ejtünk, akár csak a család életében és a népi kultúrában fontos szerepet játszó cserépedényekről (tányérok, tálak, szűrőtálak, kanták, korsók, *csecseskorsók*, *butykoskorsók*, szilkék, fazekak, tarkedlisütők, butellák, kulacsok stb.)⁴⁰¹ *A konyhában a falra voltak kirakva a „cseh tálak”, rózsás tálak, 8–10 darab, dísznek. Lekváros szilkék, cseréplábos, cserépszűrő. Meg a nagy „rimaszombati fazokak”, agyagból, abban főztek.* (L.M., Salánk)

³⁹⁶ Grozdova írja, hogy „a hagyományosan épült házakban a konyha ma is még félig sötét helyiség: vagy egyáltalán nincs ablaka, vagy a bejárati ajtó két oldalán vágott tenyérszerű ablakocskán át kap fényt.” (Grozdova 1971: 463.) Ez a Grozdova és Kovalszkaja által észak- és közép-magyarországnak nevezett háztípus volt, amely Kárpátalján a Munkácsi, a Beregszászi járásokban, az Ungvári járás északi részén, valamint a Nagyszőlősi járás északnyugati csücskében (Salánk) volt jellemző. Itt a háromszobás ház (első szoba+konyha+hátsó szoba) fő helyisége a tágas első tisztaszoba, a szűk konyha pedig csak főzésre szolgál, illetve onnan nyílik a bejárati két szobába. A szerzőpáros szerint a másik kárpátaljai háztípus a dél-magyarhoz és délszlávhoz állt közel. Ez uralkodott a Técsői és Huszti járásokban, valamint a Nagyszőlősi járás egyes településein. Erre a tágas étkezőkonyha volt jellemző, a két szobába a bejárat a tornácról nyílt. E megállapításokban van némi ráció, ugyanakkor a magyar népi építkezés két típusra (észak- és dél-magyarra) való felosztása ellentmond a magyar néprajzi szakirodalomban elfogadott háztérületeknek, táji háztípusoknak. Állításomat Filep Antal véleményére is alapozom, aki szerint a magyar háztípusok Grozdova általi felosztása alaptalannak minősül. (Филеп 1976: 35.)

³⁹⁷ Morvay 1969: II.

³⁹⁸ Szemléletes leírását lásd: György Horváth – Lajos 1998: 130.

³⁹⁹ Bocskor 2008: 52, 67, 77. (lásd a mellékletben).

⁴⁰⁰ Lásd még: Szabó S. 2014: 420–451.

⁴⁰¹ A fotókat lásd a mellékletben.

Morvay Judit gyűjtéséből tudjuk, hogy a konyhai tüzelőberendezést eredetileg a kemence alkotta, melynek füstjét a konyha fölé emelt *pendelykémény* (*kas*, *szabadkémény*, *nyitott kémény*) vezette el. A *pendelykémény* kifejezés a szakirodalomban sem ismeretlen, s ahol a tájra jellemző füsttelvezető berendezéstípusként jellemzik.⁴⁰² Ez sövényből kasszerűen fonott nagy építmény volt, amely a konyha tűzhelyes részét teljes mértékben vagy részben beborította.⁴⁰³ Kívül-belül vastagon tapasztották, tetejére szikrafogó és esővédő funkciójú fedelet építettek. Készülhetett favázra, sövény-, nád- vagy lécoldallal, szintén vastagon tapasztva. A tapasztást meszeléssel védték a lemosás ellen. A *pendelykémény* (*szabadkémény*) legtöbbször teljesen befedte a konyha hátsó, tüzelésre használt, *kéményaljának nevezett* részét. A *kéményaljában* általában a kerek *kemence* is helyet kapott. A belülfűtős, *búbos*, *boglyaszerű kemencék*⁴⁰⁴ mellett négyszögletes *hasábkemencék* és *nyeregkemencék* is előfordultak, ezek közül több máig fennmaradt. Gyermekkoromból visszaemlékszem, hogy nagyszüleim házában nagy, négyszögletes kemence volt, melynek lapos tetején mindig száradt paprika vagy valamilyen más termés. Grozdova és Kovalszkaja szerint Kárpátalján a kónuszos, harang alakú kemencék voltak elterjedve, akárcsak a szlovákoknál, a kerek boglyakemencék ritkábbak voltak.⁴⁰⁵ A kemencéhez ülőpadkák, sarokpihenők is tartoztak, ezek neve *kucik* (*kocik*) volt. Ha vendég érkezett a házba, a lábatlankodó gyerekeket „*Kucikra pulya!*” felszólítással tették helyre⁴⁰⁶. A tüzelőberendezések terminológiai vizsgálatával foglalkozó Sabján Tibor térképészletén a kemencezug megnevezése a térségben *sut*, *kucik*.⁴⁰⁷ Amennyiben a *kéményalja* üres volt, a kemence a kertben, a *csűr* mögött, tetővel védve épült meg.⁴⁰⁸ Az 1920-as évektől kezdve ugyanis a benti kemencéket kezdték felszámolni, ezt a jelenséget Grozdova és Kovalszkaja a nyári konyhák elterjedésével köti össze, ahová a kenyérsütő kemencéket kiköltöztették.⁴⁰⁹ A szabadkéményt padlással fedték le vagy teljesen lebontották, a nyitott pitvart befalazták, vályogból szögletes tűzhelyet – *spórt*, illetve kemencével kombinált *spórt* építettek, melynek füstjét a szabadkémény helyett a falba épített *zsákkémény*, esetleg *vaskürtő* vezette el.⁴¹⁰ De a kemence nélküli *spór* volt a gyakoribb. Ebben az esetben a kemencét kitették a kertbe. A füsttelenített, zárttá tett főzőhelyiséget

⁴⁰² Barabás – Gilyén 2004: 101, 104.

⁴⁰³ A favázás, sárral betapasztott szabadkémény építését Deák Geyza meséli el az ungi népi építészetéről írt tanulmányában. (Deák 1998: 85.)

⁴⁰⁴ Ezek készítését Bocskor Áron kéziratából is elolvashatjuk. (Bocskor 2008: 39.)

⁴⁰⁵ Гроздова – Ковальская 1979: 160.

⁴⁰⁶ Kész Géza (Salánk) visszaemlékezése alapján.

⁴⁰⁷ Páll 1989: 349.

⁴⁰⁸ Morvay 1969: II.

⁴⁰⁹ Гроздова – Ковальская 1979: 160.

⁴¹⁰ A konyha füsttelenítésével a 20. század derekára eltűntek az utolsó szabadkémények is, az őket felváltó vályog- és téglakéményekben gyakran képezték ki „füstölőt” a sonka, szalonna és kolbász tartósítására.

immár konyhának kezdték nevezni.⁴¹¹ A 20. század derekára a vályogfalú spórt a vaslemez *csikós spór* és a zománcos takaréktűzhely váltotta fel.⁴¹² Ezeket a 60–70-es években kezdték felváltani a palackos gáztűzhelyek, *csempespórok*, villanyrezsók és más modernebb tüzelőberendezések. Bocskor Áron részletesen leírja, hogyan fejlődtek a tüzelőberendezések Akliban a *búboskemencétől* és a *nyitott kéménytől* kezdve a *csikós spóron*, vas-, pléh és csempékályhán át a korszerű villany- és gáztűzhelyekig.⁴¹³

Köztudott, hogy a tüzelőszerkezet a ház egyik legfontosabb szerves eleme, mely annak építését is meghatározza, nem véletlenül vette ezt figyelembe Bátky Zsigmond a háztípusok táji rendszerének kidolgozásakor. Az ő rendszere szerint, a szoba tüzelőberendezése alapján, vidékünk háztípusa a keleti magyar vagy erdélyi (nyílt tüzelős, még hozzá egytüzelős-kandallós) háztípushoz köthető.⁴¹⁴ A szakirodalomban található térképvázlatok szerint is a 18–19. században a vidékre a nyílt tüzelő és *kandalló* volt jellemző, akárcsak a Szamos-mentén vagy Erdélyben.⁴¹⁵ Mint Botlik József írja a kárpátaljai Gátról szóló falumonográfiájában, hasonló eredményre jutott a Szernye-mocsár környékének magyar falvaiban 1939–1942 között kutató Gönyey (Ébner) Sándor is: „*Gönyey arra a következtetésre jutott, hogy a Szernye-mocsár környéki építészet az alföldi és az erdélyi házkultúra összegződése. Ennek egyik példája a szabad kémény, a másik a kandalló.*”⁴¹⁶ Mint tudjuk, Bátky Zsigmond rendszerezését Barabás Jenő finomította tovább. Amint már korábban említettem, az általa kidolgozott háztípusok térképén Ugocsa a szamosi házterület északi csücskében helyezkedik el, az alföldi házterület határán, ami megmagyarázza a sok kevert jellemvonást.⁴¹⁷ Amíg a háromosztatú alaprajz, azon belül a pitvar, a szabadkémény, a kemence a *közép-magyar vagy alföldi háztípussal* köti össze az itteni települések parasztházait, a szoba tüzelőberendezése (kandalló) a *keleti magyar vagy erdélyi háztípusára* emlékeztet. Az utóbbinak egyik altípusa a szamosi házterület, amelyet Kós Károly „pitvaros ház”-nak nevez, s amely „*Bihar északkeleti részén, Szilágyságban, Szatmárban, Ugocsa, Bereg, Ung déli részén és Észak-Szabolcsban egyaránt*

⁴¹¹ Morvay 1969: II.

⁴¹² „...minden házban szabadkémény, konyhában kemence, annak oldalában volt beépítve a tűzhely... Régmúlt időkben vājogból raktak tűzhejet abban a hejiségben, ahol töltötték a telet. Később lehetett vásárolni öntöttvasból kétkarikás, ugymondták patkány blódernélküli spórt. Később a boltokban, piacon megjelent a csikós spór, ez pléhből készült, kétkarikás blóderrel ellátva..., ehez pléhből csináltak csövet, melyen átjutott a falon keresztül a füst a szabad kéménybe... Az 1930-as években a gyárak megkezdték a gyártást, lehetett vásárolni zománcozott asztal spórt, ez kétkarikás, süjesztett blóderrel, vízmelegítővel, a második világháború alatt a gyárak leálltak, spórt nem lehetett venni. Ekkor kezdték házilag készíteni a csempe spórt, előbb a földre, aztán kombinálták lábra, három karikást, beépített blóderrel, kürtöcső nélkül, egyenesen a kéménybe engedték a füstöt.” (Bocskor 2008: 76.)

⁴¹³ Bocskor 2008: 76, 83. A szerző szerint a *csikós spórt* a rézműves cigányok készítették, ezért *cigány spórnak* is nevezték, a gyárilag készített, öntöttvas kétkarikás spórnak pedig *patkány spór* volt a neve.

⁴¹⁴ Dám 1992: 129.

⁴¹⁵ Barabás – Gilyén 2004: 95; Sabján Tibor 2003: 23.

⁴¹⁶ Botlik 2000: 127.

⁴¹⁷ Barabás – Gilyén 2004: 157.

elterjedt.”⁴¹⁸ Barabás Jenő a Kárpát-medencének a Lubló – Bártfa – Sárospatak – Beregszász, Nagykároly – Arad – Lugos – Karánsebes vonaltól keletre eső részét (ide tartozik Ugocsa is) a nyílt tüzelő területének tekinti, ugyanakkor felhívja a figyelmet a számos kevert formára, mint például a *kandallós kemencére* vagy *kemencés kandallóra*.⁴¹⁹

Grozdova és Kovalszkaja is leírják, hogy a szobai nyitott tűzhely füstjét egy szőlővesszőből font és sárral betapasztott füstfogó *sátor* gyűjtötte össze és vezette át a *pitvar* szabadkéményébe. A 19. század közepén a szabadkémény megszűnésével a hideg *pitvar* átalakult meleg konyhává, ugyanakkor a *pitvar* kifejezés a mai napig használatos helyenként. A szerzőpáros ugyanitt mutatja be, hogyan választották ketté a 19. század közepe táján, a szobai kemence szájának a *pitvarba* való áthelyezése után egy boltívvel a korábban egységes, nyitott *pitvart* egy belső, zárt, meleg konyhára és egy nyitott, hideg bejárati előtérre.⁴²⁰ Szerintem ez nem volt túl gyakori megoldás, mivel tudjuk, hogy a vidék számos településén, így Salánkon is a szoba fűtése nyitott, *kandallós* volt.⁴²¹ A régi tűzhelyekkel foglalkozó tanulmányában Ébner aprólékosan leírja a *kandallót*, melyet egyes helyeken *kabolának* is neveztek.⁴²² Itt magyarázza meg a *tűzikutya* néven is ismert *vasmacskák* funkcióját: erre támasztották a nyitott tűzhely padkáján a fahasábokat, de két *vasmacskára* rátehettek a fazekakat is ugyanúgy, mint a *vasháromlábra*.⁴²³ A *tűzi kutyáról* Deák Geyza is említést tesz, miközben a szobai *kabolát* (átmeneti tűzhelynek nevezi a szabad tűzhely és a boglyakemence között), a konyhai szabad tűzhelyet és kemencét írja le.⁴²⁴ Külön dolgozatban foglalkozik a *tűzikutyával* Viga Gyula is.⁴²⁵ A *vasháromlábat* és a *tűzikutyát* nekem is sikerült felkutatnom Salánkon, de csak mint eredeti funkciójukat elvesztett, szobadíszként használt tárgyakat.

⁴¹⁸ Dám 1989: 95. Ugyancsak Dám László írja, hogy e háztípus „szobáját kandalló fűti... . A pitvarban viszont kemence áll, amely főzésre és sütésre szolgál. A tűzhelyek egymáshoz való viszonyát tekintve többféle változat alakult ki. Az egyik esetben a pitvarbeli kemence fűtése a szobai kandalló füstfogója alól történik, azaz a kemence szája a szobába nyílik. ... A másik esetben a kemence nem kapcsolódik a szobabeli kandallóhoz, hanem önálló pitvarbeli tűzhely, melynek fűtése is innen történik. A pitvarbeli kemencék legtöbbször kör alaprajzúak, a szájuk előtti padka nyílt tűzhelyként is szolgál (tűszejj) és gyakran kapcsolódik hozzájuk katlan is. ... A pitvaros ház füsttelenítése is kétféle módon történik. Ezek közül a legáltalánosabb az, amikor a szobai nyílt tűzhely és a kemence füstjét a sáturnak nevezett füstfogó gyűjti össze, s innen kürtön át jut a pitvarbeli, csonkagúla alakú vakkéménybe, amelynek nyílásain aztán a tetőtérbe távozik. Az alföldi házvidékekkel érintkező területeken azonban márt a múlt században általánossá vált a szabadkémény alkalmazása, amely domináns Észak-Biharban, Szilágy és Szatmár nyugati körzetében, valamint Bereg és Ung területein.” (Dám 1989: 95–97.)

⁴¹⁹ Barabás 1997: 165–169.

⁴²⁰ Гроздова – Ковальская 1979: 160.

⁴²¹ Mára egyetlen *kandalló* sem maradt fenn, ellenben az 1943-1943. évi ugocsai falukutató táborban lerajzoltak párat; 1969-ben Morvai Judit pedig az adatközlők visszaemlékezései alapján rajzolta le a salánki *kandallók* formáját (lásd a mellékelt rajzokat).

⁴²² „Bereg-Szatmár tiszaháti és szamosháti részén, valamint az Ecsedi-láp környékén is általában szobabeli tűzhely volt az a kandallós tüzelő, amit csak egyszerűen kandallónak neveztek mindenfelé. ... Ez a kandalló volt a szobabeli téli főző-, melegítő- és világítóberendezés.” (Ébner 1931: 15–16.)

⁴²³ Ébner 1931: 10; Juhász 1997: 182.

⁴²⁴ Deák 1998: 85.

⁴²⁵ Viga 1994 b: 149–154.

A szoba fűtését tehát eleinte a *kandalló*, később pedig a *kályha* biztosította (ez utóbbi biztosítja a legtöbb helyen ma is), bár sok parasztház *elsőháza* fűtetlen volt. E tűzhelyek leírását Dám Lászlónál részletesen megtalálhatjuk.⁴²⁶ 1943–44-ben Katona Ferenc még működő *kandallókat* talált Tiszaszászfaluban, melyeket le is rajzolt: „*Nagy darab fákat raktak a kandallóba, a kemence szája elé. Az melegített és világított egyben. A füstöt a kandallónak az ernyőhöz hasonló része fogta fel és innen szállt fel a kéménybe. A kandallónak ezt a kupola-szerű részét fából készítették és agyaggal vastagon betapasztották. Kenyérsütéskor a kemencébe raktak tüzet. Mikor a tűz, ill. a fa leégett, bedugták a kandalló füstlyukát és ezután vetették be a kenyeret.*”⁴²⁷ 1969-ben Morvay Judit már csak az elmondások alapján tudta rekonstruálni a salánki *kandallót*, mely vályog talapzatra helyezett, négyszögletes, tüzelőberendezés volt, melynek deszkából készült falait vastagon betapasztották sárral. Cseréppel lefedett tetejéhez illeszkedett a füstelvezető kürtő. Volt olyan *kandalló* is, amelynek egyik oldalán a szoba fala, a másik oldalon pedig vályog védőfal fogta közre a közepén égő tüzet.⁴²⁸

Varga Sándor szerint a *kandalló* egyértelműen erdélyi hatásra terjedt el vidékünkön, e tüzelőberendezésnek létezett magasabb és alacsonyabb tüzelőpadkájú változata, a füstelvezető pedig készülhetett vesszőfonásos technikával, vályogból, de van adat zöld kályhacsempékből rakott *kandallóra* is.⁴²⁹

Az ugcocsi falukutató tábor idején Csepében, Csomán és Hetényben kutató Rhédey Piroska még fel tudta gyűjteni a hagyományos tüzelőberendezést: a *kandallót*, a főzésre szolgáló cserépfazekakat (Csepében az 1880-as évekig használták őket), a *treifuszt*. A *kandallókról* az elbeszélések alapján 3 rekonstrukciós rajzot is készített. A szobában álló, különböző formájú (hasáb alakúak és felfelé keskenyedő formájúak is lehettek) *kandalló* füstjét a füstfogó a pitvar nyitott kéményébe vezette ki.⁴³⁰

A *kandallók* nemcsak meleget, de világosságot is biztosítottak a szobában.⁴³¹ Alkalmazásuk jó levegőt, szellőzést biztosított a házakban, ellenben a főzésre használt konyhai tűzhelyek párával árasztották el a házat. A *kandallók* nagy részét már az első világháború előtt elbontották. Mint Páll István írja, „*a szobabéli hagyományos tüzelőberendezéseket ... az 1840-es, 50-es években igen sok helyen már felváltották a „vas fűtő”-nek, „vas kemencé”-nek,*

⁴²⁶ Dám 1992: 80–114.

⁴²⁷ Katona 1944: 100.

⁴²⁸ Morvay 1969: II.

⁴²⁹ Varga S. 1999: 98.

⁴³⁰ Varga S. 1999: 94.

⁴³¹ Lásd még: Bátky 1941: 196–199.

„öntött vas kemencé”-nek, „vas pléh fűtő”-nek nevezett gyáripari termékek.”⁴³² A 19. század derekától megjelent vaskályhákat vidékünkön, Munkácson is gyártották. E díszes öntöttvas kályhák még a 20. század második felében is használatban voltak az olcsóbb kerek fűrészesporos pléhkályhakkal együtt.⁴³³ (Ezeket a mai napig felhasználják a zöldségtermelő gazdák a fóliasátraik fűtésére, gyermekkoromban még a szobát is ezzel fűtötték a nagyszüleim). Ezt követően kezdték el a szobákat egészséges, fatüzelésű csempekályhakkal fűteni, amelyek máig méltó vetélytársai a gázkonvektoroknak, kazánoknak és más korszerű tüzelőberendezéseknek.

Megállapíthatjuk, hogy a *kandallók* lebontása a lakáshasználat kulturáltságát is visszavetette, emellett egészségügyi és technikai szempontból is visszalépést jelentett. Ezt követően a hétköznapi élet színtere az immár füsttelenített, lepadlásolt konyhába tevődött át, az *elsőház* pedig valóban *tisztaszoba* lett, jobbra használaton kívüli és fűtetlen helyiséggé vált.⁴³⁴ Amelyik konyhában megmaradt a *szabadkémény*, a *kandalló* helyett öntöttvas spórt igyekeztek a *házba* (szobába) betenni, ezeket sok helyen még ma is megtaláljuk.

Ami a tüzelőanyagokat illeti, a *kandallót* és kályhát leggyakrabban fával fűtötték. Az erdővel körülvett településeken ez soha nem volt probléma. Ennek ellenére felhasználták a rőzsét, kukoricaszárat és más hulladékot is, elsősorban a kemence fűtésére. Trágyával viszont soha nem fűtöttek. Világításra régen napraforgóolaj mécesest, esetleg fagygyertyát használtak, melyet általában a *kandalló* párkányára helyeztek.⁴³⁵

A boksos dobozba kanócot tettek, zsírt öntöttek rá, azzal világítottak. Gyertyát csak a zsidók használtak vagy a katolikusok temetés alkalmával. (Oláh Ottó, Öregakli)

A 19. században jelent meg a petróleumlámpa, melynek számos változata (asztali, falra akasztható, kézben hordozható viharlámpa stb.) közül a legszebbek a mennyezetről

⁴³² Páll 1989: 206.

⁴³³ Munkácson és Munkács környékén (Frigyesfalva) már a 16. században vashámor működött. Az Ung megyei Turjaremetén már az 1820-as évektől öntöttek kályhákat, a 19. század derekán pedig vashámorok nyíltak Dolha-Rókamezőn (ez ma is működik) és Gyertyánligeten (Kabola-Polyánán). E gyűrűs vagy szögletes vaskályhákat az oroszlánok, tölgyfaágak mellett többek között olyan szőlőminták is díszítették, mint amilyeneket a vidék népi szöttesein is láthatunk. Ezt Felhősné Csiszár Sarolta egy 1920 körüli, Tiszaújlakon készült vászonkendő fotójával is alátámasztja. (Felhősné Csiszár 2014: 280–289.)

⁴³⁴ Grozdova és Kovalszkaja szerint a Nagyszőlősi járás északi részén (tehát Salánkon) a konyha szűk volt, mivel el volt választva a pitvartól, ezért csak főzésre és tárolásra használták. A család a szobában (hátsóházban) étkezett. (Гроздова – Ковальская 1979: 164–165.)

⁴³⁵ Mint Móricz Kálmán írja, „a parasztház legrégebbi világítóeszköze az olajméceses volt. Ki-ki maga készítette kanócból és napraforgóolajból. Századunk elején szorította ki a petróleumlámpa. Gyertyát keveset használtak, legfeljebb csak átmeneti megoldásként, vagy például ha este ki kellett menni az ólba, fel kellett menni a padlásra. A húszas évek végétől kezdve a házakba bevezették a villanyáramot, s a petróleumlámpát csak áramszünet esetére tartálékolták.” (Móricz K. 1995: 110) Lásd még: Viski 1941: 255–259.

függő *lusztracsillárok* (lusztercsillárok, parasztsillárok) voltak.⁴³⁶ Mára ezek legnagyobb részét a régiségkereskedők vásárolták fel, egy-két helyen tudtam csak lefényképezni őket. Az ugocsai falvakban 1961-ben vezették be a villanyvilágítást.⁴³⁷ Jellemző, hogy a falí és asztali petróleumlámpákat a mai napig üzemkész állapotban hagyták, felkészülve az utóbbi évtizedekben rendszeressé vált áramkimaradásokra.⁴³⁸

A helyiségek megvilágításában fontos szerepe volt a kintről beszűrődő fénynek is, bár a szovjet-orosz kutatók is megemlítik, hogy a régi parasztházak nyílászárói igen keskenyek voltak. Főleg a szegények házain voltak kis ablakok a jobb hőszigetelés miatt.⁴³⁹ Érdekességként említik meg, hogy egyes falvakban, mint például Salánkon fennmaradt egy olyan archaikus ablakforma, melynek kerete két részből állt. a felső rész rögzítve volt, az alsó részt pedig föl-s le lehetett engedni. A szerzők bemutatják az ajtókat is: a hagyományos deszkaajtót, a baromfi kint-tartására szolgáló, lécekből összeszegezt *levelajtót*, a hasonló célból kettéválasztott, alsó és felső részből álló bejárati ajtót, valamint a modernebb üvegezett ajtókat is.⁴⁴⁰ Az ablakokról György Horváth László és Lajos Mihály is említést tesznek.⁴⁴¹ Az Ugocsában is fennmaradt *zsalukáter* (zsalugáter) a szakirodalom szerint az ablaktábla továbbfejlesztett, mozgatható falapokból álló változata, amely egyes körzetekben már a 19. század első felében átkerült a városokból a népi építészetbe.⁴⁴² Gyakoribb volt az egyszerű deszka ablaktábla, amelyen kisebb nyílásokat vágtak, hogy átengedje a fényt.⁴⁴³

A 19. század közepétől terjedtek el a *tornácos* házak, amelyek markánsan meghatározták vidékünk építészetét. Dám László is megjegyzi a Tiszaháttal kapcsolatban: „*A nyitott eresz mellett a táj népi építészeti képének sajátos jellevevonása az orom-, a homlok- és körtornácok nagyarányú elterjedése.*”⁴⁴⁴ A *tornác* a magyar népi építészet legismertebb, leghatásosabb formai elemévé vált.⁴⁴⁵ A szabad és oszlopos *tornácok* szerepét Deák Geyza is hangsúlyozza az Ung-vidékről írt tanulmányában.⁴⁴⁶ A házat egy vagy két oldalról körülölelő

⁴³⁶ Katona Ferenc adatközlője szerint Tiszaszászfaluban 1870-ben jelent meg az első petróleumlámpa, addig mécsessel és télen a kandalló tüzével világítottak. (Katona F. 1943–1944: 100.)

⁴³⁷ Bocskor 2008: 83.

⁴³⁸ A rendszerváltást követően az 1990-es években a petróleumlámpák mindennapos használatban voltak Kárpátalján.

⁴³⁹ Salánkon használatos is a *kisablak* kifejezés.

⁴⁴⁰ Гроздова – Ковальская 1979: 158. A bemutatott nyílászárókat a mai napig általánosan használják a kárpátaljai falvakban.

⁴⁴¹ „*A vizitszobában két ablak van, egyik az utcára, másik az udvarra nézett. A hátsó szobán egy ablak volt, a konyhán egy sem. Az ablakok és az ajtók kicsinyek, szűkre szabottak voltak. Az ablakokra sok helyen zsalugáter szereltek. Ezekben a kis ablakokban helyezték el a cserepes virágokat.*” (György Horváth – Lajos 1998: 130.)

⁴⁴² Barabás – Gilyén 2004: 109. Nagyszüleim régi házában még zsalugáterek voltak az ablakokon (lásd a mellékelt fotókon).

⁴⁴³ Ilyet láthatunk Morvai Judit egyik fotóján is.

⁴⁴⁴ Dám 1989: 98.

⁴⁴⁵ Barabás – Gilyén 2004: 125.

⁴⁴⁶ Deák 1998: 84.

tornác (ennek *oldaltornác* és *homloktornác*, illetve *elő- és oldaltornác* a szakirodalmi neve)⁴⁴⁷ legegyszerűbb formája a faoszlopokkal alátámasztott eresz. Egyes házak *ámbitusában* vályogból és téglából is rakott, klasszikus hatású oszlopok (*kőlabak*) díszeltek, illetve a faoszlopos *tornác* egy részét be is falazhatták, elsősorban az utca felől. A *tornác* oszlopközeit leggyakrabban 1–1,2 m magas korláttal, vagyis könyöklőgerendával, mellvéddel egészítették ki. Ezt *rédelynek* vagy *gangnak* nevezték.⁴⁴⁸ A deszka mellvédet a szakirodalom az északkeleti vidékek markáns jellemvonásának tartja („*rédelyes házak*”).⁴⁴⁹ A *rédelyt* néha csupán egy vízszintes gerenda pótolta.

A *tornác* az udvar felől eső házoldal legfőbb ékessége, melynek oszlopsora régebben fából készült és díszesen kifaragták.⁴⁵⁰ Mint a szakirodalom is írja, a *tornác* a ház gazdájának társadalmi és gazdasági helyzetét fejezte ki még akkor is, ha fából volt.⁴⁵¹ A 21. században is látható még falvainkban számos tetszetős, régi típusú, esztergályozott oszlopú *tornác*. Hasonlóan helyet adott a faragásnak a faoszlophoz csatlakozó *nyeregfa*, *könyökfá*, vagy a kettő kombinációja. E szerkezeti elemek feladata egyébként a gerenda fesztávolságának csökkentése.⁴⁵² Áttört, csipkés faragás díszíti egyes *tornácok* áthidalását, a felső gerendához erősített, és az oszlopokat összekötő deszkákat is. E fűrészelt deszkacsipkéknek díszítő jellegük mellett szerkezeti funkciójuk is van, mert gyakran a nyereg- és könyökfákat helyettesítik. Fűrészelt, faragott, áttört díszítést kaphatott a *rédely* deszkázása is. A deszkák közötti kivágások az ablaktáblák, karosszék-támlák szív, rombusz alakú kivágásaira emlékeztetnek. A szovjet–orosz kutatók a faragott *rédely* továbbélését látják a téglából hézagosan, sakktáblaszerűen kirakott mellvédekben is, amelyeket az 1960-as évek végén figyeltek meg egyes kárpátaljai magyar falvakban.⁴⁵³ Bár a szakirodalom szerint a faoszlopos *tornácok* általában nem köthetők a történelmi stílusokhoz, egyes oszlopok faragása az eklektikus „svájci villák” stílusát követik.⁴⁵⁴ Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy e faragott *tornácok* a 20. század első felében készültek városi mintára. Az ácsmunka és a díszítés jellege azonos Salánk egyik legrégebbi épületének, a mára sajnos teljesen átalakított egykori iskola *körtornácáéval*, amely a 20. század első éveiben készült. Salánkon még ma is látható néhány mesteri faragással díszített *tornác*.

A legtöbb tornácot Kenéz Mihály faragta, sok még most is megvan belőle. (Homoki Árpád, Salánk)

⁴⁴⁷ Barabás – Gilyén 1979: 96.;

⁴⁴⁸ A *rédely* kifejezés a mai napig használatos Ugocsában.

⁴⁴⁹ Barabás – Gilyén 1979: 97.

⁴⁵⁰ Barabás – Gilyén 2004: 137.

⁴⁵¹ Bakó 1997: 265.

⁴⁵² Barabás – Gilyén 1979: 97.

⁴⁵³ Гроздова - Ковальская 1979: 157.

⁴⁵⁴ Barabás – Gilyén 2004: 146.

A *tornác* hátsó részén gabonát, napraforgót is csépelhettek, hagymát száríthattak és ott állt a gabonátároló *szuszék* is, de még ma is a *tornácon* gyűlik össze beszélgetni, pihenni a család vasárnaponként.⁴⁵⁵ Voltak úgynevezett *lopott tornácos* házak is, amelyeken a *tornác* nem húzódott végig a ház elejéig, s amelyeken az utca felől nem két, hanem három ablak volt. A *tornác*, *gádor* (*gátor*), *gang* sajátosságaira, azok ruszin, szlovák párhuzamaira, valamint a *tornác* beüvegezett folyosóvá, terasszá való átalakulására az orosz néprajzosok is felfigyeltek.⁴⁵⁶

A *kamora* (kamra) tárolóhelyiség volt (és sok helyen ma is az), benne a *szuszékkal* (nagy méretű, lecsukható fedelű vagy fedél nélküli, tölgyfadeszkákból ácsolt gabonátároló ládával, a máig használatos *lisztesládák* elődjével), a zsírosbödönökkel, a lekváros szilkékkal, a rúdra akasztott kolbással, sonkával és szalonnával. Itt állt még a szintén a gabonafélék tárolására szolgáló *hombár*, a lisztesláda, a szennyes vagy használaton kívüli ruha tárolására pedig padlásgerendára szegezett rúd szolgált.⁴⁵⁷ A kamrát Kótyuk István is szemléletesen leírja a másik két tároló helyiséggel, a *paddal* (padlással) és a pincével együtt.⁴⁵⁸

A szoba (*elsőház*) földes *pádimentomú* (padlójú) volt. Bár a lakóház legfontosabb részét képezte, a család inkább csak télen tartózkodott benne. A tisztaszoba leírását megtaláljuk Móricz Kálmánál,⁴⁵⁹ Kótyuk Istvánnál, György Horváth Lászlónál és Lajos Mihálynál⁴⁶⁰ is. A szoba berendezésének Bocskor Áron is kiemelt figyelmet fordít kéziratában: „Az *elsőház feladata időnként változott. Ahol sokan éltek együtt, ott abban is jutott lakó, lehetőleg a fiatal házaspárok költöztek be. Csak télen fűtötték, szükség esetén pléből csináltattak dobkályhát vagy vásároltak vaskályhát... A butor elhelyezése a következő volt... a szoba közepén állt az asztal, négy karszékkal. Kétoldalt két ágy jó magas lábokkal, nagyra vetve dunnákkal, párnákkal. Éjszakára szétbontották, reggel bevetették, összerakták, ágyterítővel letakarták. Az utcára néző két ablak között a „komót” kredenc, melyben a ruhaneműt tartották. A lányoknak ebbe tárolták a staférun g anyagokat, a felső részén szépen kirakták a porcellán csészéket, tányérokat, poharakat, felette a tükör. Később divatba jött az almáriumos tükrös kredenc. A fal mellett a tulipántos karosláda, a sifon, melyben az ünneplő felöltő ruhát helyezték el, az alsó részében a fehérnemű ruhát rakták. A felső részén a szőttes*

⁴⁵⁵ Lásd még: Kótyuk 2001: 119.

⁴⁵⁶ Гроздова – Ковальская 1979: 156–157.

⁴⁵⁷ Gyakran a *hombár*, a *szuszék* és a *padfeljáró* nem a kamrában, hanem a *tornácon* kapott helyet.

⁴⁵⁸ Kótyuk 2001: 121–122. (lásd a mellékletben)

⁴⁵⁹ Móricz K. 1995: 110.

⁴⁵⁹ Kótyuk 2001: 120. (lásd a mellékletben)

⁴⁶⁰ György Horváth – Lajos 1998: 129–130.

vászon össze gombolyitva, vagy befőttös üvegek...”⁴⁶¹ A konyhához hasonlóan a szoba falát is gyakran borították feliratos falvédők, melyeket az asszonyok kézi munkával, több színű cérnából varrták, de később ezeket kiszorították az üzletben vásárolt festett, ígés feliratos falvédők. (Celics Margit, Nevetlenfalu)

Ehhez hasonlóan hangulatos leírást ad a máramarosi magyar házak berendezéséről Viski Krüzselyi Bálint, melyben az ugoicsai házakkal összevetve sok rokonságot fedezhetünk fel.⁴⁶²

Hogy milyennek látták a 19. századi – 20. század eleji kárpátaljai magyar házak berendezését a nem magyar kutatók, megtudhatjuk Dragun leírásából, aki a hagyományos magyar lakáskultúra lecserélését a század második felére a modern életformára egyértelműen pozitív jelenségnek könyveli el.⁴⁶³ Hasonló véleménnyel van a házak belső berendezéséről Grozdova is.⁴⁶⁴ Mint Grozdova és Kovalszkaja írja, a régi magyar parasztházak bútorzata a falak mentén húzódó, ülésre és alvásra egyaránt szolgáló padokból fejlődött ki, és eleinte a gazda maga készítette el. Az Ungvári járásban még megmaradt pár archaikus, alacsony asztal, melynek közepén lyuk volt a bogrács számára. A 19. század közepétől azonban már asztalosmesterek készítik a bútorokat, elsősorban a módosabb parasztok számára: díszesen faragott karosszékeket, tálasokat, kanalasokat, fogasokat, ágyakat stb. A tisztaszobában díszes láda és *karosláda*, a 20. század elejétől pedig a komód váltja fel a padokat. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az idősödő asszonyok egyre kevesebb díszes törülközőt, edényt használtak, mert nem tartották illőnek. Kiemelik a falat díszítő tányérokat és a fehérre meszelt

⁴⁶¹ Bocskor 2008: 62. (Öregakli autodidakta krónikása saját, amúgy értékes közlésének színesebbé tétele érdekében a kéziratában hivatkozás nélkül kölcsönzött egész mondatokat Móricz Kálmán falumonográfiájából.)

⁴⁶² Viski Krüzselyi 1996: 83–84. (A mellékletben olvasható)

⁴⁶³ „*Hangsúlyoznunk kell, hogy a 19. századi – 20. század eleji magyar lakóház belső meglehetősen egyszerű, ugyanakkor megvannak a sajátosságai. Így például, a két- vagy háromhelyiséges ház lakószobájában a bejáratnál helyezkedett el a nyílásával a homlokzat felé forduló kemence, az elülső homlokzati falnál a karosláda, a homlokzati és hátsó falnál álltak az ágyak, középen az asztal és székek, a sarokban, a kemencével szemben helyezték el minden esetben a konyhaszekrényt és a komódot a ruhák számára. A hideg pítvar felett volt a szabad kémény, itt tároltak néhány munkaeszközt, terményeket, egyebet. A magyarok lakóháza az ugyanitt élő ukrán lakosság, Északkelet-Magyarországon élő magyarok, a környéken és annak szomszédságában élő szlovákok és románok lakóházával párhuzamosan fejlődött. A városi kultúra falura gyakorolt hatásának erősödésével összhangban, ami különösen a 20. század elején figyelhető meg, bizonyos mértékben megváltozik a paraszti ház egyes részeinek mindennapi használata. Erősödik a tendencia, melynek megfelelően a háromhelyiséges lakóház többhelyiségessé fejlődik, megnő a lakóterület és megváltozik a belső berendezés.*” (Dragun 1989: 178.)

⁴⁶⁴ „*A család egész élete a konyhában összpontosult. Korábban itt állt a kemence is, ma ezt szinte mindenütt külön helyiségben, a nyári konyhában találjuk, helyén, a bejáratnál szemközti fal mentén tűzhely áll. A konyhában van az ebédlőasztal, fa padok és néha egy-két ágy. A „hátsó szoba” hálószobául szolgál. Sok házban még hagyományos a bútorok elhelyezése: két ágy áll egymással szemben az oldalfalak mentén, köztük, az ablak mellett a pad és az asztal. Az ágyak magasra, szinte a mennyezetig érően, meg vannak vetve sajátos módon elhelyezett dunnákkal, párnákkal. Hogyha a párnák díszesen himzett huzatban vannak, az egész ágy nyitott, az esetek többségében azonban az egész díszes terítővel van leterítve. Uralkodó a régi és a helyi mesterek keze alól kikerült bútor: a faragott magas támlájú ágyak, a láda-padok, amelyeknek támláját festéssel vagy fűrészelt áttöréssel díszítették. A szoba mennyezete fából készült, a falakat enyves festékekkel festették, a vert padlót háziszóttos szőnyegek borítják.*” (Grozdova 1971: 464.)

kemence cserépszemeit is, bár szerintük Kárpátalján nem voltak a magyarországiakhoz hasonló fazekasközpontok, így az ungvári kerámiagyár megalapításáig a 20. század elején a kerámiákat Magyarország más vidékeiről hozták be.⁴⁶⁵

Személyes megfigyeléseim is alátámasztották, hogy a hagyományosan berendezett szoba bútortatát a kemence, a vetett ágy, a négyszögletes asztal néhány székkal és *lócával* (paddal), a komód (*komót, kredenc, almárium*), a tálasfogas, a *sifon* (*sifonér, szekrény*) és a tükör alkotta, fehérre meszelt falát tányérok és falvédők díszítették, a korábbi mestergerenda pedig könyvek és más tárgyak tárolására is szolgált. A komód leggyakrabban a bejárattal szemben, a két ablak között helyezkedett el. Díszes terítővel takarták le, értékesebb edényeket, tárgyakat raktak rá. Fölé, az utca felőli főfalra helyezték a tükröt, míg az ágyakat a falak mellé állították. Ácsolt ládák és más bútorok az általunk vizsgált időszakban nem voltak használatban, azokat már rég felváltották az asztalos által készített ládák.⁴⁶⁶ Az ágyban szalmazsák került vászonlepedővel, ezeket pár évtizede még használták. A *taluvál* (pihével, tollal) kitömött párnákat és a *dunnákat* viszont még ma is megtaláljuk számos helyen. Az ágyat magasra vetették: a néha több sorban egymás fölé rakott párnákra helyezték a kettéhajtott dunnát, majd az ágyterítővel szépen letakarták. Az ágyak fölött a falat falvédők díszítették. Az asztalosok által készített bútorok mellett fokozatosan gyári bútordarabok is megjelentek, például a hajlított Thonet-székek, polgári stílusú állófogasok, *üveges kredencek* (üveges pohárszékek), sublótok és más fiókos szekrények, egy- vagy kétajtós ruhásszekrények, puha kanapék stb.⁴⁶⁷ Ezeknél sokkal régebbi eredetűek a vakablakokból származó *falitékák*, sarokpolcok, *fali almáriumok, falitálasok, tányérosok, tálasfogasok*.⁴⁶⁸ A szoba tároló alkalmatlanságai között meg kell említeni az elvétve még ma is látható *tárolórudat*, melyet a padlásgerendákhoz erősített két lyukas deszkalap tartott, s amelyre a ruhákat vagy a díszes szőtteket terítették, míg e tárolási módot fel nem váltotta a vásárolt ruhásszekrény.⁴⁶⁹ A *tárolórudakat* Bocskor Áron is megemlíti.⁴⁷⁰ Külön kihangsúlyoznám a *karosláda* elterjedtségét, amely az általam kutatott háztartások nagy részében még megtalálható, ha nem a szobában, akkor a tornácra kitéve. A *karoslócánál* jobban szerették, mert 3–4 rekeszre osztott alsó részében ruhaneműt lehetett tárolni.

Mint személyesen is meggyőződtem róla, az említett tárolókban helyenként még napjainkban is megtalálhatóak a *házivászon* darabjai: törülközőkendő, tükörrre való díszkendő,

⁴⁶⁵Гроздова – Ковальская 1979: 169–170.

⁴⁶⁶ Lásd még: K. Csilléry 1997: 352; Viski 1941: 217–254..

⁴⁶⁷ Lásd: K. Csilléry 1972: 44; 1997: 366. (Ilyen bútorok még sok helyen megmaradtak napjainkban is.)

⁴⁶⁸ K. Csilléry 1997: 375.

⁴⁶⁹ Lásd még: K. Csilléry 1997: 386. (Tárolórudat pár salánki házban még sikerült lefényképeznem.)

⁴⁷⁰ „A szennyes ruha számára, két léccel a gerendához szegezve kb. 50 cm-re függőlegesen le eresztve, ehhez vízszintesen másik léccel rögzítve erre dobálták fel a szennyes ruhát...” (Bocskor 2008: 52.)

abrosz, vászonlepedő, *komakendő*, *szakítókendő*, *pászkatakaró* (valamivel hosszabb a komakendőnél), *gyúrókötő*, *kredenctakaró*, *gyászabrosz*, *gyászkendő*, *szemtakaró*, sőt még a használatból kiszorult *jegykendő*, *vőfélykendő*, *násznagykendő*, *kenyerestarisznya* is. A rendszerváltást követően, az 1990-es években a falvakat járó régiségkereskedők nagyon olcsón felvásárolták a lakástextiliákat, a *türetben* álló vászon méterét egy-két kenyér árért.

A hímzett törülközőket drágábban adtuk, annak ára a bolti flotilkendővel egyezett meg.
(Zán Eleonóra, Salánk)

Az ugoicsai magyar népművészet egyik legjellegzetesebb ágának számító vászonmunka részletes jellemzésére nincs lehetőségünk, a melléklet fotói alapján azonban némi elképzelést kaphatunk a hímzéstechikákról és motívumkincsről.

Az 1960-as évek végén a kárpátaljai magyar falvakban kutató szovjet etnográfusok felfigyeltek a szövés és a hímzés általános elterjedtségére. Mint írták, a magyarok házaiban máig használatosak a vízszintes szövésű székelyek. A házbelsőket a mai napig mindenütt szőttek, hímzett terítők, abroszok, párnahuzatok stb. díszítik. A textiliáknak szerepük van a szertartásokban is. A menyasszony közel száz törülközőt ajándékoz a barátainak és vendégeinek. Külön kiemelik a *vőfélykendőt*, amelyet a násznagy botjára kötnek fel, valamint a komakendőt, amivel a komatálat fedik le.⁴⁷¹ A legszebb kendőket a bejárati ajtótól jobbra található kendőtartóra szokták akasztani. Fontos szerepük van az esküvői, temetési és egyéb abroszoknak is. Ezek színben, díszítésükben különböznek egymástól, alkalmi funkciójukra a reájuk hímzett kívánságok és más feliratok is utalnak. Még az újabb házakban is *pokrócnak* nevezett rongyszőnyeggel terítik le a padlót, a ládákat és padokat, s amelyek a huculok szőtteseire emlékeztetnek.⁴⁷²

A tapasztalataim alapján megpróbáltam felállítani a ruhanemű és edény tárolására szolgáló bútorok időrendi és fejlettségi szintjeit, csoportjait:

⁴⁷¹ Salánkon ma is él az emlékezetben, hogy a vőfélyek a menyasszonytól kapott kendőket a vőfélypálcaikra kötötték, azzal indultak el hívogatni. (Zán Ferenc, Salánk)

⁴⁷² Гроздова - Ковальская 1979: 173–174.

ácsolt láda, *tárolórúd*

asztalosláda (*tulipános láda, kelengyészláda, menyasszonyi láda*), *karosláda, tálas, tálasfogas, falitéka, tárolórúd*: 19. század

nagyláda (magasláda, komódláda) – átmeneti forma, a lédánál magasabb, már tagolt bútor (felül láda, alul egy kihúzható fiókkal), e típusból egy példányt találtam a 20. század elejéről

komód (komót, sublót) – három vagy négy kihúzható fiókján porcelángombokkal vagy vas fogókkal; *kaszli* – felül fiókos, alul kétfelé nyíló ajtókkal, a komódnál kevésbé tagolt; *almárium* (tálalószekrény, *tálasfogas*) – alsó része zárt, két ajtóval, a felső része polcos vagy szintén zárt: az 1900-as évektől

kredenc, üveges kredenc (üveges pohárszék), *etuzséros kredenc (etuzsér, atuzsé)* – alul két ajtós, felül polcokkal, a szobából került ki a konyhába; *konyhaszekrény* – kombinált konyhai, nyári konyhai bútor hétköznapi edénytároló; *sifon (sifony, sifonér)* – kétajtós szobai ruhásszekrény: az első világháború után

a nappaliban tálalószekrény, a szobában vitrin, két- vagy háromajtós ruhásszekrény – a 20. század második felétől

Megjegyzem, hogy az elzártabb településeken az adott típusú bútorcsoportok tovább fennmaradtak a használatban. Zán Ferenc salánki adatközlő mesélte, hogy amikor édesanyja módos gazda lányként 1942-ben férjhez ment és a középparaszti helyzetű férjének házába költözött, csodálkozva látta, hogy egy ruhásszekrény sincs a házban, a ruhaneműt ládában tárolják.

Amikor édesanyám ide költözött, a ruháit végigrakták a tornácon, a falu csodájára járt, hogy hány öltő ruhája van. (Zán Ferenc, Salánk)

A bútorok egy részét festették is, de a legtöbb bútordarab a gyakori petróval, olajjal történő áttörleléstől sötétbarna színű volt. Később jellemzővé váltak a fehér konyhabútorok és a lakkozott, *pulitérozott* szobai bútorok.

A család tagjai alhattak a *házban* (szobában), de nyáron akár az *ólpadon* vagy a *csűrben* is. Akadt olyan nagygazda, aki az *ólban* aludt, mert a fiainak kellett a hely a *házban*.⁴⁷³ Az elsőházat néhol fonónak fogták be, de itt zajlott le – a bútorok kihordása után – szükség esetén a lakodalom és a halott felravatalozása is.⁴⁷⁴ A helyzet napjainkig sem sokat változott: amíg a lakodalom helyszínéül a legtöbben az udvaron felállított sátrat, vagy pedig

⁴⁷³ Morvay 1969: II.

⁴⁷⁴ Lásd még: Barabás – Gilyén 2004: 33.

válemelyik éttermet választják, ravatalozó híján Kárpátalja magyar falvaiban a mai napig *háztól temetnek*, így a halottat továbbra is az *elsőházban terítik ki*.

Ideiglenes tartozékai voltak a lakásnak a bölcsök és más gyermekbútorok (ülőkék, állókák, járókák stb.)⁴⁷⁵ A kisgyermeket talpas fabölcsőben (*böcső*) ringatták. Ritkábban fűzfavesszőből font bölcst is használtak, mindkét típusból sikerült felkutatnom egy-két példányt. Függő, vagyis *ringó* bölcöket csak a szabadban, a mezőn használtak, amikor is a kicsit egy állványra felfüggesztett *rengőben* ringatták.

A *hátsóház* a leírások⁴⁷⁶ szerint rendeltetését tekintve az *elsőház* és a pitvar jellemvonásait ötvözte. Kamrának is használták, de szükség esetén ez volt az idősek hálószobája is. Általában a hátsóház volt a szövés színhelye is. Berendezése, bútorzata nem volt egységes: a legszükségesebb, vagy éppen a megmaradt bútordarabokkal rendezték be. „A *hátsóházban volt a kaszli, a karosláda, a gazdasszony és a menyei hozományos ládája. Közvetlenül az ágyak mellett kaptak helyet a bölcsök. A jární még nem tudó gyermekeket nappalra állószékre tették. Ha több gyermek volt egy családban, számukra keréken gördülő kiságyat készítettek, amit nappal a felnőttek ágya alatt helyeztek el. A padlót ebben a helyiségben sem takarták le szőnyeggel vagy pokróccal, hiszen ez is tapaszos föld volt.*”⁴⁷⁷

Dám László hívta fel a figyelmet arra, hogy a szakirodalomban az építészeti régiók elkülönítésénél elsősorban az architektúrális szempontokat veszik figyelembe, elhanyagolva a lakóépítmények funkcionális tagolódását, berendezését. Mint mondja, „*a szakirodalom már régen megállapította, hogy a Kárpát-medence térségét a diagonális elrendezésforma jellemzi. Ez alól csak az északkeleti térség kivétel, ahol az ún. párhuzamos szisztéma az uralkodó forma. ... Szabolcsban, Szatmárban, Szilágyban, s általában azon a vidéken, amelyet a szamosi házterülethez sorolunk, a párhuzamos szisztéma olyan nagy múltú, hogy a diagonális rendszer egykori meglétét nem sikerült kimutatni.*”⁴⁷⁸ Személyes tapasztalataim alapján magam is megerősíthetem, hogy Salánk és a többi ugocsai település esetében is a párhuzamos rendszer volt a hagyományos, s ez uralkodott a 20. század második feléig.

A ház berendezéséhez hasonlóan a lakóház külsejére, főleg a „ház elejére” is sokat adtak.⁴⁷⁹ A házat kívül-belül fehérre meszelték, a külső fal lábázatát, a *falalját (lábázat, sráf)*

⁴⁷⁵ K. Csilléry 1997: 407.

⁴⁷⁶ Móricz K. 1995: 110; Kótyuk 2001: 121; Bocskor 2008: 62.

⁴⁷⁷ György Horváth – Lajos 1998: 130.

⁴⁷⁸ Dám 1989: 105. Lásd Bodnár 2014: 269.

⁴⁷⁹ A népi építészet esztétikája nem a falakra tapasztott díszítőelemekből, hanem inkább a parasztház nemes arányaiból, fehérre meszelt falából, fedélformájából, harmóniájából, nyugalmat árasztó egyszerűségéből árad. (Bakó 1997: 255.) Természetesen a népi építészetben is alkalmaznak „direkt” díszítéseket, amelyeket részben a történelmi stílusáramlatok hatására a *magas művészetből*, a hivatalos és egyházi építészetből vettek át.

kifestették késsel, szürkével vagy sárga földdel.⁴⁸⁰ *Meszelésre akkor került sor, ha a fal már bekoszolódott, befüstölődött, hogy "ne legyen cégér".* (Celics Margit, Nevetlenfalu) Rendszerint húsvét előtt meszelték ki a ház falát, a meszelés fontos volt a ház fertőtlenítése szempontjából is. A vakító fehér fal már magában is esztétikai élményt nyújtott. A magyar népi építészet e markáns jellemzője alapján könnyen megkülönböztethették a magyar házakat a környező népek színes – például a ruszinok élénk kék – házfalaitól. Az 1920–1930-as években kezdett elterjedni egy másik, még ma is alkalmazott falfestési technika. Mész helyett a falat színezett enyhes festékekkel festették, amelyre henger és sablon segítségével virág- és egyéb mintát vittek fel.⁴⁸¹ A 20. század második felében megszokottá vált, hogy a tornác és a szobák falát szobafestők díszítették hengerelt mintákkal, illetve „*pingáló papír*” (sablon) segítségével.⁴⁸² A ház döngölt, tapasztott földjét híg tehén- vagy lótrágyával kevert sárral mázolták rendszeresen. A megszáradt trágyaréteg védőburkot képzett és megakadályozta a szoba vagy konyha földjének feltöredezését. Száraz időben a helyiség földjét finoman lelocsolták, hogy ne legyen por. Sokszor locsolással díszítőmintákat, például *vizesnyolcasokat* írtak a szoba földjére.⁴⁸³

Végül, bár az általam kutatott időszakhoz már nem tartozik bele, szót kell ejtenünk azokról a változásokról, amelyek a hagyományos salánki építészetben és lakáskultúrában a 20. század második felében bekövetkeztek.⁴⁸⁴ Az 50-es években épült házak még nagyon emlékeztettek megnyúlt formájukkal a régi háromosztatú tornácos házakra, de a háromosztatú házhoz hátulról még két helyiséget csatoltak. Ezenkívül egyre több L-betűs, sőt T-alaprajzú házat kezdtek építeni, bár ezek nem voltak jellemzőek a kárpátaljai magyar falvakra.⁴⁸⁵ A 60–

⁴⁸⁰ Lásd még Bodnár 2014: 260.

⁴⁸¹ Гроздова – Ковальская 1979: 156.

⁴⁸² Bodnár 2014: 272–275. Ugyanakkor a Bodnár Zsuzsanna által Szatmárral kapcsolatban leírt *cifrázó asszonyoknak, cifra pitvarnak és pingált falnak* csak egy ugocsai településen, Salánkon sikerült nyomára bukkannom.

⁴⁸³ Cseri 1997: 119; Bodnár 2014: 276. A ház rendjéről egy adatközlő így szólt: *A ház földje mázolás volt. A mezőről vagy az istállóból, ha bejöttek a házba, csizmájukat seprővel letakarították, ez volt az illem, de nem kellett lehuzakodni. Az asszonyok vagy a lányok minden szombaton a ház földjét lemázolták. Nagyobb ünnepekkor az ajtót, ablak ráámját, ruhaszekrényt és a többi bútort petrósronggyal letörölgették. A csizrát éjszakára a csikós spór alá tették, a kapcát ráterítették, hogy megszáradjon. A lakóhelyiségben az ajtó mögött volt a moslékos dészsa, amelybe a mosogatóvizet öntögették. Ezen keresztültettek egy deszkát, rajta a vedér, benne a kútról behozott ivóvíz és mellette az ivóbádog.* (T. B., Nevetlenfalu)

⁴⁸⁴ E változások magyarországi analógiáiról olvashatunk a Cseri Miklós és Sári Zsolt a szerkesztésében 2009-ben kiadott, *Vidéki életmódváltozások a 20. században* című (az OTKA K 62412. számú, „A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai” című kutatási program eredményeiből készült) tanulmánykötetben, többek között a két szerkesztő által írt cikkekben. (Cseri 2009: 9–20; Sári 2009: 21–52.)

⁴⁸⁵ Grozdova az utóbbi típusról írja: „...a nyerges tetővel fedett lakóház oldalával fordul az utca felé, a gazdasági épületek... erre merőlegesen helyezkednek el úgy, hogy a közös tető gerince derékszöveget zár be a lakóház tetőgerincével. A háznak hosszú tornáca van, amelynek egy részét néhány háznál üvegezett verandává alakítják át. Később a faluba küldött tűpustervek közül a parasztok mind gyakrabban olyan házakat választottak ki, amelyek szerint a gazdasági épületek elválnak a lakóháztól, az alaprajzi megoldás összetettebb, a tornác helyét négyzet alakú üvegezett veranda foglalja el. Végül pedig az utóbbi időben mindinkább közkeveltségnek

70-es évektől kezdve viszont a községi tanácsoknál lévő 15–20 títusterv alapján négyszögletes, 10x10 m alapterületű), sáttető házakat kezdtek építeni, igaz, továbbra is vályogból. A konyha elé gyakran kiugrót, verandát vagy teraszt építettek. Az átalakított lakásokon kicserélték a régi ablakokat három szárnyas *ikerablakokra*. Ezekben a házakban már gyakran fürdőszoba, vízvezeték (központi vízhálózat híján az elektromos szivattyúval biztosított vizet fatüzelésű bojlerekben melegítették), gyerekszoba, tágas konyha, hálószoba, nappali is volt.⁴⁸⁶ A villannyal együtt egyre több házba bevezették a vezetékes rádiót is. A szobákat lepadlózták, a padlót rongyszőnyeggel, pokróccal borították, a verandát, a kamrát lebetonozták, a konyhát műkö lapokkal burkolták vagy lepadlózták. Hasonlóképpen megváltoztak a helyiségek, így az első szoba berendezése is: *„Rendszerint egy új módon, városiasan” elrendezett hálószoba garnitúra áll benne: két egymás mellé tolt széles ágy áll a szoba közepén, fejtámlájával a homlokfalhoz tolva. Lábtámlájához asztalt tesznek, amit házi készítésű horgolt terítővel takarnak le. Az oldalfalak mentén vagy a sarkokban egy-egy ruhásszekrény áll. Az ágyakon magas halomban vannak a dunnák és párnák, széles terítővel letakarva. Nemzeti vonások fedezhetők fel a szobának szőtt és hímzett kézimunkákkal való díszítésében is.”*⁴⁸⁷

Hasonló változásokról ír Kótyuk István is Rátról szóló monográfiájában.⁴⁸⁸ Tehát a kárpátaljai lakáskultúrában hasonló változások mentek végbe, mint a Sári Zsolt által bemutatott magyarországi falvakban, ahol a 60–70-es években a megváltozott életmódot reprezentáló típusbútorok szorították ki a régi paraszti bútorokat.⁴⁸⁹ Ahogyan a házak túlnyomó részét – kellett, nem kellett – fokozatosan átépítették, úgy alakultak át a belső helyiségek is. A kamrából konyha, fürdőszoba vagy spájz lett, a régi konyhából pedig szoba. A kenyérsütő kemencét kitették az új konyhába, az *ereszbe* vagy a *nyárikonyhába*. A háztájiban megtermelt kevéske termék elfért a spájzban, a pincében is, többet pedig a szovjet rendszer idején úgysem halmozhattak fel az emberek.

Az utóbbi két-három évtizedben még rohamosabb változáson ment át a falu képe. A hagyományos tornácos házakat már nem annyira a sablonos kockaházak, de a „modernnek”

örvendenek a négyzet alaprajzú (10x10 m), városi típusú, cseréppel fedett piramistetű épületek..” (Grozdova 1971: 464; Гроздова – Ковальская 1979: 167.

⁴⁸⁶ Гроздова - Ковальская 1979: 165–166.

⁴⁸⁷ Grozdova 1971: 465.

⁴⁸⁸ „...megjelent a szobákban a divány, rekami és a vitrin, a virágállvány, a hálószobában az együvé tolt kettős ágy, az éjjeliszekrény, a toilett-tükör - azaz a gyárilag készült bútorok és garnitúrák, a konyhában a tálast felváltotta az igen divatos zöld-fehér konyhaszekrény, megjelenik a mosdó... a bútorokra, ablakokra horgolt vagy neccelt terítők függönyök kerülnek, ágyra, diványra díszpárnák.” (Kótyuk 2001: 123–124.)

⁴⁸⁹ Sári 2013: 51–60.

tartott, nemegyszer többszintes „paloták” kezdik kiszorítani.⁴⁹⁰ A megmaradt hosszúházakat tulajdonosaik gyakran műanyag lambériával, széles, vákuumos ablakokkal, a *tornác* befalazásával vagy újabb helyiség hozzátoldásával próbálják meg „korszerűsíteni. Természetesen a hagyományos berendezési tárgyak sem kerülnek el szomorú sorsukat. A települést bekapcsolták a gázhálózatba, korábban is megjelent a központi fűtés, de az energiaárak drasztikus emelkedése miatt egyre többen térnek vissza a jó öreg cserépkályhához. A kárpátaljai magyar falvak átalakulásáról író Dragun egyértelműen pozitívan jellemzi a népi építészet modernizációját.⁴⁹¹ Én sem tagadom a fejlődés szükségességét, legfeljebb más szerzőkhöz⁴⁹² hasonlóan bizonyos nosztalgiával és sajnálkozással szemlélem a hagyományos stílusok, nemzeti sajátosságok gyökeres átalakulását, eltűnését, amely napjainkban Kárpátalja magyar településein minden eddiginél gyorsabb ütemben megy végbe.

IV. 4. Gazdasági udvar

A hagyományos parasztudvar elég tágas volt ahhoz, hogy a jószág és a szekér kényelmesen foroghasson benne. Már korábban említettem, hogy udvarelrendezés szempontjából Kárpátalján a soros, a kétsoros és az úgynevezett keresztcsűrös udvarok terjedtek el leginkább. Az első kettőre jellemző, hogy a gazdasági épületek a lakóházzal egy sorban, vagy vele párhuzamosan még egy sorban épültek. Míg az Ungi Tiszaháton az ólat a lakóházzal egy tető alá építették. Beregben és Ugocsában ez ritkábban történt meg, de Salánk és Szőlősgyula e tekintetben kivételnek tekinthető. Viszont a gazdasági épületek egymással gyakran egybeépülhettek: a szekérszín az istállóval, az *ól* a sertésóllal vagy a szekérszín a *disznóóllal*.⁴⁹³

⁴⁹⁰ Grozdova már 1969-ben azt tapasztalta, hogy például a dél - ugocsai Nevetlenfaluban a 253 házból 172 már a szovjet időkben épült. (Гроздова, Филимонова 1970: 139.)

⁴⁹¹ „A falusi magyar lakóház a mai kárpátaljai falvakban néhány jellemző irányba fejlődik: először, nő a ház mérete, jobba z alaprajza, nő a lakószobák száma, korszerűbb az ablakok, ajtók konstrukciója stb.. másodsor, racionálisabban használják fel a jobb építőanyagokat, harmadszor, a külső kialakításban és a belső berendezésben. A mai kárpátaljai magyar falvak új házai magas talapzatra épülnek, ami monumentalitást és szépséget kölcsönöz nekik. A házak kivitelezésében a népi hagyományok legjobb elemei mellett új építészeti elemek is előfordulnak. Így például, széles körben elterjedt a homlokzat plasztikus kivitelezése, amelyeken különböző falpilléretet, párkányokat helyeznek el. A falak vakolását és meszelését kombinált megoldással végzik (mész, cement, homok), elsősorban szürke vagy sötétbordó színben. A házon belül a falakat meszelik, festik, majd erre mintát visznek fel.” (Dragun 1989: 179.)

⁴⁹² „Megjelennek az otrombábbnál otrombább - mert nem építész tervezte - kockaházak, alattuk pince, esetleg szuterén vagy garázs, de épülnek manzárdos, emeletes-erkélyes házak is. Egyéni izléstelenséggel hivatkozó díszes homlokzatukkal, cifra kerítésükkel jócskán megbontják a falu összképének régi harmóniáját s a hagyományos porta képét.” (Kótyuk 2001: 123–124.)

⁴⁹³ Kész 2005/4: 10.

Gyakran előfordult, hogy a hosszúház leghátsó helyiségeként egy *eresznek* nevezett, „féleresz” tetőszerkezetű fás- és szerszámokkamrát alakítottak ki.⁴⁹⁴ Ez után következett a *disznóól*, majd az *ól* (istálló) és az ugyancsak féleresz székérszín vagy csűr. A csűr egyik felében tartották a szénát, a másik felében a különböző szerszámokat, szőlőprést stb. A csűrben végezték el a *talutépést* (tollfosztást) és itt dörzsölték a szöszet, de gyakran a székér is a csűrben kapott helyet. A trágyadomb mellett állt az árnyékszék. A tyúkólnak nem volt meghatározott helye, de általában az arra legalkalmasabbnak tűnő helyen építették. A tyúkok, pulykák sokszor a gyümölcsfák ágain töltötték el az éjszakát, a libák pedig az udvaron. A kutyaól úgyszintén alkalmas, de nem meghatározott helyre került.⁴⁹⁵

Hasonlóképpen jellemezte Katona Ferenc a tiszaszászfalui telek berendezését és gazdasági udvarát.⁴⁹⁶ Ugyancsak az ugoccai kutatótábor tagjai volt Nagy Gyula is, aki fényképsorozatot készített Szőlősgyula zsúpfedeles, *berenafalú* házairól, a fűzfavesszőből font *málékasról* és tyúkólról, vesszőfonatos kerítésekről, a szőlőhegyen felépített *kalyibákról*.⁴⁹⁷ Nagy Gyula lerajzolt a szőlőhegyen egy régi prést és egy berenafalú *kalyiba* ajtaját is.⁴⁹⁸ Társa, Ördög László pedig lerajzolt egy nagyszőlősi *aborát* és szőlőprést.⁴⁹⁹

Az udvart Akliban is hasonló módon rendezték be: „Közvetlenül a ház után következtek az éléskamra, az ólak... Itt állt a szecskavágó... Közvetlenül a végibe a trágyagödör, domb, meg a véce ... Meglátszott, ki milyen gazda, és hogy becsülte a szekerét, gazdasági felszerelését. Annak székérszint, félereszt épített, a favágító is itt kapott helyet...”⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Mint Kótyuk István írja, itt tartották a tűzifát, valamint „a kisebb mezőgazdasági munkaeszközöket: kapákat, csákányt, irtót, vasgereblyét, aszatszurunkalót vagy isztikét (ösztokét), fűrészt (fűrészt), fejszét, baltát, faragót, a vágónak nevezett kendertörőt, tilót, gerebent, a falra akasztva a szövőszék a szátva két rámaját (apróbb alkatrészeit: a hasajókat, lábitókat, nyüstöket, bordákat stb.), a csüllöt (csörlöt), a fonálcsevélő bakot, a motollát (motollát) felvitték a padlásra. Az eresz egyik sarkában kapott helyet a malmocská (kézimalom), amellyel tengerit és egyéb szemesterményt őröltek a jószágnak. Rendszerint az ereszben állt a moslékos dézsa is... Az ereszt sok helyütt nyárikonyhának is használták. A ház hátsó fala alatt állt a targonca, a furik (talicska), a falra akasztva pedig a ganajhordó sorogja (saroglya)”. (Kótyuk 2001: 122–123.)

⁴⁹⁵ Lásd még: György Horváth – Lajos 1998: 130.

⁴⁹⁶ „A lakóház után kis köz kihagyásával következik – módosabb helyeken – a fél vagy háromnegyed tető alatt elhelyezett favágó, amelyet gyakran kocsiszinnek is használnak és ugyanazon tető alatt a disznóól, amelyet mindig fából, boronásház módjára építenek. Felette van a tyúkól, habár a tyúkok a legtöbb helyen az udvarban levő fákon hálnak. Az óllal és a favágóval szemben van a göré, melyet ha kisebb, vesszőből, ha nagyobb, lécből készítenek. Tetejét szalma, zsindely, a lécből készültékét gyakran cserép borítja. A vesszőből készült göré még a legszegényebb ház udvarán is megtalálható. A lakóháznak megfelelő oldalon van az istálló. Bejárata a lakóház felőli végén van, a vele szemben levő végén rendszerint van ajtó, amelyen át a csűrbe lehet jutni. Az istállón ablak legtöbbször nincsen. A csűr rendszerint akkora, mint az istálló. Oldalsó fala még legtöbbször van, de hátsó fala nincs. Ezt a részt kevésbé összekötött napraforgósárákkal támogatják be. (Katona F. 1943–1944: 94.)

⁴⁹⁷ Varga S. 1999: 95.

⁴⁹⁸ Nagy Gy. 1943.

⁴⁹⁹ Ördög 1943.

⁵⁰⁰ Bocskor 2008: 50.

A kárpátaljai magyar falvakat kutató szovjet néprajzkutatók figyelmét felkeltette, hogy a magyar parasztek télire szalonnát, szárított gyümölcsöt, kukoricát és más termékeket készleteznek be maguknak, hogy majdnem mindegyik udvaron megtalálható a füstölő, a gyümölcsaszaló, a szőlőprés, a gémeskút és a terménnyel, borral feltöltött pince.⁵⁰¹

IV. 4. 1. Élelmiszertárolás

Az ugoocai gazdák hagyományos tároló alkalmatosságai közül többek között megemlíthetjük a *szuszéknak* is nevezett deszkából épített *hombárt*, a *málészárító kast*, a *csúrt*, míg a pincék építését régebben több településen a magas talajvíz akadályozta.⁵⁰² Mára viszont általánossá vált, hogy a burgonyát és a zöldséget jól szellőztethető pincében tárolják, akár csak a bort és a besavanyított káposztát is. Nem volt ritkaság, hogy az udvarban a lakóháztól különálló kamra épült. Ennek *kamara* vagy *kamora* volt a neve. Gabonásként, élelemtárolóként és szerszámoskamraként szolgált, és helyhez rögzített volt, vagyis nem lehetett átszállítani máshová.⁵⁰³ A szemes gabona tárolására a *kamorán*, a tornác végén kialakított szuszéken és a *háypadon* (padláson) kívül általában külön gabonás vagy *hombár* (deszkából készült kamra, magtár), néhol pedig (például Nevetlenfaluban) földbe vájt verem is szolgált.⁵⁰⁴ A gerendavázás gabonás jellemző volt a keleti országhatár mentén, így vidékünkön is, amiről a térképvázlatok is tanúskodnak.⁵⁰⁵ A Felső-Tisza vidékén az ilyen gabonáskamrákról már a 19. század elejétől vannak adataink.⁵⁰⁶ A szemes gabona tárolása főleg a gabonatermelő gazdáknak okoz gondot, akik ezért aratás után kénytelenek minél hamarabb eladni a termés nagy részét.⁵⁰⁷ Mindkét típus a cölöpépítmények csoportjába tartozik.⁵⁰⁸ Dám László szerint „a kukoricakasok napjainkban elsősorban a Dunántúl déli részén, Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában, valamint Szatmárban és Beregben fordulnak elő nagyobb mennyiségben... Az erdélyi, szatmári, kárpátalji, szilágysági kasok azonos felépítésűek a fonott falú gabonásokkal, a különbség csak a méretekben és abban van, hogy ezek faoszlopokon állnak.”⁵⁰⁹ Móricz Kálmán is írja, hogy „a cseh időben a nagygazdák már tengerikast építettek a csöves kukorica tárolására, aki pedig dohánytermesztéssel

⁵⁰¹ Гроздова – Ковальская 1979: 177.

⁵⁰² Lásd még: György Horváth – Lajos 1998: 131.

⁵⁰³ Morvay 1969: II.

⁵⁰⁴ Kész 2005/4: 10.

⁵⁰⁵ Barabás – Gilyén 1979:111.; Dám 1992: 192.

⁵⁰⁶ Barabás – Gilyén 2004: 43.

⁵⁰⁷ Kész 2005/4: 10. „A harmincas években tengeri kast is építettek, lehetőleg a házzal szembe, hogy a patkányok ne tudjanak uralkodni benne.” (Bocskor 2008: 50.)

⁵⁰⁸ Dám 1992: 200.

⁵⁰⁹ Dám 1992: 200–202.

foglalkozott, annak pajtai voltak.”⁵¹⁰ Manapság a *kukoricagóré* fala leggyakrabban kötött dróthálóból van, ami a rágcsálókat is jobban távol tartja.

Barabás Jenő Lizanec Péterre hivatkozva állítja, hogy a *csűr* (más vidékeken *pajta* a neve) Kárpátalja területén viszonylag későn, két irányból terjedhetett el. Az alföld felől a *csűr*, a ruszinok lakta vidékekről a *sztodola* megnevezést hozva magával.⁵¹¹ Vidékünk falvaiban régebben a telek végében húzódó *keresztcsűr* vagy *keresztfolyosós csűr* volt elterjedve, ebben tárolták a jószág téli eleségét, s ebbe az udvarról a szekérrel egyenesen be lehetett hajtani.⁵¹² Az ilyen csűrök bejárata az épület hosszabbik oldalán, az eresz alatt volt, s a szakirodalom szerint ez a vidékünkre is jellemző típus dominált más csűr típusok felett.⁵¹³ A *csűr* belméretét, magasságát az szabta meg, hogy a szénásszekér kényelmesen aláálljon.⁵¹⁴ Ahogyan a telkek egyre keskenyebbé váltak, a *keresztcsűr* helyét a hosszában épített csűrök, illetve más gazdasági épületek vették át. *Keresztcsűrrel* ma csak elvétve találkozhatunk településeinken. A *csűr* fala favázás volt, anyaga pedig vályog, patics vagy deszkaborítás, a tetejét szalmával fedték. A vázat alkotó gerendákat a közeli tölgyerdők szolgáltatták, kifaragásuk és összeállításuk pedig nem okozott gondot a falvak ügyes ácsmestereinek. A *cséplőcsűrnek* is nevezett építménynek néha kétszárnyas csűrkapuja volt mindkét oldalán, de általában nem volt ajtaja, akadálymentesen keresztül lehetett rajta járni. Télen rudakat támasztottak a bejáratához és szalmával fedték be, hogy megakadályozzák a hó befújását. Csak annyi nyílást hagytak, hogy be tudjanak járni. Morvay Judit megjegyezte, hogy a falközök betöltésének anyagát azért nehéz megállapítani, mert a Salánkon már 1969-ben is csak egy-két félig lebontott *csűr* volt található, s az adatközlők által szolgáltatott információk is ellentmondásosak.⁵¹⁵ Valóban, mára az egykori csűrök többsége leégett, vagy a kolhozosítás következtében kihasználatlanul maradtak, ezért lebontották őket, helyüket legtöbbször a nagykerthez csatolták, esetleg kisebb szénatartót építettek a helyére. A ma még feltalálható egy-két *csűr* már átépített vagy teljesen új építésű, tetejüket cseréppel vagy hullámpalával fedték át. A *csűr* szélesebb, középső, nyitott részét vidékünkön *csűrpiaccának* (más vidékeken *szérűnek*) nevezték, a két oldalsót pedig *fióknak* (másutt *csűrfiának*).⁵¹⁶ A

⁵¹⁰ Móricz K. 1995: 103.

⁵¹¹ Barabás 1989: 87.

⁵¹² Dám László szerint a Tiszától északra és nyugatra, Beregben a *keresztfolyosós csűrök*, az Ecsedi-láp környékén, a Tisza és a Szamos között pedig a *hosszúfolyosós csűrök* voltak elterjedve. (Gunda 1984: 50; Dám 2014: 235.)

⁵¹³ Barabás – Gilyén 2004: 39.

⁵¹⁴ Akliban a csűr ilyen lehetett: „Az épület anyaga fa volt, tetejét szalmával fedték be. Szénát, töreket, tőköt és egyéb takarmányt tároltak benne. Nagyon régi időkben itt csépeltek a búzát cséphadaróval. Esős időben az asszonyok ebbe törték a kendert, a tengerit itt hántották, a krumplit itt válogatták... több mindenre felhasználták, mivel fedett helyiség volt.” (Bocskor 2008: 50.)

⁵¹⁵ Morvay 1969: II.

⁵¹⁶ Selmeczi Kovács 1989: 313; Kész 2005/4: 10.

csűrök általában *kétvégűek* (két fiókosak) voltak, ritkábban *egyvégűek*. A *csűr* fiókját a talpgerendák és a tetőgerendákat tartó merőleges oszlopok további rekeszekre tagolták. Ezekben tárolták a lóherét, lucernát, a szénát, a töreket és a pelyvát. A *kétvégű csűr* 12 oszlopon állt, vázlata és átlagos méretei a mellékelt rajzon láthatóak.⁵¹⁷ A *csűrpiacca* rakodóhely és a cséplés helye volt, de néha a táncmulatságok is itt zajlottak. Télen vagy esős időben a szekér állt a *szérűn* (egyes helyeken a szekérnek külön kocsiszín épült).⁵¹⁸ A *csűrben* az állatok számára nem voltak rekesztékek. A *csűr* melletti tér volt a *rakodó*, ahol a *csűrben* el nem fért szénát, szalmát, a kicsépeletlen gabonát, a kévékbe kötött kukoricaszárat, esetleg a forgószárat tárolták kör alakú, csúcsos kazlakban, boglyákban és szárkúpokban.⁵¹⁹

A *csűr* zárta le az udvar hátsó részét, és választotta el az udvart a kerttől. Többnyire a közelébe építették az *aborát*⁵²⁰ (állítható tetejű szénatárolót), melyben a széna jobban védve volt a beázástól.⁵²¹ Az *abora* vagy *zabora* vidékünkre igen jellemző építmény, egyben mértékegység is volt, mely nagy múltra tekint vissza. Egyes feltevések szerint a 11–14. századi német telepések honosították meg Ugocsában.⁵²² Némelyik udvaron két-három *abora* is előfordult.⁵²³ Az *abora* kötésekkel ellátott négy oszlopába, aboraszárába lyukak voltak fúrva, amelyekbe csapokat, vaspálcákat vagy szegeket helyezve lehetett a sátortető magasságát beállítani.⁵²⁴ Az 1943–1944-ben az ugoicsai Tiszaszászfaluban gyűjtő Katona Ferenc írja: „Az *aborák teteje zsindegyel vagy zsuppal fedett. Egy-két helyen láttam olyan esetet, mikor az aborát egy kis istálló fölé tették, illetőleg istállóra alakították át az abora*

⁵¹⁷ Morvay 1969: II.

⁵¹⁸ Mint Kótyuk István írja, „a *szérű két oldalán a szakaszok alja 1,5–1,8 méter magasan be volt deszkázva, csak a két végén hagytak bejárást a szakaszba, ez a deszkázat, a kármentő akadályozta meg, hogy a szérűn kézíleg, hadarós cséppel cséplelt búza, rozs stb. ne pattogjon szét a csűrben*”. (Kótyuk 2001: 125.)

⁵¹⁹ Kész 2005/4: 10. „A mezőről behordott élelet nem vitték a csűrbe, ott ugyanis a fullasztó por miatt rossz volt csépelni, hanem a csűr elé kazalba rakták, itt kazalták a kicséplelt szalmát is, külön a búza-, az árpa- és a zabszalmát. A csűrben kapott helyet a szóró (terménytisztító), a szecsakavágó, a törek- és szecsakahordó óriás vesszőkosarak, a vesszőből font szekérgas, az oldalrudak, kötőrudak, favillák, nagygereblye, szalmahúzó horog, sőt sok helyütt télen a szekér, az eke, a taliga is; a berenát a csűr külső falára akasztva tartották. A tehetősebb gazdák azonban külön szekerszint építettek deszkaburkolattal, pala- vagy cseréptetővel a mezőgazdasági gépeknek - a vetőgépeknek, kapáló-, kaszáló-, gereblyélőgépeknek, itt állt télen a szekér, az eke, a taliga, a tézsla, a járom, nyáron a szétszedett szán alkatrészei. A csűr mellett elengedhetetlen volt a tűzbiztonsági rendeltetésű vizeshordó és egy hosszú nyelű pemete, meg egy-két hosszú póznya (pózna)”. (Kótyuk 2001: 126.)

⁵²⁰ Dám László írja az aboráról: „Mozgatható tetővel ellátott szénatároló építmény, amely a Kárpát-medence északkeleti részén a történeti Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár megyék magyar és ukrán falvainak jellegzetes építménye.” (Dám 1992:191–193.)

⁵²¹ Gunda 1984: 53-55; 1989: 125; Kész 2005/4: 10.

⁵²² „...az abora a Kárpátaljához csatlakozó síksági területen gyakori, máshol legfeljebb szórványosan fordul elő. Feltehetőleg a XIII–XIV. században jelent meg Nyugat-Európa felől a Kárpát-medence északkeleti, csapadékos vidékén. A XVI–XVII. században a Felső-Tisza vidéki magyarságnál már elterjedt. Ma is gyakori még az Északkeleti-Kárpátokban.” (Barabás – Gilyén – Tóth 1975: 84; Barabás – Gilyén 2004: 45.); Paládi-Kovács Attila is részletesen foglalkozik az aborával tanulmányaiban. (Lásd például: Paládi-Kovács: 1969; 1979: 254.)

⁵²³ Katona F. 1943–1944: 2.

⁵²⁴ „Az abora: 4 oszlop 3x3 négyszögben felállítva, melyen lukakat furtak a tétőt ezeken lehetett szabályozni, feljebb vagy lejjebb emelték, lehetőleg plével fedték be, hogy könnyebben lehessen emelgetni.” (Bocskor 2008:50.)

alját.”⁵²⁵ Az *aborák* már az 1944-es adatközlők emlékezete szerint is mindig jelen voltak Ugocsában.⁵²⁶ Végigjárva az ugoccai településeket szembesültem azzal, hogy mára a hagyományos, mozgatható tetejű *abora* már csak 1–2 portán maradt meg, legtöbbször a szénát és a szalmát stabil szerkezetű (általában vascsövekre szerelt hullámpala tetejű) szénatárolókban, illetve az istállók huzatos padlásán tárolják. Mivel a vidék falvaiban még ma is több száz tehenet tartanak, nem beszélve a kecskékről, lovakról és juhokról, a szalastakarmány tárolására nagy figyelmet fordítanak. A *bálozás* elterjedésével (főleg kis, kézzel mozgatható kockabálákat kötnek), a szalastakarmány tárolása kisebb helyen is megoldhatóvá vált.

Az udvar hátsó részén néha *dohánypajta* is volt, ezeket a kolhozosításkor mindenütt lebontották, rekvirálták.⁵²⁷ *A cseh rezsim alatt, mikor a dohánytermelés meghonosodott, a csűrök kiszorultak, helyeiken dohányszárító pajtákát építettek.* (T. B., Nevetlenfalu)

Más vidékekhez hasonlóan a kutatott kistérség falvaiban is az udvar dísze volt a jó gémes- vagy kerekes kút. A gémeskút nyitott vagy zárt *ágását, gémét, ostorvégét* gyakran cifrára faragták, ami jellemző volt a Felső-Tisza vidékére.⁵²⁸ A kútágasok faragott dekorálását Deák Geyza is megemlíti.⁵²⁹

A *gém* végére *koloncnak* vagy *kölöncnek* (nehezeknek) fatönköt, követ vagy ócska vasdarabokat akasztottak. A *kútostor* végén *horog* tartotta a *vidret*. Amíg gémeskútból egyre kevesebb van, a *kerekeskútnak* nevezett hengereskút a mai napig általánosan elterjedt Ugocsában. Ennek sátortetővel fedett, lécekkal bevont kútházában egy hajtókar által meghajtott henger van, amely a lánccal felerősített vödröt fel-le engedi.⁵³⁰ A kút *gárdolatát* v. *gádolatát*, káváját leggyakrabban deszkából készítették, újabban inkább betonkarikából alakítják ki. Előfordultak *bödönkutak, bodonkutak*⁵³¹ is, melynek készítését Móricz Kálmán is leírja.⁵³² De a legtöbb ásott kút falát nem fával bélelték, hanem a 19. század második felétől

⁵²⁵ Katona F. 194–1944: 2.

⁵²⁶ Katona 1943–1944: 85.

⁵²⁷ „Cseh rezsim alatt mikor a dohánytermelés meghonosodott, a csűrök kiszorultak, s helyeiken dohány szárító pajtákát építettek.” (Bocskor 2008: 50.)

⁵²⁸ Barabás – Gilyén 2004: 114; Gunda 1984: 60; Kész 2005/4: 10. Dám László írja, hogy a Beregi Tiszahát néhány falujában kedveltek voltak a nem villás, hanem vésett jármű kútágasok, melynek kopjafa-szerűen faragott csúcsát gomb, csillag, lófej díszítette. (Dám 2014: 244.)

⁵²⁹ „A kút ágását, gémét, ostorvégét kifaragják, kicifrázzák. Az ágas zárt és nyitott. A zárt ágast tölgyfából, a nyitott ágast ma már akác-fából is faragják, s az is előfordul, hogy faragatlanul, kérgével együtt állítják a földbe. A zárt ágas fejét gomb, mákfej, tulipán és a gordonyfélék virágfejeire emlékeztető alakra faragják. ... Nagyon szép ágas ez, melynek fején tulipánvirág van faragva.” (Deák 1998: 86.)

⁵³⁰ Lásd még: Dám 1997: 220.

⁵³¹ Barabás – Gilyén 2004: 114.

⁵³² „A harmincas években még ismert volt a debenkút, amely úgy készült, hogy egy hatalmas – 100–120 cm átmérőjű – tölgyfának kivájták a belsejét, és azt állították be a kiásott üregbe.” (Móricz K. 1995: 103.)

kövel rakták ki, újabban betonkarikákból bélelik.⁵³³ A kút mellett fatörzsből kivájt tehénitató *váló* (vályú), vizesdézsza⁵³⁴ és mosószték állt. A kút leggyakrabban az udvar elülső részén, a házzal átellenes oldalon, az utca vagy a mezsgye közelében állt, és a járókelők, például a mezei munkákra indulók is szabadon használhatták, illetve a szomszédokkal közösen használták. A szászfalvi helyzetet 1944 januárjában leíró Katona Ferencről tudjuk, hogy az utca közelében elhelyezett gémeskutak néha a járdán való közlekedést is akadályozták, ezért a hatóságok ellenezték őket.⁵³⁵ Bocskor Áron is szemléletesen leírja, milyen kutakat használtak régen Akliban, aprólékosan körülírva a *debenkút*, a gémeskút, a kerekes kút és más kútajtók építését és működését.⁵³⁶

IV. 4. 2. Az állattartás épületei

Az ígas és fejős állatok számára a gazda leginkább föld- vagy vályogfalú, szalma-, később cseréptetős, földes padlójú, *hidlással* ellátott *ólat* (istállót) épített, amelyben régebben egy fekvőhely is volt az állatokra felügyelő férfiember számára.⁵³⁷ Hagyományosan az *ólat* csak a portán belül helyezkedtek el, csak a kolhozrendszer idején épültek nagyméretű szövetkezeti istállók a határban. Az ólajtótól általában jobbra volt egy derékmagasságig bedeszkázott takarmánytartó rekesz (*szénatartó* vagy *kec*), ebbe dobták le az *ólpadról* a fölötte lévő padlásfeljárón (*padlyuka*, *ólpadlyuk*) keresztül az aznapi szénát, de szükség esetén ebbe lehetett bezárni a kisborjút is (ez a leírás máig megfigyelhető).⁵³⁸ Az ólban a falhoz erősített, fából ácsolt jászolból és rácsból evett és eszik a jószág. Ha több tehén vagy ló van, azok egymástól a mennyezethez láncsal rögzített rúddal vannak elválasztva. Az állatokat láncsal

⁵³³ Morvay 1969: II.

⁵³⁴ Nyáron a káposztáshordóba is vizet töltöttek, hogy szét ne száradjon.

⁵³⁵ „A kutak majdnem minden esetben az udvar első részében, a konyha ajtajával szemben, vagy még előbb az utcafelé található. A vödörrel működő kutak mind gémeskutak. A kutágas a kutnak az utcafelőli oldalán van elhelyezve, sokszor annyira közel a kerítéshez, hogy a kut nyílán levő kölöncök a nemlevő járda fölé emelkednek fel s alá. A kutak ilyen elhelyezését már a csehek is tiltották a járdán való közlekedés zavarása miatt. A kutágas és a kut között van legtöbb esetben a vályu. A kutágas sok helyen nem is ágas. Egy vastagabb akácoszlop, melynek felső végét átfúrták-vésték és itt dugták át a kut nyílát. Ezen kívül van néhány helyen szivattyús kut is. Ezt a csehek népszerűsítették... Kut régen nagyon kevés volt a faluban. Ekkor még sokkal nagyobb jelentőségük volt az utcákon levő „szász” kutaknak.” (Katona 1943–1944: 98.)

⁵³⁶ „A kutat természetből rakták ki, leginkább a gémes kut terjedt el. Ennek részei: kutágas, kutgém, kutostor, veder, az elmaradhatatlan faválu, mely vastagabb tölgyfából lett kivájva ... abból itatták a jószágot, a gárdolatot deszkából állították össze. Az 1960-as években még megtaláltak olyan kutat, amelynek az aljába boddont (*deben*) állítottak le a kivájt gödörbe. Egy hatalmas 100 cm átméretű tölgyfának a belsejét kivájták és ezt állították a kivájt üregbe.” (Bocskor 2008: 50, 72.); Hasonlóképpen írja le a különböző kutakat Csiszár Árpád is *Falusi víznyerés, ásott kutak* című tanulmányában. (Csiszár 2002: 164–183.)

⁵³⁷ Kész 2005/5: 13. „Régebben szegény ember paticsból készítette az ólát, megadódott, hogy nagy hidegben az ujszülött borjú megfagyott benne. Jobb gazdánál az épület vājogból készült, előbb szalmával fedték mint a házat, később cseréppel fedték.” (Bocskor 2008: 50.)

⁵³⁸ Lásd még: Morvay 1969: II.

erősítik a jászolgerendán lévő karikákhoz. Az ólban soha nem tüzeltek. A deszkával fedett és általában letapasztott *ólpadon* (padláson) takarmányt (szénát, szalmát) tárolnak ma is, amelyet a *szénabehányólyukon* keresztül rakodnak fel az ól mellé beállt szekérről. Hogy minél több szalmas takarmány beférjen, régebben a gyerekekkel pakolás közben tapostatták a szénát. Egy normális *ólpadra* négy szekér szénának kellett beférnie, pontosan ennyi téli takarmányra volt egy tehénnek szüksége. *A jószágnak minden lábára kell egy szekér széna.* (Zán Ferenc, Salánk) Kótyuk István megkülönbözteti a nagy, akár 12–14 darab marha elhelyezésére is alkalmas, *kétfélgázsas istállónak* nevezett ólakat a kolhozrendszer bevezetésével általánossá vált kisebb, *homlokjászsas istállótól*.⁵³⁹ E két istállótípus alaprajzát Barabás Jenő és Gilyén Nándor is ismertetik.⁵⁴⁰ Az *ól* hátsó falánál képezték ki a *ganajgödrt* (trágyagödrt), amelyet évente 1–2 alkalommal ürítettek ki. A trágyát naponta kétszer ürítették ki az ólból a *ganajkihányó lyukon* át, és ha felhalmozódott, *szarvasba* rakták, hogy ne szóródjon szét.

Az udvar legtávolabbi szögletében helyet kapott *disznóólat* általában a sarkokon egymásba illesztett gerendákból állították össze.⁵⁴¹ A Dám László által is ismertetett *hidasólak*⁵⁴² a településen is voltak, de az újabb disznóólak már karámmal is rendelkeztek. Egy-két hízó minden udvaron volt, de a módosabb gazdák eladásra is tartottak néhány sertést. A hetvenes években a mangalica átadta a helyét az angol húsertésnek, viszont az utóbbi években újra kezdik tenyészteni a mangalicát. *A deszkából összerakott tyúkólba csak éjszakára zárjuk a baromfit, nappal az aprójószág szabadon jár-kei az udvaron.* (Szárz Ferenc, Nevetlenfalu) Napjainkban a disznóólak nagyjából téglából épültek, vasrácsos ajtóval, vas karámmal, csak a *hidlás* készül erős tölgyfa deszkából. Erre a célra a vályog alkalmatlan, mert a sertés könnyen széttúrja az ilyen falakat. Gyakran a tyúkólakat és a nyúlólakat is téglából építik át, hogy a patkány vagy a nyúl ki ne rágja azok falait.

A gazdasági udvar képét kiegészítette a néha külön épített *sütő* (kemence), a *gyümölcsaszaló*, a *köcsögtartó villás fa*, a *fásszín*, a szalonna-sonka tárolására szolgáló *kas*.⁵⁴³ Manapság (2018-ban) a kemencék nagy része használaton kívül áll (vagy lebontották), mivel a legtöbb községben pékség működik, ezért kevesen foglalkoznak házi kenyérsütéssel. Az udvar hátsó részén áll ma is a favágó *tönkö* (tőke), melyen a fát *hasgatják*, valamint a *kecskeláb* vagy *kecskebak*, amelyen a hasábfát, a vastagabb ágakat fűrészelik.⁵⁴⁴ Kevés udvarról hiányzott a

⁵³⁹ Kótyuk 2001: 122.

⁵⁴⁰ Barabás – Gilyén 2004: 35.

⁵⁴¹ Kész 2005/5: 13. „A disznós ólat a porta másik oldalán állították össze fából, két vagy három kec (helyiség) a hozzá tartozó karámmal.” (Bocskor 2008: 50.)

⁵⁴² Dám 1992: 181.

⁵⁴³ Kész 2005/5: 13.

⁵⁴⁴ A gázfűtés igen drága, ezért sokan jelenleg is fával tüzelnek.

tyúkgóré, a *kutyaól* és az oszlopon álló *galambdúc*.⁵⁴⁵ Jelenleg a galambtartás kiveszőben van, a galambdúcokat pedig, mint említettem, leginkább az istálló eresze alá erősítik fel. Sok parasztdvarban állnak nyúlketrecek, bár régebben az istállóban is tartottak nyulakat.

Néhány gazda, mint ahogyan ma is, méheket tartott. Ez a jövedelmező foglalkozás sok odafigyelést és befektetést igényel. A szérűskertben voltak elhelyezve a gyékényből font, agyaggal tapasztott *köpűk* (méhkasok), melyeket újabban deszkából készített kaptarak váltottak fel.

Leghátul, általában a szérűskert ház mögötti szögletében állt a deszkából vagy vesszőből készült *árnyékszék*, egy gödör fölé emelt, fedhető ülökés bódé.⁵⁴⁶ Bár a legtöbb házban van fürdőszoba, a benti angol WC-k elterjedését a központi szennyvízelvezetés, csatornázási rendszer hiánya akadályozza. A fürdőszobákból, automata mosógépekből kifolyó szennyvíz így is nagy gondot okoz a településen, amit a házi emésztőgödrök csak részben tudnak orvosolni. Sajnos gyakran látható, hogy a szennyvíz egyenesen az árokba folyik ki. A legtöbb település vízelvezető árcai évek óta nincsenek rendszeresen tisztítva, nincs megoldva teljesen a víznek a községekből való kivezetése sem.

A falvakon kívül, a határban, a csőszkunyhókat, pásztorkunyhókat és pár pincét leszámítva a hegyoldalakban, hagyományosan nem voltak sem lakó-, sem pedig gazdasági épületek. A helyzet a 20. század derekától változott meg, amikor létrehozták a kolhozok, az erdőgazdaság, illetve az állami gazdaságok különböző farmjait, erdészházait, pincéit és más gazdasági, illetve kiszolgáló létesítményeit. A szőlőhegyeken sem igen voltak borospincék. A bort mindenki a saját udvarán szűrte és tárolta: a *kamorában*, a fásszínben vagy a pincében.

Végezetül meg kell jegyeznem, hogy a kárpátaljai magyar porták gazdasági udvarát kisebb mértékben érintették a legutóbbi évtizedek változásai, mint a lakóházat. Mivel a lakosság zöme vagy mezőgazdaságból él, vagy legalábbis saját részre foglalkozik állattartással és növénytermesztéssel, az ehhez szükséges infrastruktúra megmaradt. Természetesen történtek változások itt is: a *csúrt*, *aborát* kisebb tárolók váltották fel; az ólak téglából,

⁵⁴⁵ Dám 1997: 218; Barabás – Gilyén – Tóth 1975: 32; Kész 2005/5: 13.

⁵⁴⁶ „A budít az ólnak a kert felé eső végébe helyezték. Kiépített árnyékszéket csak a harmincas évektől kezdve találunk. Azelőtt az ólban, a ganajrakáson végezték el félre való dolgukat az emberek...” (Móricz K. 1995: 103.) „A WC sok helyen megtalálható. Az udvarban általában két helyen kell keresni: vagy a trágyadomb előtt néhány ,éterrel az utca felé, vagy pedig az istálló és a disznóól között. Mindkét esetben szélről, a szomszéd mezsgyéje mellett.” (Katona F. 1943–1944: 106.)

„A kertben leütöttek négy karót, szalmát raktak a tetejére, belől két kisebb karót, keresztbe egy lecet, vagy hasított fa darabot, ez volt az ülőke, később körbe rakták málé vagy forgó kóróval. meg az is megtörtént, hogy vedret tettek az ülőke alá, ha megtelt, kivitték a kiskertbe... Jobb módu gazda már csinált rendes ülökét, deszkából, forgóval körül fonta, ki is tapasztotta, az ajtóhelyre pokrócot akasztott...Majd később vályogból, deszkából, téglából készítették, szépen bepucolták, ki meszelték, de még mindig az istálló mögött.” (Bocskor 2008: 25.)

betonból épülnek; az udvarban a garázs is helyet kapott; a kamrából kialakított műhelyben fém- és famegmunkáló eszközök, elektromos árammal működtetett köszörű, fúró, gyalu és satupad is található a villany meghajtású terménydaráló kapott helyet; a fóliasátrak és kertek öntözéséhez villanyszivattyú biztosítja a vizet. De csak nagyon kevés háznál váltotta fel a gyümölcsöst és zöldségest pázsit, a gazdasági létesítményeket hinta és grillsütő, tűntek el a trágyadomb és a hagyományos munkaeszközök. A kárpátaljai falusi emberek önellátásra törekednek, nem dobnak ki semmit, ami felhasználható, csak így tudják túlélni a gazdasági nehézségeket.

V. Hagyományos gazdálkodás Ugocsában egy lokális közösség példáján⁵⁴⁷

A 20. század első felében a jelenlegi Kárpátalja síkvidéki, magyarok által is lakott részére a gabona, takarmánynövények, gyümölcs és szőlő termesztése, a hegyvidéki régiókra pedig inkább a legeltető állattenyésztés és az erdőgazdálkodás volt jellemző.⁵⁴⁸ Ezt az Ugocsa helytörténeti vázlatában korábban demonstrált adatok mellett alátámasztja a Beke László szerkesztette *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai* című, 1941-ben kiadott album is, Ennek 36 színes térképe a mezőgazdaság belterjességét, a talajtípusokat, az éghajlati mutatókat, valamint a növény- és állatfajták táji megoszlását ábrázolja az akkori Felvidék területén, amelyhez a kutatott térség is tartozott.⁵⁴⁹ Az általunk analizált időszak (a 20. század első fele) Kárpátalja számára rendkívül eseménydús intervallum volt, melynek történelmi, politikai sorsfordulói nyomot hagytak a vidék lakosságának gazdálkodásában is. A kollektív emlékezetben máig nyomon követhetőek azok a változások, amelyek a Monarchiát követő csehszlovák éra két évtizede, a Magyarországhoz való visszacsatolást követő második világháborús évek, végül pedig a szovjet megszállással járó *kolhozrendszer* idején következtek be. Az impérium- és rendszerváltások mellett a soknemzetiségű Kárpátalja egyben a nyugat és a kelet határán elterülő kontaktzóna is volt. Lakosságának interetnikus kapcsolatai, színes, folyamatos átalakulásokon áteső multinacionális kultúrája a tradicionális paraszti életforma dominanciája ellenére olyan többletet, olyan sajátosságokat, lokális specifikumokat eredményeztek, amelyekkel talán nem találkozhattak más magyarlakta régiók kutatói. Az ugocsai magyarság hagyományos gazdálkodásának, munkaeszközeinek kutatása

⁵⁴⁷ A górcső alá kiválasztott Salánk tradicionális gazdálkodásának jellemzésénél elsősorban az ezzel kapcsolatos tárgyi eszközök leírására törekedtem, mivel a dolgozat keretei nem teszik lehetővé a növény- és állatfajták, a dűlőnevek, a gazdasági technológiák és módszerek aprólékos bemutatását. Nem térhetek ki részletesen a 20. század második felének gazdasági ismertetésére sem, bár olykor az összehasonlítás kedvéért a kolhozosítás utáni, illetve a rendszerváltást követő, lényegében a jelenlegi helyzetet is megemlítem.

⁵⁴⁸ A 17. századi ugocsai, jobbágyparasztok és kismesek által egyaránt lakott falvak gazdálkodására, többek között a terméseredményekre a dézsmajegyzekekből következtethetünk. (Molnár 1997.)

A 18–19. századra vidékünk lakossága, főleg a hegyvidéki ruszinság gazdaságilag olyannyira elszegényedett, hogy a kormány beavatkozására volt szükség. Az Egán Ede nevével fémjelzett, annak 1901. évi halála után lassan elsorvadó hegyvidéki akció, bár elsődleges célja a hegyvidéki ruszinság gazdasági megsegítése volt (a jószág- és vetőmagállomány feljavítása, hitelszövetkezetek stb.), Kárpátalja síkvidéki részén is érzékelhető volt. A magyar kormány megbízásából tanfolyamokat szerveztek a háziipar fellendítésére. Péterfalva, Veresmart, Sásvár, Fancsika, Salánk, Feketeadó, Tekeháza, Tizzaszirma, Tiszabökény községekben például kosárfonásra, fazekasságra, seprűkötésre, kapa-kaszanyelek, lapátok faragására, Ölyvös községben pedig gyapjú- (guba-) szövésre tanították a népet. (Perényi 2012: 468., *A hegyvidéki...*: 57–67.) Az ugocsai települések közül Alsókaraszlón, Magyarkomjáton, Salánkon, Nagytarnán, Velétén, Kökényesden, Kisgércen tenyészméneket helyeztek ki a loállomány feljavítására. (*A hegyvidéki...*: 48.) Fejlesztették a szarvasmarha, juh, házinyúl, baromfi, selyemhernyó, folyami rák tenyésztését és a méhészetet is. (*A hegyvidéki...*: 49–54.)

⁵⁴⁹ Beke: 1941.

közben az alföldi falvak mezőgazdaságával és kendermegmunkálásával, a lápvidékek zsákmányoló ősfoglalkozásaival, az erdőlakók famegmunkáló mesterségeivel kimutatható párhuzamok mellett fontosnak tartottam rámutatni az említett helyi sajátosságokra is. Megpróbáltam olyan kapcsolódási pontokat keresni az ugocsi magyar és a vele együtt élő szláv, német, román, zsidó, cigány lakosság gazdálkodásában, mint amilyen kapcsolódási pontoknak tekinthetjük például az építkezésben említett *aborát, csűrt, nyitott pitvart* vagy *tőkés kaput*.

Bár a mintavétel kiterjedt a Nagyszőlősi járás több településére is, az adatok szétforgácsolódásának elkerülése céljából fő kutatási helyszínnek, akárcsak az építkezés esetében, Salánkot választottam ki. Az egykori Ugocsa északnyugati részén elterülő, mezővárosi ranggal bíró település tágas határa, változatos természeti viszonyai, nem egyöntetűen magyar lakossága (évszázadok óta jelen van cigány és szláv kisebbség is) révén rendelkezett a vármegye gazdálkodásának főbb attribútumaival. Ezért e lokális közösség hagyományos gazdálkodásának megismerése révén (kiegészítve néhány más községre vonatkozó adalékkal), szemléletes képet kaphatunk az egész történelmi vármegyéről is.

Horkay Lajos salánki református lelkész *Beszélő kövek. A salánki református egyház története és Salánk múltja* c. kismonográfiájában leírja, hogyan határozták meg a település természeti viszonyai a salánki emberek foglalkozását, kultúráját: „*A régi Ugocsa vármegye északkeleti részén fekszik, a nagy magyar alföld hasonló fekvésű nyulványán, amely a falu északi határát képező Borzsova folyónál ér véget, a szántóföld, rét és legelőként használt sikságot délről és nyugatról erdő koszoruzza, keleten a szőlővel és gyümölcsfákkal gazdagon beültetett „Előhegy” és a tűzhányó alakú, erdővel sűrűn borított „Helmech”. Az Előhegy és Helmech közötti lankás völgy és hegyoldal, szép szőlő és gyümölcs – flórájával, tavasztól őszig valóságos paradicsom. Népének főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés... Mellékes, de jó jövedelmet biztosító foglalkozásuk a szőlő és gyümölcstermesztés. ... Kitünő erdő- és famunkások bőven vannak közöttük, azért régebben messze földre keresték és vitték őket, egy-egy család tagjai ... mint ácsok váltak híressé.*”⁵⁵⁰

A narratívák szerint a környező falvak lakói a salánkiakat még a 20. század derekán is „maradi”, földhöz-jószágához makacsul ragaszkodó gazdálkodóknak tartották. „*A salánkiak nem tanították a gyerekeiket, ezért a hivatalnokokat idegenből hozták ide, én is így kerültem Tiszaiújhelyből Salánkra jegyzőnek. A helyieket csak a nagyszarvú ökör, a föld és a gazdaság*

⁵⁵⁰ Horkay 1936: 5.

érdekelte, semmi más.” (K. Z., Salánk)⁵⁵¹ E látszólag pejoratív felhang bizonyos tiszteletet is takar. És bár a nagyszarvú ökrök letűntek, a továbbiakban látni fogjuk, hogy a helyi lakosság szorgalma, gazdálkodó szelleme ma is a régi. Ugyanez mondható el a többi ugocsai település – Verbóc, Feketepatak, Fertősalmás stb., vagy a Szatmárból kiszakított Nagypalád, de még inkább a Salánkkal számos párhuzamot mutató Szőlősgyula és Öregakli – lakosságáról is. Némileg más az egykori kismemesi vidék falvainak (Tiszapéterfalva, Tiszabökény, Tiszakeresztúr, Nevetlenfalu stb.) mentalitása, ott ugyanis a helyiek a kemény munka mellett sem felejtették el „úri” származásukat. *Mi a péterfalviakat csak „nyakkendősöknek” hívtuk, azok mind igyekeztek kitaníttatni a gyerekeiket.* (C. M., Nevetlenfalu)

V. 1. Zsákmányoló gazdálkodás: gyűjtögetés, halászat, vadászat

A gyűjtögetés az ember legősibb gazdálkodási módszere, amikor a termelés helyett a természet által felkínált javakat zsákmányoljuk, gyűjtjük be. Paládi-Kovács Attila írja, hogy az erdőséggel rendelkező községekben a szabad gyűjtögetés, az erdölési lehetőségek és munkák folytán még a föld nélküli szegénység is jobb helyzetben volt, mint az alföldi agrárproletariátus.⁵⁵² Az általunk kutatott vidéken a kollektív emlékezet szerint a Tisza, a Latorca, a Borzsa egy-egy szakasza, a kisebb patakok (Szalva, Batár, Vérke stb.), a pangó és álló vizek, lápok voltak jó halásznai helyek. A Bátky Zsigmond,⁵⁵³ Kós Károly⁵⁵⁴ által is leírt zsákmányoló, gyűjtögető gazdálkodásnak hasonlóan nagy hagyománya van Szőlősgyulán, Aklihegyen, Salánkon és néhány más, erdőkkel körülvett ugocsai településen. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy bár a tágas határ, a környező erdőségek, dombok, rétek és folyók számtalan lehetőséget biztosítottak, és biztosítanak még ma is a gyűjtögetésre, e foglalkozás a mezőgazdasághoz képest mindig is lenézett volt az itteni magyar falvak lakosainak szemében.⁵⁵⁵ *„Halász, vadász – éhenkórász”* – járta a mondás, és a mai napig inkább a kutatott települések cigány⁵⁵⁶ lakosságára, valamint a társadalom szegényebb rétegeire jellemző ez a fajta életmód.⁵⁵⁷ Csapatostól járnak az erdőbe kosárral, vödörrel gombát, szedret szedni. Hajnalban indulnak gyűjtőútra, hogy reggelre már eladhassák termékeiket, hiszen az ebédnek a csereáruból kell megfőnie. Főleg *tinórit* (tinóru), *piros- és kékhátú galambot*,

⁵⁵¹K. Z. három évtizedig vezette a helyi erdőgazdaságot, idős kora ellenére még ma is aktívan gazdálkodik és vadászat.

⁵⁵² Paládi-Kovács 1982: 36.

⁵⁵³ Bátky 1941: 32.

⁵⁵⁴ Kós 2000, 1: 25–42.

⁵⁵⁵ Valaha a környező tölgyerdőkben makkon hizlalták a falu kondáját.

⁵⁵⁶ Mivel e kisebbség tagjai magukat is így nevezik, következetesen ezt a terminust használom a *roma* kifejezés helyett.

⁵⁵⁷ Kivételt képeztek a kismemesi falvak (például Tiszakeresztúr), melyekben nagy hagyománya volt az „úri sportnak” számító vadászatnak.

*kese*rű és *bokros gombát* szednek, amit a faluban eladnak, de nem annyira pénzért, mint inkább élelmiszerért. *Krumpli*, liszt, zsírozó (szalonna, esetleg szalonnabőr, disznózsír), házilag konzervált paradicsomlé, *paszuly* (bab), tej stb. a csereáru. A csipkebogyót (*seggvakarcs*, *hecsepecse*) – gyógyszertárak veszik át. Az erdőben, utak mentén gyűjtött tűzifát, amelyet speciális, gyermekkocsikból összetákolt *kisszekeren*, biciklin szállítják, némi pénzért és élelemért árusítják.⁵⁵⁸

A gombák mellett a helyi lakosok számos gyógynövényt, erdei gyümölcsöt is gyűjtöttek. Napjainkban saját részre és eladásra szedret, *hecsét* (csipkebogyó), *csattogót* (vad földieper), *székfűt* (kamilla), medvehagymát, *kökörcsint* (sáfrányt) és más tavaszi virágokat, *barkócát*, diót, mogyorót, szelídgesztenyét stb. gyűjtenek. A *csonyarat* (csalánt) a kerti gyomnövényekkel együtt az állatok takarmányozására használják fel. A *madársóska*, *sóska* és *papsajt* a gyermekek kedvelt csemegéje volt. A környékbeli *gödrök* (víztározók) és *kanálisok* partján gyékényt szednek a melegágyak betakarására, a kádármesterek pedig a dongák közötti tömítésnek.

A vadászat mindig is kiváltságos, engedélyhez kötött szórakozás volt, az orvvadászok pedig ma sem dicsekszenek az eszköztárukkal, bár a falusi emberek mindig is foglalkoztak állatok csapdázásával, kártevők irtásával. A helyi lakosok közül nem sokan foglalkoznak sporthorgászattal sem,⁵⁵⁹ a hagyományos halászeszközök közül a különféle horgokon, hálókön kívül a *tapogatók*, fűzfavesszőből font kasok használata maradt fenn napjainkig.⁵⁶⁰ A Tiszán egykor méretes húzóhálóval, a partközelen pedig merítőhálóval, szákkal fogták a halat. A kollektív emlékezet szerint a Tiszában, Borzsában hatalmas harcsák éltek, ezekre kovácsoltvas horgokkal halásztak, melyeken olykor a csalit egy egész liba helyettesítette. „Egyszer horogra akadt egy óriás példány, ökrökkel húzták ki a vízből, és amikor szekérre rakták, a farka a földet septe.” (Z. F., Salánk). A vesszőből font *tapogató*, *teszi* és *kaparó* pedig a laposabb, derékig érő tocsogókban volt használatos. A patakokban kassal vagy gyakran pusztá kézzel fogtak *csíkot*, a helyben kifogott *nadályt* (piócát) pedig a legutóbbi időkig alkalmazták a népi gyógyászatban. Természetesen legalább ilyen híres volt a Tisza gazdag halállománya és a Batár-patak fekete rákja,⁵⁶¹ nem véletlenül került be mindkettő

⁵⁵⁸ Egy-két roma lovas szekérrel is jár az erdőre tűzifáért az erdészek hallgatólagos engedélyével, ők már komolyabb vállalkozóknak számítanak. Durván nyolc-tízezer forintért árulnak egy szekér fát, ami még mindig olcsóbb, mint a tüzelő hivatalos ára.

⁵⁵⁹ Ez inkább városi hobbinak számít.

⁵⁶⁰ Györffy 1941a: 64–106.

⁵⁶¹ A helyi legendák szerint a Tiszában „egyharmad részben hal, kétharmad részben víz folyt”, az ominózus fekete rák pedig állítólag potencianövelő csodaszerként volt ismert, amely Európában összesen négy helyen fordult elő (Ivan Bilancsik amatőr helytörténész szóbeli közlése).

Ugocsa vármegye címerébe a megyeközpontnak nevet adó szőlővel és az egykori hatalmas kondákat hizlaló tölgyfamakkal egyetemben.⁵⁶²

A zsákmányoló méhészkedés sem él már, bár a környező erdőkben lenne rá lehetőség. Néhány tárgyi emlék is bizonyítja a magyar nép e jelentős, ám a néprajzkutatók által mégis mostohán kezelt ősi foglalkozásának egykori virágzását az ugocsai településeken.⁵⁶³ Ennek bizonyítékai az általam felkutatott archaikusabb tárgyi eszközök közül egy belülről sárral kitapasztott, gyékényből font méhkas és két bádogból készült füstölő; az utóbbiakat a mai napig is használják a méhészek. A néprajzi szakirodalomban található adat szerint a Salánkhoz közeli Beregújfaluban zsúpszalmából fontak méhkasokat, az ugocsai Fertősalmásról pedig *kelenca* típusú méhesről van adatunk.⁵⁶⁴ Az ugocsai településeken néhányan mindenütt foglalkoznak házi méhészettel. A kaptárakat a kertekben helyezik el, a méhek a környező rétekről, dombokról gyűjtik be az akác- és virágmézet. A méhészek a méz mellett propoliszt is adnak el, a legnagyobb üzlet viszont a 2014-ben kezdődött orosz-ukrán konfliktusig a méhcsaládok nevelése és eladása volt oroszországi vevők számára. Mint T. E. tiszabökényi méhész elmondta, a méheket egy elkülönített helyiségben teletetik ki, majd a kaptárakat tavasszal kiviszik a kertbe. Eleinte cukros vízzel kell a méheket *etetni*, majd a fák kivirágzásával a méhek természetes úton kezdenek táplálkozni, mézet gyűjteni. Nyár végén történik a méz egybegyűjtése, a *mézpergetés*: a gazda kiszedi a mézzel teli kereteket a kaptárakból, és egy alumínium hordóhoz hasonló *pergetőbe* teszi. Forgatással a keretből kipergő méz az edény alján gyűlik össze, az üres keretek pedig visszakerülnek a kaptárakba. A kárpáti méhek szelídek, ismerik a gazdájukat, ennek ellenére a velük való munka során a méhészek védőruhát viselnek és a kaptárak kinyitásakor füstölővel tartják távol a szorgos rovarokat. Az egyik salánki méhész, P. E. méhterápiával is próbálkozik: a kaptárakkal egybeépített, szaunára emlékeztető „méhelő” kabinban kitűnően lehet pihenni, relaxálni. A helyi erdőgazdaság is foglalkozik méhészettel, a méhese az erdő szélén van telepítve.⁵⁶⁵

A környező erdők biztosítják a tűzifa mellett a *paszulykarónak* és *ugorkaágasnak* való fát, ezek kiszállításával főleg a cigányok foglalkoznak. Ők vágják maguknak a *ficfa* vesszőt is, amiből a kosarakat kötik.⁵⁶⁶ Általában a helyi lakosok maguk szerzik be az erdőn a szerszámnyélnek való akácfát is, bár az utóbbi években már az üzletben is meg lehet vásárolni

⁵⁶² Kész 2009a: 64.

⁵⁶³ Az erdei, kasos és köpüs méhészkedést többek között Kós Károly és Szabadfalvi József is leírják. (Kós 2000, 1: 43–59; Szabadfalvi 1956: 451–482.)

⁵⁶⁴ Gunda 1984: 85; 2001: 79. (Térkép: A méh lakások típusai a Kárpát-medencében)

⁵⁶⁵ E jól jövedelmező, de nagy szakértelmet kívánó foglalkozást a jövőben egy külön dolgozatban szeretném leírni.

⁵⁶⁶ Az ugocsai Tiszahát falvaiban a vesszőszövés mellett a gyékényfonás is hagyományos népi mesterséggé vált a 19. század végétől. A kosarak, lábtörlők, ágyneműtartók és más használati eszközök készítése egyre több cigány és magyar családnak biztosított megélhetést. A harmadik jellemző, elsősorban a magyar családok által gyakorolt népi mesterség a vidéken a rongyszövés lett.

a kész szerszámnyeleket.⁵⁶⁷ Bár az erdőgazdaság⁵⁶⁸ részletezését mellőzöm, a mellékletben közlök pár fotót annak fennmaradt tárgyi eszközeiről is.

V. 2. Termelő gazdálkodás

V. 2. 1. Földművelés

A zsákmányolásnál jóval nagyobb volt a becsülete helyiek szemében a termelő gazdálkodásnak. A 20. század első felében például Salánk növénytermesztésében a gabonaneműek játszották a fő szerepet.⁵⁶⁹ A legfontosabb kenyérgabona a búza, takarmánynövény pedig a zab volt.⁵⁷⁰ *Salánkon kétféle buza termett. A kopaszbuza sima volt. de kevesebb szemmel. A magyarbuza szurós, szálkás volt, de a kalászba több szem volt. Ma már nincs meg egyik se.* (J. R., Salánk) Hasonló volt a helyzet Tiszaszászfaluban is, melynek nagyjából agyagos talaja szintén kedvezett a búzának és más gabonaféléknek. Katona Ferentől tudjuk, hogy 1918-ban, 1921-ben és 1931-ben különösen jó búzatermés volt. Akkoriban tavaszi búzából jó termés esetén 6–7 mázsát, őszi búzából 8–11 mázsát, őszi árpából 15 mázsát, zabból pedig 8 mázsát szoktak betakarítani 1 kat. holdon. Azt is feljegyezte, hogy a zabot a fele szalmájáért adták ki aratni, 1 köblös búzát vagy más gabonafélét 2 véka búzáért vagy 2 véka *máléért* arattak le. Az aratók szokták harmadába megkapálni a kukoricát is.⁵⁷¹

A kenyérgabonán kívül az ugocsai emberek táplálkozásában és az állatok takarmányozásában a kapás növények is fontos szerepet játszottak. A *málé* vagy *tengeri* (kukorica) nemcsak takarmánynövény volt, de a jelenleginél sokkal fontosabb szerepet

⁵⁶⁷ Bár Salánkot erdőségek veszik körül, az erdőhasználatra, erdőgazdaságra nem térek ki részletesen. Elsősorban azért, mert a helyi állami erdőgazdaságban a település lakosságának elenyésző része dolgozott, illetve dolgozik, a vezetőség mindig is az idegen, főleg ukrán munkásokat részesítette előnyben. A községnek ma sincs haszna a fakitermelésből, pedig az értékes tölgyfát rabló módon irtó és elszállító teherautók teljesen tönkretették az utakat. A hatályos ukrán törvények szerint az erdők nem lehetnek magántulajdonban, a busás hasznot hozó, kijevei érdekeltsgű fakitermelésben és erdőgazdálkodásban csak elvétve akad helyi magyar ember.

⁵⁶⁸ A témát többek között Paládi-Kovács Attila is kutatta, aki a gömöri favágók, erdőjárók életéről írt. (Paládi-Kovács 1988: 104–137.)

⁵⁶⁹ Szabó István így jellemzi az 1910. évi ugocsai állapotokat: „A megye lakosságának elsősorban a mezőgazdálkodás nyújtja a megélhetést. Az 1910. évi népszámlálás idején a kereső lakosságból 25 319 esett a mezőgazdaságra, kertészetre és az őstermelés némely kisebb ágaira, 3368 az iparra, 1017 a kereskedelemre, 8843 a közszolgáltatásra és szabad foglalkozásokra, 822 a napszámosokra és 821 a közlekedésre. A megye főbb mezőgazdasági terményei a búza, tengeri, zab s már kevésbé a rozs, árpa és burgonya. A síkvidéken főként földművelés folyik, a hegyvidéki rutén és oláh falvakban a csekélyebb lehetőségekkel művelhető; s főként tengerit és zabot termő föld mellett az állattenyésztésre esek a nagyobb súly. A vármegye területén 1910-ben 35 540 szarvasmarhát, 6659 lovat, 26 164 juhot, 13 516 sertést s 2801 kecskét írtak össze.” (Szabó 2005: 67.)

⁵⁷⁰ A *gabonának* nevezett árpa, rozs kevésbé jelentős takarmánynövénynek számítottak. A 20. században már vetettek lóherét, lucernát és más takarmányfűveket is.

⁵⁷¹ Katona F. 1943–1944: 24.

játszott a táplálkozásban (*tokány, puliszka, málékásás töltött káposzta, málépogácsa* stb.).⁵⁷² A kukorica közé köztes növénynek *paszulyt* (babot) és tököt ültettek. Fontos élelmiszernövény volt a *kolompér*, krumpli (burgonya). A hagyományos káposztához, hagymához, fokhagymához, petrezselyemhez, zellerhez, *murkóhoz* (murokhoz) a 20. század elején új zöldségfélék csatlakoztak: paprika, paradicsom, *ugorka* (uborka) stb. Az ipari növények közül a kender és a *forgó* (napraforgó) volt létfontosságú, de a „csehek alatt” meghonosodott az állami monopóliumnak számító dohánytermesztés⁵⁷³ is, a jószágnak pedig takarmányrépát vetettek.⁵⁷⁴ A déli fekvésű szőlődomboknak köszönhetően a salánki, aklihegyi, szőlősgyulai gazdáknak jelentős jövedelemkiegészítést adott a gyümölcstermesztés és a szőlészet.

A határhasználatról Morvay Judit kérdőíves gyűjtésében találunk hasznos információkat. Eszerint az 1948-as kolhozosításig a salánki határ három fordulóra (*nyomásra*) volt felosztva: 1. *ugarmező vagy nyomás* (parlag, ugar), 2. *őszi mező* (búza), 3. *tavaszi mező (tengeri, krumpli, zab)*. A legelő beletartozott a *nyomásba*, az erdő és a kaszáló viszont nem. Mindegyik gazda hagyott ugart, a földeket háromévente pihentették, s az ugarföldeket a határban igyekeztek tömbökben kijelölni. „*Minden esztendőben hagytak nyomást, azt a disznó, marha járta. Mikor megujult rajta a muhar, ráhajtották a guját meg a csordát. Az ugart háromszor szántották. tavasszal, vetési időben először "leugarolták", aratás után „keverték. Harmadszor szántották, mikor vetettek (szeptember 18. körül). A szántás után gyepeltek a marhák. A gazdák megkérték a gujást, hogy a guja a földjükön háljon, a megszabadult tarlón is háltak a marhák. A guját megfizették erre. Az ugart csehek alatt megpróbálták zöld vetésnek. Négy évig úgy használták, de a búza még a fejit is alig bírta kihányani. Vissza nyomásnak csinálták.*”⁵⁷⁵

Ugocsa nagyobb részére általában a nehéz, kötött agyagos talaj a jellemző, melynek színe helyenként egészen vörös színű (a környező dombok vulkáni talaja). A nehezen művelhető, nem túl termékeny föld termőképességét a helyi földművesek istállótrágyával fokozták legalább háromévente, a nagyállattartásnak köszönhetően istállótrágya bőven

⁵⁷² A kukorica szerepére a Tiszabökényben évente megrendezett *máléfesztiválok* is felhívják a figyelmet.

⁵⁷³ *Tiszaszászfaluban Perényi kezdte meg a dohánytermesztést. Ő hozta Heves megyéből a „kukásokat”, akik értettek a dohánytermesztéshez. Most Spitz Salamonnak, Wein Jenőnek és Eidlitz Ignácznak van még dohánypajtájuk. Most kötelezi őket az állam a dohánytermesztésre (1943-ban).* (Katona F. 1943–1944: 21); *Dohányt termesztettek, és Beregszászba hordták.* (Sz. F., Nevetlenfalu); A szatmári és beregi dohánytermesztésről és dohányzásról érdekes adalékokat tudhatunk meg Csiszár Árpád egyik tanulmányából. (Csiszár 2002: 18–209.)

⁵⁷⁴ Ma egyiket sem termesztik Salánkon.

⁵⁷⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

akadt.⁵⁷⁶ Tiszaszászfaluban például 1 köblös földre átlagosan évente 24 koci trágyát hordtak ki.⁵⁷⁷ A legértékesebbnek a mai napig a szarvasmarha trágyáját tartják, csak aztán a lóét és a disznóét. Az ólból a trágyahányó *lyukon* kilapátolt trágyát a *ganéjgödörben* gyűjtötték, majd ganéjhányó vasvillával⁵⁷⁸ és *ganéjhányó* lapáttal pakolták fel a szekérre, saroglyára, kivitték a földre, ahol megint csak villával terítették szét vékonyan, egyenletesen. Az udvaron felhalmozódott trágyadombot rendszerint négyszögletű, téglalap alakúra formázták, melynek négy sarkát gondosabban, *sarvas* alakúra rakták ki.⁵⁷⁹ Leggyakrabban télen hordták ki a trágyát szánnal, de nem dobálták szét, hogy *ki ne menjen az ereje*, ki ne száradjon. A marhatrágyába szalmát, falevelet is kevertek, de az érett trágyát tartották a legértékesebbnek, amelyben már nem látszottak a szalmaszálak. Előfordult, hogy a trágyát nem hordták ki naponta az istállóból, hogy melegebb legyen benne, ilyenkor, Morvai Judit adatközlőjét idézve, „*hasig benne állott a marha a trágyában*”.⁵⁸⁰

A gabona és a kapásnövények vetése előtt a talajt felszántották. Előfordult, hogy a szántóföldi termőterületet először erdőirtással, égetéssel, bozótosból kellett kialakítani. Ennek eszközei voltak többek között a csákány, *kapacsákány*, kétágú *ágaskapa*.⁵⁸¹ A faekére még az idősebb emberek sem emlékeznek, bár a szakirodalom szerint 1872-ben Ugocsában a faekék még 71–80 százalékát tették ki a *félvas* ekék számának, s e faekék főleg *sarvvalpas ekék* voltak.⁵⁸² Ha faekére már nem is, de egy rá való vaspapucsra viszont sikerült rábukkanom, amely alapján következtethetünk a formájára. Ellenben a vasekének több típusát használják a lovas gazdák a mai napig is: fordítóékét, pontosabban *kerülőékét*, a domboldalakon néha *váltóékét*), *kapológépet*, *sorolót* stb. A narratívák szerint a *lókapa*, vagy *ekekapa* a 20. század 40-es éveire terjedt el, használata meggyorsította a *krumpli* és kukorica sorközeinek gyomirtását, ugyanakkor kiszorította a köztes növények vetését.⁵⁸³

Bocskor Áron jegyezte fel Öregakliról: „*A mult század első felében mikor a kultúra rohamosan fejlődött, több féle gépek kerültek a gazdák udvarába, mezeire. vasból készült ugymondták szakeke mely felváltotta a faekét. Buzavetőgép igaz akkor még lovakkal huzatták. Tengeri, kukorica vetőgép, mikor meg kezdték a sorba vetést, ekekapa melyel a tengeri sorközét gyomtalanították ... a földet, faborona, vasborona, és még többféle mezőgazdasági*

⁵⁷⁶ A szakirodalom szerint a magyar nyelvterület nyugati és északi felében a *ganaj*, a keleti és déli részén a *gané* kifejezést használták a trágyára. Salánkon inkább a *ganéj* forma volt használatos. (Balassa 2001: 311.)

⁵⁷⁷ Katona F. 1943–1944: 20.

⁵⁷⁸ Korábban trágyahányó favillát is alkalmaztak, de ennek már nem találtam nyomát Salánkon, ugyanakkor a szakirodalomban két Ung-megyei favilla is be van mutatva. (Paládi-Kovács 2001: 704.)

⁵⁷⁹ Balassa 2001: 313.

⁵⁸⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvai Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁵⁸¹ Balassa 2001: 305.

⁵⁸² Balassa 2001: 329, 331. (térkép)

⁵⁸³ Selmeczi Kovács 2001: 441.

felszerelések.” A kolhoz létrejöttekor mindezt rekvirálták, hogy a gépek nagyobb részét a közös gazdaság udvarán egye meg a rozsdá.⁵⁸⁴

Az ekét és az eketaligát szekéren szállították ki a szántóföldre. A lovak többségét nem kellett vezetni. A gyeplőt a nyakába akasztó gazda szóval irányította betanított igavonó állatát, ezt napjainkban is megfigyelhetjük. Az ekevasra ragadt sár eltávolítására az *isztikét* (*ösztökét*) használták, melyet az ekén kialakított helyre tűzve tartottak, s a nevéből adódóan alkalomadtén a jószágot is biztatták vele. Bocskor Áron szerint (talán ez vitatható) az *ösztöke* és az *isztike* különböző eszközök voltak. Az előbbi nyele rúdra, az utóbbié seprűnyélre hasonlított; az *ösztökével* a lusta bivalyokat nógatták, az *isztikét* pedig a *szuróka* (gyom) *kidőfölésére* és az ekére ragadt sár lekaparására használták.⁵⁸⁵ A kolhozok hatalmas tábláinak gyomirtása gépesítve volt, a rendszerváltás után azonban a gazdák újra elővették a régi *isztikét*, hogy apróbb parcelláikat gondozzák vele.

Katona Ferenc 1943-ban így dokumentálta a tiszaszászfalui szántást: „*A szántás most két lóval vagy két ökörrel v. két tehénnel történik. Suba bácsi mesélte, hogy régen, még a jobbágyvilágban négy ökörrel szántottak, vagy négy lóval. Akkor az első pár ökröt nyeregből hajtották.*”⁵⁸⁶

Saját tapasztalatomból is elmondhatom, hogy a gazdák manapság főleg a kertjeiket szántatják lóval, bár a legutóbbi években megjelentek a vidéken is olyan kis traktorok és kapálógépek, amelyekkel a kis területű kerti szántáson is lehet forogni. Vetés előtt leginkább *összeszántják* a földet, hogy ne maradjon barázda a föld közepén. Néha azonban kétfelé szántják a földet (*szétszántás*), hogy a *földhát* ne domborodjon túl magasra.

A felszántott föld porhanyósítására, az agyagos rögök szétverésére, valamint az elvetett mag betakarására a gazdák *berenát*, *boronát* használtak. Tövisborona alkalmazását csak a néprajzi szakirodalom támasztja alá a környéken.⁵⁸⁷ A favázás *fogasborona* Morvay Judit szerint 1950-ig volt használatban, én viszont még ma is találtam példát az alkalmazására az azt kiszorító vasborona mellett. A nagyapjától örökölt faboronát használja például László Gergely fiatal salánki gazda is, aki mellesleg a község csordása is. A tárgyalt eszköz mintegy 180 cm hosszú, párhuzamos oldalait 4 vagy 6 ág keresztezte. A favázás boronát maga a gazda készítette, a vasfogakat persze a kováccsal csináltatta. A borona farámája téglalap alakú volt. Ugarolás után, vetés előtt és után is használták. Súlyát növelhették rárakott kövel, ráültetett

⁵⁸⁴ Bocskor 2008: 41.

⁵⁸⁵ Bocskor 2008: 90. Tehát ez inkább a szakirodalomban *aszatoló* néven ismert eszköz volt. (Lásd: Györffy 1941a: 205.)

⁵⁸⁶ Katona F. 1943–1944 : 46.

⁵⁸⁷ Balassa 2001: 371. (térkép); Györffy 1941a: 204.

gyerekkel, vagy akár maga a hajtó is ráállhatott. Tövisboronát, mint már említettem, külön nem használtak, ellenben a faboronába húztak bele kökény gallyakat, így „*húzták be vele a kaszáló réten a hancsokat*”.⁵⁸⁸ A használatból kikopott boronaszegeket később felhasználhatták gerendába verve fogasnak, kiskapu reteszelésére és egyéb célokra. A ló vontatta vasborona ma is használatos, mindegyik fogatosnak van saját boronája. Viszont a talaj hengerrel való lenyomatására Salánkon nem találtam példát, ami a helyi nehéz, kötött, tömör, agyagos talajjal magyarázható. Ezzel szemben a laza, homokos talajú Nevetlenfaluban például szükség van a talaj hengerrel való tömörítésére.

A vetőmagot hagyományosan kézzel vetették, általában *magvetőnek* nevezett vetőabroszból.⁵⁸⁹ Ez egy házivászon volt, melynek egyik rövidebb végét összehajtották és összevarrták. A magvetőt a nyakukba akasztották, egyik kezükkel elől összefogták, a másikkal szórták belőle a magot.⁵⁹⁰ Ritkábban zsákból, vetettek. Annak két sarkát összekötötték, úgy akasztották a nyakukba. A kézzel való vetést kisebb földparcellák tulajdonosai ma is alkalmazzák.⁵⁹¹

A *kolompér, krumpli* (burgonya) vetésének párhuzamosan két módját alkalmazták. A régibb módszer az volt, hogy a kapa után fészekbe rakták a krumplit, vagyis vetés előtt a kapával *kijuggatták* a földet. 1930 körül terjedt el az a módszer, hogy eke után barázdába szórják a vetőburgonyát. Fél vagy negyed krumplit, netalán a héját nem vetettek, csak a nagy burgonyát vágják félbe esetleg. Előcsíráztatást a 20. század derekától kezdtek alkalmazni.⁵⁹² Hasonló módon vetették az újabb keletű *málét, tengerit* (kukoricát) is. A kertekben még sokan ma is a fészekrakásos módszert alkalmazzák, bár a másik eljárás jóval szaporább. Ott csak a földet húzzák, töltögetik rá kapával az elvetett burgonyára vagy kukoricára. A sorok egyenletes kijelölésére a fából készített *sorolót* (sorhúzó) használják.

A vetni való tengeri legszebb csöveit, 15-20 csövet összekötöttek, ezt Batáron „bokornak” nevezték és a házeresz alatt végigerősített rúdra rakták. Ez volt a „magmálé”. A vetőmagot néha becsávázták „kékküvel”, amibe egy kis meszet is keverték. (R. A., Nevetlenfalu)

Burgonya- és kukoricatöltésnél, illetve kapálásnál kapát használtak, használnak.⁵⁹³ Nyele mellig ért úgy a férfiaknál, mint a nőknél.⁵⁹⁴ Kissé meghajolva kapáltak, hogy a

⁵⁸⁸ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁵⁸⁹ Sipos Béla (Salánk) szerint a vetőgép a húszas, harmincas években, *a csehek alatt* jött be a vidékre.

⁵⁹⁰ Lásd: Kós 1999: 90.

⁵⁹¹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; Balassa 2001: 360.

⁵⁹² Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁵⁹³ Györfly 1941a: 199.

*derekuk ne álljon el.*⁵⁹⁵ Ezt a munkát hegyes, de a *hagymakapánál* jóval nagyobb és szélesebb kapával végezték. A kapákat régen a kováccsal készítették, később az üzletben vásárolták. A nyelét általában a gazda maga készítette, vagy egy asztalossal készíttette el. A vasát ékkel erősítette a nyélre, alkalmanként kalapáccsal kalapálta élesre a kapa élét. Hogy ne lötyögjön a nyélen, használat előtt egy vizes *válóban* áztatták, attól bedagadt – ez a módszer máig használatos.

A zöldségeskertben, gyümölcsösben, szőlőben a kapa mellett a föld porhanyósítását ásóval, *kapacsákánnyal*, vasgereblyével végezték. Az ásást azért részesítették előnyben a szántással szemben, mert a szűkös területen a ló nem taposta le a földet annyira. A 20. századra a régi vaspapucsos faásók már nem voltak használatosak. A vasásokat a kováccsal készítették, később üzletben vásárolták. Az előbbieket fül nélküliek voltak, egyik oldalukon *taposóval*, kengyellel, amelyek lehetnek jobb- vagy ballábasak. A bolti ásókon perem, fül van, mely az ásás megkönnyítése mellett annak mélységét egy ásónyomra szabályozta.⁵⁹⁶ Az idős emberek szerint azonban a mai *pléhásók* messze nem érnek fel minőségben a régi ásókkal.

A gyom irtására a kapa, kapacsákány, ásó mellett a már említett *isztikét* és az *aszatolót*⁵⁹⁷ használták. A kerti szerszámok között meg kell még említeni a görbe ültető *furkót*, a vasrúdból készült *juggalót* (*karózót*), s részben ide tartoznak a káposztasavanyításnál máig használatos káposztaaprító kés, gyalu is.

V.2.2. A gabona aratása

A kenyérgabona levágásának munkáját *aratásnak* nevezték, ellenben a szénafű levágásának munkájával (*kaszálás*).⁵⁹⁸ Ugocsában az aratás Péter-Pálkor kezdődött, amikor „*megszakad a búza töve*”. A 20. század elején csak búzát és zabot arattak. „*Az uradalomban rendre vágta*” – jelenti ki Morvay Judit az adatközlőire hagyatkozva, de ezt a kérdést az ellentmondásos adatok miatt kénytelen voltam alaposabban is körüljárni. A salánki Sipos Béla elmondása szerint a gabona rendjét a földre vágta, akárcsak a fűvet (*rendre vágó-kévésző aratás*). Más adatközlők (Celics Margit, Nevetlenfalu) szerint viszont ismerték a *rávágást* is, amikor a fű kaszálásától eltérően a kalászosokat úgy vágta rendre, hogy az a még álló

⁵⁹⁴ A kapálás inkább női munkának számított.

⁵⁹⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁵⁹⁶ Balassa 2001: 320.

⁵⁹⁷ Bot végére erősített éles vaslemez v. kaszadarab, amellyel tavasszal a vetésből az aszatot, konkolyt stb. kiszűrik, kigyomlálják. (Györffy 1941a: 205.)

⁵⁹⁸ Amíg a kézi aratást már csak a visszaemlékezések alapján tudjuk rekonstruálni, a kézi fűkaszálás ma is elevenen él az ugocsai fálvakban.

gabonára dőljön. Oláh Ottó (Öregakli) állítja, hogy Akliban is *rávágást* alkalmaztak. Alighanem hasonló lehetett a helyzet Ugocsában, mint Bátyúban, ahol Árpa István közlése szerint a rendvágó-kévező aratást alkalmazták, de ismerték a rávágó-kévező aratást is.⁵⁹⁹ Az 1960-as években már csak akkor vágták rendre kézzel a búzát és zabot, ha kicsi volt (akkoriban honosodott meg a gépi aratás). A levágott gabonát aztán *kévébe* kötötték.⁶⁰⁰

Ami az aratás eszközét illeti, kezdetben fogazott aratósarlóval (*salló* vagy *sarló* volt a neve) vágták le a gabonát. A sarlónak volt egy másik típusa is, a sima élű kaszasarló, melynek felső részén – a kaszáéhoz hasonlóan – vastagított perem futott végig.⁶⁰¹ A kaszasarlót azonban nem aratásra, hanem fű vágására használták. A fűszálakat marokra fogták és suhintással vágták le, az ilyen sarlót a kaszához hasonló módon kalapálták és fenték.⁶⁰² Az aratósarló fogazott élével viszont a szálakat maguk felé húzva, „fűrészelték” a gabonát.⁶⁰³ „1909 körül jött be a kasza, párhuzamosan arattak sarlóval (akinek kevesebb volt) és kaszával a kolhozig. A sarló szaporítlanabb, de takaros volt a kéve. A kaszával több lepocsékolódik mint a kombájnnal.”⁶⁰⁴ Tehát a gépi aratás csak a 50-es évektől, a *kolhozrendszer* idején kezdte felváltani a kézi aratást, és még az 1960-as évek végén is emlékeztek az emberek a kaszával szembeni negatív hozzáállásra.

Mivel a fűkaszálástól eltérően a kézi aratás már hat-hét évtizede megszűnt, eszköztárát és technológiáját a narratívák alapján az utolsó percben sikerült dokumentálnom. A kaszával arató férfit *kaszásnak* nevezték, általában két ember haladt utána. A kalászokat a *marokszedő* asszony szedte marokra, a *kévekötő* férfi pedig kötözött és összeszedte a kévéket. Két marokból kötöttek egy kévét. Utánuk nem haladt külön kötélteregető személy. Kaszás aratásnál először kötelet csinált mindenki, utána fogtak bele az aratásba.⁶⁰⁵ Amikor sarlóval arattak, 8–10 ember dolgozott együtt. Egy *asszony* vagy *ember* (férfi) aratott, egy *ember* kötözött. A kötöző is aratott, mert ráért közben, ha „*nem volt mit kötni, mert 3–4 marok kell egy kévébe*”.⁶⁰⁶ A kötöző térdét vászonkötő védte, mert kötözés közben rá kellett térdelnie a

⁵⁹⁹ Árpa 1993: 85.

⁶⁰⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁰¹ Györfly 1941a: 211.

⁶⁰² Paládi-Kovács 2001: 256.

⁶⁰³ Árpa 1993: 84 - 85.

⁶⁰⁴ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁰⁵ „A buzaszárakat kévébe kötötték. De ehez buzaszárakból kötelet kellett fonni, de a melegbe hamar megszáradt a buzaszára és tört, szakadt a köté. Ezért még napfeljötté előtt ki kellett menni kötelet csinálni, míg a harmat fel nem száradt. A köté a következő képpen készült: Sarlóval levágták a legnagyobb buzaszárakat, majd egy jó maroknyit kétfelé osztottak, s a kalász közelébe egymáson keresztbe tették és összecsavarták... 18 kötelet egy csomóba..., mert ennyi kéve kellett egy kereszt összerakásához... A köteleket összerakták, hogy ki ne száradjon.” (Bocskor 2008: 4.)

⁶⁰⁶ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

kévére.⁶⁰⁷ Búza és zab aratásánál csapófával ellátott kaszát használtak, mert az „*rendesen letette a buzát*”. A kasza nyelére gúzzsal, később dróttal erősített *csapó* egy- vagy kétágú kökényvesszőből készült, amelyet egy zsineggel a *kasza* nyakához kötöttek, egészen visszahajlítva.⁶⁰⁸ Mint a dombos vidékeken általában, Ugocsában is mind aratáskor, mind szénakaszáláskor egymankós kaszát használtak, és használnak ma is.⁶⁰⁹ Igaz, a szakirodalom szerint a környéken a kétmankós kaszát is ismerték.⁶¹⁰ A kaszát a vásárban, boltban vásárolták. Úgy ellenőrizték le a kasza acélosságát, hogy egy vasdarabbal megkocogtatták a pengéjét. A jó kasza élesen csengett, a „*puha pléh*” pedig tompán. A kasza nyelét általában a gazda maga készítette valamilyen könnyű fából (juhar, hárs), de megfelel a kőrisfa is. Még napjainkban, a 21. század elején is többre becsülik a falusi asztalossal elkészített kaszanyelet az boltban kapható, gyakran silány minőségű árunál. *Rengeteg kaszanyelet elvittek a salánkiak is Magyarba eladni. Mert olcsón adták.* (H. Á., Salánk)

Aratás és kaszálás előtt a kasza élét kikalapálták. Ezt a műveletet a mezőn földbe szúrt, üllőtökének nevezett üllőtartó fába dugott üllőn végezték a kaszkalapáccsal.⁶¹¹ Ugocsában csak a lapos fejű, magyar üllőt ismerték, amelyen a kasza élét a kalapács élével verik. A kaszát nem ülve, hanem a földön félig fekvő helyzetben, egyik könyökükre támaszkodva kalapálták, akárcsak Erdélyben.⁶¹² Ezt a módszert láttam magam is gyermekkoromban az idősektől, és ezt láthatjuk Harangozó Miklós helyi festőművész képein is (lásd a mellékletet). *Most már egyesek köszörülik a kasza élét, de az nem tart olyan soká, mint a kalapálás.* (Z. F., Salánk)

Munka közben a kaszát gyakran fenték nyirkos fenőkővel, általában minden rend előtt, néha rend közben is. A fenőkövet az övükre akasztva hordták a *kaszatokban* (*fentok*, régebbi neve *tokmány*), melybe egy kevés vizet öntöttek, hogy ki ne lötyögjön. *Volt olyan kemény acél kasza, hogy még a vizes kő se fogta az élét.* (Z. F., Salánk) A *kaszatokot* szaruból vagy fából készítették, az utóbbit néha díszesen kifaragták.⁶¹³ A felsorolt eszközöket egy-két tartalék ékkel és *karikával* együtt a kaszástárisznyában tárolták, amit gyakran a kasza mankójára akasztva szállítottak a mezőre menet.

⁶⁰⁷ Bocskor 2008: 4.

⁶⁰⁸ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; Bocskor 2008: 4; Balassa 2001: 388; Kós 1999: 100.

⁶⁰⁹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; Györfly 1941a: 221.

⁶¹⁰ Balassa 2001: 391. (térkép)

⁶¹¹ Paládi-Kovács 2001: 260.

⁶¹² Balassa 2001: 389; Kós 1999: 105. A kaszát kalapálás közben nem vették le a nyeléről.

⁶¹³ Kós 1999: 100. Manapság már inkább a silány gyári kaszatokok vannak használatban. A műanyagból készülteket a nap, a pléhtokokat pedig a rozsdá eszi meg rövid időn belül.

A marokszedő asszony általában csak kézzel szedte a markot, Morvay Judit szerint nem használtak kévekötőfát, csak ritkán *sarlót*. Nekem viszont sikerült egy ilyen eszközt felkutatnom, ami egy fából készült nyeles kampó. *Az ember rálépett, meghuzta a kötelet, aládugta*” – nyilatkozta Morvay Judit egyik adatközlője.⁶¹⁴

Én, mikor befejeztem a heted osztályt, akkor kötözni jártam. Apám volt a kaszás, egyik néném szedte a markot, én kötöztem. 3 órakor felkeltünk, mentünk kötelet vetni, mondták, akkor pereg a szem, úgyhogy megfogtunk egy csutakot, kihúztuk, és akkor összekötöttük, összetekertük, és ezt csináltuk reggel úgy 6 óráig. Míg harmatos. És ezt egész napra elhasználtuk. Apám kaszált, a néném szedte a markot, és vettem a kötelet, beledugtam, megkötöttem, és így mentünk tovább. (Sz. F., Nevetlenfalu)⁶¹⁵

A learatott búza és zab *kévét keresztbe* rakták, egy keresztbe 17 vagy 21 kévét raktak.⁶¹⁶ A gyenge aratók raktak 17 kévéből keresztet. Aki magának aratott, az 21 kévéből rakott úgynevezett „*magyarkeresztet*”. *A helybeli gazdák magyarkeresztet csináltak, 21 vaskos kévéből. A harmadosok⁶¹⁷ csak 17 kévéből raktak keresztet, azok is vékonyabbak voltak. Ezek az oroszok Iloncáról, Szajkófalváról, Rákócról jártak le leginkább, oszt hetekig itt voltak.* (J. R., Salánk)

A felső kéve neve *pap* volt, a legalsóé *fűaj* (vagy talán *bújtató?* – Morvai Judit kézírása itt bizonytalanul olvasható ki, a kollektív emlékezetben pedig már nem maradt fenn a helyi megnevezése), a többi kévének nem volt neve. A négyágú keresztben a kévék kalászos feje befelé nézett, a legalsó kéve fejét pedig visszahajtották.⁶¹⁸ A hulladék neve *garmada* volt. A tarlón maradt szálakat nagy, ritka fogú gereblyével szedték össze. Alkalmanként, esős esztendőben a *kévébe* kötött búzát, zabot a tarlón egyesével felállítva szárították meg.⁶¹⁹

Bocskor Áron szerint Akliban egy hektár búza learatásához két kaszás, két marokszedő, két kötöző, vízholdó, gereblyélő, kereszttrakó kellett. „*Kolhoz rendszer alatt 16 munkanapot számoltak fel.*”⁶²⁰ *Akliban 18 kévéből raktak keresztet, a négy alsót bujtatónak, a legfelsőt papnak mondták.* (O. O., Öregakli)

⁶¹⁴ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶¹⁵ Az adatközlő szerint a markot csak sarlóval és kézzel szedték fel, az egykacsos kaszára pedig egyes vagy kettes csapót erősítettek fel. A gabonát rávágással kaszálták.

⁶¹⁶ Molnár Ambrus szerint a 17. században Ugocsában 16 kévéből álltak a keresztet. (Molnár 1997: 160.)

⁶¹⁷ A ruszin fálvakból kukoricakapálásra, aratásra lejött idénymunkásokat hívták így, akik a termés egyharmadáért dolgoztak az alföldi fálvak magyar gazdáinál. Általában a csűrökben voltak elszállásolva, s a helybeliek elmondása szerint reggelente vidáman énekelve mentek ki a mezőre.

⁶¹⁸ Árpa 1993: 86.

⁶¹⁹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶²⁰ Bocskor 2008: 82.

V. 2. 3. A szemnyerés módjai

Az aratás befejeztével megkezdődött a *hordás*. A gabonát ponyvával kibélelt szekerekkel hordták a *rakodóra* (szérűre), ahol *asztagba* rakták őket.⁶²¹ Az *asztag* koporsó alakú volt, benne a kévék tövükkel kifelé álltak.⁶²² Végül kicsépeltek a kalászból a szemet. Morvay Judit adatközlői a szemnyerés kezdetleges módjairól is beszámoltak. A gabona kalászból való kifejtését szükség esetén két tenyér közötti dörzsöléssel vagy mosósulyokkal való kiveréssel végezték.⁶²³ A kendermagot a bugából bottal verték ki (más kifejtési módokat nem alkalmaztak).⁶²⁴ A kukoricát vagy *suskástól* törték le, majd otthon, kalákában kibontották a kukoricafosztás során, vagy pedig árszerű *bontófával* végighasították a csövet takaró levélzetet és tisztán szedték le a csöveket.⁶²⁵ *A tengerikórót aztán a gazdák sarlóval letakarították és otthon a jószággal feletették.* (Sz. F., Nevetlenfalu) A *tengeritörés* és a *máléhántásnak* is nevezett *tengerifosztás* folyamatát a hozzájuk kötődő szokásokkal együtt szépen leírja Bocskor Áron az Öregakliról írt kéziratában.⁶²⁶ A kukorica morzsolását tenyérrel, *csutkával* (ezt esetleg tűzben megégetve keményítették meg), kézzel vagy *tengerifejtő vassal* (kukoricadörzsölővel) végezték. Ez utóbbi egy máig használatos, kézfejre húzható, fogazott vas volt, melynek a kéz háta mögötti részét ronggyal tekerték be, hogy ne törje a kezét.⁶²⁷ A 20. század elején már akadt deszkalapra szerelhető *máléfejtő* gép is, amelyet kézzel hajtottak, ezt később felváltotta a benzin- vagy villanymotor, esetleg traktor által hajtott fejtőgép.⁶²⁸ A napraforgót bottal, a *paszulyt* pedig leginkább mosósulyokkal csépeltek, illetve csépelik. Az általános szemnyerési mód viszont nagyobb mennyiségű terménynél a cséplés és az állatokkal végzett nyomtatás volt, legalábbis Salánk és Szőlősgyula esetében.

A learatott gabonát a szabadban vagy a *cséplőcsűrben* csépeltek vagy nyomatták, „mert nagy volt a *placca*”. *A mezőn csak az csépelte, akinek sürgős volt, hogy legyen búzája. A többiek hazavitték az udvarba csépelni. A csűr placcán is csépeltek, málét fejtettek, forgót is.* (J. R., Salánk) A *szérűt* vagy köralakban terítették be teljesen, vagy négyzetalakban – „hosszú négyzet cséplésnél”. Az ágyazás neve *ágyás* volt. A kalászokat régen cséphadarónak nevezett

⁶²¹ „Mikor vége lett az aratásnak, a kévákat szekerekre rakták, száz kéve fért épp a szekerre. A kijelölt helyre összehordták, melyet rakodónak neveztek. Ha több kévéje volt valakinek, akkor kazalba, ha kevesebb, asztagba rakták.” (Bocskor 2008: 82.)

⁶²² Lásd még: Árpá 1993: 86.

⁶²³ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶²⁴ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶²⁵ Lásd még: Selmeczi Kovács 2001: 441. Sokan még ma is ezt a módszert alkalmazzák Kárpátalján.

⁶²⁶ Bocskor 2008: 83.

⁶²⁷ Lásd még: Selmeczi Kovács 2001: 440; Kós 1999: 138. A traktorhoz kapcsolt gépi fejtés máig sem szorította ki teljesen a kézit az ugoccai falvakban.

⁶²⁸ Bocskor 2008: 84.

kézi cséppel csépték ki, mindegyik jobbágy a saját udvarában cséptel, később a hordást és cséplést közösen végezték.⁶²⁹ Ez volt a szemnyerés legkíméletesebb módja, a szalma így maradt meg legépebben. A szakirodalom szerint az 1840–1860-as években még a kézi cséplés volt elterjedve a környéken.⁶³⁰ Ugyanakkor Morvay Judit adatközlői szerint Salánkon a csép már az első világháború végétől eltűnt.⁶³¹ A csép mellett a kézi cséplés eszközei voltak még a búzavonó gereblye, a nyírfaágából készült *szérűseprű*, a *szórórosta* és a *szórólapát*, amellyel a búzaszemeket a levegőbe szórva elválasztották a pelyvától.⁶³² Az első kettőt a gazda maga készítette el, a *szórólapátot* pedig a teknővájó cigányoktól vásárolta.

Katona Ferenc szerint a szélrostat Tiszaszászfaluban *ridacs*nak hívták. „*Suba Páléknál ... van egy nagy rosta, ... csak fából van. Ezt Zajtán készítették és szórómalomnak hívják. Málét rostálnak rajta, de most már alig használják.*”⁶³³ Bocskor Áron leírja az Akliban használatos, kézzel hajtott *szélmalom* szerkezetét és működését.⁶³⁴

A salánki adatközlők szerint „*a cséplés szaporátlan dolog volt, ezért akinek volt lova, az nyomtatott.*”⁶³⁵ Ekkor a szemet lóval, ritkábban ökörrrel vagy tehénnel *nyomatták* ki a learatott búzából és zabból: a megágyazott *szérűn* körkörösén, egymásba hurkolódó körökben *járatnak* vagy négy lovat, vagy két ökröt. A lovakat hajtó személyt *lúhajtónak* nevezték, az ökröket vezető embert pedig *ökörvezetőnek*. A nyomtatással magyarázható, hogy a helyi házakat hajdan nem zsúppal, hanem szalmával fedték, mivel a nyomtatott szalma összetörik, így nem lehet kévékbe kötni, mint kézi cséplés után. Már 1890 körül megjelent Salánkon a „*lovasgép*”, ami a századfordulóra kiszorította a cséplést és a *nyomtatást*. Mintegy 1900-ra megszűnt mind a búza, mind a zab cséplése és nyomtatása.⁶³⁶ A lóvontatta, *járgányos* cséplőgép,⁶³⁷ majd az 1930-as évektől elterjedő motoros cséplőgép⁶³⁸ már a század első felében, a kombájn pedig a század második felében a feledés ködébe taszította a kézi

⁶²⁹ Balassa 2001: 404.

⁶³⁰ Balassa 2001: 415. (térkép)

⁶³¹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I. (Ez alátámasztja azt a hipotézist, mely szerint Salánkon és Szőlősgyulán a többi ugcsoi falutól eltérően nem a kézi cséplés, hanem a lóval, ökörrrel való *nyomtatás* volt a jellemző.)

⁶³² Lásd még: Györffy 1941a: 232–242; Kós 1999: 139–141; Kós 2000, 1: 220–222.

⁶³³ Katona F. 1943 - 44.

⁶³⁴ Bocskor 2008: 10.

⁶³⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶³⁶ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶³⁷ Bocskor 2008: 11.

⁶³⁸ „...előbb szalmával fűtött gőzkazánna, majd később üzemanyaggal hajtották a cséplőgépet. A cséplőgéphez beosztott munkások: egy gépész, két tűzkezelő, két etető..., két kévevágó, egy szalmabukórákó, két szalmakazalrakó, négy pejvás, két kévedobáló, két zsákos, egy mázsálló, összesen tizenhat-tizenennyolc munkást foglalkoztatott.” (Bocskor 2008: 82.)

„A cséplő gépet a gőz kazán egy hajtósíj segítségével működtette.” (Bocskor 2008: 11.)

„A cséplő gépet négy ökörrrel, az uraságnál pedig két bivallyal vontatták egyik helyről a másikra.” (Bocskor 2008: 11.) A benzinmotoros cséplést Árpai István is részletesen ismerteti *Bátyúi aratás* című cikkében. (Árpai 1993: 86–87.)

szemnyerést annak eszköztárával együtt. *Salánkon legelőbb Danó Jóska bátyámnak meg Gecse Mózesnek volt benzines cséplőgépe. Pontosabban egyiké volt a cséplőgép, a másiké meg a motor, ami hajtotta.* (J. R., Salánk)

Voltak a kévehányók, azok hárman, volt egy, aki adta odafele a kévét, egy a vágó, aki levágta a kötelet, és egy, az etető, ő egy hölgy volt általában, aki szépen, egyformán etette a gépet. Akkor eleinte húzták a szalmát a kazalba felfele ökörrel, kötéllel, és volt egy olyan, nem tudom a nevét, és azzal húzták felfele a kazalba a szalmát, és a polyvát meg, volt a polyvahordó zsák, amibe nagyon sok belement, és abban hordták. A búzaszemeket zsákolták. Ketten voltak a gépnél, akik szedték elfele a zsákokat, és a szekérral hordták befele a magtárba. (Sz. F., Nevetlenfalu)

A kicsépeelt és megtisztított gabona *vékával*⁶³⁹ mérve került a tárolóedényekbe.⁶⁴⁰ A hagyományos nyeles *vékát* a helyi mesterek készítették. Gyakran *vékának, félvékának, félmetszésnek* hívták a kisebb mérőedényeket is, amelyet vagy dongákból állítottak össze, vagy pedig fatörzsből vájták ki.⁶⁴¹ A gabona, dara etetésekor használt nyeles, kisdézsára hasonló edény Salánkon *vajtokó* néven ismert. *A vajtokó a félvékás fele volt. A vékás, félvékás, vajtokó fadongából volt, abronccsal, két füllel.* (J. R., Salánk) Gabona és más szemes termés tárolására nem használtak fonott vesszőkasokat, azt a *szuszékbantárolták*, mint azt a gazdasági udvarról szóló fejezetben említettem. Ez nagyméretű, ácsolt láda volt, mely általában a *kamorában* volt elhelyezve, állítólag 28 mázsa búza is befért. *A buzaszusék meg a málészusék a falhoz volt szegelve, vagy három méter magas volt, rétoján kellett rá felmászni.* (J. R., Salánk) Szükség esetén a gabonát a *kamorában* elhelyezett tetejetlen *hordóban, kádban* (kerek vagy hosszúkás formájú dongás edény), kivájt fatörzsből készült nagyméretű edényben, *bodonban*, esetleg a padlás *csomóban* vagy *kiterítve* is tartották.⁶⁴² Az adatközlők szerint boglyaformájú *gabonás, gabonásverem*, szántalpas, szállítható *hombár*⁶⁴³ nem volt Salánkon.

⁶³⁹ A véka 25–30 liter között váltakozott, a métermázsa bevezetése után ez kb. 25 kg búzának felelt meg. (Árpa 1993: 87.)

⁶⁴⁰ Az építkezésnél a terménytároló létesítmények bővebben kerülnek bemutatásra.

⁶⁴¹ Csiszár Árpád szerint a dongából összeállított vagy fából kivájt vékákat Pozsonyban hitelesítették, űrmértékük 32 liter volt, s egy *csapófával* simították el benne a gabona tetejét. Leírja, hogy Tarpán falemezből hajlított, varrott *vékást, félvékást* (16 liter), *negyedrészt* (8 liter), *nyolcadrészt* vagy *köpecét* (4 liter) is készítettek, ezeket egymásba rakva *bokor vékának* nevezték. (Csiszár 2002: 157–163, lásd még: Varga J. 2014: 475.)

⁶⁴² Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I. Ilyen *bodonokra* még ma is rábukkanhatunk a kamrákban, padlásokon, amit a mellékelt fotók is bizonyítanak.

⁶⁴³ Az adatközlőim szerint a *hombár* kifejezés nem is volt használatos Ugocsában, csak a *szusék* és a *kád*.

Cséplés után a szalmát *favillával, bukóvillával, nyársvillával, bukóhordó rudakkal* hordták a kazalba.⁶⁴⁴ A *bukóvilla* egy természetes kétágú favilla volt, amelynek egyik, rövidebb ága a magasba emelt szalma- vagy szénacsomó lecsúszását gátolta meg. A szakirodalom szerint e szerszám legtovább a Felső-Tisza vidékén, Szatmár, Bereg, Ugocsa területén volt ismeretes.⁶⁴⁵ A *nyársvilla* pedig egy vashegyű nyárs volt, melyen egy oldalról becsapolt faszeg akadályozta meg a szalma lecsúszását. „A szalmát ezzel vitték fel a tetőre. Egy bukót ketten vittek fel a létorján (létrán)”. Később a nyársat a vasvilla váltotta fel.”⁶⁴⁶ E két hasonló funkciójú eszköz ritka etnográfiai csemegének számít. Nagy örömmre még néhány példányt sikerült felkutatnom belőlük, akárcsak a hosszabb (3 méteres) nyelű *bogjázó villából*, amelynek mindkét ága egyforma, s amellyel a szénaboglya tetejét rakták ki.

V. 2. 4. A széna gyűjtése és tárolása

A kollektív emlékezet szerint a szántóföldi gazdálkodás mellett a széles határral, elegendő csapadékkal rendelkező Ugocsában mindig is fontos gazdasági szerepük volt a réteknek és kaszálóknak, s ez a helyzet máig nem változott.⁶⁴⁷ A forrásokból tudjuk, hogy 1720-ban Ugocsában 100 hold szántóföldre 95, 1790-ben pedig 128 hold kaszáló jutott⁶⁴⁸, ez az arány a kolhozosítás évtizedeit leszámítva a mai napig hasonlóan mondható. Igaz, a soványabb, szárazabb kaszálók csak egyszer kaszálhatók, vagy esetleg legeltethetnek rajta, a nedvesebb, ártéri és mocsári rétek füve viszont az előntések miatt kevésbé ízletes.⁶⁴⁹ A kaszálók, legelők karbantartását, a bokroktól, gyomoktól való megtisztítását, a talaj egyengetését *irtókapával, isztikével*, talajgereblyével és más eszközökkel végezték, de rendszeresen alkalmazták az égetést is.

A kaszálás és a szénagyűjtés a nagyállattartás meghatározó szerepe miatt mindig fontos mezei munka volt, mivel így tudták biztosítani a jószág téli takarmányát. A rét- és takarmánygazdaság történetét, valamint a fűkaszálás, szénagyűjtés folyamatát néprajzi klasszikusaink⁶⁵⁰ mellett Bocskor Áron is megörökítette kéziratában.⁶⁵¹ E munkafolyamatok

⁶⁴⁴ Lásd még: Kós 1999: 110; Paládi-Kovács 1979: 279.

⁶⁴⁵ Paládi-Kovács 1979: 279.

⁶⁴⁶ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁴⁷ A Batár-patak menti legelőket ma is Kárpátalja egyetlen sztyeppéjeként tartják számon („batári sztyepp”). Itt a lekvárkészítéséről ismert vállalkozó, Tüzes Pál tart birtokán őshonos háziállatokat: magyar szürkemarhát, mangalicát, juhokat és bivalyokat.

⁶⁴⁸ Paládi-Kovács 2001: 241.

⁶⁴⁹ Az első kaszálás után kinőtt fűvet a kutatott vidéken *sarjúnak* nevezik.

⁶⁵⁰ Lásd többek között: Györfly 1941a: 149–159; Paládi-Kovács 1979.

⁶⁵¹ Bocskor 2008: 27, 85.

Kárpátalján a legutóbbi időkig keveset változtak, ezért eszköztáruk, technológiájuk tanulmányozása és dokumentálása a kézi aratástól eltérően könnyű és hálás feladat.

A rétgazdálkodás legfontosabb vágóeszköze a hosszú, kétkézi kasza volt. A kevésbé hatékony kaszasarlóval, esetleg aratósarlóval csak az asszonyok, gyerekek vágtak alkalmanként kisebb mennyiségű fűvet a jószágnak. A szénakaszáláshoz azonban nem szereltek *csapót* a kaszára, mint aratáskor. A magyar kaszapengék az ún. *kacsos (mankós) kaszák* megjelenése óta a mai napig nem sokat változtak, ezt a szép számmal fellelhető recens anyag is bizonyítja.⁶⁵² Csupán keménységükben és hosszukban térnek el egymástól. Manapság a sík, sima kaszálókon például hosszú, akár 90–110 cm hosszú pengéket használnak, a domboldalakon, *kanálispartokon*, kertekben pedig rövid, *70-es, 80-as* kaszával vágnak. A kaszálást hajnalban kezdték, amikor harmatos a *gaz*. A fűvet rendre vágták, igyekeztek egy mozdulattal lecsapni, hogy ne maradjanak el fűszálak, és ne képződjön „teknő” a rend szélein. A kaszálás a legnehezebb fizikai munkának számított, a kaszások tarisznyában vittek elemózsiát és vizet magukkal. A fűkaszálást a kaszás aratásnál nehezebb munkának tartották, s a kaszát ilyenkor *kisebbre állították*, mint a gabona vágásakor, hogy kevesebbet merítsen.⁶⁵³ A jó kaszás nem erőből kaszált, mert akkor hamar elfáradt, hanem kímélte az erejét, ügyelt a helyes technikára és testtartásra, így a legkisebb fűvet is le tudták borotváltni. A kaszálás monoton munka, ezért a közelmúltig kalákában kaszáltak a férfiak, ilyenkor a legjobb kaszás ment legelől. Sok függött attól, hogyan kalapálták ki vagy fenték meg a kasza életét.⁶⁵⁴ Újabban sokan nem kalapálják, hanem köszörülik a kaszavasat, de az ilyen kasza éle hamarabb kitompul. A kárpátaljai falvakban még ma is szégyen, ha valamelyik fiú vagy férfi nem tud kaszálni. A kézi kasza minden portán megtalálható, bár az utóbbi években itt is elterjedtek a motoros kaszák és fűnyírók.⁶⁵⁵

A szénagyűjtésnél és a *boglyába* rakásnál favillát és hosszú nyelvű *bogjázó* villát használtak. A szénázó villa neve *favilla, szénázó villa, bóti villa* (bár ezt inkább csak a toldott ágú *favillára* és a későbbi vasvillára értették) volt. Formája szerint háromágú, hasított és ékelt, illetve toldott ágú *favilla* volt, amit a gazda maga készített, főleg a hasított ágú *favillát*. A köris- és juharfából készített *favillák* nemegyszer igazi mesterművek voltak.⁶⁵⁶ A későbbi (20. sz. második felétől elterjedt), főképpen a szénásszekér *terhelésére* használt, háromágú vagy

⁶⁵² Lásd még: Paládi-Kovács 2001: 257.

⁶⁵³ Paládi-Kovács 2001: 263.

⁶⁵⁴ A vidéken a kasza kalapálását a Kós Károly által is bemutatott fekvő testhelyzetben végezték. (Kós 1999: 105.)

⁶⁵⁵ A kaszálásnál leírtakat saját tapasztalatból is alátámaszthatom, mivel a széna betakarítása az ugcasai falvakban a 21. században is nélkülözhetetlen munkafolyamatnak számít, amiből szinte mindenki kiveszi a részét.

⁶⁵⁶ Kós 1999: 110; Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

négyágú vasvillát az üzletben vásárolták. Lekaszálás után a réti szénát a harmadik nap délelőttjén renden forgatva szárították (a lucernát és lóherét nem, mert annak forgatáskor lehullik a levele).⁶⁵⁷ Ha jól szikkadt, 2–3 rendet *lábrendbe* összeforgattak, hogy szaporábban lehessen bukózni. Délután a megszáradt szénát villával *villahegyekre*, majd pedig *bukókba* szedték.⁶⁵⁸ *Az összegereblyélt szénát is a bukókra rakták, a bukókat meg bogjába hordták össze két egyenes bukóhordó rúd (petrencehordó rúd) segítségével.* (Z. F., Salánk) Ennek két végét egy-egy férfi, ritkábban nő fogta.⁶⁵⁹ Szánkóval vagy más eszközzel nem hordták *bukót*. A *bukó* vagy *bogja* (szénaboglya) rakását a *bukózó villával* végezték. Ez, mint már említettem, természetes kétágú favilla volt, 3 méteres nyéllal. A törek, *pelyva* hányására is ezeket a *favillákat* használták. Ezen kívül még a korábban szintűgy említett *nyársvillát* használták a széna betakarításánál.⁶⁶⁰ A *bukóvilla*, a *nyárs*, a kétágú természetes *favilla*, valamint a hasított és toldott ágú *favillák* alkalmazását a környéken a szakirodalom is alátámasztja, néhányukat táji specifikumként említve.⁶⁶¹

A széna gereblyélése inkább női munkának számított, de a férfiak is végezték, mivel gyakran csak a férfiak végezték a szénabetakarítást.⁶⁶² A fából készült gereblyéket mindenki maga készítette el. A szénagyűjtéshez hosszú nyelű, könnyű, kisméretű szénagereblyét használtak.⁶⁶³ A nyelének legalkalmasabb a mogyorófa volt. Manapság az üzletben vásárolt műanyag gereblyék kiszorították a fagereblyéket, bár azoknál sokkal rövidebb életűek: a nap hatására a fogaik könnyen kitöredeznek. Míg a könnyű, fa szénázógereblyék még ma is előfordulnak a környéken, a nagy, nehéz tarlógereblyére egyetlen fennmaradt példányt sem találtam. Az ugozsai és beregi falvakban, például Tiszakeresztúron, Salánkon és Sárosorosziban viszont még ma is láthatunk használatban egy-két lovas gereblyét, amelyeket már a 19. században is alkalmazták a szénagyűjtés megkönnyítésére.

Szabadban a szénát *bogjában* (szénaboglya) tárolták a *kaszálón* vagy a rakodón. A *bogja* alá „lomot” ráztak „szépen, kereken” *rekettyebokorgallyból*. Mikor kész volt a *bogja*, négy darab összekötött rúddal, *pózmával* szorították le. De igyekeztek inkább fedél alatt

⁶⁵⁷ Vékony rendeknél néha eltekintettek a forgatástól, a széna úgy is megszáradt, és kevesebb munkával járt a szárítása. A hegyvidéki szláv lakosságtól eltérően a szénát kizárólag a földön szárították, ágaskarókat, szárítóállványokat nem használtak.

⁶⁵⁸ Lásd még: Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁵⁹ Györffy 1941a: 248.;

⁶⁶⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁶¹ Lásd: Paládi-Kovács 1979: 274; 2001: 275–276. (térkép)

⁶⁶² Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁶³ Paládi-Kovács 2001: 268.

tárolni: a *csűrben* vagy az *ólpadon*.⁶⁶⁴ Akinek nem volt csűrje, négy oszlopon föl-le mozgatható (így nem csapott alá az eső) *szalmás tetejű aborában* tartotta a szénát.⁶⁶⁵ Morvay Judit adatközlői szerint 1969-ben ez viszonylag „újabb divatnak” számított Salánkon.⁶⁶⁶ A szakirodalom szerint szilárd tetejű szénatároló építmények is előfordultak, amelyeket vidékünkön *sopának* neveztek.⁶⁶⁷

Nagy mennyiségű szénát *kazlakba* raktak, ez a módszer az uradalmakban, majd a kolhoz idején terjedt el. A téglalap alakú kazlakat az idős emberek elmondása szerint *szarvasra*, szögletesre formálták.⁶⁶⁸ A kazalrakás eszközei a hosszú villa, a hosszú gereblye és a kazalrakó létra volt, a kazalmetszés eszköze pedig a korábbi kazalkezdő kaszát felváltó, taposóval és rövid görbe nyéllal ellátott *szénavágó* volt. Ez utóbbinak egy letört taposójú, kovácsoltvas, „fecskefarkas” formájú példányát magam is megtaláltam házunk padlásán. A kolhoz idején Salánkon évtizedekig a „régi világból” maradt idős férfiakból álló „öregbrigád” rakta a kazlat, csak a legutóbbi évtizedekben gépesítették ezt a munkafolyamatot is.

V. 2. 5. Gyümölcsezészet, szőlészet, borászat

Ugocsa dombvidékén (többek között Salánkon, Aklihegyen és Szőlősgyulán) nagy hagyománya volt a gyümölcstermesztésnek, bár e foglalkozásnak a lakosság nagyobb részének szempontjából soha nem volt elsődleges szerepe. Más településeken viszont csak viszonylag későn álltak rá a gyümölcsezésre és szőlészetre. Nevetlenfaluba például Aklihegyről vitték be a szőlőt a 20. század derekán. *A szőlőtermesztés akkor kezdődött még nálunk, mert tudom, hogy disznóvágás volt, kicsi voltam, és akkor apám felment a hegyre, disznóvágásra hozott 5 liter bort. A disznóvágás és a karácsony is meg volt belőle. És utána, amikor a házat felépítette, akkor kezdett szőlőt telepíteni.* (Sz. F., Nevetlenfalu)

A gyümölcsfagondozás eszközei közül máig szinte változatlan formában maradtak fenn a szakirodalom által is ismertetett hernyózó ollók, ágfűrészek, gyümölcsszedő kampók, fogas zsákos almaszedők, *kacorok* és oltókések.⁶⁶⁹ Napjainkban is használatosak a különféle gyümölcskosarak, ládák, sőt a családi gazdaságunkban fennmaradt egy vesszőből font *hátikas*

⁶⁶⁴ A vidék nagy részén a széna tárolása a szakirodalom szerint a *csűrben* és az *aborában* történt. (Paládi-Kovács 1979: 443.) Lásd még: Az *abora* elterjedtsége a Kárpát-medence északkeleti részén, térkép (Paládi-Kovács 1979: 458.) A szénatároló építményeket a gazdasági udvarnál mutatom be részletesebben.

⁶⁶⁵ Lásd bővebben az építkezésnél.

⁶⁶⁶ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁶⁷ Paládi-Kovács 1979: 462; 2001: 292.

⁶⁶⁸ A *szarvas* kazlat úgy kell rakni, ahogy a szekérre szoktak rakodni, azaz szénából visszatúrt „szarvat hajtának” s tesznek a rakomány sarkaira. (Paládi-Kovács 2001: 287.)

⁶⁶⁹ Lásd: Andrásfalvy 2001: 510; A szőlészet és gyümölcstermesztés eszközeit Kós Károly is bemutatja. (Kós 1999: 150–151; 2000, 1: 223–245.)

is, amellyel gyermekkoromban a szilvát hordtuk a piacra. Viszont a múzeumi gyűjtemények kivételével már szinte sehol nem találunk Ugocsában gyümölcsaszaló *cserényt*, sem pedig a Györffy István által bemutatott gyümölcsaszaló kemencéket.⁶⁷⁰ Néha szilvát vagy almát a napon vagy a kemencén, tepsikben aszalnak a gazdasszonyok.⁶⁷¹ A pálinka- és lekvárfőzés viszont a mai napig népszerű őszi foglalatosság a kutatott régió falvaiban, bár az előbbit csak pár vállalkozó végzi legálisan.

A munkács-nagyszőlősi borvidék⁶⁷² egykor híres volt szőlejeről és boráról, mely a Salánkot és más ugocsi településeket övező vulkáni dombokon termett. Miután a 19. század végén a filoxéra itt is kipusztította a szőlőket, amerikai eredetű magántermő fajtákat ültettek a helyükre (*Izabella, Nóva, Otelló, Delawari* stb.). A hírnevet azonban a nemes szőlők szerezték a helyi szőlősgazdáknak. Jelen dolgozat terjedelme nem teszi lehetővé e gazdag szőlő- és borkultúra ismertetését, mindössze a szőlőtermesztés és borászat néhány hagyományos tárgyi eszközét kívánom bemutatni. Ide tartoznak a szőlőkapák, kétágú *villakapák*, talajforgató (*rigolírozó*) ásók, *irtókapák* (*kapacsákány* vagy *csákánykapa*) stb.

A szőlőt *metszőkéssel* metszették, taszítva (nem húzva). Az itteni szőlőmetsző késnek baltás pengéje volt, tehát véleményem szerint a szakirodalomban ismertetettek közül a tokaj-hegyljai (alföldi) típusba tartozik.⁶⁷³ Mára a szőlőmetsző kést rég felváltotta a metszőolló. Hogy ez mikor történt, nem állapítható meg. S. B. (Salánk) elmondása szerint már az ő gyerekkorában, a 20. század első felében is metszőollót használtak.

A szőlőt vödörbe szüretelték, a vödrökből pedig a *puttonyba* gyűjtötték össze a fürtöket. A puttonyból a kádba gyűjtötték a szőlőt, onnan pedig mehetett a darálóba. A szőlőhegyről a szőlőt szintén kádakban, szekéren szállították haza.

A településen nem mindegyik gazdának volt *sajtónak* nevezett szőlőprése, hárman is használtak egyet. Külön présházak nem voltak, a sajtó az udvaron, külön épületben állt. A *bálványos sajtó* külön épületben volt elhelyezve, Morvay Judit salánki adatközlője nem tudták pontosan elmondani a szerkezetét, ezért nem állapítható meg a típusa. Hatalmas

⁶⁷⁰ Györffy 1911.

⁶⁷¹ A szőlősgyulai Cs. F. elmondta a szilva aszalásának módját: *Egyszer a szilvának a magját ki szoktuk venni, és mikor már megaszalódik, egy-egy cikk diót teszünk a szilva közé. és az nagyon finom ízt ad neki. Az almát pedig összevágjuk, mint mikor a gombát szoktuk aszalni, összevágjuk, 4–6 cikkre az felfűződik cérnára és napon kiszárítjuk nem szárítóba, hanem napon szárítjuk.*

⁶⁷² Égető 2001: 530.

⁶⁷³ Égető 2001: 562.

fagerendákból állt a bálványa, több méteres keresztgerendával, hatalmas kövekkel húzatták le.⁶⁷⁴ Manapság gyári készítésű, kisebb préseket használnak.

A bor érlelésére, szállítására és tárolására hordókat, kádakat és más dongás edényeket használtak. Ezek más pincegazdasági eszközökkel együtt a kádármesterekről szóló részben kerülnek bemutatásra.

A *kolhozrendszer* évtizedeiben az ugoicsai településeken működő állami és kollektív gazdaságok a szocializmus módszereivel, nagyipari módon próbálkoztak a gyümölcsészettel és szőlészettel, de közben az egykori gyümölcs- és borkultúra degradálódott, menthetetlenül elveszett az évszázados tapasztalat és tudás. Például a salánki borgazdaságban a korábbi nemes szőlők és az európai borkultúrának megfelelő száraz borok helyett idegenből behozott fajtákból készítettek a szovjet igényeknek inkább megfelelő szeszelt borokat. Az egyik legkedveltebb a *Kárpátalja Rózsája* nevű édes bor volt, amelyből korlátlan mennyiséget el tudtak adni a hatalmas birodalmi piacon. A rendszerváltás után e gazdaságok megszűntek, a kedvező fekvésű településeken viszont családok százai kezdtek szőlészettel, szamóca (földieper), cseresznye⁶⁷⁵ és egyéb gyümölcs termesztésével foglalkozni. A kemény, odaadó munkát⁶⁷⁶ és jelentős szakértelmet igénylő, ám a kárpátaljai átlagnál nagyobb jövedelmet biztosító tevékenységet az immár hagyományos borfesztiválok (Nagyszőlős, Beregszász, Munkács) mellett az Aklihegyen évente megrendezett cseresznyefesztivál, Szőlősgyulán pedig az eperfesztivál hivatott népszerűsíteni.

V. 2. 6. Állattartás⁶⁷⁷

A földművelés elengedhetetlen tartozéka volt az igavonó állatok tartása.⁶⁷⁸ Az állattenyésztés egyes településeken kiemelkedő fontos ágazatnak számított.⁶⁷⁹ Egy, a

⁶⁷⁴ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I. (Hasonló régi prés rajzát az ugoicsai falukutató tábor anyagában is megtaláljuk.)

⁶⁷⁵ A sárgás színű, nagy szemű Árpád-cseresznye például jól bírta a szállítást, ezért az aklihegyi, szőlősgyulai gazdák nagy távolságokra is vitték eladni.

⁶⁷⁶ A salánki szőlődomb újratelepítések (az 1990-es években) az idősek így figyelmeztették a lelkes, de tapasztalatlan fiatal gazdákat: „*Vigázzatok ti azzal a szőlővel, mert az az árnyékot szereti – a gazdája árnyékát.*” Az aggodalom nem volt alaptalan, mert a kezdeti lelkesedés pár év alatt alábbhagyott, egy-két nagyvállalkozó és a parcelláját már csak becsületből is művelő, fanatikus gazda kivételével a salánki szőlődomb művelői kénytelenek voltak más, könnyebb megélhetés után nézni.

⁶⁷⁷ A régi paraszti állattartás eszközeinek leírását többek között Györffy István, Kós Károly munkáiban is megtaláljuk. (Györffy 1941a: 107–182; Kós 2000, 1: 61–136.)

⁶⁷⁸ Mint Móricz Kálmán írja, „*ha nem volt föld, akkor is jól jött néhány jószág, mert tavasztól ősziig megélt a legelőn, s az eladásából egy kis pénzhez lehetett jutni. A család élelmezése elképzelhetetlen volt tehén, sertés, baromfi nélkül. Az állattenyésztés tehát a paraszti gazdálkodás elválaszthatatlan része volt évszázadokon keresztül. Ritkán lehetett olyan portát találni, ahol ne lett volna legalább egy fejőstehén; kecskét csak a legszegényebb réteg tartott.*” (Móricz K. 1995: 86.)

⁶⁷⁹ Érdeemes összevetni a magyarság állattartását a szomszédos ruszinság állattenyésztő gazdálkodásával, melyről többek között Mihajlo Tivadar könyveiben olvashatunk. (Тиводар: 1994, 2011.)

munkácsi uradalomban kiadott 1616. évi rendelet kapcsán már Herman Ottó is leírja a vidék rideg állattartását, erdei legeltetését. A munkácsi udvarbírónak kiadott utasítás a ménesek, a *barom* (szarvasmarha) mellett megemlíti a *peoch barom* (hízó marha) és a juhászat által biztosított *boronza* (brenza) gazdasági jelentőségét.⁶⁸⁰ A kárpátaljai magyarság néprajzi kutatásáról írt cikkében Dám László is megjegyzi, hogy a hatalmas legelővel bíró Salánk gazdaságának szakosítási ága egykoron a szarvasmarhatartás volt.⁶⁸¹ Mint Horkay Lajos írja, a salánkiak „...kizárólag a magyar fajt tenyésztik s ehhez csökönyösen ragaszkodnak.”⁶⁸² Az idős emberek ma is emlegetik azokat az időket, amikor őseik lábön hajtották az ökröket a debreceni vásárba. *Salánknak híres szürkemarha gulyája volt. A salánki vásárba a mostani Magyarországról is idejártak marhát venni.* (H. Á., Salánk) A második világháború végéig Salánkon kizárólag a magyar szürkemarhát tartották. Bár sok tejet nem adott, igénytelen és szívós jószág volt. Szükség esetén néha szántottak is vele, szekér elé is foghatták. Az idős emberek szívesen emlékeznek vissza erre a fajtára: *A Szőkének olyan nagy szarva volt, hogy félre kellett a fejét fordítania, amikor ment befele az ólba.* (Z. F., Salánk). Aztán a szürkemarhát kiszorították az igénytelen, kistermetű kárpáti borzderes és a kényesebb, de jobban tejelő tarka fajták, melyekből mai több száz darab jár ki a falu két csordájába. Bivalyokat sem tartanak már Ugocsában, bár régebben elterjedten alkalmazták őket nehéz munkákra.⁶⁸³ A csordalegelőn kút nincs, a tehének a közeli Szalva-patakra járnak inni, a csordásoknak egy *kalyiba* nyújt menedéket az időjárás viszontagságaitól. A csordások gyalog terelnek, régebben még *karikás* ostort pattogatva hajtották ki reggelente a teheneket.⁶⁸⁴

Már csak foszlányokban él a helyiek emlékezetében az egykori külterjes sertésenyésztés. *Egykor Salánknak hatalmas mangalica kondája volt, melyet a Szénégetőn makkoltattak. Még utána is sokáig jártak szekerral szedni a makkot az erdőre a disznónak.* (H. Á., Salánk) A Salánkot körülvevő tölgyerdők kitűnő lehetőséget nyújtottak a makkoltatásra, mint ahogyan ezt Csiszár Árpád is leírta a beregi sertésenyésztésről szóló cikkében. Megemlíti például, hogy 1690-ben a nagyberegi lakosoknak 12 forint bírság terhe alatt tiltották meg makktermő fák kivágását.⁶⁸⁵ Számunkra ez azért érdekes, mert a Bereg megyei Nagyberég és az ugocsi Salánk ugyanazt a Borzsa-menti Nagyerdőt használták, mely a mai

⁶⁸⁰ Herman 1909: 183–185, 285.

⁶⁸¹ Dám 2001: 49–54.

⁶⁸² Horkay 1936: 5.

⁶⁸³ Bocskor 2008: 59. (Szülősegesen egy gazda nemrég újra elkezdte a bivalyok tenyésztését.)

⁶⁸⁴ A 21. században már senki nem fon *karikást* a faluban, csak a fogatosok fonják meg az ostort maguknak.

⁶⁸⁵ Csiszár 1971: 483.

napig elválasztja a két település határát egymástól, s amelynek birtoklásáért a két falu lakói évszázadok óta vitáztak egymással.⁶⁸⁶

Egész nap a disznó nem volt itthon, hanem járt a konda. Reggel kiengedték, úgy mint most a teheneket tavasszal, a kondás jött, a trombitát fújta, a réztrombitát, és akkor kiengették a disznót. Egész nap kinn volt a legelőn, a réten vagy az erdő alatt, vagy az erdőbe beengették, hogy hadd makkolni. Meg a legelőkön is voltak nagy tőgyfák. Hüvöst is tartott. a mezőn, nyáron jó vót délbe behuzódni az árnyékba... És a makk meg lehullott, és azt meg a disznókkal feletették. A kondás itt Salánkon Gyuri papó, meg a Pataki volt, cigányok. Az én gyerekkoromba, én 52-be születtem, még akkor járt a konda, '960-ig biztos járt. Még akkor ősszel, karácsony előtt két hónappal fogták be hizlalni, és két hónap alatt lehet mondani, hogy fel tudták hizlalni. És akkor utána meg karácsony előtt vágták. Ugyhogy ez így volt. (Z. E., Salánk)

A visszaemlékezések szerint Salánkon mindenki *mangalica disznót* tartott, amelyet a 70-es években szorított ki az angol hússertés. Napjainkban ismét egyre több vállalkozó tart mangalicát, például Mándy Gyula Tiszakeresztúrbán, Tüzes Pál Batáron, Jantsky László és Németh Jenő Salánkon. Mivel a mangalica a ridegtartáshoz van szokva, jelenleg azok a vállalkozók foglalkoznak e régi fajta tenyésztésével, akik villanypásztorral körülkerített, tágas birtokkal rendelkeznek.

A salánkihoz hasonló volt az állattartás jellege a dél-ugocsai Nevetlenfaluban is. *Régen külön lólegelő nem volt, mert mindenkinek saját földje volt. A saját földön kaszáltak, és úgy. A tehenek is, régen csorda nem volt, nem engedték ki. Kisfiú voltam, hát iskolába nem jártam, mert a tehénnel jártunk. A libát is kihajtották. A vízpart mellé. A disznókat meg kihajtották kondába. Volt olyan legelő, meg volt lápos hely is. És majd aztán szeptember vége fele befogták, és akkor kezdték hizlalni. A disznóvágások december elején, hogy karácsonyra legyen kolbász, oldalas, legyen megfüstölve. (Sz. F., Nevetlenfalu)*

Az állatok gondozása az egész családot ellátta teendőkkel. *A marha gondozása az emberek kötelességei közé tartozott, a sertést, baromfit pedig a gazdasszonyok látták el. (C. M., Nevetlenfalu)* Ezen a téren Ugocsában a helyzet megegyezett a Móricz Kálmán által leírt nagydobronyi szokásokkal.⁶⁸⁷ A tehenet reggel és este fejték. A tehénfejés inkább a nő munkája volt, de volt, hogy a férfi fejt (főleg rúgós tehén esetében). Tehát a fejés nem volt kizárólagos női munka. Kb. fele-fele arányban guggolva, illetve fejjőszéken ülve fejték, s a fejés módjától függött, hogy egy vagy két kézzel fejték. Aki guggolva fejt, az egy kézzel

⁶⁸⁶ Kész 1995: 11.

⁶⁸⁷ Móricz K. 1995: 86. (lásd a mellékletben)

csinálta, mert a másikkal a *serpenyőt* tartotta. Főleg jobb oldalról fejték. Fejőedényként a cserépből készült *serpenyőt* (szilke alakú cserépedény, még a bort is ebben forralták, nem volt külön kancsó) használták. A pléh *zsajtár* az első világháború körül jött a divatba.⁶⁸⁸ *Valamelyik tehén rúgós volt, főleg a legyek miatt, ezért az ólban a pókhálót nem szedték le, hogy kevesebb legyen a légy.* (O. O., Öregakli)

Az ólakban a ló és a szarvasmarha etetése jászolból történt, mely fölé etetőrácsot erősítettek, s e módszer napjainkig nem változott.⁶⁸⁹ A szarvasmarhát láncsal kötötték le a fal melletti jászolhoz, a lovat pedig bőrből vagy kenderkötélből készített kötőfékkal. A legelő lovak elkóborlásának megakadályozására vasból vagy kötélből készült béklyót használtak. A vasbéklyót jobban szerették, mert az éjszakai legeltetések alkalmával zörgése jelezte a ló tartózkodási helyét.⁶⁹⁰ Az állatok szőrének ápolására a csutak, a lóvakaró és a kefe szolgált.⁶⁹¹ Meg kell említenünk a szarvasmarha és vezérürü nyakába erősített *kongót* (kolompot) és a kiscsikó nyakába kötött csengőt is.⁶⁹²

Mint említettem, Ugocsában szégyen volt kecskét tartani, melyet a *szegény ember tehenének* neveztek. Tizzaszászfaluban például csak a zsidóknak voltak kecskéik.⁶⁹³ Azért elvértve akadnak bizonyítékok a kecsketartásra is, például Nevetlenfaluból. *Akkor a faluban tartottak kecskét, de nálunk csak akkor volt, amikor már eladtuk a tehenet.* (Sz. F., Nevetlenfalu)

Salánkon eredetileg juhtartással sem foglalkoztak, ezért a juhászat építményei nem voltak jelen. Kosarazás, részekre szedhető akol állítása sem volt. A juhtejet nem dolgozták fel. Némileg változott a helyzet a kolhozrendszer idején, amikor is mindegyik kolhoznak volt juhnyája. *A faluban volt juh, nekünk is volt, kiengedték nyáron, és télen engedték csak haza. Ez a miénk, nem a racka, hanem ez a mi fajtánk, gyapjús volt.* (Sz. F., Nevetlenfalu)

A környékbeli juhászat jelenlétét bizonyítja néhány helyi pásztorfaragás,⁶⁹⁴ fennmaradt juhászka és juhnyíró olló (*nyomóolló*) is.

Egy 1943-ban készült felmérés szerint Salánk a következő állatállománnyal rendelkezett: 138 ló (ebből 36 csikó);⁶⁹⁵ 369 ökör, 354 ökörtinó, 466 tehén, 250 üsző, 209

⁶⁸⁸ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁸⁹ Lásd még: Paládi-Kovács 2001: 644. (térkép)

⁶⁹⁰ Bocskor 2008: 28.

⁶⁹¹ Lásd még: Paládi-Kovács 2001: 652.

⁶⁹² A patkolás, ivartalanítás, gyógyítás eszközeinek bemutatásától egy-két kivételtől eltekintve lemondok, ezek nem tartoztak bele egy átlagos gazda eszközkészletébe, alkalmazásuk szakembert igényelt.

⁶⁹³ „A csehek egy különleges fajta kecskét hoztak be. Akkor Szászfaluban is több kecske volt. Ezeket a jól tejelő kecskéket cseh-kecskének hívták, de ezt az elnevezést később betiltották. Ugyanez az eset történt a farkaskutyákkal is, amiket cseh-kutyáknak neveztek el.” (Katona F. 1943–1944: 26.

⁶⁹⁴ Lásd a mellékletben!

félévesnél fiatalabb borjú, 7 községi bika, összesen 1655 szarvasmarha (fehér magyar és borzderes fajták); 585 sertés; 89 juh; baromfiból pedig 1977 tyúk (bevallott adat, valójában kb. 6–8 ezer darab, parlagi magyar fajta), 3 pulyka, 547 liba (valójában hét–nyolcszáz darab), 3 kacsa.⁶⁹⁶ Napjainkban a több száz fős szarvasmarha-állomány mellett mintegy harmincöt ló, néhány tucat kecske van, a falu csordása pedig ezenkívül juhnyáját is tart. Disznót és aprójószágot majdnem minden udvaron tartanak, elsősorban tyúkokat.⁶⁹⁷

A tyúkok a 20. század elején faágakon, a kéményalján, vagy külön építményekben háltak, amelyeknek *tyúkülő*, *kelő* volt a neve. A tyúkol egy deszkaépítmény volt, melynek alján a libák, kacsák kaptak helyet, a felső rekeszekben a tyúkok háltak. Leginkább *veres* színű baromfit tartottak. A tyúkok, *libák* (ludak), kacsák összesítő neve *baromfi*, *aprójószág* volt. A kiscsirkére rostát borítottak, speciális csirkeborítót nem alkalmaztak.⁶⁹⁸

A 20. század derekáig több *gacsit* (kacsát) és *libát* (ludat) tartottak, mint manapság, mert szabadabban kijárhattak a vízpartra. Az eladásra szánt *libát* hizlalták, kukoricával tömték (*dugták*). A kacsa és *liba* tollát megtépték, és párna, dunna tömésére használták. Akliban például a *liba* volt a legelterjedtebb háziállat, amelyet a tolláért tartottak (a férjhez menő lánynak két *dunya*, hat párna minimális *staférungnak* számított), ősszel pedig a kihízott *libákért* a vásárban jó pénzt kaptak a zsidóktól.⁶⁹⁹ A szárny- és faroktollakból *kenőtollat* kötöttek, a levágott szárnyakból pedig *taluseprű* készült.⁷⁰⁰ Mint szó volt róla, jelenleg majdnem mindegyik falusi portán tartanak még baromfit, de néhány ugoicsai vállalkozó „nagyban” is tart tyúkot, libát és kacsát az egykori kolhozfarmokon (Tiszaújlakon, Csepében, Salánkon).

Az ugoicsai emberek értettek az állatokhoz, szerették és értékelték a szép, erős és egészséges jószágot. „*A jószág az első*” – ez volt a jelszó, s a rendes gazda addig nem ment be a házba, míg az állatok dolgát, az etetést, a fejést, a lovak lecsutakolását stb. el nem végezte. Többé-kevésbé értettek az állatok gyógyításához is. Anyai nagyapám, néhai Zán Zoltán például helyi szinten elismert szakember volt ezen a téren. Nemcsak az ellést vezette le, de *trokárral* (szúrócsappal), vagy annak híján árral ellátott bicskával a felfúvódott marhát is meg tudta gyógyítani.⁷⁰¹ Morvai Judit adatközlője szerint Salánkon az állatok ivartalanításával a *tótok* foglalkoztak, akiket *herélőknek* neveztek. Metszéssel heréltek lovat, szarvasmarhát,

⁶⁹⁵ 1942 tavaszán a katonaság mintegy negyven lovat vitt el, ezután a gazdák inkább ökröket vettek.

⁶⁹⁶ Cserkész őrs 1943: 5.

⁶⁹⁷ Lásd a gazdasági udvarról szóló részt!

⁶⁹⁸ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvai Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁶⁹⁹ Bocskor 2008: 64.

⁷⁰⁰ A libatartás, tollfosztás leírását lásd még: Csizsár 2002: 142–156.

⁷⁰¹ Talán ezért is tartották róla a faluban, hogy „*össze tudta hívni a csuszókat*”.

disznót (a szarvasmarhát töréssel is). Az ivartalanított állatokat *herélt lónak, ökörnek, tinónak* vagy *ökörtinónak*, illetve *ártánnak* nevezték. *Miskárolás* nem volt, a nőténysértés ivartalanításával csak a 20. század közepétől foglalkoztak az orvosok.⁷⁰²

V. 3. Közlekedés, szállítás

A földművelés és állattartás mellett a gazdaságban fontos szerepet játszott a közlekedés és szállítás is, melynek eszközeit már Györffy István is leírta.⁷⁰³ Nemcsak a termékeket kellett behordani a mezőről, de azok egy részét a vásárokon értékesítették. Katona Ferenc tudósít 1943-ban: „*A következő vásárok piacai voltak jelentősek a szászfalusiak számára: Nagyszöllős, Szatmárnémeti, Halmi, Huszt. Gabonaeladás szempontjából voltak ezek jelentősek... Vásárokra el szoktak járni még Tiszaújlakra, Terebesre, Salánkra, Királyházára, Nagytarnára. Ez utóbbi helyen főleg kecskéket adnak-vesznek, kecskevásárnak hívják. ... A vásárokon szerezték be ruha, cipő, csizma és egyéb szükségleteiket. Üzletbe a legutóbbi időkig keveset jártak, mikor is a Cikta és más cégek nagy üzleteket nyitottak.*”⁷⁰⁴ Mint láthatjuk, Salánknak mint mezővárosnak szintén vásártartási joga volt.⁷⁰⁵ A feketeardói vásárról pedig Bocskor Áron kéziratából kaphatunk festői képet.⁷⁰⁶

Szállítani azonban nemcsak a piacra kellett, de például ki kellett vinni a vízetenivalót a mezőre, onnan meg be kellett hordani a termékeket. Vízhordáskor a vidéken rudakat nem használtak. Az asszonyok a fejükön sem hordtak kosarakat és egyéb terhet. Morvay Judit gyűjtése szerint batyut sem cipeltek a hátukon. Elterjedt volt viszont a vállra vetett vászontarisznya. „*Ha gyalogosan mentek, mindent ebbe raktak. Volt, amelyiknek a szíját össze lehetett húzni.*”⁷⁰⁷ Ételes edények cipelésére *kasornyát*, hálószerű fonadékot alkalmaztak, amit maguk kötöttek. Ennek *fazikkötél* volt a másik neve, és mindenki elkészítette magának, ha szüksége volt rá. Öregakliban például a gazdasszony *köteles tarisznyával* a hátán, *kasornyával* a két kezében vitte ki az aratóknak az ételt a mezőre.⁷⁰⁸ Ismert volt a fazékhordó kendő is, amelyet gyakran kidíszítettek. Morvay Judit adatközlői szerint Salánkon hátikosarat nem használtak gyümölcs, piaci áruk szállítására.⁷⁰⁹ Ezt viszont saját tapasztalataimra alapozva megcáfolhatom, ugyanis a 70-es években éppen szállítottuk a

⁷⁰² Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷⁰³ Lásd: Györffy 1941a: 247–273.

⁷⁰⁴ Katona F. 1943–1944: 38.

⁷⁰⁵ A salánki vásárok emlékéért Barta Róza helyi amatőr versíró asszony is megörökítette egyik alkotásában (lásd a mellékletet) (Zán Gál 2012: 124–125.)

⁷⁰⁶ Bocskor 2008: 29.

⁷⁰⁷ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷⁰⁸ Bocskor 2008: 5.

⁷⁰⁹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

piacra a szilvát, *paszulyt* és más termékeket – férfiak és nők egyaránt, de a nehezebb terheket a férfiak vették a hátukra. Szüretkor a szőlő szállítására a *putton* vagy *puttony* szolgált. A *puttonyt* S. B. (Salánk) elmondása szerint a helyi bodnärmesterek készítették a szokásosnál vékonyabb dongákból, könnyű faanyagból.⁷¹⁰ Két szíj segítségével vehették fel az emberek a hátukra, a nyakdeszkája megakadályozta, hogy a szőlő a puttonyos nyakába szóródjon. Bár ma már elvétve használják, pár példány még fellelhető belőle a településen.

A takarmányt (szénát) és almot (szalmát) az istállóba lepedőben, ponyvában vitték ki. A szakirodalom szerint is a hátilepedővel való batyuzás volt a vidék emberi erővel történő szállításának domináns formája.⁷¹¹ A sarokkötők nélküli ponyvát *hamvasnak* vagy *szénahordó lepedőnek* is nevezték. „*Beleraktak egy jó bukót. Ez egy etetéskor 15 darab marhának elég volt.*” (S. B., Salánk) A szénarakást, mint már korábban említettem, két rúdon is szállíthatta két személy, az ilyen rudakat *bukóhordó rúdnak* nevezték.⁷¹²

Trágya, fa, rőzse, széna vagy más teher szállítására, télen pedig közlekedésre is a különféle szánok szolgáltak.⁷¹³ Ezek lehetnek gyalogszánok és ígás szánok, leginkább télen, de néha nyáron is használták őket. A talpakat és a rakoncákat (karókat) keményfából (főleg tölgyből, gyertyánból vagy bükkből) faragták, a többi rész, például a szánkólábak esetleg más fából is készülhettek.⁷¹⁴ Évközben a gazdák szétszedve tárolták a szánjaikat. A helyi szánok alapformája az egyrudas, négy lábra, két eplényre épített *teljes szán* (*egész szán*). „*Volt rönköző szán is, annak csuszott a földön a hátullya, meg kettős szán is, de ez ritka volt.*” (S. B., Salánk) A lószán rúdja hosszabb (340–390 cm), mereven rögzített,⁷¹⁵ az ökörszáné viszont rövidebb(300–310 cm) és le-fel járt.⁷¹⁶ A lovak hámfákhoz erősített páros istránggal vontatják a szánt, az ökrök pedig a rúdjánál fogva, járommal. Havas teleken a mai napig nagy élményt jelent, amikor egy-egy gazda csengős lovas szánnal⁷¹⁷ végigszáguld a falu utcáin, ilyenkor a gyerekek sokszor a szánkóikat is a szán után kötik. Szerencsére a szétszedett állapotban tárolt régi szánok alapján még napjainkban is rekonstruálni tudjuk a helyi szántípusokat.

A szántalpas szállítóeszközöknél sokkal elterjedtebbek voltak a kerekes járművek. A ház körül nélkülözhetetlen volt a *furik* (*targonca, talicska*). Nagyobb mennyiségű

⁷¹⁰ Lásd még: Kós 1999: 151.

⁷¹¹ A szakirodalom szerint Salánk környékén nem használtak vízihordó rudakat és dézsahordó rudat sem, ellenben ismerték a korsókendőt, az ételhordó hálót, hátikosarat, kétfülvű kosarat és más szállító eszközöket. (Paládi-Kovács 2001: 862. (térkép), 866, 868, 876.)

⁷¹² Paládi-Kovács 2001: 870.

⁷¹³ Lásd még: Cservenyák 2014; Paládi-Kovács 1979: 361.

⁷¹⁴ Paládi-Kovács 2001: 914.

⁷¹⁵ *A rúd vége belement az első eplénybe, és az orrfán felülről egy erős vaspánt lefogta.* (S. B., Salánk)

⁷¹⁶ Paládi-Kovács 2003:216.

⁷¹⁷ A csengő a járókelőket figyelmezteti a hangtalanul suhanó szán közeledtére.

szálastakarmány szállítására a *szeker* szolgált. Az erdészet és kolhoz által használt egy-két két- vagy négykerekű *bricska* (könnyű lovas kocsi) kivételével a helyi gazdák *egyruudas*, páros fogatolású szekereket használtak. Ezek az 1960-as évekig fakerekes löcsös szekerek voltak; a 20. században már inkább lófogatok, de használatosak voltak az ökör- és tehénfogatok is, sőt még bivalyfogatok is akadtak. Az 1970-es évek elejétől a löcsös szekereket elég gyorsan kiszorították a gumikerekes, rakoncás szekerek, az ökörfogatokat pedig a lovas szekerek, amelyek a mai napig is használatosak nemcsak a falvakban, de Beregszászban, Nagyszőlősen, Huszton és a többi kárpátaljai városban is. A szekéroidal külső oldalára két *ódalrudat* erősítettek, hogy több széna férjen fel⁷¹⁸. A megpakolt szénát, szalmát a két végén *rudalló kötéllel* lekötött *nyomórúddal* rögzítették le a szekérhez.⁷¹⁹ A széna leszorításához kötelet is használtak, utóbb már gyakran csak kötéllel, rúd nélkül szorították le a rakományt. A *kötél* megfeszítésére emberemlékezet óta alkalmaztak fából készült *csigákat* is, amelyek analóg formát mutatnak a Paládi-Kovács Attila által leírt csigákkal⁷²⁰. A piskóta alakú *csülökről* és *kalácsról* viszont nem találtam adatot az átvizsgált területen.⁷²¹ A szekér rakodóterét magasíthatták *nyársakkal*⁷²² is, de az újabb típusú, rakoncás szekerek oldaldeszkiát inkább magasítással látják el: pótlólagos deszkával (*karabó*), illetve ráccsal (*lécka*). Ezeknek az újításoknak köszönhetően akár egy ember is megrakhatja a szekeret szénával, míg a hagyományos szénásszeker megrakásához a szakértelem mellett két emberre van szükség.

Bár Morvay Judit szerint a hagyományos salánki szekeret felgyűjteni már nem lehet, ő maga is leírta a hagyományos rakoncás szekérformát.⁷²³ Nekem a 21. század elején még sikerült beszereznem egy teljes, működőképes löcsös szekeret és néhány más szekérnek a részeit. Egy másik, ajándékba kapott löcsös szekér hazaszállítás közben hullott darabokra: a szű teljesen megette, csak a vasalását tudtam megmenteni. Néhány padláson ma is őrzik a „*fatengejes*” szekér szétszedett darabjait, de a mostani lakók nem hajlandóak eladni azokat, „*hátha jó lesz valamire*”. Ezek alapján rekonstruálni tudtam a 20. század elején használatos helyi szekértípust. Hasonló szekér van kiállítva a nagypaládi iskola néprajzi gyűjteményében is. A fennmaradt példányok alapján bátran kijelenthetem, hogy a salánki *szeker* teljesen megegyezik a környező magyar területek szekereivel.⁷²⁴ A szekér részeinek megnevezéseire

⁷¹⁸ A két vendégoldalra néha két keresztfát is fektettek keresztbe, hogy több széna férjen fel. (Paládi-Kovács 2003: 90.) S. B. (Salánk) szerint a löcsös szekér *ódalrudját* közvetlenül a *bérfára* erősítették fel, a löcsökhöz. A rakoncás szekérnél az *ódalrudak* alá két keresztrudat fektettek az oldaldeszkiákra.

⁷¹⁹ Lásd még: Paládi-Kovács 1979: 259.

⁷²⁰ Paládi-Kovács 2003:92.

⁷²¹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; Paládi-Kovács 2001: 954; 1979: 257-358.

⁷²² Paládi-Kovács 2003: 98.

⁷²³ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷²⁴ Lásd: Kós 1999: 128–131; 2000, 1: 361–364.

Kárpátalján az idősebb emberek megkérdezése mellett Petro Lizanec ungvári nyelvészprofesszor kutatásaiból is következtethetünk, aki szerint az ukrán nyelvbe a magyarból a következő szavakat is átvették: *birfa*, *karfa*, *gamfa* (hámfa), *gyaplovi* (gyeplő), *livcsa* (lőcs), *marokvas*, *ovdalfi* (oldalfa), *tingil* (tengely), *fijk* (fék), *saraglyi* (saroglya), *kantar* (kantár), *ketefik* (kötőfék) stb.⁷²⁵

A szekér négy kereke a 20. század derekáig fatengelyen forgott, amelyet ezután vastengely váltott fel. A főleg bükkfából készült fatengelyt állandóan zsírozni kellett *kulimázzal*, emellett a kopását a beépített vas alkatrészek is akadályozták (*marokvasak* és *vaskarikák*). A későbbi vastengelyen továbbra is fából készült az *ástok* (tengelyág). Az első és a hátsó tengelyen egy-egy *sémely* (*párnafa*, *vánkos*) feküdt. Ennek vájatába, a tengely és a párnafa közé volt beépítve az *ágas*, amelynek neve az *előszekéren rúdszárny*. Elöl még egy szerkezeti elem csatlakozik egy erős vaspálcával (*derékszeg*) a párnafához és a tengelyhez – a *fürgettyű*, amely a szekér fordulékonyágát biztosítja. A lovas szekér rúdja a *juha* nevű alkatrésszel van kimerevítve, amit az ökrösszekéren nem találunk meg. A szekér hátsó része az *utószekér*. Az első és a hátsó tengelyt a *nyújtó* nevű fagerenda köti össze. Rajta lyukak vannak, hogy szükség esetén a szekér hosszát meg lehessen növelni. A küllős fakerék részei az *agy*, *kerékagy*, *küllők* és *talpak* voltak. A kerékagy szilfából, a küllők kemény akácból készültek, a keréktalpnak már megfelelt a könnyen megmunkálható kőris vagy bükk is. A kereket a kerékgyártó (bognár) készítette, ezután a kovács bevasalta: vasabroncsból *sínt*, *ráfot* tett a kerékre.⁷²⁶ Mint Paládi-Kovács Attila írja, az 5 talpas, 10 küllős székely szekérkerékkel ellentétben a magyarországi szekérkerekek általában 6 talprészből, 12 küllővel készültek. Méreteik sem voltak egységesek, Székelyföldön és más hegyvidékeken a kerekek átmérője kisebb (80–90 cm), mint az Alföldön (90–112 cm).⁷²⁷ A recens salánki szekérkerekek többsége 5 talpas, 10 küllős, de néhány méretesebb kerék 6 talppal és 12 küllővel készült. Átmérőjük 70–104 cm közötti. Általában a hátsó kerekek átmérője meghaladta az első kerekekét. Például az általam rekonstruált salánki szekér első kerekei 84, a hátsók pedig 100 cm átmérőjűek, a keréknyom (tengelyszélesség) pedig 110 cm.

A szekér felső része a kocsiszekrény volt. A létraszerű, egyenes *bérfa* (szekéroidal, szekérderék) *oldalfából* és *karfából*, valamint vaspálcából állt.⁷²⁸ Mint Paládi-Kovács Attila írja, a *létra* fogai (*záp*, *karfa*, *pálca*) egymástól általában 1 *sukkra* (1 *sukk* = 32 cm) helyezkednek el. Az alföldi szekerek általában rövidebbek, mint a hegyvidékiek, a debreceni

⁷²⁵ Lásd: Paládi-Kovács 2003:71.

⁷²⁶ Vasalatlan *fakó* kerékre az öregek sem emlékeznek.

⁷²⁷ Paládi-Kovács 2003: 22–23.

⁷²⁸ Paládi-Kovács 2001: 932–935.

szekerek hossza például 5–9 sukk között váltakozott.⁷²⁹ Az általam megvizsgált és felújított salánki löcsös szekér oldala 220 cm hosszú, a mai rakoncás szekerek ettől általában jóval hosszabbak. Vidékünkön a szekéroidal oldalfái párhuzamosak voltak, tehát a szekér hátulja és eleje egyforma magas volt. Föld, homok, kavics szállítását zárt kocsiszekrényvel végezték, ilyenkor a szekéroidalak és a *subernek* nevezett szekérvégek deszkából készültek.⁷³⁰ A szekérfenek neve *aldeszka* volt. A szekéren két láncsal felerősített *saroglya* helyezkedett el. Ezek közül a hátsó egyenes, az első pedig enyhén hajlított alakú. A hátsó saroglyát rakodáskor leengedték, így a meghosszabbított szekérré több teher fért. Szekércast az 1920-as évektől használtak szállításra, a neve *kas* volt. A kas a csehek alatt terjedt el, a faluban csak egy volt belőle, a hátulja kerek volt. *A ficfából font kast máléhordáskor használták, a leeresztett hátsó saroglyán kiengedték.* (S. B., Salánk). Ismerték Salánkon az ekhós szekeret is, ezt *sátoros szekérnek* hívták. Az adatközlők szerint a helybeliek nem használták, csak a *sátoros cigányok* és a *fazokasok* jártak ilyennel. A cigányok textillel, a fazekasok gyékénnyel fedték be. A szekéroidalak kitámasztását négy löccsel oldották meg, melyek alsó vége a kerékagyból kiálló tengelyvéghez, a felső vége pedig a szekéroidal felső pereméhez csatlakozott. A gumikerekes szekereknél a *lőcsöket* immár felváltották a merev rakoncák,⁷³¹ a rácsos szekéroidalt pedig a deszkás kocsiszekrény.⁷³² A kocsiszekrény közepét derékkötő lánc fogta körül, ezen kívül a szekér tartozéka volt legalább két kerékkötő lánc is.⁷³³

A lovas és az ökrös szekér között különbségek voltak a fogatolás módját tekintve. A szarvasmarha a szekeret rúdjánál fogva vontatja, a rúd végén közbeiktatott *tézsüfaj*, illetve *járom (iga)* segítségével. Az ökrösszekér rúdja, mint már szó volt róla, nincs kimerevíve, függőlegesen le-föl mozgatható. Rövidebb is, mint a lovas kocsi rúdja, és nincs rajta *csatlás*, *hámfa* és *rúdszárnya*. Ezzel szemben a ló a tengelyre *csatlással* erősített *felhécnel (felhécnel)* fogva, a *hámfákhoz* rögzített, *istrángnak* nevezett kötéllel vagy láncsal húz. A lovas szekér rúdja ki van merevíve az *éha*, *juha* nevű alkatrészzel.⁷³⁴ A lovas szekér rúdjának a tolatás, esetleg a fékezés, alkalmával van szerepe. A lovak ugyanis az ökröktől eltérően nem a

⁷²⁹ Paládi-Kovács 2003: 27–31.

⁷³⁰ Paládi Kovács 2001: 940.

⁷³¹ Genetikailag a rakonca megelőzte a löcsöt, az utóbbi középkori találmány, a 20. században mégis visszatért a rakonca. Paládi-Kovács Attila szerint a löcsös szekér elterjedtsége Ukrajna, Moldova és Oroszország területén alapos vizsgálatot érdemelne. Keszi-Kovács Lászlóra hivatkozik, aki szerint a löcsös szekeret a magyarok terjesztették el a szomszédos népeknél. (Paládi-Kovács 2003: 25, 76.) Kárpátalján érdemes lenne megvizsgálni ebből a szempontból a hagyományos ruszin szekeret.

⁷³² „Napjainkban...gumikereket használnak, csapágy aggyal, mely könnyebben gurul, mint a kulimázzal kent vastengely, a fatalp helyett levegővel felfújt gumibelsőket használnak. A szekér alvázat vasból hegesztik össze, a bérfa helyett oldaldeszkat, első-hátsó részére „subert”, tiltót tesznek. Az oldaldeszka kordé annyival előnyösebb, hogy tengeri töréskor, krumpli behordáskor nem kell fűzfavesszőből font szekércast használni. Hazaviszik a terményt, az oldaldeszkat felhúzzák és leömlik a termény.” (Bocskor 2008: 85.)

⁷³³ Lásd: Paládi-Kovács 2003:158–159.

⁷³⁴ Ez a szekérrúd *szárnya* végén a *nyújtó* alatt keresztben fekvő fa, amely a rudat egyenesen tartja.

járommal, hanem a *nyaklóról* a rúd elülső végére vezetett *tartólánccal* tolatják vagy végső szükség esetén fékezik a szekeret.⁷³⁵

Szántásnál a 20. század elején 70 százalékban ökröt, 30 százalékban lovat igaztak, tehenet, bivalyt nem. A szakirodalom is megerősíti, hogy a domináns igaerő 1895-ben Salánk környékén a szarvasmarha volt.⁷³⁶ Napjainkban tehénfogattal már nem találkozhatunk, Ugocsában csak egy tiszaujlaki gazda gyakorolja ezt a szállítási módszert. Persze aki tehette, igavonásra a gyorsabb lovat vagy az erősebb ökröt használta. *Apámnak két szép lova volt. A háboruba az egyiket elvették a magyarok, a katonaságnak. Amikor bejöttek az oroszok, elvitték a másikat. Maradt két kis tinónk, apám azt fogta a szeker elé, engem felültetett, oszt a kezembe nyomta a gyeplőt. Így lett két bornyuból járójóságja apámnak, kényszerből.* (J. R., Salánk).

Salánkon a lovasfogatok száma az utóbbi években drasztikusan lecsökkent. Jelen pillanatban (2017) 25-30 ló számolható össze a településen, ami fele a tíz évvel ezelőttinek és töredéke a 20. század derekán tartottnak. *Összesen a faluban a kolhoz előtt vagy 120 fogat volt. Na, az vegyes, az volt lófogat és ökör.* (Sz. F., Nevetlenfalu)

Az ökröket fából faragott járommal fogták a szekérbe. Gyeplő nélkül, a szarvuk tövére vagy az orrukba csíptetett orrkarikához erősített kötéllel irányították a nyakukkal húzó ökröket és teheneket.⁷³⁷ Bár ma már nem használnak jármot, a fennmaradt régi példányok lehetővé teszik az eszköz rekonstrukcióját. A keretes járom függőleges állású volt. Az ökör és tehen befogásánál használt jármok formája és mérete megegyezett. Szántásnál, ekekapánál sem használtak hosszabb jármot. Homlokjármot nem használtak. A járom részei: *bélfa, járomszeg, közszeg (nyakszeg), járomfa, alfa (aldeszka)*. A 20. század elején jelent meg, s a két világháború idején terjedt el igazán az egyesjárom vagy *ökrökumet*, melynek előde a szőrrel tömött, lóra való nyakhám volt.⁷³⁸ Morvay Judit szerint Salánkon egyesjármot nem használtak, nekem viszont sikerült gyűjtenem pár példányt belőle. Kemecsi Lajos szerint a második világháború után elterjedt egyesjárumba kapáláskor fogták be a jószágot, mert párba fogva az egyik ökör kitaposta volna a sorokat.⁷³⁹ Télen, ha síkos volt az út, az ökröket a lovakhoz hasonlóan megpatkolták. A patkónak három hegye volt.⁷⁴⁰ A lovakból csak kettőt fogtak ekébe, hármat soha. Nyeregből sem irányították a lovat, ennek ellenére a jobb oldali

⁷³⁵ Paládi-Kovács 2003:19.

⁷³⁶ Paládi-Kovács 2001: 596. (térkép)

⁷³⁷ Paládi-Kovács 2001: 964.

⁷³⁸ Paládi-Kovács 2001: 963; 2003:152.

⁷³⁹ Kemecsi 1998: 151.

⁷⁴⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

(belső) lovat *rudasnak*, a bal oldalit (külsőt) *nyergesnek* nevezték. A lovakat magyaros fogatolási móddal, *szügyhámmal* fogták be a szekérbe.⁷⁴¹ A nyakhámot *jármos hámnak* nevezték, de ilyen a faluban nem volt, mint ahogyan farhám sem. Rendes gazda csak *bőrhámot* használt, kenderhámot nem. Dombos terepen fékezéshez a szekér *bérfájához* kötött láncot beakasztották a szekérkerékbe. *Nyaklóval* nem fékeztek. Az ökör nem tudott fékezni, az a *járommal* tartotta a szekeret.⁷⁴² A szekereket a dombokon inkább a kerekekre akasztott láncokkal fékezik napjainkban is, egyes szekereken nagyritkán dörzsölő féket is láthatunk.

Az ugocsai gazdák szinte kizárólag igáslovakat tartottak. Az egykori magyar fajtájú lóállomány leromlása után ezek kevert vérű, kistermetű, igénytelen, szívós állatok voltak, csak valamivel voltak nagyobbak a *hucul* hegyi lovaknál.⁷⁴³ Ennek ellenére minden férfi tudott lovagolni, mivel a fiúk leggyakrabban lóháton vitték ki legeltetni az állatokat. *Salánkon a vén Anufré volt a csikós, de leginkább maguk legeltettek. A legények ősszel minden este kivitték a lovakat gyepelni, tüzet raktak, krumplit, tököt sütöttek benne, szórakoztak. Apámat egyszer megviccelték a többiek. Mondják neki: „Úgy egye ezt a tököt, mint a magáét!” Másnap otthon lássa, hogy a kertbe leloppva a tök, azt vitték ki megsütni. Legtöbbet felváltva éjszakáztak kinn a lovakkal.* (J. R., Salánk)

Bár a falusiak lovaikat inkább szántásra, fuvarozásra használták, időnként lovagolták is őket – szőrén vagy nyeregben. Igaz, nyereg csak elvétele akadt, legtöbbször csak pokrócot vagy *ujjast* dobtak a ló hátára, hogy ne szőrén üljék meg. Nekem sikerült szert tennem néhány régi parasztnyeregbe, ezek teljesen megegyeznek az úgynevezett tiszafüredi magyar fanyergekkel.⁷⁴⁴ Kantárnak megtette a fogatolásra is használt kantár, csak a gyepelő helyett tettek rá rövidebb szarát vagy valamilyen madzagot. A leggyakrabban csuklós csikózáblát használták, csak a keményszájú, akaratos lovak szájába raktak *németzabolát*.

A lovak fogatolásához az ugocsai magyar településeken, mint már említettem, kizárólag szügyhámot használtak. Általában két lovat fogtak össze, amelyeket gyepelővel, ostorral és szavakkal irányítottak. A legértékesebbnek a fekete bőrhámot tartották, és tartják ma is, hétköznap inkább olcsó, de erős *gurtni* vagy *kenderhámot* raknak a lóra. Bocskor Áron leírja, hogyan csinósították ki a gazdák a fogataikat ünnepi alkalmakkor, ha például vendégségbe vitte el a családját a szomszéd faluba: „*A házigazda a lovakat szépen elkészítette, sörényét befonta, farkát felkötötte, szerszámot kibokszolta, szekérre üléseket*

⁷⁴¹ Nyakhámot (*kumet*, *hamut* a neve) nem használták a magyar falvakban.

⁷⁴² Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷⁴³ Ma is hasonló a helyzet, egy-két hátsó kivételével a fogatosok ilyen lovakat használnak.

⁷⁴⁴ Lásd: Paládi-Kovács 2001: 893. A szakirodalomból tudjuk, hogy 1614-ben Munkácson nyereggyártó cég működött, 1768-ból pedig két munkácsi nyereggyártót említenek. (Varga J. 2014: 461.)

rendezett, szalmapárnát, (zsákot) rakott háziszőttes pokrócokkal letakarva. A lovak nyakában karikazürgőt akasztott... a gyerekeknek a kasfarban volt a helyük.”⁷⁴⁵ A hétköznapi hámot, gyepelőt, kantárt⁷⁴⁶ a legtöbb gazda maga is el tudta készíteni (a csatokat, karikákat és más vas részeket természetesen a kovács készítette el), a drága bőrszerszámot viszont iparos bőrművesnél vásárolta. Manapság ez a szakma is kihalóban van, szinte egész Kárpátalján egy tiszaujlaki mester, Petrusinec Volodimir készít bőrhámokat, kantárákat, ostorokat. A hámot a széles erős bőrszíjból vagy gurtni pántból készült *nyakló* egészíti ki, amelyet karika és lánc köt össze a szekérrúd végével.

V. 4. Házi munkák, társas munkaalkalmak⁷⁴⁷

V. 4. 1. Őrlés, kenyérsütés, tésztaanyújtás

A kenyérnek szánt gabonát a malomban őrlötték meg. A Borzsa folyón a mai napig látható egy vízimalom Magyaromját (Nagykomját) határában. Mint Bocskor Áron írja, „régebben csak egyszerű malmok voltak, egységes lisztet őrltek. Későbbi időkben korszerű pütemalmokban többliztesre őrlték a búzát, gabonát, rozst.”⁷⁴⁸ Az archaikus kézi őrlőmalommal (*daráló, kézimalom*) ma már Kárpátalján is csak múzeumban, illetve régi fotókon, rajzokon találkozhatunk.⁷⁴⁹ Viszont sikerült ráakadnom néhány nagyméretű *törőre* (famozsárra), amelyek hajdina, paprika, kukorica törésére szolgáltak.⁷⁵⁰

Mint már korábban említettem, Ugocsában az étkezésben rendkívül nagy szerepe volt a kukoricának, az emberek gyakran fogyasztottak *málékenyeret, málé pogácsát* is. A szakirodalom szerint 1880 körül az egy főre jutó kukoricakenyér-fogyasztás itt meghaladta a száz kilogrammot, ami többszöröse volt az országos átlagnak.⁷⁵¹

A Nagyszőlősi járás magyar falvaiban a mai napig sok asszony saját maga süti a kenyeret, nagy részük hagyományos módon, kemencében. S bár a legtöbb faluban pékség működik, a házi kenyér minőségét össze sem lehet hasonlítani az üzletben kapható kenyerekével. A dolgozat keretei nem teszik lehetővé a kenyérsütés folyamatának részletes

⁷⁴⁵Bocskor 2008: 68.

⁷⁴⁶ Ismeretes volt a hátaláshoz való csikóskantár, a fogatolásra, szántásra való *szekereskantár* és az országútra való *szemzőskantár* is.

⁷⁴⁷ Nem mindegyik társas munkaalkalomra van lehetőségünk kitérni, ezek leírását másutt megtalálhatjuk. (Például a tollfosztást lásd: Csiszár 2002: 142–156.)

⁷⁴⁸ Bocskor 2008: 25.

⁷⁴⁹ Lásd: Kós 1999: 149; 2000, 2: 193–194; Bocskor 2008: 29.

⁷⁵⁰ Lásd még: Bátky 1941: 42.

⁷⁵¹ Lásd a Kisbán Eszter által közölt térképet (Kisbán 2009: 596.)

ismertetését (ez szinte teljesen megegyezik az Árpa István által publikált, Sándor Natália által 1991-ben lejegyzett csongori anyaggal,⁷⁵² vagy például a Bocskor Áron kéziratában⁷⁵³ olvasható, Öregakliban szokásos kenyérsütéssel), ezért dolgozatomban csak a kenyérsütés tárgyi eszközeit kívánom bemutatni. Bár a kenyérsütő kemence egyfajta státusszimbólumnak számított, a legtöbb portán megtalálható volt, és még ma is látható. Egyes településeken, például a máramarosi Visken kerekeken guruló, mobil kenyérsütő kemencék is működtek, amelyeket leginkább a lakodalmas házaknál vettek igénybe.

A levestészta, laskatészta és más tésztafélék készítésének hagyományos eszközei a *gyúrótábla*, *laskanyújtó*, recés szélű *derelyemetsző*, *csigacsináló* borda és orsó voltak. (A borda és az orsó eredetileg a fonás és a szövés eszközei voltak, de alkalmasak voltak a *csigatészta* készítésére is a speciálisan e célra készített *csigacsináló* eszközök mellett.) A sokféle bolti tészták, makarónik megjelenésével ezek az eszközök kiszorultak a mindennapi használatból, de még mindegyik háztartásban megtalálhatóak. Bocskor Áron férfiember létére a legalaposabban dokumentálja a hagyományos női munkákat, így az Akliban szokásos tésztanyújtást is, amely hasonlóképpen történt más ugocsai magyar falvakban is.⁷⁵⁴

V. 4. 2. Mosás

Régen a gazdasszonyok a vászonneműt lúgozással,⁷⁵⁵ lúgozókadban mosták, majd a lúgot *mosósulyokkal*, *mosószéken* (ritkábban deszkán, kövön) ütötték ki a ruhából.⁷⁵⁶ *Zsákba gyűjtöttük a hamut, oszt lúgot főztünk fahamuból. Tavasszal meg ősszel szapultunk, utána az udvart teleteregettük a mosott ruhával.* (J. R., Salánk)

A lúgot aztán felváltotta a házi készítésű szappan, de a módszer megmaradt a hetvenes évekig, a mosógép elterjedéséig. *Félmetszésbe, a kútnál, mosószéken mostunk, sulyokkal.* (L. M., Salánk) *Az elnyűtt, már semmire sem használható rongyot sem dobtuk ki, hanem összegyűjtöttük, s azt a cigány vagy zsidó rongykereskedők felvásárolták.* (C. M., Nevetlenfalu)

Meleg nyári időben a salánki asszonyok a *pokrócokat* (háziszóttos rongyszőnyegeket) a legutóbbi időkhöz a közeli Borzsa-folyóra hordták kimosni. A Malomlaposnak nevezett

⁷⁵² Árpa 1993: 79–80.

⁷⁵³ Bocskor 2008: 25, 77.

⁷⁵⁴ Bocskor 2008: 81.

⁷⁵⁵ A folyamat hasonlóképpen történt a kendermunkáknál ismertetett fonaltekercsek lúgozásához.

⁷⁵⁶ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; C. M., Nevetlenfalu

kanyarulat sziklái sulykolták tisztára őket, kockáztatva, hogy a sebesen száguldó víz elragad tőlük egy-egy darabot. Nagy élmény volt egy-egy ilyen közös *pokrócmosás*, főleg a gyerekcsapat számára, akik közben kedvükre lubickolhattak.

A *mosósulyok* recens példányai egyszerű munkaeszközök, de fennmaradt néhány faragással díszített példány is, amely szerelmi ajándék szerepét is betölthette (lásd a mellékletben). Hasonlóképpen vegyes típusúak az általam felgyűjtött *mángorlók* is: egyeseket kimondottan a *vászontüretek* simítására készítették, mások viszont tetszetős faragással ellátott dísz tárgyak.⁷⁵⁷ Napjainkra már csak lakásdíszként szolgálnak a cikornyás öntvényű öntöttvas *szenesvasalók*,⁷⁵⁸ melyeket az 1970-es években váltottak fel az elektromos vasalók. Viszont még az 1990-es években is lehetett kapni a kárpátaljai üzletekben az „orosz mosógépnek” csúfolt recés mosódeszkat, amely az elektromos mosógépek, centrifugák, illetve a korszerű automata mosógépek elterjedéséig a kézi mosás hasznos eszköze volt.

V. 4. 3. Lekvárfőzés⁷⁵⁹

A szilvalekvár-főzés a legkedveltebb őszi társas munkák közé tartozott, melynek hagyománya a mai napig él Salánkon és más ugcocsi településeken is. Dolgozatom témájából kifolyólag nem tartom feladatomnak a vidám meséléssel, nótázással egybekötött, ám mégis fárasztó és rendkívül nagy figyelmet követelő lekvárfőzés folyamatának leírását. A salánkival teljesen megegyező lekvárfőzést megtalálhatjuk többek között Bocskor Áron kéziratában⁷⁶⁰ és Árpai István kötetében (utóbbit Veres Melinda jegyezte fel 1990-ben).⁷⁶¹ Az ugcocsi szilvalekvárt leginkább *hasítószilvából* főzik, amit megmosva és kimagolva tesznek oda főni. *A nemtudomszilvából is lehet főzni, de azzal több a baj. Megmosva egészben főzzük és cserépszűrőben ki kell passzérozni a magvát.* (B. I., Aklihegy)

A lekvárfőzéshez szükséges tárgyi eszközök (szilvaverő rúd, fűzfakosarak, edények stb.) közül a lekváros szilkéket és a *ciberéből* való szilvamacskák elválasztására szolgáló cserépszűrőket (egyben téasztaszűrők is voltak) a cserépedényeknél mutatom be. E helyen egyedül a legfontosabb kelléket, az üstöt magában foglaló *katlant* és a *kavarófát* szeretném szemléltetni. A *katlant* egy eresz alatt rakták meg sárral körbetapasztott vályogból, a füstöt

⁷⁵⁷ Részletesebben lásd a mellékletben!

⁷⁵⁸ Lásd a mellékletet!

⁷⁵⁹ A szilva hasznosításában a lekvárfőzés mellett a pálinkafőzés is fontos szerepet játszott. E jobbra tiltott, túl sok tárgyi eszközt (vasból vagy rozsdamentes acélból készült hordó, réz hűtőcső stb.) nem igénylő tevékenységet minden településen folytatják néhanyan.

⁷⁶⁰ Lásd: Bocskor 2008: 33.

⁷⁶¹ Árpai 1993: 81–83.

igyekeztek egy kürtőcsővel minél messzebb elvezetni. Egyes portákon a katlant nem egy alkalomra rakták meg, hanem állandó helye volt. Az 50–100 literes, vagy még nagyobb vörösréz üstök a családok legféltettebb kincsei közé tartoztak. Találtam példát családok közötti évtizedes viszálykodásra, melynek az volt az alapja, hogy az örökösök összevesztek az ősi – igaz, a sok használatától már többször kilyukadt, foltozott – rézüstön. Az üstöt csak a lekvárfőzésre veszik elő, másra nem igen használják.

Miután beállították a lehetőleg valamilyen fedél, *féleresz* alatt megrakott *katlanba*, felszerelik az állványhoz rögzített kavaró szerkezetet. Ennek lapátjait, a *vitórlát* hosszú rúddal forgatják, de igen óvatosan, mert általában régi, patinás tárgyacról van szó. Kölcsön nem szívesen adják az üstöt és a *kavarófát*, de az megszokott, hogy a portán beüzemelt katlanban sorra főzik ki a lekvárt a szomszédok, rokonok. Ha nem elég népes a család, hogy egyedül elboldoguljon, kalákában is szoktak lekvárt főzni. A jelentős mennyiségű, akár több évre is elegendő szilvalekvár kifőzése hosszú és felelősségteljes munka, de a *máléhántáshoz* (kukoricafosztáshoz), *disznótorhoz* hasonlóan egyben közösségépítő szórakozás is. főleg a gyerekek és a fiatalok várják az estét, hogy a kavarás mellett megkóstolják az üst köré rakott káposztalevelekre kifröcsögött *ciberét*, a tűzbe dobott *krumplit*, hallgassák az idősebbek meséit, *töklámpást* készítsenek, hajnalig szórakozzanak.

V. 4. 4. *Disznótor*

A hagyományos falusi disznóvágás leírását többek között Bocskor Áron kéziratában is megtaláljuk.⁷⁶² Egy salánki adatközlővel készített mélyinterjú alapján a helyi disznóvágás szokásaival alaposan is megismerkedhetünk (lásd a mellékletben). E hangulatos tradíció szerencsére még ma sem halt ki Ugocsában, a legtöbb háznál tartanak sertést, amelyet hivatásos *hentes* (a böllér helyett inkább ezt a kifejezést használják) helyett közös munkával, egy ügyesebb rokon vezetésével dolgozzák fel. Igaz, a hízót szalma helyett gázlámpával perzselik, a régi éneklős, mesélős disznótoros vacsorák pedig a szomszédságnak küldött *kóstolóval* együtt egyre ritkábbak. Az alkalomadtán böllérkedő H. Á. (Salánk) elmondása szerint disznóvágás hagyományos kellékei közül a legfontosabbak: *szúrókés*⁷⁶³ (régében a katonaságtól hozott, átalakított rohamkéseket is felhasználták e célra), kasza vasából készített

⁷⁶² Bocskor 2008: 53–55, 81.

⁷⁶³ Ugocsában a hízót a mai napig is szúrják. Az állat lábára zsineget kötnek vagy kantárt (dróthurkot) akasztanak a szájába, hogy el ne szaladjon. Két-három markos fogó szorítja le a földre, egy pedig a tálat tartja oda a vérnek. Az 50-es években, mikor követelték a disznóbőr beszolgáltatását, hogy ne tudják meg, ki és mikor vágta le, ezért korán reggel kicsalták az ólból, tengerit tettek elébe és balta fokával fejen ütötték, hogy ne visítson, azután leszúrták. (R. A., Nevetlenfalu)

kaparókések, húsvágó kések és bárdok, fenő eszközök, acéldrót hurok a disznó szájába, *perzselőlámpa* (fa-, benzin- vagy gáztüzelésű), farács vagy egy széles deszkalap a disznó alá, vizes edények, merők a mosáshoz, edények a húsnak, vas *horgasok* (a fej, lábak, oldalas, szalonna felakasztására), *hurkapálcák* a bél tisztításához, asztal és húsvágó táblák, üst a zsír kiolvasztásához, húsdaráló, mechanikus hurka- és kolbásztöltő (régebben bádogból készült kézi hurkatöltőt⁷⁶⁴ és *dudunak* nevezett pléh tölcseréket használtak e célra), főző és sütő edények, *sózó* kád stb.

V. 5. Népi mesterségek, háziiparok

Az ugozsai és beregi falvakat az iparosodás az átlagosnál kevésbé érintette, leszámítva az általánosan elterjedt kenderfonást és szövést. Az 1943. évi falukutató tábor adatai szerint például Szászfaluban kerékgyártó, asztalos, kovács, kötélverő akadt ugyan, de a lakosság zöme földműves, a fiatalság pedig inkább elmegy a gyárakba, vasútra és útépitésre dolgozni.⁷⁶⁵

A források tanúsága szerint a hatóságok megkísérelték ösztönözni a vidék háziiparának fejlődését, de nem sok sikerrel. 1877-ben például megalakult a „Felsőtiszavidéki háziipart terjesztő egyesület”, melynek tevékenysége abban merült ki, hogy Beregszászon megnyitott egy „női ipar-tanműhelyt”, Munkácson pedig egy „gyermekjáték tanműhelyt”. Fagócsy Péterffy József miniszteri biztos 1878-ban Beregszászon „kosárfonó tanműhelyt”, később Munkácson „művészeti tanodát” létesített. De e kezdeményezéseknek semmilyen gyakorlati haszna nem volt. Az első világháború és Trianon aztán végképp elvetette a reményt a fejlődésre. Kivételt a vidék hagyományos háziiparai, a kendermunkák, a keresztzemes hímzés,⁷⁶⁶ az egyre híresebbé vált beregi szőttes és hímzés jelentették.⁷⁶⁷

V. 5. 1. Seprűkötés

A kutatott kistérség településein régebben minden gazda termelt egy kevés cirkot, és seprűt kötött saját részre belőle. Mára ezzel egy-két ember foglalkozik, a legtöbben a piacon szerzik be a cirokseprűt, melyet főleg a Munkácsi és Ungvári járás falvaiban készítenek

⁷⁶⁴ Lásd még: Bátky 1941: 73.

⁷⁶⁵ Katona F. 1943: 11.

⁷⁶⁶ Ez népi hímzés, nem pedig *úrihímzés* volt, melynek kialakulására hatással volt a környező szláv lakosság is. (Kelemen 1939: 466.) Az ukránoknak ma is azonnal felfigyelnek a beregi szőttes és az ukrán „*visivanka*” közötti hasonlóságra.

⁷⁶⁷ Kelemen 1939. 467. Egyébként ekkortájt, pontosabban az 1872. évi első magyar ipartörvénynek megfelelően váltották fel a céhszervezetet az ipartársulatok. (Lukács 2007: 153.)

eladásra. A cirokseprű kötésének folyamatát Móricz Kálmán ismerteti *Nagydobrony* c. falumonográfiájában.⁷⁶⁸

A hagyományos seprű csak annyiban tért el a ma használatostól, hogy a nyele is cirokból volt (arasznai közönként fűzfahánccsal, később dróttal áttekerve), nem pedig fából. Ilyen *sajátnyeles* seprűket ma is kötnek Csongorban, Dercenben és néhány más kárpátaljai településen.⁷⁶⁹

A *nyírfaseprű* (nyírágseprű) készítésével viszont a helyi cigány lakosok foglalkoznak, akiknek a fűzfa kosár mellett ez a fő termékük. A munkához nem szükséges más, mint metszőolló, bicska, vékony puha drót és a nyírfavessző. A salánki Sz. G. elmondása szerint a *nyírfaseprűnek* való vesszőt legjobb tavasszal vágni, amikor megindul a nedvkeringés a növényekben.

Télen pihen a fa, könnyen törik, olyankor nem jó vágni. Fenn a borházná szedjük a vesszőt, meg a tőtésen végig, a Malomlapos fele. Meccőollóva vágunk egy kötetet, amit ebírnak a hátunkon, 10-15 seprűre valót, kötelve átkötjük, oszt hazahozzuk. Itthon átpucolgassuk, átszedjük, hogy legyen valami formája. Összeszedünk egy csoportot, megkössük puha kötöződróttal, vagy vesszővel. Régen nem vót drót, de a vessző jobb is, mert nem szúrja meg a vége a kezit az embernek. Három helyen átkössük, oszt lenn meccőollóval megszedjük, a tetejét meg meghegyezgessük. (Sz. G., Salánk)

Amikor kötnek vagy 50 darabot, elindulnak az utcára árulni. Eddig 15 hrvnyáért adták darabját, valamelyik gazdasszony tíz darabot is vesz egyszerre. Viszik más településekre is: Puskinovóba, Feketepatakra, Verbőcre, a nagyszőlősi piacra. Egyesek felvásárolják tőlük nagyobb tételben, és átviszik Magyarországra eladni.

V. 5. 2. Kosárfonás

A kosárfonás a kárpátaljai kollektív tudatban úgy él, mint a cigány (roma) kultúra része, ez a hagyományos mesterség a salánki cigány közösségben elevenen él még napjainkban is. Jellemző, hogy a különböző generációk átadják egymásnak a mesterségbeli tudást. *Mink az üdősöktől tanultuk* – szokták mondani. Az értékesítés Salánkon történik, de a fölösleget a falun kívül próbálják eladni. Régebben még gyékényből szakajtókat, és lábtörlőket is fontak.⁷⁷⁰ Jelenleg a fűzfavesszőből kötött kosarak a kelendők, de megrendelésre készítenek

⁷⁶⁸ Móricz K. 1995: 100.

⁷⁶⁹ Espán 2015: 313–324.

⁷⁷⁰ Az adatközlők szerint a gyékény szárításánál arra kell ügyelni, hogy ne barnuljon be, ne legyen foltos, hanem szép világos színű maradjon. Csak akkor lehet vele szépen dolgozni, ha le van forrázva. Forrázás után néhány

gyékényből is kosarat. A kosarakért ritkán kérnek pénzt, legtöbbször terményben, élelmiszerben fizetnek érte a vevők. A kosárfonáshoz szükséges fűz vesszőt a Borzsa-folyó partján növő fűzesekből gyűjtik be. A gyűjtés idényhez kötött, nem lehet egész évben végezni. Szeptembertől kezdik gyűjteni a vesszőt. A hátukon, vagy négykerekű "kisszekereken" szállítják haza, s otthonukban dolgozzák fel. Meghatározott formájú és méretű kosarakat készítenek, amelyekhez hagyományosan héjas fűzfavesszőt használnak. Egy kosár elkészítése alig egy órába telik, a szükséges eszközkészlet minimális: egy éles bicska és egy erős ár, amellyel a készülő kosár fenekét a középpontjánál a munkapadhoz (szék vagy *tönkö*) rögzítik. A településen leginkább a *fáskosarak* kelendők. A *fáskosár* gyűjtőnévként használatos, s használják nemcsak a fa hordására szolgáló kosarak megnevezése, hanem a tyúkültető kosarat, krumpli- és forgószedő kosarat is gyakran nevezik így. A kisebb zöldséges kosár is népszerűségnek örvend, újabban virágcserepet is helyeznek bele és a járdák szegélyeire, teraszokra helyezik.

A narratívák szerint a rendszerváltás óta nagyobb a kereslet e termékek iránt, mivel a saját földjeiken gazdálkodó emberek fűzfavesszőből készült kosarakat vásárolnak a munkálatok beállta előtt a kalácsa-vagy napszámos munkások számára. Ráadásul e kosarak jóval olcsóbbak az üzletben vásárolható eszközöknél (pl. pléh- vagy műanyag vödrök, drótkosarak), illetve a megkérdezett gazdák szerint alkalmasabbak a termés begyűjtésére.⁷⁷¹ A kétfülű kosarak 50 hrvnyába kerülnek, a kis virágkosarak pedig 25–30 hrvnyába. Egyes vállalkozó salánkiak felvásárolják a kosarakat, átviszik Magyarországra, ahol közel közel tízszeres (2500 forintos) áron adnak túl rajta.

Minden péntekre 40–50 kosárnak kész kell lenni. P. J. hordja százával, meg Cs. M. is hordja, meg még sokan. (Sz. G., Salánk)

A salánki cigányok csak az archaikusabb, a tisztítatlan „*fekete*” vesszőből készült kosarat fonják, ami férfimunkának számít. Más településeken, például Beregújfaluban vagy Mezőváriban viszont az ún. *háncsolt* kosarakat és más eszközöket az asszonyok is készítik, sőt az elmondások szerint, átvették a vezetést a férfiktól és mesteri szintre fejlesztették a kosárkötési tevékenységet. „*Ahhoz a háncsolt vesszőhöz nem kell ojan erős kéz, mert az vékony vesszőből van*”- magyarázzák a helyi mesterek. A vesszőt megtisztítják a háncstól, akkor szép fehér lesz. Ehhez kicsit vékonyabb vesszőt kell gyűjteni. Háncsolás előtt le kell

órára be kell *dunsztolni* (műanyag fóliába, pokrócba csomagolják). A munkaeszköz egy nagyméretű tű. Ezzel varrják össze a gyékényt.

⁷⁷¹ A kosárfonás mellett a salánki cigányok fő foglalkozása hajdan a vályogvetés és a teknővájás volt. Napjainkra a teknővájás Salánkon teljesen kihalt, csak az iskolamúzeum teknővájó késkészlete és a sok régi teknő, fakanál őrzi e valaha virágzó háziipar emlékét. A vályogvetés is szünetel a megrendelések hiánya miatt. A Szovjetunió-szerte kitűnő vályogvetőként számon tartott salánki cigányok azonban nem felejtették el ezt a mesterséget, megőrizték a vályogvető kereteiket, és saját részre néha készítenek is vályogot. (A kosárfonás, teknővájás leírását lásd még: Csizsár 2002: 115–130.)

forrázni, hogy könnyebb legyen megtisztítani és fehérebb is a főzés után. Tisztított fűzfavesszőből és gyékényből a helyi cigányok nemcsak különféle kosarakat készítenek, hanem tálcákat, szennyesládákat, vázákat, ülő alkalmaságokat, gyermekjátékokat stb.

V. 5. 3. Kenderfeldolgozás⁷⁷²

A Tiszaszászfaluban 1943–44-ben kutató Katona Ferenc a település háziiparai közül a kenderfeldolgozást elsődlegesnek nevezte meg, s e megállapítás az egész megyére érvényes.⁷⁷³ A kárpátaljai magyarokat az 1960-as évek végén tanulmányozó szovjet kutatók közül Grozdova is megjegyezte, hogy a szövés-fonás Szatmárhoz hasonlóan⁷⁷⁴ az általunk kutatott vidéken is elsődleges fontosságú volt.⁷⁷⁵ A kenderfeldolgozás női munkának számított, amelyet az ugoc sai települések lányai, asszonyai nagy hozzáértéssel műveltek. A kenderből szöszet, abból fonalat, a fonalból vásznat készítettek, a vászomból pedig ruhaneműt, törülközőt, ágyneműt stb. varrtak. E munkafolyamat leírását a kendermunkákkal kapcsolatos helyi szokásokkal, dalokkal együtt Bocskor Áron⁷⁷⁶ Akliról szóló kéziratában, valamint György Horváth László és Lajos Mihály falumonográfiájában is megtaláljuk.⁷⁷⁷ Mint a szerzőpáros írja, 1940-ig a térség háziiparának legfontosabb ága a kendertermesztés és kenderfeldolgozás volt.⁷⁷⁸

⁷⁷² E háziipart érdemes összehasonlítani a Kós Károly által leírt mezőszéki, illetve a Csiszár Árpád által dokumentált szamosháti kendermunkával. (Kós 2000, 1: 271–286; Csiszár 2002: 72–97.)

⁷⁷³ „Háziipart illetően csak a kender fonást-szövést említhetjük meg. Minden asszony tud fonni és majdnem minden házban van szövésű szék is. Különösen ebben az évben, 1943-ban aránylag igen sok kendert vetett mindenki. Most azonban a szövéshez szükséges fonallal van baj, mert azt nem nagyon lehet kapni. Vásznat szőnek a kenderből, a durva kócból pedig zsákvásznat, vagy kötelet. nagyon szép, finom vásznat szoktak szőni, most azonban előkerülnek a durvábbak is, ingek készülnek belőlük, amit az emberek nem szívesen, kissé szégyellve viselnek.” (Katona F. 1943–1944: 12.)

⁷⁷⁴ Janó 1983: 168.

⁷⁷⁵ „...a kárpátaljai magyarok között napjainkig igen fejlett a szövés. Ezért a háztáji földeken néha helyet hagynak a kendernek, lennek. Régebben az egész ruházat háziszőtt anyagból készült, ma már csupán néhány faluban ... viselnek az idősebb asszonyok háziszőtt lenvászon inget, de a munkához kötött kötényt – férfi és női kötényt egyaránt – ma is mindenütt házi szövésű. napjainkban horizontális szövésűeken kenderfonalból főleg zsákszövetet, matractakarót, konyharuhákat szőnek. Gyakran készítenek nagyon szép művészi megmunkálású vásznakat, a díszítő céllal készületeket színes szőtt mintákkal. Nagyon sok van minden házban a különböző terítőkből és törülközőkből. ... Jellemző, hogy a szőtt készítmények napjainkig nagy szerepet játszanak a falusi emberek életében. Így a terítőknél, különleges rendeltetésű törülközőknél több fajtája létezik. temetéskor például az asztalt, amelyre a koporsót teszik, fekete szőtt mintás, vagy fekete himzésű különleges terítővel terítik le. Egy másik hasonló jellegű terítő arra szolgál, hogy beburkolják vele a kalácsot vagy tortát, amikor az asszony a hagyományoknak megfelelően ebédet visz egy falubeli újasszonynak. Hasonlóképpen sokrétű a háziszőtt rendeltetése s különösen sokféle kell készíteni az olyan házban, ahol lakodalmára készül menyasszony van. A magyarok között még mindig virágzó szokás szerint lakodalom alakalmával a menyasszony esetenként 50-re is rúgó törülközőt oszt szét...” (Grozdova 1971: 461–462; Гроздова 1972: 100.)

⁷⁷⁶ Bocskor 2008: 40. (lásd a mellékletben)

⁷⁷⁷ György Horváth – Lajos 1998: 132–137.

⁷⁷⁸ Az aklihegyi Dénes Adél így mesélte el a kendermunkát: „Az régen az kenderből volt, elvetették akkor kellett nyűni kézzel és akkor kiraktuk száradni a napra, akkor azt a bugát le kellett bugázni, össze kötözni és akkor

Morvai Judit adatközlői szerint a kenderkévüket két, 4–6 méteres, vízszintes rúd közé szokták beszorítani, és úgy a víz alá meríteni. E két rúd neve az ungi falvakban *pomok*, a beregiekben *pamacs*, Ugocsában pedig *cserepcsik*, *cserepcsép* volt.⁷⁷⁹ A *cserepcsép* általi kenderáztatási módot a néprajztudomány a kutatott régió egyik etnográfiai jellegzetességének tartja. Akliban a *cserepcsép* közepébe karót ütöttek, hogy a Batár vize el ne vigye, és azt megjegyezték, hogy fel tudják ismerni.⁷⁸⁰ Salánkon a kenderáztató a Borzsa hídjához volt, a kiáztatott kendert a Borzsa sebes vizével mosták tisztára. *Két hétig ázott, azut mentek látót venni belőle. Otthon a kerítésnél rakták szét száradni, a kévüket kibontva, hogy jobban száradjon.* (L. M., Salánk)

A kendert tehát odahaza ismét megszáritották, majd megtisztították a fás résztől, azaz megtilolták. A kender törését *tiló* típusú kender törővel (*kendertörő*, *törő*) végezték, a kutató szerint lábbal mozgatott, *kölyű* típusú kender törőt nem használtak. A kender törő 2 méter hosszú eszköz volt, gyakran két nyéllal, így ketten dolgozhattak ugyanazon a törőn.⁷⁸¹

A kender törőhöz hasonló eszköz volt a *tiló*, csak annak kettős *nyelve* (vágóéle) volt, mely finomabb törést, puhítást tett lehetővé. Bocskor Áron szerint a *tiloló* (*tiló*) másfél méter hosszú, 15-20 cm széles keményfa, melynek közepét vályú formájúra kivésték, ebben mozgott a törőfa.⁷⁸² Móricz Kálmán szintén megjegyzi, hogy a kendert először a nagyobb, Nagydobronyban *vágónak* nevezett törőn törték meg, majd a hasonló, de kisebb *tilón* tilolták ki.⁷⁸³

Az egyszer már megtört kendert lábbal megtiporták, sarokkal dörzsölték (*dörzsölés*),⁷⁸⁴ valamint e célra készített nagy, körbeforgatható, bálványos *dörzsölőben*

elvinni nyárom a tóra, ott meg egy hétig ázott. Akkor azt kiszedni kimosni azt is ki teregettük a palánkosra, és volt ilyen törő direkt és lett belőle szösz, és akkor a szösz még meg kellett dörzsölni. Régen még lábbal is volt a tornácon ilyen, betonos tornác oszt így a lábbal gyúrták, aztán volt ilyen dörzsölő, amivel kellett így körbefeleforgátták és azon jó puhára ki puhította azt a szösz. Akkor azt a szösz volt ilyen vas eke azon kellett meg finomítani annak a szösznek volt színe második harmadik, az elsőből volt a finom vászon a másodikból a zsák az alja volt a csepű az volt a leg vastagabb a legdurvább. Abból varrtak lepedőket ágyneműket minden ilyen abból készítették az alsóneműt is a régi időbe inget meg ilyesmit.”

⁷⁷⁹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvai Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷⁸⁰ Bocskor 2008: 40.

⁷⁸¹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvai Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; lásd még: Viski 1941: 301.

⁷⁸² Bocskor 2008: 40.

⁷⁸³ Móricz K. 1995: 80.

⁷⁸⁴ Az adatközlők szerint a kendert a lányok közös munkával dörzsölték a tornácon, miközben a fiúk énekszóval szórakoztatták őket.

puhították (Sőt újabban mindjárt abba tették bele törés után).⁷⁸⁵ Bocskor Áron aprólékosan leírja a bálványos *dörzsölő* felépítését és működését.⁷⁸⁶

„*A fás kenderszálak megtörésekor keletkező mellékterméket pozdorjának nevezték. Ezután a kendert befonták és összekötözték, majd ismét megtörték és gerebenen átfésülték; így az utolsó csöpút is sikerült eltávolítani belőle.*”⁷⁸⁷ *A vasesetet mosószékre kötöttük. Elibe leültünk, hátulról meg egy tarisznyába követ kötöttünk rá, hogy fel ne boruljon.* (L. M., Salánk)

Hasonlóképpen történt a kender termesztése és feldolgozása más falvakban is.⁷⁸⁸ Morvai Judit szerint a megtört, megpuhított kenderrostok tisztítására, de főleg minőségi csoportokra bontására *vasesetet* használtak, de a *gereben*, *ecselő* szót is ismerték.⁷⁸⁹ A vaseset szögrózsája szögletes volt. Ezt a fésülési folyamatot *szöszcsinálásnak* nevezték.⁷⁹⁰ Bocskor Áron leírja, hogy a *gerebenyt* a rézműves cigányok készítették. A mosószékre felkötve, csapdosással fésülték ki rajta a szösz, amelyet három osztályra osztottak: *fej* (első osztály), másodosztályú szösz és *csepü* (harmadosztályú, apró szösz).⁷⁹¹

A kender további feldolgozása a gazdasszonyok dolga volt. Október vége felé, az őszi munkák befejezése után az asszonyok és lányok fonóházakban gyülekeztek, ahol elvégezték a kenderfeldolgozás leghosszadalmasabb műveletét, a fonást. A kollektív emlékezet szerint a fonóház általában valamelyik módosabb gazda házának nagyszobája volt, ahová a fonnivaló szösz mellett a lányok és asszonyok egy-egy darab fát is vittek, hogy legyen mivel fűteni. A tűzifa mellett petróleumot is vittek a lámpába. Kétféle fonóház volt. az egyikben asszonyok, a másokban lányok fontak. Szombat és vasárnap kivételével minden nap eljártak a fonóba. *Mi jányok, rótában jártunk a fonóba, nyolcan, tizen, tizenketten. Danoltunk, fontunk, de más munkákat is rótában*⁷⁹² *csináltunk.* (J. R., Salánk) Az első estén rendszerint a fonóház gazdasszonyának a kenderét fonták meg.⁷⁹³

A fonóházakban vidám élet zajlott, a fiúk és lányok hagyományos játékaira, dalaira, tréfáira Morvai Judit gyűjtésében, illetve az adatközlők elbeszéléseiben is találunk utalásokat:

⁷⁸⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvai Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷⁸⁶ Bocskor 2008: 41.

⁷⁸⁷ György Horváth – Lajos 1998: 133.

⁷⁸⁸ „*A virágos kendert, vagy amint itt mondják, fehér kendert előbb kinyüvik, kiáztatják, megszárad, megtörik, tilóval megdörzsölik, hogy a pozdorja kihulljon belőle, vas ecseten megfésülik. A kócból kötelet vagy zsákot csinálnak, a kendert pedig megfonják és saját maguk meg is szövik.*” (Katona F. 1943–1944: 26.)

⁷⁸⁹ Lásd még: Gunda 1984: 107.

⁷⁹⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvai Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁷⁹¹ Bocskor 2008: 41.

⁷⁹² Az adatközlő szerint Salánkon *róta* volt a közös munka neve, a *kalálka* (*kaláka*) kifejezést csak az idősek használták elvéve.

⁷⁹³ Lásd: György Horváth – Lajos 1998: 133–134.

„Ha nem akartak a lányok dalolni, a fiúk összetörték a guzsalyukat.” „Volt, aki újévkor összetörte a guzsalyát, hogy ne vigye át más esztendőre.”⁷⁹⁴ A fiúk meg leseltek. Eltörték a guzsalypálcát, ha a jány nem ment csókkal kiváltani. (J. R., Salánk) A fonóban egyes férfiak még citerával, fésűmuzsikával és egyéb hangszerrel is kísérték a vidám dalolást.⁷⁹⁵

1943-ban Katona Ferenc még szemtanúja lehetett a hagyományos tiszaszászfalui fonónak: „A fonó még mindig megvan és nagyon sok néprajzi jelentőségű szokást tartanak még mindig. A leányok a tél beálltától, de már ősz vége felé elkezdik a fonást és ez tart egész tavaszig. Persze a legények is ott vannak és elszórakoznak. Egy játéknak nevezhető szokás. Az egyik legény az ajtón beszél: „Kutba estem, ki huz ki?” A bentlévők egyik jelenlévő leány nevét mondják, pl. Mariska. Mariska erre kimegy és egy vagy ki tudja hány csókkal kiváltja a kutbaesettet.”⁷⁹⁶ Hasonlóképpen írja le Öregakli fonóházi szokásait Bocskor Áron is.⁷⁹⁷

A fonás hagyományos eszköze az 1 talpú kézi guzsaly vagy talpasguzsaly volt, bár a 19–20. század fordulóján használták a székesguzsalyt is. Erre a nagypaládi iskolamúzeumban találtam példákat, ami a szatmári településekkel való analógiát bizonyítja. A guzsalytalpon ülő fonó nő bal kézzel húzta a guzsaly pálcájára felkötött szöszből a szálát, s hogy sodorható legyen, állandóan nyálazta. A jobb kezében tartott orsóval pedig nyújtotta és tekerte a fonalat.

„A jova szöszt kerekes guzsalyon igyekeztek megfonni, hogy finomabb, vékonyabb szálát nyerjenek. Ebből készült a varrógépbe való cérna csakúgy, mint a férfiak és nők inge, gatyája, ruhája vagy a varrott kendő. Az apró szösz talpas guzsalyon fonták meg, s lepedő, zsák lett belőle.”⁷⁹⁸

Fonásra olyan kéziorsót használtak, amelynek a végére karikás nehezéket húztak. A kéziorsó hossza 28–32 cm, a karika átmérője kb. 3–5 cm volt. 1920 körül kezdtek elterjedni a településen a kerekesguzsalyok (tekerő rokkák), amelyeken szaporább volt a fonás, mint talpas guzsallyal.⁷⁹⁹ A megfont fonalat matullára (motollára) tekerték fel, melyek átlagos hossza 1,2–1,5 m volt.⁸⁰⁰ Közben a motollára tekert fonalat számolták: „Három szál egy ige, három ige egy pászma, mert a borda így volt készítve.” (N. E., Salánk)⁸⁰¹

⁷⁹⁴ Morvay 1969: I; A salánki fonóról Barta Róza helyi amatőr verselő asszony egyik művében is olvashatunk (lásd a mellékletben) (Zán Gál: 2012: 124.)

⁷⁹⁵ Salánkon fennmaradt egy-két parasztcitera, amelyekhez hasonlókat a legutóbbi évekig készítettek a közeli Nagypaládon. A fonóbálok, táncos fonók leírását lásd még: Janó 1983: 184–185.

⁷⁹⁶ Katona F. 1943–1944: 37.

⁷⁹⁷ Bocskor 2008: 41–42.

⁷⁹⁸ Móricz K. 1995: 81.

⁷⁹⁹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁸⁰⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁸⁰¹ Pázmának nevezték a fonal köteget, melyben általában 60 szál volt.

„Mikor a kész fonalat felmotóllálták a motólára, darab lett belőle. Cérnával összekötötték, levették a motóláról, és feltették a rúdra a tűzhely fölé, ott várta meg, míg megszapulták.”⁸⁰²

A fonás utolsó művelete a szapulás volt. *A fonalat meszes vízbe áztatták, hogy szép sárga legyen, másnap szapulták.* (L. M., Salánk) A megfont és felmotollált fonalat *dézsában* (lúgozókádban) meleg hamulúggal leöntve, öntözve, ritkábban a megnedvesített fonaldarabokat fahamuba megforgatva és meleg kemencébe *pállatva* tisztították és puhították. (Az utóbbi módszert kevesen alkalmazták, mert „többen megjárták: megígették a fonalat, amely emiatt könnyen szakadt.”)⁸⁰³ „Egy nagy kád, amibe rakták a fonalat, a kád alatt három lábu szék meg egy dézsa, amelyben lefolyt a lug. A fonal tetejére lepedőt tettek, abba hamut. Aztán az üstbe melegítették a vizet, s ráöntötték a hamura, az átengedte a fonalra, a fonalról lefolyt a dézsába, a dézsából visszamerték az üstbe, ott megint fel melegítették, ráöntötték a hamura és ilyen körforgással ment. Így kifejlődött a lug, mely a fonalat szép sárgára kiáztatta...” (N. E., Salánk)

A következő munkafázis a tekerés volt. „Kellott hozzá egy kb. 80–100 cm magas bak, melyen vízszintesen forgott két, egymásra merőlegesen rögzített, 150–180 hosszú lécs, a levelke, ezek végébe lyukat fúrtak, s azokba négy menyecskét (kb. 20 cm magas, díszesen faragott botot) állítottak. A fonalat, miközben egy 30–40 centiméteres rúdra (tekerőre) tekerték gombajogba, a menyecskék tartották.”⁸⁰⁴

A gombolyítóformák közül Salánkon is a *bakot* használták, melyen két keresztléc (*levelke* vagy *levélke*) forgott körbe. A *levelke* végeibe faragott *kákót* vagy *cifrafát*, vagy annak híján magát az orsót tették bele. A mosás után *motringokba* rendezett fonalat gombolyították fel vele.⁸⁰⁵

„Szövés előtt a fonalat még fel kellett vetni a vetőre. A vető két, egymásra merőlegesen elhelyezett, közös függőleges tengelyen vízszintesen forgó keretből állt. A keretek magassága 2–2,5 méter volt, szélessége 1,5–2 méter. Alulra és felülre csinnyát kötöttek, ahhoz rögzítették a fonál végét, és a vetőt forgatva tekerték fel olyan hosszúra és annyi szálat, amennyit egyszerre fel akartak csinálni a szátyivára. Két tekerület volt egy rend, és úgy számolták, hogy 60 szál tett ki egy pászmát.”⁸⁰⁶

⁸⁰² Móricz K. 1995: 81.

⁸⁰³ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I.

⁸⁰⁴ Móricz K. 1995: 83.

⁸⁰⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, I; Viski 1941: 310.

⁸⁰⁶ Móricz K. 1995: 83.

A vetés pontosan így történt Salánkon is, csak a szövőszéket nem *szátyivának* nevezték, mint Nagydobronyban, hanem *esztovátának*.⁸⁰⁷ Ez olyan hosszú volt, hogy alig fért be a házba. Napjainkban több helyen levágott talpú, megrövidített *esztovátákon* szövik a salánki asszonyok a *pokrócnak* nevezett rongyszőnyeget.

A szövés a tél második felének fontos munkafolyamata volt, amelynek részletes leírását Móricz Kálmánnál is megtaláljuk.⁸⁰⁸ Ezzel összecseng Bocskor Áron leírása, valamint a helyi szövőasszonyoktól kapott információk.⁸⁰⁹ Bocskor Áron szerint a csehszlovák időszakban már lehetett vásárolni a híres rózsahegy-i pamutot, ezért az asszonyok azt *eresztették fel* a házi fonal helyett, s a maguk fonalát csak *belevertek*.

Szövés után a vásznat többszöri mosással ki kellett fehéríteni a tavaszi friss gyepen. A vásznat *dézsában áztatták, a gyepen kiterítették, mindig egyik oldalával felfele. Volt kendervászon, meg volt pamutos vászon is. Abba a felmenő kenderfonal, a beleverő meg pamut volt.* (L. M., Salánk) A *csepüt* is felhasználták, pokrócokat szőttek belőle, akár csak a csíkokra vágott rongyokból. Kenderből szőtték régen a zsákokat is a tulajdonosra utaló csíkkal az oldalukon. Az 1920-as években terjedtek el a barna *csonárzsákok*, a század derekától pedig a *nájlón* zsákok. (C. M., Nevetlenfalu)

A szövés és a fonás mestersége a kárpátaljai magyar falvakban egészen a közelmúltig fennmaradt. Igaz, hogy fonással már egy településen sem foglalkoznak, de az üzletben vásárolt cérnából, használt ruhaneműből hasított rongyból még nagyon sok helyen szövik az asszonyok saját részre és eladásra a kárpátaljai specialitásnak is mondható, csíkos vagy kockás mintájú *pokrócot* (rongyszőnyeget). A legtöbb vidéki házban még megtalálhatóak a szövés-fonás tárgyi eszközei is: az évközben szétszedett állapotban tárolt *vetőt, esztovátát, guzsalyt* stb. A kenyérsütés eszközei mellett ezek képezik a legtöbb kárpátaljai iskolamúzeum, tájház tárgykészletének java részét, a Nagyberegi Középiskolában pedig állami tanterv szerint, technika órákon oktatják a beregi szőttes készítését.

⁸⁰⁷ Az Ugocsában is használt, ún. keleti típusú *esztováta* rajzát lásd: Viski 1941: 312.

⁸⁰⁸ Móricz K. 1995: 83.

⁸⁰⁹ „Az *esztováta szerkezete... két ...talpfa, mely több helyen ... egymásba van erősítve. A hátsó részébe egy gömbölyű vastagabb fa van, melynek egyik végén kivésett fogaskerék található, mellyel szabályozták a fonal eresztését. ...az egyik végét ...hozzákötötték, aztán rácsavarták, és még vékony mogyorófa vesszőt is raktak közé, hogy a fonal össze ne gabalyodjon. Mikor az egész fel lett csavarva, a másik végét szálanként befogták a nyüstbe. A nyüst két részből állott ... az egyik szálát egyik nyüstbe, a másikat a másikba fogták be. Ezt azért tették, mert az egyik nyüst felfelé, a másik lefelé mozgott, majd aztán váltották egymást, amit a lábitó segítségével végeztek. Felülrajta két kerék az *esztováta* karján keresztül levő pálcán függött, ezt nevezték sikkatyunak. Ezek előtt volt a borda, nádszálakból lett elkészítve... De előbb a fonalat kis csövekre kellett csavarni, amit bodzafából készítettek... Ezt csülövel csavarták, melyet kézzel hajtottak... A fonalat a bordába is beszedték, melyeket a hasajóra kötötték, melynek az egyik végén fogaskerék, mellyel ki spanolták a szálakat. Ekkor kezdték a szövést, a lábitóval kétfelé nyitották a szálakat, aztán a kis csővel, melyet a vetélőbe tettek, átdobták a nyíláson, a bordával össze ütötték, aztán vissza lábitottak, vissza dobták a vetélőt, ez így ment egyik oldalról a másikra meg vissza.” (Bocskor 2008: 47.)*

V. 5. 4. Famunkák: a barkácsoló parasztembertől a háziiparosig

Az erdővel körülvett ugoccai települések bővelkedtek faanyagban, ezért az itteni férfiak a tűzifa előkészítése⁸¹⁰ mellett szívesen foglalkoztak famunkával, és értettek is hozzá.⁸¹¹ Viga Gyula is rámutat, hogy eszközkultúránk kutatásában a dombos-erdős peremterületek méltánytalanul háttérbe szorultak az Alföld mögött, holott épp ezekről a területekről áramlott a tárgyi eszközök sokasága az alföldi földművesekhez.⁸¹² A helyi emberekre is jellemző volt egyfajta “székelyes” barkácsolási hajlam, ami vidékünk köztudatában leginkább a viski magyarokat jellemzi. Majdnem mindegyik portán megtalálható volt a *vonószék*, melyen kétnyelvű késsel (*vonókés*) kifaragták a szerszámnyelet, gereblyét, de sokan még a hasított favillát is maguk csinálták. A parasztemberek főleg a téli hónapokban értek rá barkácsolni. Kiegészítő keretként készítettek szekéralkatrészt, létrát, szerszámnyelet és sok egyebet. A salánkiak például igen jártasak voltak az ácsmesterségben. Nemcsak a saját házaik gerendáit, a gazdasági épületek famunkáit faragták ki, de a feljegyzések szerint a református templom tornyának ácsszerkezetét is.⁸¹³

A legtöbb háztartásban máig fennmaradtak a különféle famegmunkáló szerszámok: bárdok, fejszék, szekercék, *plenkácsok*, fűrészek, esetleg fűrők, vésők, ráspolyok és gyaluk is, sőt még zsindeyhornyolóra is rábukkanhatunk.⁸¹⁴ Más falvakhoz hasonlóan a salánki legények maguk faragták szeretőjüknek az orsót, talpas guzsalyt, mosósulykot, mángorlót. Sokszor díszes faragással is ellátták őket. Gyakran művészi értékűek voltak a helyi pásztorfaragások is: pásztorbotok, ivócsanakok, fokos- és ostornyelek. A parasztgazda egyedül faragta ki az *etető- és itatóválót*, a kerítés és kapu elemeit, a kútágast is. A dagasztóteknők, fakanalak, illetve más faedények készítésére viszont a helyi cigányok

⁸¹⁰ Hagyományosan az erdőben fűrészszel, baltával döntötték ki a fákat, a vastagabb darabokat elhasították. A hasznófát baltával, *plenkáccsal*, bárdal faragták, formálták. A tűzrevaló fát kézfűrészszel aprították, baltával hasogatták fel. A villany bevezetése után általánosan elterjedt a *cirkula* (körfűrész) használata. Az erdőben pedig *druzsával* (benzinmotoros fűrészszel) döntik és aprítják a fatörzseket. A haszonra kijelölt fát pedig már nem faragják, hanem a *gáteren* (fűrésztelepen) felfűrészeltetik.

⁸¹¹ Hasonló volt a helyzet a Szernye-mocsár vidékén is, ahol sok évszázados hagyománya volt a fa háziiparszerű feldolgozásának. A 18. században például Gát és Gút lakosai messze földön híresek voltak a fakerekek, szekerek készítéséről, melyeket a debreceni vásárookra vittek eladni. A 19. század utolsó harmadában már főként bodnársággal – elsősorban hordó-, veder- és dézsakészítéssel – foglalkoztak. Áruikat nemcsak Bereg, hanem Szabolcs és Szatmár vármegye piacain is értékesítették. (Botlik 2000: 129.)

⁸¹² Viga 1994, a: 191–198.

⁸¹³ „... egy-egy család tagjai mellékfoglalkozásként, mint ácsok váltak híressé. templomunk és sudár tornyunk favázát egy ilyen családból származó nagyapa, - majd mintegy félszázad múlva – az unoka készítette három izbeni tűzvész után, különösen a tornyot olyan precizitással, hogy az dicséretére válna egy építésmérnöknek is.” (Horkay 1936: 5.)

⁸¹⁴ Lásd még: Viski 1941: 268–274.

szakosodtak.⁸¹⁵ Salánkon márcsak néhány szerszám őrzi a cigány teknővájás emlékét, a nagyszőlősi piacon viszont a romák még napjainkban is árulják a fakanalaikat.

A mesterkedő salánkiak például *dagasztólábat*, szekéralkatrészeket, faszánt éppúgy kifaragtak, mint a kenderfeldolgozás eszközeit. A környékbeli tiszaháti falvak messze földön híresek voltak a rokka, a guzsaly készítéséről. Igaz, a művészi színvonalú kerekesguzsaly elkészítéséhez már faesztergára is szükség volt. *A kerekesguzsalyt mesteremberek csinálták. Kész Bálint bátyám is csinálta. Meg az esztovátát is. A guzsalytalpat a fiúk faragták cifrára a jányoknak, még tükröt is tettek bele. A fiúk faragták ki cifrára a kákókat is a levelkére. Kokasfejre, tyukfejre, meg minden félére faragták.* (J. R., Salánk)⁸¹⁶ A legtöbb famunkát a helyi *farigcsáló* emberek saját részre készítették.

Az egyetlen famegmunkáló ágazat, amely háziipari szintre emelkedett, és eladásra termelt, a kerékgyártás, a hordókészítés,⁸¹⁷ az utóbbi évtizedekben pedig az asztalosmesterség lett.⁸¹⁸ Amíg a szekér, szán részeit az ügyesebb parasztemberek maguk is kifaragták, a kerék elkészítése szakmunkát kívánt. A kerékagy kifűrése, a keréktalp kifaragása és a küllőzés alkalmas szerszámokat igényelt.⁸¹⁹ A bognárok azonban a gumikerekes szekerek térhódításával a 20. század második felében munka nélkül maradtak. Eszközeik és egykori termékeik ugyan fennmaradtak⁸²⁰, de ők maguk hordókészítésre vagy asztalosmesterségre álltak át.

Napjainkban (2017) Zsoldos Elemér az egyedüli asztalosmester Salánkon, aki a hagyományos fejfákat készíti. A hozzá hasonló paraszt specialisták végezték mindenütt a tornác, a kútágas, a kapufélfa faragásait is – olyan mesteremberek, akik nemcsak ügyes ácsok vagy asztalosok voltak, de művészi hajlammal, kreativitással is bírtak. Nem csak maguknak és a kortárs falubelieknek alkottak, munkájukat, vésőjük vagy ácsszekercéjük biztos nyomait a modern kor embere is gyakran megcsodálja. Ugyanezek a faragó specialisták, részben a főt

⁸¹⁵ A fűzfából való kosárfonást és faragást Csiszár Árpád is leírja egyik tanulmányában. (Csiszár 2002: 115–130.)

⁸¹⁶ Az említett Kész Bálint által készített, működőképes makettek (esztováta, kendertörő, vető) ma is megvannak.

⁸¹⁷ A településnek messze földön hírnevet szerző kádármesterségről külön fejezetben olvashatunk.

⁸¹⁸ „*A kerék agyat lábbal hajtós esztergán formálták, az agyban a küllőknek a helyét vésővel vésték ki, a küllőket kifaragták, gyaluval, kényelükéssel készítették. A talpakat kifaragták, kézfűrésszel körbefűrészték gömbölyűre, ebbe a küllővégeknek a helyét kézfűrésszel kifurkálták, így állították össze a kereket. A kerékagyat át kellett furni, előbb kisebb, aztán nagyobb fűrésszel, hogy a tengelyre rá lehessen huzni. A szekeret és alkatrészeit is a kerékgyártó készítette, az alvázat, a bérfát, löcsöt, elölső-hátsó részére saroglyát, ezt a munkát kézierővel faragták, gyalulták.*” (Bocskor 2008: 85.)

⁸¹⁹ Lásd még: Kemecsi 1998, 99.; Cseh 2014; Dobos 1976.

⁸²⁰ A bognárok szerszámait Bogdán István felsorolásában: mérték, körző, szögmérő, irdaló, mustra, sokféle fűrés, fűró, vonó, véső, balta, gyalu, ráspoly, sulyok, gyalupad, sarokvető, fāragószék, szabószék, küllőzőszék, talpfűró szék. (Bogdán 1984: 125.); A kerékgyártás széleskörű leírását lásd: Cseh 2014.

említett stílusban és eszközökkel faragták ki a fejfákat és temetői keresztek is. Így például a salánki görög katolikus temető régi keresztjét, melynek szőlőmintás faragása az egykori kútágasokkal és kapufélfákkal mutat hasonlóságot.⁸²¹ A salánki faragók (konkrétan Zsoldos Elemér) keze munkáját dicséri, hogy a közelmúltban velük készítették el a huszti református parókia díszes tornácát is. Ők a hagyományos mintákat követik, természetesen munkájukat ma már gépek könnyítik meg.

Az asztalosmesterség egyébként a mai napig fontos szerepet játszik a település életében, erre állt rá az egykori kerékgyártók, ácsok és kádárok nagy része is. Technológiájuk azonban mára teljesen gépesítetté vált, a munkafolyamatok hasonlóak, mint más települések asztalosainál, ennél fogva a helyi asztalos szakma nem képez olyan néprajzi értéket, mint a számos archaikus vonást őrző salánki bodnárság. Ezért (valamint a dolgozat terjedelme miatt is) kénytelen vagyok eltekinteni a szakma részletes jellemzésétől.⁸²²

V. 5. 5. Kovácsmesterség

Faluhelyen a kovács munkája mindig is nélkülözhetetlen volt. A kovács vasalta be a szekeret, patkolta a lovat, élezte az ekevasat, készítette és javította a szerszámokat. A gépesítéssel és villamosítással együtt (az 1960-as évektől) a kovácsmunka is átalakult. A levegőt bőrtömlős fűjtató helyett villanymotor hajtja, akárcsak a köszörűt, a pörölyt légkalapács váltotta fel, forrasztás helyett hegesztést alkalmaznak, szekérvasalás helyett pedig inkább kovácsolt kerítésekre támadt igény. Sajnos mára a kovácsműhelyek a legtöbb településről eltűntek.⁸²³ Salánkon például a fogatosok kénytelenek saját maguk patkolni lovaikat, hideg vasalással. A kovácsmunkát pedig részben más vasmunkások (vasesztergályos, lakatos, gépész) vállalták magukra.⁸²⁴ Az itt-ott fennmaradt kovácsszerszámokat még megőrizhetjük, mint például az azóta elhunyt Sarkadi László salánki kovácsmester mechanikus, lábpedál általi meghajtású fűjtatópadját, amelyen

⁸²¹ A keresztet Szimku György ácsmester készítette 1914 előtt, s az 50-es évek végéig a görög katolikus templom kertjében állt (lásd a mellékletben).

⁸²² A fámunkákról bővebben a mellékletben olvashatunk.

⁸²³ A kihalt kovácsmesterek műhelyeit, szerszámait több helyen is (például Salánk, Beregszász) eladásra hirdették meg a hozzátartozók, mivel nincs, aki folytassa a szakmát.

⁸²⁴ Egyes településeken akadnak vállalkozó kedvű fiatal kovácsmesterek, akik a változó igényeknek megfelelően kovácsoltvas kapuk, csillárok, dísztárgyak készítésére álltak rá, sőt az ilosvai járási Rókamezőn (Liszicsevo) évente megrendezik a népszerű kovács-fesztivált. Ez azonban nem oldja meg e nagy múltú mesterség válságát.

elmondása szerint az 1908-ban épült, a közeli Borzsa-folyón átívelő vasúti híd szegecseit is készítették.⁸²⁵

V. 5. 6. Fazekasmesterség

A források szerint a fazekasmesterség a 20. század első feléig fontos szerepet játszott az ugocsai falvak gazdasági életében, amit a szép számmal fennmaradt, jobbára a vidék fazekas központjaiból származó cserépedények is bizonyítanak. A jelenlegi Kárpátalja területének agyagművességét a szakirodalom a Felső-Tisza-vidék fazekasságához sorolja.⁸²⁶ E nemzetiségi, vallási, kulturális szempontból rendkívül színes régió fazekasközpontjai közül Sárospatak a felvidéki, Nagybánya, Máramarossziget és a többi keleti központ pedig a román, erdélyi és ruszin fazekasság hatása alatt állt. A földrajzilag e két véglet közé eső Ungvár, Munkács, Beregújfalú, Dercen és Nagyszőlős fazekassága pedig átmeneti, vegyes vonásokkal bírt.⁸²⁷ Mint Kresz Mária írja, a Felső-Tisza-vidék fazekasságának színskálájában az alföldi fekete-fehér és az erdélyi sárga-zöld színezés egyaránt előfordul.⁸²⁸ A szerző több munkácsi mázas agyagedény fotóját is publikálja.⁸²⁹

E vidéken a fazekasság fejlődésének minden feltétele adott volt. Ungvár, Beregszász környékén elsőrendű tűzálló agyagot, Nagybányán emellett a mázhoz szükséges ólmot is bányásztak. A fazekascéhek is korán alakultak, magyar nyelvű kiváltságlevelet Munkácson 1592-ben, Ungváron 1686-ban kaptak. Amikor az agyagipar oktatását a 19. század végén államilag megszervezték, a fazekasképzés fő központja Ungvár let. 1900-ban Munkácson 57, Ungváron pedig 43 iparendélyvel rendelkező, mázasedényt égető fazekas dolgozott.⁸³⁰

Ung, Ugocsa és Bereg más településeihez hasonlóan egykor Salánkon is virágzott a magyarság ősi kultúrájának szerves részét képező fazekasmesterség.⁸³¹ Ezt a Fazokas, Fazekas előnév gyakori előfordulása mellett alátámasztja az is, hogy a környék agyagos talaja

⁸²⁵ A száztíz éves, valaha szebb napokat is látott Borzavölgyi kisvasút és a szegecselt vashíd Ugocsa egyik történelmi nevezetessége és színpontja.

⁸²⁶ A kutatott kistérség fazekasságát érdemes összevetni a Kós Károly által leírt mezőszéki agyagművességgel. (Kós 2000, 1: 317–328.) Az agyagmunka leírását lásd még: Viski 1941: 274–281.

⁸²⁷ Csupor – Csuporné Angyal 1998: 160–164; D. Rácz 2014: 402.

⁸²⁸ Kresz 1991: 86.

⁸²⁹ Köcsög, kanta és korsó (Kresz 1991: 229, 230. számú fotók)

⁸³⁰ Kresz 1991: 63.

⁸³¹ Lásd: A fazekas-kályhás mesterek és háziiparosok megoszlása 1900 körül, térkép (Szulovszkz 2005: 273.). Egy 1900. évi statisztikai adat szerint Alsóremetén és Nagyberegen 2–2, Dercenben 1, Beregújfaluban pedig 6 fazekasmester dolgozott, ellátva a környéket aratókorsókkal, csuprokkal, szilkékkal, tálakkal, szűrőkkel. (Punykó Mária kéziratos közlése, hivatkozik: Magyar Statisztikai Közlemények, 2. kötet. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása, 1904. Készítette Dr. Kresz Mária (EA 10363)

kitűnő alapanyagul szolgáltatott a kerámiaipar számára. A településen - a Nagyszőlősi járásban egyedülként - ma is működik a kolhozrendszer idején létesített téglagyár, a helyben talált agyagot pedig Hidi Endre neves nagydobronyi keramikus is kiválóan minősítette.⁸³² A kertünkben rendszeresen fordít ki az eke cseréptörmelékét, amely kimondottan egy pontba koncentrálódik. Nagyszüleim elmondása szerint itt valaha cserépető kemence volt. A cseréptöredékek között az edények mellett nagyszámú cseréppipa is a felszínre került. E fragmentumok között feltűnően nagy számban találtam meg az archaikus lábas serpenyőnek (*dudus serpenyő*) a lábait és üreges nyeleit.⁸³³ Jana Róza elmondása szerint a rimaszombati fazekasok sátoros szekérral hozták Salánkra a portékájukat, melyért két-három merítés terményt kértek. A salánki fazekasok is tőlük tanultak, mint például Mán József.

Sajnos ez a mesterség a 20. század első felében teljesen kihalt.⁸³⁴ Szép számmal maradtak fenn viszont cserépedények, amelyek alapján rekonstruálni lehet a település fazekasságának jellegzetes vonásait. A gyakran épségben fennmaradt, vagy akár ma is használatban lévő, mázas vagy anélküli vizeskorsók, pálinkásbutellák, kancsók, fazekak, lekvárosszilkék, tésztaszűrők, dohánytartók és más cseréptárgyak a mai szemlélőt is lenyűgözik letisztult vonalaikkal vagy tekintélyes méreteikkel.

Az általam felkutatott helyi (elsősorban Salánkról, nevetlenfaluból és Beregújfaluból származó) cserépedényeket a mellékletben mutatom be, típusonként csoportosítva. Azt megállapíthatjuk, hogy a cserépedények vöröses színe (csak egy-két sárgásfehérre égett edényt találtam) arra utal, hogy a helyi vasoxidos agyagból készültek. A legtöbb cserépedény ólommal borított, zöld vagy barna árnyalatú.⁸³⁵ Az ólommal alatt sok edényen festés látható.⁸³⁶ Leginkább a zöld, a barna, a sárga, a fehér és a fekete színek dominálnak. Az időnek kiválóan ellenálló cserépedények konzerválták az utókor számára készítőinek keze melegét és mesterségbeli tudását, felhasználóinak ízlését, az évszázados nemzeti hagyományokat.

⁸³² A helyi magyarság körében a fazekasság szinte egyedüli folytatója a nagydobronyi Hidi család. Id. Hidi Endre munkáinak eredetisége abban rejlik, hogy a vidék hagyományaira támaszkodik, szívesen használja az évszázadok során e tájon kialakult motívumokat. Sajátos formájú, tetszetős vázái, köcsögei, állatfigurái, széles ujjú, fehér inget, kalapot, csizmát viselő férfialakjai sokat megőriztek a magyar népművészet ősi tisztaságából. Ezt a szakmát folytatja lánya, Dancsné Hidi Tünde és fia, ifj. Hidi Endre is, utóbbi kiváló szobrászművész is (a szöveg egy tájékoztató prospektusból származik).

⁸³³ Lásd a melléklet fotóit.

⁸³⁴ Ennek oka a gyári fém-, üveg- és porcelánedények elterjedése, valamint az ízlésváltozás lehetett. (Szulovszky 2009: 561.)

⁸³⁵ Az ólommal üveget (kvarcot) és ólomoxidot tartalmaz és szintelenül, vékony üveggé borul az edénytestre. Ha az ólommalba rézoxidot tesznek, kiégetve zöld színt ad a kerámiának. Ha a mázhoz vasoxidot adunk, kiégetve az edény sárgás-barnás színű lesz. (Katona I. 1978: 9.)

⁸³⁶ A máz alatti festék fehérre, sárgára, vörösre, barnára stb. színezett agyagból készül, engóznak, öntőföldnek, festőföldnek nevezik. (Katona I. 1978: 9.)

A szakirodalomban ismertetett kárpátaljai cserépedények közül kiemelnék egy Kresz Mária által ismertetett, igen szép emberfejű korsót az ugocsai Salánkról. „Az edény alulról töltődik, tölcsér van beleépítve, a behatoló ital a tölcsér körül áll meg. Talán lakodalmas edénynek készült, mint a gömöri hétrészes korsók.”⁸³⁷ A korsó alkotója ugyanaz a Tangel József, aki a tulajdonomban lévő magyar címeres boroskorsót is alkotta (ez valószínűsíti, hogy az illető Salánkon működött), másrészt az emberkorsó összehasonlítási alapot nyújt az általam gyűjtött salánki kerámiák tanulmányozásához. Az emberalak vonásai, az antropomorf díszítés stílusa alapján megkockáztatom, hogy az alábbiakban bemutatásra kerülő, embert megragadó medve formájú dohánytartó edényt is Tangel József készíthette, bár az utóbbin nincs név és évszám. Sikerként könyvelhetjük el, hogy a kutatómunka során nemcsak egy közel egy évszázada kihalt háziipar, a salánki fazekasmesterség tárgyi emlékeit sikerült szép számmal összegyűjteni, hanem egy konkrét személy, a 19. század végén és a 20. század elején működött Tangel József munkásságára is fényt deríthettünk.⁸³⁸

V. 6. A paraszti gazdálkodás utolsó évtizedei (a 20. század. derekától bekövetkezett gazdasági változások)⁸³⁹

A feljebb ismertetett gazdálkodási rendszer még teljes egészében *parasztinak* tekinthető, ami már nem mondható el a kutatott időszakot követő korszakok, illetve napjaink gazdálkodásáról, ezért mindenekelőtt fontos tisztázni a parasztsággal kapcsolatos fogalmakat. Mint Szabó László írja, általános értelemben parasztságról csak az 1848-as jobbágyfelszabadítás után beszélhetünk.⁸⁴⁰ Ezt úgy kell értenünk, hogy pontosan a hűbéri kötelezettségek megszűnésével alakult ki a magyar falvakban az a gazdasági mechanizmus és *paraszti* néven ismertté vált életforma, amely a 20. század. derekáig lényegében változatlan maradt. A kapitalizmus idején alakult ki a *paraszti* munka fogalma, amelyet kiegészített a paraszti világgép. A parasztság alatt a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó, falusi embereket értjük, a paraszti tevékenységrendszer azonban nemcsak a munka szervezetét, de az életmódot, erkölcsi felfogást is.⁸⁴¹ Ezt a hagyományos paraszti világot morzsolta fel a 20. század derekán bekövetkezett, szocialista típusú kollektivizálás úgy Magyarországon, mint a Szovjetunió kötelékébe került Kárpátalján.

⁸³⁷Lásd: Kresz 1991: 66.

⁸³⁸Az említett tárgyakat lásd a mellékletben.

⁸³⁹A témáról olvashatunk többek között Balogh Balázs tanulmányában, ahol az amerikai munkavállalást is megemlíti a szegénységből való kitörési lehetőségként.(Balogh 2003: 9–30.)

⁸⁴⁰Szabó L. 1989: 227.

⁸⁴¹Szabó L. 1989: 228.

A kárpátaljai magyar falvakban az első kolhoz Nagyberegen alakult meg 1947-ben, vagyona mindössze 405 ha föld, 18 ló, 30 ökör 18 eke és egy gépkocsi volt.⁸⁴² A gépesítés és ellátottság szintje hasonló volt Ugocsában is. Egy nem sokkal korábbi, 1943. évi összeírás szerint például Salánkon a következő gépek voltak: 7 cséplőgép (ebből 1 gőzgép – tulajdonosa Kvák, szívógáz – uradalom, Krizs, benzinmotor – László József, Kész Bálint, Rózner, Klein); 2 vetőgép (uradalom, Kvák); 1 kapálógép; 35 bejelentett kerékpár.⁸⁴³ A *kolhozosítás* részben önkéntesen, részben erőszakos kényszerítéssel mindegyik kárpátaljai településen végbement, s évtizedekre meghatározta az itteni magyarság sorsát.

A kezdeti nincstelenség évtizedeit az 1960–70-es évektől a gépesítés és a viszonylagos jólét időszaka váltotta fel. A kolhozrendszer, a szocializmus azonban elvette az emberektől a legfontosabbat: az önállóság érzését, a föld és a gazdaság fölötti tulajdon és egyéni felelősség érzését. Szerencsére a kolhozrendszer viszonylagos (Ukrajna más részeihez képest) rövidege és a háztáji tulajdon engedélyezése lehetővé tette, hogy a kárpátaljai falusi emberek legalább részben megőrizték azt a paraszti mentalitás és tapasztalatot, aminek köszönhetően az 1990-es évek rendszerváltását követő nehéz évtizedekben, sőt napjaink piacgazdasági viszonyai között is talpon tudtak maradni.

A fent említett fogalmakat azért is fontos tisztázni, hogy megállapíthassuk, mennyire tekinthetők még parasztinak a 20. század második felében létrejött szövetkezeti, háztáji és egyéb munkaformák. Mint a Szabó László megállapította, a mai mezőgazdasági termelésben is fennmaradtak a hagyományos paraszti munkaszervezeti típusok: bérmunka, részesmunka, kölcsönmunka, ledolgozás, családi munka, társasmunkák (kaláka, segítség) stb., ami paraszti jelleget kölcsönöz a mai falusi közösségek nagy részének.⁸⁴⁴ Amelyik gazda nem veszi igénybe a napszámosokat, a társasmunkákat, annak családi munkával kell fenntartania a gazdaságát. A nagyüzemi gazdálkodás mellett ma is fontos szerepet játszik a kisárutermelés. A mezőgazdasági termelés mellett a falusi emberek gazdaságában, házában ma is nagy szerepük van a kisipari, háziipari jellegű specialistáknak (ácsok, kőművesek stb.). A másik ok, amiért a mai mezőgazdasági termelést ma is nagyrészt parasztinak, és nem szimplán kisiparinak vagy egyébnek nevezzük, a szubjektív tényező: a régi paraszti társadalomból a

⁸⁴² Гроздова, Филимонова 1970: 138.

⁸⁴³ Cserkész őrs 1943: 6.

⁸⁴⁴ A vizsgált térségben viszonylag korán fellazultak a vérségi kötelékek, kialakult a szomszédsági faluközösség és a kiscsaládi típusú munkaszervezés. A kiscsaládi munkaközösség önerőből elláthatta a kisbirtok valamennyi munkáját, ha a birtoknagyság arányban állt a család létszámával. A nagyobb gazdaságokban (10–20 hold) pedig csak az időszaki munkásokat kellett alkalmazni a nagy idénymunkák idejére. A 10 hold alatti birtokokban már gyakran előfordult, hogy egyes családtagok idénymunkát vállaljanak otthonuktól távolabb is. (Szabó L. 1997: 167.)

mai mezőgazdaságból élőkre rámaradt, tovább öröklődött erkölcsi világkép, régi paraszti társadalmi kapcsolatok maradványai. A generációs kapcsolatok, a hagyományok a forradalmi változások ellenére is bizonyos mértékben parasztivá színezik a mai tevékenységi rendszert, életmódot is.⁸⁴⁵ A szerző szerint ugyanakkor a mai falusi társadalom legalább kétharmadának szándékában áll a paraszti létből való kitörés szándéka bizonyos anyagi javakon át.⁸⁴⁶

Egy nevetlenfalui gazdálkodóval készített mélyinterjú segítségével személyesen is megkíséreltem bepillantást nyerni a gazdálkodás, a paraszti életforma lehetőségeibe, annak változásaiba a 20. század derekától napjainkig. Elsősorban az érdekelt, mennyi földből tudott megélni a viszonylag sűrűn lakott, az alföldi viszonyokhoz képest kevesebb termőfölddel rendelkező vidéken egy átlagos parasztcsalád. Az adatközlőm szerint a „régiben” a boldoguláshoz legkevesebb 5 hektár földre volt szükség, de sokkal többet saját erőből nem is tudtak megművelni.⁸⁴⁷ *Mert több igavonó jószág volt. Apámnak nem voltak lovai, hanem ökrei voltak. Három ökör volt, úgyhogy egy mindig pihenőben volt. Tehén kettő-három, az a családot látta el tejjel. Akkor disznót tartottak.* (Sz. Ferenc, Nevetlenfalu)⁸⁴⁸

Az adatközlő családja és a többi falusi gazda a föld megműveléséhez megfelelő technikával is rendelkezett. Ezeket a kolhoz megalakulásakor (1949) elvették a parasztoktól, akárcsak a csűröket és a földjeiket. *Akkor, mint fiatal gazda, földműves, apámnak szekere volt, eke, borona, ekekapu, lógereblye, henger. Volt eleinte, hogy a kukoricát kézzel széjjelszórták, mint a csalamádénak, és akkor csináltak benne ekekapával nyomokat, és azok megmaradtak. Utána kezdődött a vetőgép lenni. Ló húzta a vetőgépet. És ezeket mindet elvették. Akinek saját cséplőgépe volt, elvették tőlük, de ők üzemeltették. Az egykori gazdák. Elszedték a lovakat, ökröket. Mikor már nagyocska voltam, apámmal jártam, aki a saját ökrét hajtotta. Akinek*

⁸⁴⁵ Szabó L. 1989: 233.

⁸⁴⁶ Ami a kárpátaljai magyar falvak lakosságát illeti, természetesen többségük, a magyarországi gazdálkodókhoz hasonlóan, szintén szeretne kitörni ebből a kemény munkával járó életformából. Az ország válságos gazdasági és politikai helyzete miatt azonban ennek útját a külföldi munkavállalásban, sőt a végleges kiköltözésben látják.

⁸⁴⁷ Ezt egy salánki adatközlőm is megerősíti: *Apámnak 7 hektár földje volt: szántó, kaszáló, szőlő, vegyesen, szétdobálva a határba. Ki is használta, elég is volt neki. Nagygazdáknak, Zán Zoltánnak hiába volt 15–20 hektárja, nem bírtak vele.* (J. R., Salánk)

⁸⁴⁸ Szabó László szerint a vizsgált társágban a kiscsaládi munkaszervezet és a lokális alapú társasmunkák domináltak, itt a legtöbb gazdának 5–20 hold közötti birtoka volt, az 50–200 hold közötti nagyobb parasztgazdaságok itt alig voltak. (Szabó L. 1997: 181, 217.) Összehasonlítási alapul vehetjük Sárkány Mihály varsányi kutatásait, aki szerint 6–7 k. hold volt az alsó határa annak a birtoknak, amelyből egy család meg tudott élni, és 15–20 k. hold volt a felső határ, amelyet még idegen munkaerő igénybe vétele nélkül, a család önerejéből meg tudott művelni. Általában úgy tartották, hogy lovat 3–4 holdtól fölfelé lehet tartani. Meg kell jegyezni, hogy itt nem az 1200 négyszögöles (0,43155 m²), „kis” magyar holdról, hanem az 1600 négyszögöles (0,5755ha), katasztrális holdról van szó. (Sárkány 1978: 68, 70.) Az átányi kutatások szerint 15–20 hold földből tudott egy család kiegészítő keresetek nélkül megélni. Ahhoz pedig, hogy igásember legyen valaki, legkevesebb 5-6 hold föld kellett. Egy pár ló 25 holdnyi földterület igásmunkáit képes elvégezni. (Fél – Hofer 1997: 37, 43, 156.)

nagy csűr volt a faluban, elvették vagy lebontották. Földet se hagytak az embereknek, csak ahol a ház volt. (Sz. F., Nevetlenfalu)

Az 1960-as évektől némi javulás kezdődött, az emberek először tapasztaltak egy kevés fejlődést a kolhozban.

A kaszáló gépet már később hozták be. Régen kaszálni lankákba jártak a határba. Kb. 62-ben hozták be az első kombájnt. Addig kézzel arattak. A hatvanas években jelentek meg az első teherautók és traktorok is. Volt olyan traktor, univerzálnak mondták régen, hogy vaskerekű volt. Szőlősön ki volt állítva, innen vitték a múzeumba. A hetvenes években kezdték csinálni a gumikerekes szekereket. Kolhoz alatt hozták be a kárpáti fajta tehenet a nagyszarvú helyett. Probléma volt vele, nem akart húzni. Akkor bivaly is volt a faluban. De azt azért nem szerették, mert az észrevett egy pocsolját, és szekérrel együtt belement, belefeküdt. A kolhozban rengeteg juh volt, de azt a másikat, a rackát nem szerették. A kolhozban sok mindennel próbálkoztunk. Keverék félcukorrépával, olajos repcével, a repcét takarmánynak tavasszal. Akkor szójával is próbálkoztunk régen... Nagy múltja volt a dinnyének. Én emlékszem, mindig mentünk kaszálni, és aki a dinnyét termesztette, mindig adott egy fél szekérrel. (Sz. F., Nevetlenfalu)

A kollektív gazdálkodás mellett az állam idővel némi háztáji gazdaságot is engedélyezett az embereknek.

A hetvenes években adtak 10–20 árat, és a nyolcvanas években meg adtak többet, utána megkezdtüik bérelni a földeket, a kolhoz kezdett széjjelhullani, akkor ösztönöztek bennünket, hogy béreljünk, de az is úgy ment, a kolhoz javára... (Sz. F., Nevetlenfalu)

Az 1990-es években a kolhozokat állami rendelettel megszüntették. A *privatizációnak*, vagyis magánosításnak nevezett folyamat során a kolhozok vagyonát és földjét az egykori tagságnak osztották szét vagyonjegyek szerint. A tágas határral rendelkező Salánkon több mint 2 hektár föld jutott egy személyre, másutt viszont kevesebb.

A kolhoz felbomlásakor Paládon a volt kolhoztagoknak 1,25 hektárt adtak, a tanítók is kaptak fél hektár földet. (S. G., Nagypalád)

A falusi emberek többsége élt a lehetőséggel, a rendszerváltás okozta eufóriában optimizmussal tekintettek a jövőbe, s bár nem rendelkeztek megfelelő technikával, nagyjából az évszázados kézi munkaeszközökkel bátran belevágtak a kapott földterületek megművelésébe. Mintha visszatért volna a régi paraszti világ: az emberek kézzel kaszáltak, vetettek, kapáltak; az ukrainai sajtó érdekességként hozta le, hogy az üzletekben ember által

húzható *kiszekék* jelentek meg! A gazdasági válság közepette (leálltak a gyáarak, kiürültek az üzletek, a tanárok és más közalkalmazottak hónapokig nem kaptak fizetést) a vidéken élő emberek kénytelenek voltak önellátásra berendezkedni: a korábbi kolhozparasztság mellett gazdálkodásra kényszerültek a pedagógusok, orvosok, közalkalmazottak is. Voltak emellett *farmereknek* elnevezett vállalkozók is, akik a széthulló termelészövetkezetektől földet, technikát béreltek, ők „nagyban” kezdtek foglalkozni mezőgazdasággal. A rendszerváltás óta eltelt negyedszázad alatt viszont a kárpátaljai magyarság reményei teljesen széjjelfoszlottak. Az azóta csak romlott helyzet elemzése külön kutatást igényelne, akárcsak a *kolhozrendszer* történetének megírása. Erre jelen dolgozat keretében nincs lehetőség, ezért csak az említett nevetlenfalui adatközlőm szavaival kívánom érzékeltetni a kárpátaljai magyar lakosság máig sem sokat változott, szomorú helyzetét.

Én is kivettem először 100 hektárt, kukoricát termeltem benne. A farmot csak béreltem a kolhoztól. A technika saját, úgy, hogy fizettem mindig érte, és az nem nagy összeg volt, és sajátomra maradt. Lehetett itt is privatizálni az egykori kolhozföldeket, meg épületeket. Most összesen föld, ami a sajátunk, az 15 hektár, de bérlünk vagy 30 hektárt. A faluban más gazdák vannak. Vannak új gazdák. Öt-hat család. Vannak a csirkések, azoknak van földjük, akkor van egy gazda, aki sok földet vásárolt. Hogy ebből meg lehessen élni, kell legalább 20 hektár föld. De ha megterem, akkor nem tudjuk eladni a termést. Vannak új gépek. De kevés a pénz. Vetőmagot kell venni. Vessük ezt a régit, de ez nem adja meg azt, ami kell. Minél tovább, annál nehezebb. Mert a disznó sem kell 25 grivenyért élő súlyban. Akármennyit fogunk csinálni, nem éri meg annyira, hogy jó legyen. Megélni meg lehetett, meggazdagodni nem. Az állam részéről biztosítás, vagy valami hasonló, segély, semmi egyáltalán nincsen. Se műtrágya, legalább valami lenne. Akkor rengeteg a herbicid, olyan drága, hogy hát nem éri meg megvenni, és ha nem tesszük bele, akkor nő a parlagfű. Műtrágyázni kéne legalább, vetéskor legalább 3–4 mázsa kellene 1 hektárba. Hát az óriási, olyan pénz, hogy... Sok mindennel próbálkoztunk. Minél tovább, annál jobban vadul elfele a föld. Úgyhogy már mindenki, akinek kevés van, adja oda olyannak, aki művel, és ad érte terményt. Az emberek nem bírnak a földdel. A nagyobb táblákat odaadják, aki meg nem tudja, annak meg belepi a gyom. Mert ha kiszámoljuk, hogy az üzemanyag drága, a gép drága, alkatrész, minden drága, és 40 mázsától többet nem tudunk termelni, és ha beleszámolunk munkát, mindent, akkor azon nem sok haszon van. Hogy ha lenne olyan, hogy leszedjük azt a kukoricát, amit felvásárolnak azonnal, kifizetnék, akkor igen, de így nincs hol tárolni, nincs a népnek. Ha sok terem, az a baj. Most, hogy itt a határ, rengetegen ráálltak a boltokra. A fiatalság itt is megy ki külföldre,

alig maradt itt valaki, és annyi ház van eladó, és az idősek is, ha lehetőség van, akkor mennek. (Sz. F., Nevetlenfalu)

A Sz. F. által felvázolt nevetlenfalui állapotok a többi kárpátaljai magyar településre is jellemzőek. Egy szűrőpróba-szerű vizsgálattal kíséreltem meg összehasonlítani, hogy a falusi lakosság milyen arányban élt meg a földből az 1960–1970-es években, illetve napjainkban (2017), vagyis milyen mértékben csökkent a gazdálkodó (paraszti) életforma aránya és jelentősége az elmúlt fél évszázad alatt. A metszetet Salánk egyik átlagos, régi telepítésű utcája, a 33 házázból álló Petőfi utca alapján végeztem el a jelenlegi lakosok megkérdezése és személyes emlékeim alapján. A helyi lakosok által csak Milliomos sornak nevezett utca a Főutcával párhuzamosan, a református templom háta mögött, a település központjában húzódik.⁸⁴⁹ A házászámok szerinti, tehát eredeti állapotot vettem 100 %-nak. Az 1960–1970-es állapotok szerint az utca 33 telkéből 32-n (97%) foglalkoztak gazdálkodással, ezen belül a gazdálkodás mellett a következő szakmák fordultak elő: 3 bodnár (9%), 2 méhész (6%), 1 községi bíró (3%), 1 asztalos (3%), 1 ács (3%), 1 szakács Nagyszőlősön (3%), 1 cipőgyári munkás Nagyszőlősön (3%).⁸⁵⁰ A fennmaradó 1 telek (3%) cigány napszámos portája volt az egykori templomkertből lecsípett, gazdálkodásra alkalmatlan parányi területen. 2017-ben 21 portán foglalkoznak gazdálkodással, ez a kiinduló adatunknak csak 64%-a.⁸⁵¹ Ezen belül a lakosok egy része szakmával, munkahellyel is rendelkezik: 3 tanár (9%),⁸⁵² 3 kőműves (9%), 2 bodnár (6%), 1 asztalos-fejfafaragó (3%), 1 erdész, egyben boltot üzemeltető vállalkozó (3%), 1 állatorvos (3%), 1 autó- és villanyszerelő (3%), 1 iskolai takarítónő (3%). Négyen Magyarországon vállaltak idénymunkát (12%), 1 személy a határon „üzletel” (3%), 1 személy pedig a családjával együtt költözött ki Magyarországra, de a házat, gazdaságot, szülei gondozására bízva megtartották (3%). A gazdálkodók között csak 1–2 *farmer* vállalkozó van, aki egyedül a mezőgazdasági termelésből is meg tud élni. Hat ház lakatlan (18%), két házat pedig egy, a pékségét bővítő vállalkozó megvásárolt és lebontatott (6%). A jelenlegi helyzetet elemezve a következő következtetéseket vonhatjuk le:

1. A vizsgált utca lakosságának száma az elmúlt fél évszázadban mintegy negyedével csökkent, annak ellenére, hogy 7 telket új családok vásároltak meg és laktak be.

⁸⁴⁹ Régi nevét részben nagygazda lakosairól, részben pedig az Amerikát szerencsésen megjárt, s a megkeresett pénzből takaros házakat felépített munkavállalókról kapta.

⁸⁵⁰ Az említett gazdálkodók ekkoriban már nagyobb részben *kolhozisták* voltak, akadt közöttük ökörfogatos, lófogatos, sőt téglagyár-igazgató is, de csekélyke fizetésük mellett csak a háztáji gazdaságuk művelésével tudták biztosítani megélhetésüket.

⁸⁵¹ Az utca jelenleg lakott portáinak viszont 80%-a, ugyanis több telek lakatlanná vált, két házat pedig le is bontottak azóta.

⁸⁵² Közülük 1 politikus, 2 nyugdíjas.

2. A gazdálkodással foglalkozó porták száma mintegy harmadával csökkent, de a jelenlegi lakosok nagyobb része még műveli a kertjét, vannak háztáji és egyéb földjei, amelyeken földműveléssel és állattartással foglalkozik.
3. A gazdálkodók mintegy háromnegyede rendelkezik valamilyen szakmával (a korábbi egyharmadhoz képest).
4. A lakosság kénytelen több lábon állni: az állami alkalmazottak és egyéb munkahelyeken dolgozók fizetése, valamint az egyre nagyobb arányú idősök nyugdíja nem elegendő a megélhetéshez, ezért mellette gazdálkodniuk is kell. Ugyanakkor kizárólag a gazdálkodásból sem lehet már boldogulni, ezért a legtöbben kénytelenek valamilyen más megélhetést keresni.
5. Gyorsuló ütemben növekszik a külföldi munkavállalók és a külföldre telepedők száma, egyre több a lakatlan telek és eladó ház, ugyanakkor ez egyelőre nem olyan mértékű, mint azt egyes sajtóhírekben hallhatjuk; vagyis a lakosság többsége a szülőföldjén próbál maradni, amíg csak lehet.

Véleményem szerint e kis merítésű vizsgálatból konzekvenciákat vonhatunk le az egész településre, sőt a kárpátaljai magyar falvak teljes lakosságára vonatkozóan is.⁸⁵³

Az utóbbi évtizedekben felfokozódott az érdeklődés a vidék, a vidéki térségekben lejátszódó társadalmi-gazdasági változások iránt. A világ számos helyén, így az Európai Unióban, Magyarországon is egyre több embernek érdeke a vidék, a lokális közösségek felfedezése és fejlesztése: az ott élőknek, akik jobb életkörülményekre vágnak; a városiaknak, akik a modern, hajszolt városi életből az idealizált vidékre vágnak szabadidejüket eltölteni; a különböző szintű hatalmi szervezeteknek, akik a környezetszennyező iparágak helyett a vidéki vállalkozások, a modern, versenyképes mezőgazdaság és turizmus fejlesztésében látják a jövőt. Logikus, hogy e kérdésekkel manapság egyre több kutató foglalkozik. A *ruralitás*,⁸⁵⁴ a fenntartható vidékfejlesztés, a kultúra és a helyi örökség kapcsolatának problémáiról írt tanulmányában Szörényiné Kukorelli Irén a rurális térségeket három csoportra osztja: dinamikusan fejlődő, elmaradott és elnéptelenedő rurális térségekre.⁸⁵⁵ A posztindusztriális, nyugati társadalmakban, így az EU-ban a közösségen

⁸⁵³ A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai jelenleg végeznek egy nagyszabású felmérést, melyben a kárpátaljai magyar lakosság itthon tartózkodását és külföldi munkavállalását vizsgálják. A kutatás lezártaig a meglévő eredmények még hézagosak és nem publikusak. De azt elárulhatjuk, hogy a kérdőívekben olyan kérdések szerepelnek, mint a kérdezett személyek foglalkozása, hol van a munkahelye (hol tanul), milyen gyakran utazik állandó lakhelye és munkahelye (tanulmányai helyszíne) között, 2016-ban mennyi időt tartózkodott állandó lakóhelyén kívül, melyik településen tartózkodott ez alatt az idő alatt, illetve milyen célból tartózkodott az adott településen.

⁸⁵⁴ *Rurális* térnek nevezi a szakirodalom újabban a vidéki, falusias teret, helyszínt, kerülendő a *paraszti, népi* kifejezéseket.

⁸⁵⁵ Szörényiné Kukorelli 2009: 386.

alapuló integrált vidékfejlesztés modellje előtérbe helyezi a lokalitást, a kistérségi szintet, ugyanakkor megpróbálja megőrizni a helyi identitást, a rurális örökséget, táji és nemzetiségi kultúrát a globalizáció olvasztótégelyétől. Egy fenntartható vidékfejlesztési stratégia a szerző szerint négy pilléren áll: társadalom, gazdaság, környezet és kultúra. Ugyanakkor a fenntarthatóság nem választható el a versenyképességtől. A vidék csak akkor válik fenntarthatóvá, ha nem a falusi idillt kívánják a városlakók konzerválni, hanem akkor, ha az adott rurális tér lakosságának akaratával és hozzájárulásával vonzóvá válik az odalátogatók és élhetővé a saját maguk számára.⁸⁵⁶

Kárpátalja magyarok lakta része, azaz a magyar-ukrán és román-ukrán határ mentén húzódó falvak és kisvárosok övezete sajnos nemcsak a nyugati és a magyarországi vidékekhez, de Ukrajna más vidékeihez képest is gazdaságilag egyre inkább lemaradó, ugyanakkor egyre inkább elnéptelenedő vidéknek mondható. Ahhoz hogy kiváló természeti adottságokkal rendelkező régió gazdasága fellendüljön és a helyi magyarság megmaradjon szülőföldjén, a vidék gazdaságát teljesen meg kellene reformálni, vagyis Kárpátalját „eladhatóvá” kellene tenni. Ehhez a jelenleg romokban heverő infrastruktúra, a hagyományosan létfontosságú mezőgazdaság és a kitörési lehetőséggel kecsegtető turizmus fejlesztése mellett erősíteni kell a helyi identitást a közösségen belül, népszerűsíteni kell a helyi termékeket, a helyi tradíciókon, tudáson és kreativitáson alapuló kulturális javakat, tehát egy sajátos *kulturális gazdaságot* kell megteremteni.

⁸⁵⁶ Szörényiné Kukorelli 2009: 395.

VI. A salánki bodnások

Az alkalmas nyersanyagban bővelkedő, szőlő- és bortermeléséről messze földön híres Ugocsa egyik legmeghatározóbb háziipara a hordókészítés volt. A 20. század első felében a kádármesterség még összefüggő térséget képezhetett az egykori Szernye-mocsár környékén Salánktól Szerednyéig. Ezt a Beregben végzett kutatások is alátámasztják. 1940-ben K. Kovács László például a Bereg-megyei Dercen hordókészítésének fázisait dokumentálta, fotósorozata a Néprajzi Múzeum fotótárában található.⁸⁵⁷ Beregújfaluból pedig közli egy Bodnár Kovács János nevű kádármester hordóformájának fotóját, megjegyezve, hogy 1940-ben már ő az egyetlen, aki a településen hordókészítéssel foglalkozik.⁸⁵⁸

Mára azonban az ugocsai-beregi bodnármesterség igazából csak a nagyszőlősi járási Salánkon maradt fenn. A többi kárpátaljai magyar településen elvétve fordul elő egy-két hordókészítő mester. Paládi-Kovács Attila biztatására megkíséreltem felmérni a hordókészítés továbbélését a kárpátaljai magyar falvakban. 2012-ben részt vettem a Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület által szervezett, 90, magyarok által (is) lakott települését érintő kutatásban, amelynek eredményeként bőséges, az adott közösségek hagyományos értékeit, kézműveseit, mesterembereit felsorakoztató adatbázis készült. Részben ennek eredményeit dolgozta fel 2013 nyarán a *Kárpátalja* hetilap honismereti rovata, majd Espán Margarétának a cikksorozat alapján írt kiadványa, mely többek között a kárpátaljai kádármesterség jelenlegi helyzetét is tükrözi. A kötet a salánki bodnásokon kívül mindössze két ugocsai és öt beregi kádármestert tud megnevezni, bár kétségkívül akadhattak, akik elkerülték a szerző figyelmét.⁸⁵⁹ A salánki hordó néhány éve a Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület javaslatára, többek között Paládi-Kovács Attila ajánlásával bekerült a határon túli magyar értéktárba, ennek ellenére a kistáj arculatát eddig meghatározó, nagy múltú mesterség fennmaradása napjainkban kétségessé vált. Ezért is szántam a hordókészítésnek mint a helyi lokális közösség egyik legveretesebb kisiparának egy külön fejezetet dolgozatomban.

A szakirodalomból tudjuk, hogy a hordókészítés igen régi iparág, feltalálása az ókori görögöknek tulajdonítható. Állítólag Platón nővérének a fia, a szintén filozófus Szpeuszipposz készített először dongából hordót az addig használatos bőrtömlők és cserépedények helyett. Az első

⁸⁵⁷ K. Kovács 1940. E fényképfelvételekből 4 darab bekerült a Magyar néprajz III. (Kézművesség) kötetébe is, melyben Juhász Antal ismerteti a kádármesterséget. (Juhász 1991: 455–457.). A K. Kovács László által készített, 192, 194–196. számú fotók mellett a 199. számú felvételt Györffy István készítette ugyancsak a Bereg megyei Vámosatyán 1930-ban, a 193, 197 és 198. számú felvételeket pedig Szolnoky Lajos készítette a *Borsod-Abaúj-Zemplén* megyei Erdőbényén 1952-ben.

⁸⁵⁸ K. Kovács 1940.

⁸⁵⁹ Nagyszőlősi járás: Szirmai Antal (Fertősalmás), Pál Zsigmond (Feketeardó); Beregszászi járás: László Attila és Héder András (Sárosoroszi), Lengyel János (Nagybégány), id. Komári Zoltán (Kisbégány), Komáromi József (Badaló). A megnevezettek közül László Attila Salánkról költözött Sárosorosziba. (Espán 2015.)

szakkönyvet a hordókészítésről Johannes Kepler, a híres matematikus és csillagász írta.⁸⁶⁰ Az évszázadok folyamán a hordók elkészítése számtalan változáson ment át. A kezdetleges faabroncsos hordók helyett a tartósabb, nagyobb nyomásnak ellenálló, vasabroncsos hordók készülnek.⁸⁶¹ Folyamatosan tökéletesednek a szerszámok is, napjainkban a gépi munka még a kisiparosok műhelyeiben is elterjedt.

Korán meghonosodott a hordógyártás Magyarországon is. Amikor Szent István királyunk 1015-ben megalapította a pécsváradi apátságot, az ide telepített kézműves szerzetesek között hat kádármester is volt. A középkori forrásokban a mesterség *bodnár*, *pintér*, *kádár* néven szerepel. Az előbbi kettő a német *Binder*, *Fassbinder* mesterség-elnevezésből származik, *kádár* szavunk viszont szerbhorvát eredetű.⁸⁶² A betelepült németországi kézművesek hatását tanúsítják a mesterműszavak, a szerszámok mai napig használt (gyakran torzított formájú) német megnevezései is. Az Anjou-házbeli királyok idején a kádárok már szervezetben tömörültek, az első bizonyító okmányok 1376-ból származnak és igen fejlett kádáriparról tanúskodnak. A céhek alakulása is ekkor kezdődik. Az egyik legelső a pesti kádárok céhe volt, mely céglevelét 1696-ban kölcsönadta a váci kádároknak. A 16–17. században a hordókészítőket borkötőnek, hordókötőnek is nevezték, mivel a hordókat hajlékony mogyoró-, nyír- vagy fűzfavesszőből, kúszónövények kiszárított indáiból font faabroncsokkal „kötötték össze.”⁸⁶³

A kádárság mint kisipari ágazat szinte a legutóbbi időkig az egész országban népszerű volt. Különösen a nagy múltú történeti borvidékek városaiban – a zempléni Hegyalja, Gyöngyös és Eger vidéke, a Balaton-felvidék stb. – városaiban és azokon a településeken vált jelentőssé, ahol sörfőzdék létesültek.⁸⁶⁴ A Kárpát-medence erdős hegyvidékein a 20. század első évtizedeiben is számos specialista foglalkozott a kádársággal, akik portékáikat részben maguk, részben közvetítő kereskedők révén értékesítették. A kádárokat gyakran bízták meg a szőlősgazdák boruk kezelésével is.⁸⁶⁵ Míg a 19. században a kádármesterek főleg megrendelésre dolgoztak, a 20. században mind többen kényszerültek vásárokra járni.

A magyar kádáripár, jelentősége ellenére, szinte egyáltalán nem rendelkezett saját szakirodalommal, a magyar iparosok csakis a német szakirodalomra hagyatkozhattak. Ez volt az oka annak, hogy a kádárok még az 1920–1930-as években is németül, gyakran torzultan elmagyarosodott kifejezéssel nevezték meg eszközeiket.⁸⁶⁶ Az első magyar nyelven megjelent kádár-szakkönyv, *A praktikus kádár* Holtmann Fritz kiadásában, Brémában jelent meg 1905-ben. Ezt követte az 1938-ban

⁸⁶⁰ *Stereometria deliorum* (1515)

⁸⁶¹ 1815-ben egy szegedi vendéglős pincéjében 27 darab vasabroncsos és 12 faabroncsos hordót vettek leltárba. A század végén Nógrádban még 2–3 ezer méter faabroncsot készítettek Budapesti megrendelésre. A székelyvársági kádárok még az 1930-as években is mogyoróvesszővel pántolták meg faedényeiket. (Juhász 1991: 455.)

⁸⁶² Juhász 1991: 455; Frecskay 1912: 29.

⁸⁶³ Akkoriban évente kétszer kellett a faabroncsokat *berkének* nevezett kötővesszővel újrakötni. A faabroncsokat csak a 19. században váltották fel a jóval tartósabb, vaslemezből készített abroncsok. (Juhász 1991: 455.)

⁸⁶⁴ A híres magyar borokat más-más hordófajtában tárolták és szállították: a tokaji aszút például *antalfában* (*antalhordóban*), a másfajta tokaji bort pedig *gönci fában* vitték a kereskedők. (Juhász 1991: 455.)

⁸⁶⁵ Juhász 1991: 455.

⁸⁶⁶ Juhász 1991: 456.

Pécsett kiadott *A kádár* című, máig is használható kézikönyv, melynek szerzője Klinger Dezső és Erdősi Emil volt.⁸⁶⁷

A hazai kádáripár fejlődését az 1875-ös filoxéra-járvány és az 1920-as évek második felében beköszöntött gazdasági válság vetette vissza ideiglenesen, később pedig a zománcos, üveg és újabban a műanyag tárolóedények elterjedése jelent veszélyt a szakmára nézve. Ennek ellenére a kádárok még ma is a viszonylag jól kereső iparosok közé tartoznak, akiknek a bortermelő vidékeken a boroshordók készítése és javítása, másutt néhány speciális áru készítése ad munkát.⁸⁶⁸

A továbbiakban megpróbálok párhuzamot vonni a források⁸⁶⁹ által bemutatott magyarországi hordóképzés és a szakma salánki művelőinek tevékenysége között, hogy feltárjam a hasonlóságokat és az esetleges helyi sajátosságokat.

VI. 1. Anyagok

A kádárok legalkalmasabb nyersanyaga a tölgyfa, ebből készülnek a boros- és sörshordók, de anyaghiány esetén készítenek eper-, akác- és szelídgesztenyefa hordót is. Dézsát, kádat pedig akár fenyőfából, szilből, hársból vagy kőrisből is lehet készíteni.⁸⁷⁰

Németh Imre egyik adatközlője mondta: *„Ha valaki azt kérdezte tőlem, milyen fával dolgozom, viccesen azt szoktam mondani: Minden fával, csak tréfával nem, mert a kádármunkát komolyan kell csinálni!”*⁸⁷¹ A megkérdezett mester például boroshordóhoz tölgyet, szeder- és akácfa, káposztáshordókhöz, dézsákhoz, lajtokhoz pedig vörösfenyőt, tölgyet és szederfát szokott felhasználni.

Baranyi Béla adatközlői szerint a legjobb hordó tölgyfából készül, de ez a fa a legkényesebb is. Ha nem megfelelő hőfokon melegítik, könnyen eltörik. Az eper és az akác bírja legjobban a hajlítást, a fenyőt azonban nem hajlítják. A gesztenyéből olaszshordót készítenek.⁸⁷²

Fejes László a miskolci kádárokról szóló tanulmányában írja, hogy a boroshordók anyaga tölgy, szelídgesztenye, eper és akácfa lehet. A sörshordóé tölgy-, cser- és akácfa. Kisebb edényeket lehet szilből, hársból, kőriből és fenyőfából is készíteni.⁸⁷³ A szerző pontosan körülírja a megfelelő faanyag kritériumait.⁸⁷⁴

⁸⁶⁷ Klinger – Erdősi 1938: 3.

⁸⁶⁸ Juhász 1991: 456.

⁸⁶⁹ A Néprajzi Múzeum kéziratárában számos pályamunka és egyéb dolgozat nyújt lehetőséget a különböző települések bodnármeesterségének összehasonlítására.

⁸⁷⁰ Juhász 1991: 456.

⁸⁷¹ Németh 1978: 24.

⁸⁷² Baranyi 1978: 7.

⁸⁷³ Fejes 1976: 117.

⁸⁷⁴ „A dongafát téli döntésű fából kell készíteni. A hasított dongát a fa hossz tengelyének irányában tükörre vagy féltükörre, a rostok irányában kell hasítani. Fűrészelni is hasonló irányban kell. Csak egészséges fát szabad feldolgozni. Felhasogatás után a dongafát szárítani kell, különben beépítve még dolgozik. A fát légszáraz állapotban dolgozzák fel, ami azt jelenti, hogy a fa víztartalma 15–18 %. A dongákat máglyába rakva kell

A Kovács Ferenc által ismertetett gyergyócsomafalvai székely kádármesterek viszont tölgyfa híján kizárólag fenyőfából készítettek kádat, *csebert*, favedret, ivóvíztartó *kártyát*, vajköpülő dézsát. A helyi kádárok inkább ezermesterek voltak, a kádárságot nem kenyérkereseti foglalkozásként művelték.⁸⁷⁵

Ami az ugozsai kádárokat illeti, a salánki Nagyerdőben kidöntött, legallyazott és a megfelelő darabokra fűrészelt tölgyfát hazaszállítják további feldolgozásra. Az udvaron az elfűrészelt fadarabokat fejszével, sulyok és ék segítségével széthasogatják előbb kétfelé, majd *fertályokba* (négyfelé); a szabványnak megfelelően kifaragják (régbben faragóbárdal *kinagyolták*, majd *füles gyaluval*, *vonókéssel* munkálták végleges alakjára a faragószéken), végül a kifaragott darabokat (ezeket *csutakoknak* nevezik⁸⁷⁶) kereszttrakással *kalickába*, „*stócba*” (*csomókba*, *kaszajokba*, németül *Stoss*) rakják 1 évre *szelidülni* (száradni).⁸⁷⁷

A segédanyagokhoz kell sorolnunk az abroncsvasat (faabroncs esetében nyír-, mogyoró- vagy fűzfavesszőt), a nitszeget (szegecset), a gyékényt és a kéthegyű szegeket is. Az állító, tüzelő és vasaló abroncsok különböző vastagságúak és szélességűek attól függően, hogy milyen munkadarabhoz használják őket. A gyékényt a fenék- és oldalhézagok tömitésére alkalmazzák, akárcsak a lenmaglisztből készített csirizt (bár az utóbbit a salánki bodnárok nem alkalmazzák).

VI. 2. Szerszámok, eszközök

A kádármesterség gyakran apáról-fiúra szállt, ezért számos szerszám is öröklődött, így még ma is találkozhatunk használat közben a 19. századból való muzeális eszközökkel. A régi mesterek sok szerszámot maguk készítettek, gyakran véséssel is díszítették őket. Az önállósuló fiatalok az idős mesterektől és a városi vaskereskedésben vásároltak fűrészeket, gyalukat, késeket.⁸⁷⁸

Bogdán István *Mestere volt egykor...* c. könyve szerint a legfontosabb kádárszerszámok a következők: *mérték*, *bötümérő*, *körzők*, *irdaló*, *alakzó*, *tőke*, *bárdok*, *szekercék*, *fűrészek*, *gyaluk*, *gyalupad*, *vonókések*, *fűrők*, *szalu* vagy *kapacs*, *bakló*, *színlőbálvány*, *sorjázó*, *vasláb*, *döngölő*, *sulyok*, *fenékhúzó*, *abroncshúzó*, *horló*, *hajtófa*, *arányzó*, *kalapácsok* stb.⁸⁷⁹ Ennél jóval részletesebb adatokat tudhatunk meg egyes néprajzi tanulmányokból,⁸⁸⁰ vagy pedig a Néprajzi Múzeum Etnológiai

tárolni, a föld felszínétől 30–40 cm magasságtól felfelé. Az egyes kereszt sorokat úgy helyezzük el, hogy azok egymást árnyékolják. Természetesen mindezt csak tiszta helyen szabad végezni, ahol a fa sem színeződést, sem idegen szagot nem kap. Az idő viszontagságainak kitett dongafa így megszelidül.” (Fejes 1976:117–118.)

⁸⁷⁵ Kovács F. 1944: 192.

⁸⁷⁶ Németül *Stabholz* (Frecksay 1912: 29.)

⁸⁷⁷ Dongafának a kádár csak egyenes, görcsmentes fát választott. Hasításkor ügyeltek arra, hogy a fa *szalában*, ún. *tükörszála* mentén hasadjon. A különböző méretű hordódongák kiszabásához maguk készítette *módlík* (*módlák*) szolgáltak. A száradni összerakott dongacsomók neve *kászli* (Orosháza), *máglya* (Miskolc), *kalicka* (Kecel, Mecseknádasd) volt. (Juhász 1991: 456.); Frecksay 1912: 29.

⁸⁷⁸ Juhász 1991: 456.

⁸⁷⁹ Bogdán 1984: 168.

⁸⁸⁰ Fejes László például felsorolja a miskolci kádáripár ötven hagyományos szerszámát: *keresztvágó fűrész*, *daraboló fűrész*, *hordóajtó fűrész*, *lyukfűrész*, *fűrészfog hajtogató*, *hasogató (fejszével és ékkel)*, *sulyok*, *erdei*

Adattárában őrzött, az 1970-es években készült pályamunkákból, amelyek Magyarország különböző pontjaiban kutatták fel a már akkoriban is letűnőben lévő mesterséget. A bodnár- vagy kádármesterség német és magyar nyelvű szakterminológiájának egyik legpontosabb leírását Frecskay János *Mesterségek szótára* című munkájában találhatjuk, amely alapul szolgálhat a többi szakmunka tanulmányozásához is.⁸⁸¹

A kapuvári hordókészítésről írt, *A kádárság története* című pályamunkájában Németh Imre⁸⁸² a következő kádárszerszámokat sorolja fel: *hántó/hasító gyalu; simító/takarító gyalu; eresztő/illesztő/taszító gyalu; belső dongagyalu (homorító); bütüző/véső gyalu; belső edénygyalu; nyeles edénygyalu; csinvágógyalu; horony/falc gyalu; szingyalu; verőkés/kádárkés; fenékkihuzó/klomni; vas- és fakörző, négyszáru/kádárkörző; derékszög; fejesléc; fenékjelző; hajlásminta, tűzöminta (módlí); csiptető; állítócsavar; abronchajtó, abronch húzó; lyukasztó; lejtős bak; félbak; vonószék; egyenes vonókés; görbe vonókés; kerítő, kanyarító fűrész; kis- és nagyfűrész; lyukfűrész; szorító kalapács; kisebb-nagyobb vaskalapácsok; köszörűvályu köszörűkövel; üllő; dongaszorító (cug) kötéllel; kis- és nagyfűrő; szegfűrő; csigafűrő; furdancs; akonafűrő; véső; füző pálca; amerikáner; kis és nagy faráspoly; kis és nagy fejsze; kapacs/szalu; szekerce; ék; sulyok; hidegvágó; mérő; szegecselő serpenyő; ütőfa; különféle nitszeg, szegecs.⁸⁸³*

Baranyi Béla⁸⁸⁴ pályamunkájában a hódmezővásárhelyi eszközöket sorolja fel, melyekhez magyarázatokat is fűz:

abronchshuzó kalapács (szechamer): a 3 kg-os kalapáccsal (*rápangli*) együtt *trápczája* a neve. Hogy a *szechamer* fejében levő fa ne forgácsolódjék szét, vasgyűrű veszi körül.

amerikán: gyalu, amellyel a mester az utolsó simításokat végzi a kész munkadarabon.

bak+eresztőgyalu (stószpang)+két támasztó (stószpetli): a dongák durva gyalulásánál használják.

dongahossz szabályozó (kofliz)

dongahuzó (cug): erős sodronyvasból és facsavarból áll. A kotlóborítószerűen álló, már felmelegített dongákat a cuggal húzzák össze.

csinyvágó (4–10 l-es hordóig pródumkampli, és kimhobel): a donga végein található bevágást, amelybe a fenék kerül, *csinynek* nevezik.

faragó szekerce

fareszelő (ráspoly)

szekerce, vonószék, kapacs, faragó oszlop, egyenes és görbe kés, hántó és simító gyalu, eresztő gyalu, belső donga gyalu, betűző gyalu, belső edény gyalu, nyeles edény gyalu, tőke gyalu, szivelő gyalu, csinvágó gyalu, csinmaró gyalu, amerikai csinvágó, horony gyalu, amerikai donga gyalu, párkányzó gyalu, koszorú gyalu, dongaszél cifrázó, bak, félbak, gyaluló deszka, gyaluló keret, hordó számoly, vas- és fakörző, fejes lécs, 4 száru körző, derékszög, fenékjelző, tűzöminta, csiptető, állító csavarok, tüzelő kosár, donga szorítók, vágó kés, verő kés, szegfűrő és fenék kihúzó, akona fűrő és fülfűrő, faráspoly és abroncs hajtó, abroncs húzó, állító forma, üllő és vágó. (Fejes 1976: 118–119.)

⁸⁸¹ Frecskay 1912: 29–36.

⁸⁸² Németh 1978.

⁸⁸³ Németh 1978: 23–24.

⁸⁸⁴ Baranyi 1978.

fenékgyalu (krákszli): a fenékdongák összegyálulásánál használják. A betétek helyének változtatásával különböző sugarú fenekek is gyálulhatnak.

fenékkanyarító (svábcalg): régebben a fenék kivágásárahastálták.

görbe gyalu (gárb gyalu): hordók és kádak belsejének hgyálulására használják.⁸⁸⁵

késtartó (ejzelin): a *vonókések* (egyenes – *kradezni*, görbe – *krumpájzni*) tárolója

körző (cirkli): a fenék sugarának meghatározására való.

köszörűkő (vegystejn)

módlí: különböző méretű hordókhöz, kádakhoz más és más görbületű donga kell. A módlit a görbület ellenőrzésére használják.

rajzmódlí: a csiny helyének bekarcolására való.

rongy (fejzsfecni) és *vizesedény (fecni)*: a melegített dongák nedvesítésére.

szorító (klóbní): a dongák felállításakor használják.

vonószerk (hanzipang): a megmunkálandó donga befogására használják.⁸⁸⁶

Hasonló megnevezéseket használtak Kovács András és Sóvárgó Károly pályamunkája⁸⁸⁷ szerint a hajdúböszörményi kádárok:

taszítógyalu (Stosbankhobel), *simítógyalu (Glatthobel)*, *belső dongagyalu (Garbhobel)*, *külső dongagyalu (Streihobel)*, *füles simítógyalu (Schlicht-Zwiemandl)*, *füles külső dongagyalu (Streif-Zwiemandl)*, *tőkegyalu (Blöcher-hobel)*, *szinelő-gyalu (Abricht-hobel, kör- vagy vésőgyalu (Stemmhobel)*, *hézag gyalu (Spatzenhobel)*, *füles körgyalu (Stemmwziemondl)*, *fenékszél-gyalu Bodenbramschnitt-hobel)*, *edény- vagy kádgyalu (Geschirr-oderschabhobel)*, *edénygyalu nyéllel (Geschirrhobel mit Stiel)*, *dongacifrázó gyalu (Froschbram schnitt-hobel)*, *csinvágó gyalu (Kimmhobel)*, *amerikai dongagyalu, fakörző (Holzzirkel)*, *vaskörző, fejlesléc (Kopfrislate)*, *fenékjelző (Bodenkamm)*, *vonómérték (Reismodell)*, *hordótartalom-mérték (Fass-Visir)*, *dongaszorító (Fasszüge)*, *abronchszűző (Reifzieher)*, *pincebunkó (Kellerschläger)*, *vonószerk (Hanselbank)*, *facszarmetsző (Holzschraubenschneidseug)*, *módlí, hordó csaplyuk fűró, hordóajtó-fűrés (Fasstürlsége)*, *hordókaparó (Fass-schaber)*, *egyenes vonókés (Gradeisen)*, *görbe vonókés (Krummeisen)*, *kádár abroncskés (Bindermesser)*, *fenékkihúzó (Aufbohrer)*, *aknahúzó (beilzieher)*, *amerikáner, furdancsok, abroncsajtó kalapács (Scetzhammer)*, *fűrészek, kalapácsok, köszörű.*

A szerzők a következő szerszámokat rajzokon, illetve fotókon is bemutatják:

módlí; egyenes vonókés (Ceradeisen?); *görbe vonókés (Krummeisen)*; *fülesgyalu (Streif-Zwiemandl)*; *külső simítógyalu (Glatt-Hobel)*; *belső simítógyalu (Garb-Hobel)*, *két darab (domború aljú); fenékhúzó vagy rákláb (Aufszügel)*; *fenékszélgyalu (Bodenbramschnitt-Hobel)*; *körző (Zirkli)*; *abroncsszorító kalapács (Setzhammer)*; *eresztőgyalu (Stosbank hobel)*; *kis eresztőgyalu; csinvágó gyalu; furdancs; reszelő; kalapács; erdei szekerce; hordószorító prés; vonószerk; abroncsok különféle méretben; hidegvágó; nyitoló; lyukasztó, vassal.*

⁸⁸⁵ Baranyi 1978: 5.

⁸⁸⁶ Baranyi 1978: 6.

⁸⁸⁷ Kovács – Sóvárgó 1961.

Igen értékes adatokkal szolgál Szamosujváry Sándor debreceni egyetemi tanár gyűjtése a kádármesterség szakkifejezéseiről.⁸⁸⁸ Ebben felsorolja a szakma német, sváb megnevezéseit és azok elmagyarosított, torzított formáit, amelyeket a salánki kádármesterek is használnak.⁸⁸⁹

Kádárszalú (kádárszalú), Dixel (Dexl), ritkán, Csak az 50 hektóstól a 150 hektósig használják. A nagy hordónál a belső hordó donga állát simára gyalulják.

Hordókaparó (parkettgyalu), Fass-Schober (Fass-Schober), elég ritkán, Inkább a parkettások használják. Esetleg a hordó alját gyalulják vele.

Hézaggyalu (hézaggyalu), Spatzenhobel (Fukpráhóbl), régebben használták, Az egyenes oldalélt ezzel cifrázták ki.

Koszorú gyalu, Kranzhobel, főleg régebben, 4–5 soros kört csinál cifrázásra, s ebbe jön a monogram, most ezt pizsokfogónak mondják.

Kör vagy véső gyalu (-/-), Stemhobel (Stemhóbli), nem, Ezzel gyalulták a hordó végét simára.

Füles körgyalu (füles stemhóbli), Stemm zwimandl (Stemzwimandli), Nem, A nagy munka végét gyalulták egyenesre.

Fenékszélgyalu (-/-), Bodembrana-schnitthobel (Fenekprázs-mithóbel), nem, Amikor a feneket be akarják tenni a hordóba, a fenék szélét legyalulják.

Füles külső dongagyalu, Streif-Zwiemandl (Stráfcimhóbel vagy Stráfcimándli), régebben, A nagy dongát gyalulták egyenesbe, ezt két ember végezte, az egyik húzta, a másik taszította.

Füles dongafűrő (-/-), Handdauben bohrer, C sak inas korában használta a mester, A dézsák fülét ezzel fűrták ki.

Hordóajtó fűrész (Ajtóvágó fűrész), Fasstörlsäge, Régen, Ma gépen vágják

Füles simítógyalu (-/-), Schlicht zwimandl (Stráfcimándli vagy Stráfhóbel), Régi, Nagy munkánál használták a külső gyalulásra.

Akna húzó csavaremelyű (aknahúzó), --, --, Dugóhúzó szerepe volt.

Lyukasztópad és szegecselő serpenyő, Lachscheiben und Nietpfadel (Nyitmandli), Nyitolásnál a szeg fejét gömbölyűre hagyja

Dongaszélcifrázó gyalu, Fraschbram-schnitthobel (Fukpráj-smithóbel), Régebben, A dongát cifrázták vele.

Fejesléc (-/-), Kopfrisslatte (Kopfricplatni), A hordó közepét keresték ki vele régebben, precíz hordóállításkor.

Nyeles edénygyalu (Geschirrhobel mit Stiel), Régen, Vajköpülő, puttony belsejét gyalulták vele, ahová az ember keze nem ért el.

Kádár abroncskés, Bindermesser (Bindermesser), Régen, A faabroncsokat ezzel készítették elő.

Verőkés, Schlagschmitzer, A gyékényt vágják le a csinról, mint a vágókéssel.

⁸⁸⁸ Szamosujváry 1942–1968: 1–6.

⁸⁸⁹ A következő felsorolásban először a magyar, zárójelben a közhasználati kifejezés, majd a német, illetve annak torzított magyarországi formája (néha csak a szó egyik felét magyarosították) következik, valamint hogy mikor használják és milyen munkát végez az adott szerszám.

Vasfurdancs, Bohrdrauben, Ma is, Ebbe jön a centronfűrő, mellyel a hordó oldalára lyukat fűrnak.
Abroncsajtó kalapács, Setzhammer (Cechhammer), Ma is, Az abroncs ráverésére, vaskalapáccsal ütik.
Amerikai központfűrő (Csigafűrő), Amerikanischer Zentrombohrer, Ma is, Ha nincs centronfűrő, mert ezzel nehezebb kifűrni a lyukat.
Erdei szekerce (bárd), Valdhache, Ma is, A dongák, esetleg fenekek faragásánál.
Amerikai almafűrő (Lyukbővítő fűrő), Amerikanischer Patent Spondbocher, Ma is, Hordószájbővítésnél.
Vágókés (gyékényvágókés), Schneidschnitzer (Sniccer), Ma is, A gyékény levágására a kész hordó fenekéről.
Lyukverő (-/-), Durchläger, ma is, Az abroncs kilyukasztására nyitolás előtt.
Taszítógyalu, Strossbankhobel, Ma is, Lábon áll, donga és fenék pásztításánál használják.
Központfűrő, Centrombohrer (Centrumfűrő), Ma is, A csaplyuk és oldaldongalyuk fűrásánál, 10-50 mm-es méretben.
Abroncsajtó kalapács (Kalapács), Setzhammer (Handhamer), Ma is, Hordószorításnál, vasnyitolásnál használják.
Szinelő gyalu, Abrichthobel (Abrithóbel), Ma is, Ezzel hozzák rendbe a donga egyenességét, ma főleg géppel csinálják és kézzel igazítanak rajta.
Simító gyalu (Stráfgyalu, Glatthobel (Stráfhóbel), Régen, Az amerikánerek előtt ezt használták apróbb munkákra.
Fenekhúzó, Aussügel (Aucigel), Ma is, A hordófenék kihúzásánál, javításnál az oldaldonga kihúzáskor, mikor gyékényeznek.
Fenekjelző (Rajzmódli), --, --, A fenékvastagság megajzolására.
Belső dongagyalu, Garbhóbel (Gárhóbli), Belső szinelésre használják.
Vonószék, Hanselbank (Házlipank), ma is, Donga, kishordó befogására, sok más munkára.
Egyetemes dongaszorító (Hordószorító), Universal fassung (Cóg), Ma is, Tüzelésnél az abroncsok összeszorítására
Amerikai dongagyalu (amerikaner, stráfgyalu), Streifhóbel (Stráfhóbel), Ma is, A hordók oldalának lepucolására, régen még nem ismerték.
Külső donga gyalu, Garbhóbel (Garthóbel), Nem használják, Belső gyalulásra.
Abroncs húzó, Reifzicher, nem használják, A hordó és a kádak végére húzták fel a vasat, mint a kovács a kerékre.
Egyenes vonókés (Kétnyelű kés), Gradeisen (Kradájzni), Használatos, Az egyenes munka szélét simára húzni.
Hordóajtó zár (ajtórigli), Weinfass-riegl, régen, Az ajtózárral az ajtót légmentesen húzzák ki, hogy a bor ne folyjék ki.
Hordóúrtartalom mérték (Fözér), Fass-Visier, Ma is, Az alsó oldalán van, s megmutatja, hány literes. A hordójelzőhivatalnál használatos.

Görbevonókés (Görbekés), krummeisen (Krumpeijzli), Ma is, A hordó belső nagyolására és a vége finomítására a gyalulás előtt, a feneket is ezzel vágják be.

Fenekkörző (Fakörző, van vasból is), Holzzirkel (Cvirkli), Kevésbé, A fenék nagyságát mérik ki.

Csinvágó gyalu (Csingyalu), Kiemhobel, Ma is, Fenék bevéséséhez, többféle méretben van.

Vonómérték (Rajzmódl), Reismodel, Ma is, A fenék vastagságát ezzel jelölik ki.

Fejző és kézikalapács (Verőkalapács), Miet ??? und handhammer, Ma is, Nitóláshoz használják, hogy a szeg feje gömbölyű legyen.

Hordóajtó-kapocs (ajtórigli), Weinfassstüre Kloben, Ritkán, Ászokhordó ajtónál ezzel húzzák ki az ajtót.

Edény vagy hídgyalu, Geschirr-oder Schabhobel (Sabhóbli), Ma is, Kisebb edényeknél használják, belül.

Szamosujváry⁸⁹⁰ tanulmányában a következő szerszámok rajzait (54 db. szerszámrajz) vizuálisan is ismerteti:

vágókés (Schneidschnitzer); lyukverő (Durchschläger); taszítógyalu (Stassbankhobel); központfűrő (Centrum bohrer); abroncsajtó kalapács (Setzhammer) (2 darab); szinelő gyalu (Abrichthobel); verőkés (Schlagschnitzer); vasfurdancs (Bohrdrauben); amerikai központfűrő (Amerikanischer Zentrumborher); amerikai aknafűrő (Amerikanischer Patent-Spundboher); erdei szekerce (Waldhacke); kádár abroncskés (Bindermesser); csinvágó gyalu (Kimmhobel); füles külső dongagyalu (Streif-Zwiemandl); füles dongafűrő (Handelaubenbahrer); hordóajtó fűrész (Fasstürlsäge); füles simítógyalu (Schlicht-Zwiemandl); nyeles edénygyalu (Geschirrhobel mit Stiel); fejesléc (Kopfrisslatte); kádárszalú (Dexel); aknahúzó csavaremeltyűvel (Beilzieher mit Schraubhebel); lyukasztópad és szegecselő serpenyő (Lachsheiben und Nietpfandel);

dongaszélcífrázó gyalu (Fraschbramkchnitt-Hobel); fenékszélgyalu (Bodenbramschnitt-Hobel); koszorú gyalu (Kranzhobel); füles körgyalu (Stamm-Zwiemandl); hézaggyalu (Spatzenhobel); kör- vagy vésőgyalu (Stemhobel); hordókaparó (Fass-Schaber); simító gyalu (Glatthobel); csinvágó gyalu (Kimmhobel); fejző és kézikalapács (Niet und Handhammer); edény- vagy kádgyalu (Geschirr- oder Schabhobel); görbe vonókés (Krummeisen); dongaszorító (Fasszug); hordóúrtartalom-mérték (Fass-Visier); vaskörző (Zirkel); aknafűrő (Beilbohrer); hordódugóhúzó karikával (Sputheber mit Ring); vonószerk (Hanselbank); tőkegyalu (Blöchelhobel); amerikai dongagyalu (Streifhobel); hordóajtókapocs (Weinfassstürl Kisben); egyetemes dongaszorító (Universal-Fasszug); hordóajtó-zár (Weinfass-Riegel); abroncs húzó (Reifzieher); egyenes vonókés (Gradeisen); vonómérték (Reissmodell); belső dongagyalu (Garbhobel); fakörző (Holzzirkel); fenékihúzó (Auszügel); fenékjelző (Bodenkamm); külső dongagyalu (Garbhobel).

A forrásokban ritka, ma már nem használatos eszközökről is szó esik; a többször említett vonószerk⁸⁹¹ mellett ilyen volt a stráfszár vagy faragóoszlop: a nagy dongákat ehhez állítva *kráglizták* (bemélyítés) és késelték.⁸⁹²

⁸⁹⁰ Szamosujváry 1942–1968: 29–82.

Némileg más terminológiát használnak a székely kádármesterek. Kovács Ferenc a gyergyócsomafalvi kádárokat bemutató tanulmányában felsorolja a legfontosabb kádárszerszámokat:⁸⁹³ az *igyeses-talpú* és a *hargas-talpú* gyalut, az *igyeses és horgas-élű kézvonót* (kb. 60 cm hosszú kétnyelű kést),⁸⁹⁴ a *kézvonó-padot* (*vonószéket*),⁸⁹⁵ a *rakóabroncsot*, a *módel*t (egy mintaként szolgáló, teljesen kidolgozott *fal*, vagyis *donga*),⁸⁹⁶ az *eresztő-* vagy *ölesgyalut*, a kád belsejének megmunkálására szolgáló *félkéz- és kétkéztisztító* szerszámot, a *cirkalmot* (körzöt), az *ontoravágót* (csínvágót),⁸⁹⁷ a *cseberfülfurut* (fúrót) stb.⁸⁹⁸ A vasabroncsot a *homorító* vagy *káfoló üllőn* kalapálják a megfelelő formára, és két *nyitszeggel* fogatják össze.⁸⁹⁹ A szerző ismerteti az akkoriban (1944) még használatos faabroncsok készítését is.⁹⁰⁰

A felsorolt magyarországi gyűjtések szakmai támpontot és összehasonlítási alapot képeztek az ugozsai-beregi, azon belül is a salánki bodnárok eszköztárának összeírására. Az eredmény számomra is meglepő volt: a szakkifejezések, az eszközök torzult német megnevezésének használata, akárcsak a munkafolyamatok és technológiák, tökéletesen egyeztek az anyaországban felgyűjtött terminológiával, ami a közös iskolát, a közös gyökereket bizonyítja.⁹⁰¹ Kivételt csak néhány szláv eredetű jövevényszó képezett, amelyet már a szovjet-ukrán időszakban került be a kárpátaljai mesteremberek szókincsébe. A kutatás során általam használt kérdőív alapját Klinger Dezső és Erdősi Emil könyvének eszköztára képezte.⁹⁰² Mit az alábbiakban látjuk, a hivatalos magyar terminus és a zárójelbe tett német szakkifejezés után a salánki kádármesterek⁹⁰³ által használt, gyakran németből magyarosított megnevezések következnek, bár nem mindegyik eszközt használják vagy ismerik a kérdezettek közül:

Taszítógyalu (Stossbankhobel) – *stószbank* (S. B.)

Színélő gyalu (Abrichthobel) –

Hézaggyalu (Spatzenhobel) –

Simitó gyalu (Glatthobel) – *egyszerű gyalu* (L. E.), *simitó* (S. B.)

⁸⁹¹ *Vonószék*: Nyeregből és üllőből áll. Az üllőn lyukak vannak, az üllő fejét tetszés szerint változtatják. A dongát a fejhez beállítják és a lábat a tartóra teszik, így faragják a kétnyelű *vonókéssel*.

⁸⁹² Szpiridonov 1942: 18.

⁸⁹³ Kovács 1944: 192–195.

⁸⁹⁴ A *kézvonó* részei: éle, lapja, foka, *sorka*, nyele, fogója. (Kovács 1944: 192–195.)

⁸⁹⁵ A *kézvonó-pad* részei: feje, talpa, papucs vagy *lábittója*, lábai. (Kovács 1944: 192–195.)

⁸⁹⁶ A káposztáskád *26 falból* szokott összetevődni. Megjegyezzük, hogy a dongák alsó és felső végeit *bütünek* nevezik.

⁸⁹⁷ Az *ontoravágó fogóból*, *késfából* és *éléből* áll.

⁸⁹⁸ A *cseberfülfuru* részei: nyele, szára, szakáll, tolla, hegye, *file*.

⁸⁹⁹ A *káfolás* az abroncs felső kerületének kitégítése csonkakúp formára.

⁹⁰⁰ „A faabroncs anyaga kizárólag a mogyoróbokor vesszeje. A 3–4 cm átmérőjű bogmentes fiatal ágakat közepén kettébe hasítják. Köralakivá tétele az idősebbek kezűgyességét dicséri. Segédeszközül csupán a térd szolgál. A faabroncs összekötéséhez nyitszeg sem kell, mert a két végén látható szakáll egymásba karolva szorosan fogja egymást.” (Kovács 1944: 195.)

⁹⁰¹ A német terminológia használatát Fejes László a sok német iparos bevándorlásával magyarázza. A szerző szerint az erdélyi kádárokat még büntették is a céhen belül, ha nem német nyelven beszéltek a szakmai üléseiken és munka közben. (Fejes 1976: 9.)

⁹⁰² Klinger – Erdősi 1938: 73–78.

⁹⁰³ S. B. – Sipos Béla, L. E. – László Elemér, K. G. – Kész Géza, id. K. G. – id. Kész Géza, G. I. – Gál Imre, L. Á. – László Árpád, L. A. – László Attila

Belső dongagyalu (Garbhobel) – *safthóbli* (K.G.), *gárthóbli* (S. B.), *gárbhóbli* vagy *stráfpekni* (L. E.)

Füles simítógyalu (Schlicht-Zwiemandl) – *cimandli* (S. B.), *cimandli gyalu* (L. E.)

Füles külső dongagyalu (Streif-Zwiemandl) – *pucológyalu* (S. B.)

Tőkegyalu (Blövhelhobel) – *két ember gyalult vele* (S. B.)

Külső dongagyalu (Garbhobel) – *garbhóbli* (L.E.), *pucológyalu* (S. B.)

Füles körgyalu (Stemm-Zwiemandl) – *cimandli* (S. B.)

Kör- vagy vésőgyalu (Stemhobel) – *stemhóbli* (S. B., K. G.)

Amerikai dongagyalu (Streifhobel) – *csikógyalu* (S. B.), *csikósgyalu* vagy *cikling* (K. G.), *talvasgyalu* (L. E.)

Fenékszél-gyalu (Bodenbramschnitt-Hobel) – *prájsmitgyalu* (S. B., L. E.)

Koszorú gyalu (Kranzhobel) –

Csinvágó gyalu (Kimmhobel) – *csinvágó* (S. B., L. E., K. G.)

Dongaszélcifrázó gyalu (Froschbramschnitt-Hobel) –

Fejlesztő (Kopfrisslane) – *koflicmérő* (L.E.), *koflic*, *subler* (S. B.)

Fakörző (Holzzirkel) – *cirkli* (S. B.)

Edény vagy kádgyalu (Geschirr oder Schabhobel) – *safthóbli* (S. B., L. E., K. G.)

Nyeles edénygyalu (Geschirrhobel mitStiel) –

Vaskörző (Zirkel) – *cirkli* (S. B.)

Fenekjelző (Bodenkamm) –

Hordódugóhúzó karikával (Spundhaber mit Ring) –

Aknahúzó csavaremeltyűvel (Berlzieher mit Schranbhebel) –

Amerikai aknafűrő (Amerikanischer Patent-Spundboher) –

Vasfurdancs (Bohrdrauben) – *furdancs* (S. B.)

Lyukverő (Durchschläger) – *lyukasztó* (S. B., G. I.)

Lyukasztópad és szegecselőserpenyő (Lochscheiben und Nietpfandel) – *üllő* (L. E.), *muter* vagy *anya* (K. G.)

Amerikai központfűrő (Amerikanischer Zentrumböhler) – *amerikai fűrő* (S. B.), *csigafűrő* (L. E.)

Központfűrő (Zentrumböhler) – *centrumfűrő* (L. E.), *bodnárfűrő* (S. B.)

Aknafűrő (Beilbohrer) –

Hordókaparó (Fass-Schaber) –

Abronsajtó kalapács (Setzhammer) – *cecamer* (S. B., L. E., G. I.)

Fejlesztő és kézikalapács (Niet und Handhammer) – *kalapács* (S. B., L. E., K. G.)

Abronszűző (Reifzieher) –

Hordóúrtartalom-mérték (Fass-Visier) – *mérőpálca* (S. B., L. E.)

Vonószer (Hanselbank) – *vonószer* (L. E.)

Egyetemese dongaszorító (Universal-Fasszug) – *cug* L. E., S. B., K. G.)

Dongaszorító (Fasszug) - *cug* L. E., S. B., K. G.)

Vonómérték (Reissmodell) – *rajzmóddli* (S. B., K. G.)

Fenekkihúzó (Auszügel) – *ausz cigli* (S. B., L. E.)
Hordóajtó-fűrész (Fasstörlsäge) – *kézfűrész* (S. B., L. E.)
Egyenes vonókés (Gradeisen) – *vonókés, kétnyelű kés* (S. B.)
Görbe vonókés (Krummeisen) - *vonókés, kétnyelű kés* (S. B.), *görbekés* (K. G.), *csak görbe kést használtunk, abból a Staller volt a legjobb* (L. E.)
Vágókés (Schneidschnitzer) –
Verőkés (Schlagschnitzer) –
Hordóajtó-zár (Wein Fass-Riegel) – *hordóajtó-zár* (L. E.)
Hordóajtókapocs (Wein fassstürl Kloben) – *ajtóbeszorító csavar* (L. E.)
Kádár abroncskés (Bindermesser) –
Erdei szekerce (Waldhacke) – *szekerce* (S. B., L. E., K. G.)
Füles dongafúró (Handdanbenbohrer) –
Kádárszalu (Dexel) – *teknővájó* (L. E.), *a but belsejét vajták vele* (K. G.)

Az általam kért eszközök mellett a megkérdezett mesterek más szerszámokat is megneveztek, illetve bemutattak:

lábás nagygyalu (stószpang) - amelyen a dongát *stézsolták* (L.E.);
az ehhez hasonló glattpang - ezen *engedték a feneket* (L.E.);
móddli – ennek köríve alapján határozták meg a hordó fenekének méretét (K.G.);
rajzmóddli – G.I. saját készítésű eszköze a kishordó fenékméretének bemérésére: falapocskasablon, közepén szeggel;
mószpang – zsineg, amellyel a hordó kerületét mérik meg (L.E., K.G.);
stemasz – colos mérőléccel a megfelelő méretű dongák kiválasztására (K.G.)
plenkács – nagy hasítóbalta (K.G.)

A kézi szerszámok sorát a már említett vonószerkék mellett a különféle speciális munkapadok is kiegészítik:

gárbolópad – homorú kiképzésű felső részére rézsútosan ráhelyezett hordó belsejét *gárbolják* (simítják, gyalulják) ki, munkálják meg a *frost* (a hordó belső peremét), illetve vágják bele a *csínt* (L. Á., K. G., S. B., L. E.);
fenékvágó szék – a hordó fenekét *bstemolták* (gyalulták körbe) rajta (K. G.);
tipliszék – a hordó fenekét állították össze rajta (id. K. G.);
tűzkosár – a hordó belsejének kiégetésére, e vasrácsban égett a tűz (K. G., L. Á., L. A.)
tönkö üllővel – az abroncs kivágására, lyukasztatására és *nyitolására* (L. E., L. Á., K. G.)

A salánki bodnások még ma is használják e kézi szerszámokat, s bármikor el tudnak készíteni egy hordót manufaktúris eszközökkel. Eszközeik között gyönyörű kivitelezésű, muzeális darabok is vannak, némelyik vonókés, gyalu vagy bárd pengéjén a „Staller Wien” védjegy látható. Fejes László tanulmányából is tudjuk, hogy e világmárka darabjéért 24-28 pengőt adtak (miközben egy mázsa búza

ára 9 pengő volt), a bolt azonnal visszacserélte, ha véletlenül nem vált be valamelyik kés, de általában ezek a kések még 60–70 év használat után is érintetleneknek tűnnek.⁹⁰⁴ Azonban a házi műhelyeik ma már fel vannak szerelve gépekkel is, amelyek meggyorsítják a munkafolyamatokat, viszont féltő, hogy a kézi szerszámok és azok hagyományos megnevezései előbb-utóbb elvesznek az utókor számára, amennyiben a kutatók nem gyűjtik fel őket időben.

VI. 3. Alapműveletek, munkamenet

A kádak és hordók készítésének menete Ugocsában nagyjából megegyezik a szakirodalomban,⁹⁰⁵ illetve a magyarországi forrásokban leírtakkal, legfeljebb egy-két eszközt neveznek más néven. Baranyi Béla például tömören és közérthető módon írja le egy 500 l-es hódmezővásárhelyi cefréskád elkészítésének menetét: „*Három q fából méretre vágás közben lejön kb. 80 kg hulladék. Azért megy ennyi sok veszendőbe, mert a rostoknak végig kell futniuk a donga hosszán. Ezt a módszert tükkörrevágásnak is nevezik. A dongák külső felét gömbölyűre, a belsejét pedig homorúra gyalulják, miután kétnyelű késsel kinagyolják. A megfelelő görbületet módlival ellenőrzik. Ezután a szélek eresztőgyalun való lenyeseése kerül sorra. A dongák elkészítése után jöhet azok összeállítása és bevasalása. A kiálló dongavégeket legyalulják, és a kád szűkebb felébe csínyt vágnak a fenéknek. Ennek sugarát úgy kapják meg, hogy cirklivel addig próbálgatnak, amíg a felvett szakasz épp hatszor rá nem fér a kerületre (a kör sugara egyhatoda a kör kerületének). Ezzel a szakasszal kört rajzolnak, amit kifürészelnek. A fenékdongákat kéthegyű szeggel összeerősítik. Közéjük gyékény és lenmagliszt kerül tömítésnek. Ezután a fenék szélét levágják, hogy a csínyba passzoljon. Mielőtt a fenék a helyére kerülne, alulról leütnek két vasat, és csak ezután teszik felülről a kádba a feneket. Ekkor visszautik a két abroncsot, ezzel kész is a kád, melynek sólya a vassal együtt 75 kg, magassága és szélessége egyaránt 90 cm.*”⁹⁰⁶

Ugyancsak tőle olvashatjuk egy 500 l-es boroshordó elkészítésének menetét is:⁹⁰⁷ Mártha Tibor pedig hasonlóképpen írja le a fényeslitkei boroshordó készítésének folyamatát.⁹⁰⁸

⁹⁰⁴ Fejes 1976: 117.

⁹⁰⁵ Juhász 1991: 456–457.

⁹⁰⁶ Baranyi 1978: 8.

⁹⁰⁷ „Ehhez 4 q fa kell, melyből kb. 2 q hulladék lesz a méretre vágás után. A megmunkálás után még csak nő a forgács mennyisége. Mindegyik termékre igaz, hogy a kiindulási anyag súlyánál harmadával könnyebb lesz. A dongákat a kádhoz hasonlóan készítik elő. A különbség csak a dongák alakjában van (a hordó dongái középen szélesebbek). A kész dongákat köralakban felállítják, és felülről három abronccsal összefogják. Ekkor a hordó úgy néz ki, mint egy kotlóborító. Tűzgyűjtáshoz forgácsot, rongyot és egy vödör vizet készítenek elő. Tüzelés közben a dongákat vizes ronggyal nedvesítik, nehogy meggyulladjanak. Ha már elérték a megfelelő hőfokot, akkor a szabadon álló végüket cuggal összehúzzák, és vasakat vernek rá. Ezután már csak a feneket és a csínyt kell elkészíteni. Mivel boroshordóról van szó, egy has- és egy fenékdongába már előre belevágták a lyukakat. Az így elkészült hordó súlya 85–90 kg, magassága 90 cm, szélessége 85 cm.” (Baranyi 1978: 10.)

A felsoroltakhoz hasonló a salánki bodnárok általam számos alkalommal megfigyelt munkamenete is. A hordókészítés első fázisa a dongakészítés - a dongának való fa kihalogatása a rönkből. A faedénynek kiválasztott, görcsmentes, jól megszáradt fatörzset a készítendő edény méreteinek⁹⁰⁹ megfelelően fűrészszel földarabolják, majd szekercével vagy hasítóvassal hosszában, szála mentén dongahasábokra hasítják.⁹¹⁰ *Az elsőosztályú donga szálán hasított, a tükörszálak végig húzódnak benne. A fűrészelt dongánál előfordulhat, hogy enged.* (L. A.)

A megszáradt fákat a favágó tőkén kádárszekercével kifaragják donga alakúra. A hasított darab hegyes élét (néhol *hereflúgnak* nevezik) lefaragják, akárcsak a kérget és a tölgyfánál meglévő *fehérjét*, amely átengedné a bort.⁹¹¹ E folyamat során faragóbárrdal kinagyolják a dongát, majd a faragószeiken vonókéssel és füles gyaluval megadják a végleges formáját.⁹¹² E szakasz pontos leírását többek között Mártha Tibornál is megtaláljuk: *A modelbevétel a következő lépésekből áll: a donga két szélét a vonószelekbe⁹¹³ fogva meg hasasabbnak. A következő lépés a donga belső részének legyalulása belső dongagyaluval, majd kitisztítása görbe vonókéssel.⁹¹⁴ Ezután a mester az összeeresztést végzi el az eresztőgyaluval, itt adja meg a hordó hasbőségét. A nagy eresztőgyalu áll, a dongát mozgatják rajta gyalulás közben.*⁹¹⁵

A forrásokból megtudhatjuk, milyen hosszúságú dongákból hány literes hordók készülhetnek:

- 24 cm-es – 5 l
- 40 cm – 25 l
- 50 cm – 55 l
- 63 cm – 100 l
- 74 cm – 200 l
- 84 cm – 300 l
- 90 cm – 350 l
- 95 cm – 400 l
- 100 cm – 500 l

⁹⁰⁸ Mártha 1979: 9–12.

⁹⁰⁹ Századokon át *hordómérőnek* vagy *akolómesternek* nevezett mértékhiitelesítők *akófavál* mérték a hordókat. Az 1 akós (1 magyar akó = 54,3 l) hordó fenékméretjének 42 cm-nek, dongái hosszának 52 cm-nek kellett lennie. Uradalmakban a képzett kádármesterek keze alá *hordófalhasító* parasztspecialisták dolgoztak. (Juhász 1991: 457.)

⁹¹⁰ A készítendő donga hosszát egy *bütümérték* (Stemmaass) nevű, beosztásos faléc, a donga vastagságát pedig egy *donga-alakzó* (Dauben-Leere) nevű, rovátkolt deszka mérőeszközzel állapítják meg. (Frecksay 1912: 29.)

⁹¹¹ Szpiridonov 1942: 2.

⁹¹² A vágítónak nevezett fatőkén *kádárbárrdal* (Lenkbeil, Binderbarte) vagy *szekercével* (Breitbeil, Segers, ez utóbbi nyele görbe, pengéje pedig ívelt) nagyolják ki a dongát. Aztán a durvább *hántológyaluval*, *hasítógyaluval* (Rauhhobel, Schurfhobel), majd a finomabb *simitógyaluval* (Glätthobel) adják meg a fahasábok külső domborulatát. (Frecksay 1912: 29.; Juhász 1991: 456.)

⁹¹³ Más néven *faragószelek*, *szívószelek*, *kézvonópad* (Schneidbank, Hanselbank) (Frecksay 1912: 29.)

⁹¹⁴ A görbe *vonókést* (*szívókést*) *görbekésnek*, *horgaskésnek* (Krummeisen) is nevezik. Az egyenes *vonókés* neve *egyeneskés*, egyenes *szívókés* (Geradeisen). A nagyobb dongák kivölgyelését a *szalúval*, *kapaccsal* (Dexel) végzik. (Frecksay 1912: 30.)

⁹¹⁵ Mártha 1979: 3; A donga szükséges vastagságát az *irdalóval* (Reisser) jelölik ki. Ez két tüskével ellátott kampós, görbe deszka. Az egyik tüske a donga vastagságát *irdalja* ki, a másik pedig a nyakarányt jelöli meg. (Frecksay 1912: 29.)

110 cm – 600 l

120 cm – 700 l⁹¹⁶

Egy másik forrás a következőképpen adja meg a hordók és a dongahosszak viszonyát:

100 l-ig – 61–62 cm

200 l-ig – 71–72 cm

300 l-ig – 86 cm

400 l-ig – 95 cm⁹¹⁷

A hordódongák közepén szélesebbek, mint a végeken, ennek köszönhetően kap a hordó gömbölyded formát.⁹¹⁸ A hordó alakját mesterek a *hordóosztással* számítják ki. Leginkább 6-os osztással dolgoznak: egy osztásrész egyenlő a hordó *hasbőségének* hatodrésszével. A *fejrész* ennél egy osztásrésznél kevesebbet tesz ki. A hordónak ilyen beosztás mellett a legszebb a formája.⁹¹⁹

A következő folyamat a hordó összeállítása – az egyenlő hosszúságú, *módliba* gyalult,⁹²⁰ megszámozott dongákat a *huzató*- vagy *rakóabroncsban*⁹²¹ összeállítják. Ez azt jelenti, hogy régi, *huzató abroncsot* (a 6 darab, szerszámként használatos *huzató abroncs* közül először a felsőt) tesznek az első donga (*akona* vagy *szájdonga*) felé és *csiptetővel*⁹²² befogva rögzítik, majd körben mellé állítják a többi, megszámozott dongát is. Az egyik kezével a mester mindig hozzáfogja az utolsót az előtte lévőhöz. Közben, hogy szilárdabban álljanak, állítócsavarral vagy csipesszel egy-egy dongát hozzá lehet erősíteni az abroncsához.⁹²³

Mikor a dongák már egy abronccsal össze vannak fogva, a *húzó abroncsot* kalapáccsal lejjebb ütik, és felülről, a hasuktól fölfelé még két *állítóabroncsot* (a *nyak*- és *hasabroncsot*) rávernek. Ezek a *hasrészt* is jól összefogják, miközben a dongák alul még nincsenek összefogva.

Ezután következik a hordó *tüzelése, kilángolása*.⁹²⁴ A félig felabroncsozott hordót az udvaron „kilángolják” vagy tüzelik.⁹²⁵ A vasból készült tűzkosárba forgácsot tesznek és meggyújtják. A hordót szétnyílt részével lefelé a tűz fölé állítják. A dongákat belül forgácstüzzel kitüzelve, kívülről pedig

⁹¹⁶ Szpiridonov 1942: 3.

⁹¹⁷ Mártha 1979: 3.

⁹¹⁸ E szélességek úgy aránylanak egymáshoz, mint az 5 a 6-hoz. Ennek a meghatározására szolgál a *négyszáriú körző* (vierspitziger Zirkel), magát a műveletet pedig *arányvetésnek* (Risse reissen) nevezik. (Frecksay 1912: 30.)

⁹¹⁹ Németh I. 1978: 25.

⁹²⁰ A dongák model szerinti kigyalulását a dongák *meztökélésének* is nevezik: a vonókéssel *megsziatolják*, a domborúságát *keremítéssel*, a homorúságát pedig *völgyeléssel* adják meg. A *száddongát* szélesebbre és vastagabbra hagyják, hogy belé a *szájtót* (*szádallót, akonát*) lehessen kifújni. A 6 hektoliternél nagyobb hordók dongáit nem *sziatolják*, hanem *kádárbárdal megbárdolják*, majd a három lábú *eresztőpadon* (*eresztőgyalún, kecskegyalún*, németül Stossbank) meggyalulják. Kisebb dongákat a félakkora *szivópadon* (Reifbank) gyalulják ki. (Frecksay 1912: 31.)

⁹²¹ Más néven *összeállító abroncs, állítóabroncs, munkaabroncs* – először ezzel fogják össze a dongákat. Minden hordóméretre megfelelő *összeállítóabroncs* van.

⁹²² *Csiptető* (*klóbní, klóbní*) – egy U alakú vas, kemény vasabroncsból készített csipesz, mellyel a dongát és az abroncsot fogják össze.

⁹²³ A hordó összeállításának is számtalan szak kifejezését találhatjuk meg a szakirodalomban, ezek felsorolásától el kell tekintenünk. (Frecksay 1912: 32.)

⁹²⁴ (Frecksay 1912: 33.)

⁹²⁵ A fenyődézsákat nem lángolják ki, azokat enyvezik.

vízzel locsolva teszik rugalmassá, így engednek az összehúzásnak. Négyszer-ötször „aláfütének” és ráteszik a *cugot*.⁹²⁶ A *cugot* óvatosan kell tekerni, hogy a dongák a hirtelen szorítástól el ne törjenek. Az esetlegesen elrepedt dongát ki kell cserélni. De az anyagi veszteség mellett az elpattant donga balesetet is okozhat, ezért a hordó összehúzása nagy türelmet, figyelmet és szakértelmet kívánó művelet.)⁹²⁷ A megmelegített dongákat állandóan locsolják, vizes ronggyal, újabban kilyukasztott kupakú műanyag palackból fröcskölük, hogy hajlíthatóbbá váljanak. Így fokozatosan szorítják összebb őket az abroncsok lejjebb verésével (*kiriktolják*).⁹²⁸ Mikor már jól aláfütöttek, megcsavarják a *cugot*, miáltal a kötélt összebb húzza a dongák alsó részét. Azt mondják, úgy „alszik össze”. Így kapja meg a rideg, parázs tölgyfa donga a két ősi erő, a tűz és a víz segítségével szükséges hajlított alakját. Mikor a hordó szétnyílt felét teljesen összehúzták, megfordítják a hordót és ráverik az alsó *összehúzó abroncsokat*,⁹²⁹ megdolgozzák azt a felét is. 30–40 perc után a hordót leveszik a tűzről, leveszik róla a *cugot* is, a dongákat fakalapáccsal belülről ütögetve helyreigazítják.

A tüzelőkosárról való levétel után a hordó edzése következik, vagyis a hordót hasra fektetve két vödör hideg vizet öntünk bele és jól megforgatják, majd elvégzik az abroncstalanítást.⁹³⁰ A tűzről levett hordó abroncsait kihülés után újból megszorítják. A dongák megjelölt végeit körbefűrészelik, *görbekéssel, bütüző gyaluval* rézsutosan simára dolgozzák.⁹³¹

A következő munkafázis a *csinvágás* (*csinrovás, csinmetszés*), vagyis a hordófenék vajatának, hornyának bevésése. Eszköze a három facsavarral állítható vésetű *csinvágó*, bár újabban a műveletet legtöbbször géppel végzik.⁹³² E folyamat során *görbekéssel körülgárbolják* a *csin* (más vidékeken, például a székelyeknél *ontra, ontora* a neve)⁹³³ helyét, majd a *gárthóblival* (*gárbhóbli, gárdhóbli* – kisebb gyalu), meggyalulják a *csin* tetejét.⁹³⁴ Végül a *csinvágóval* megcsinálják az *csinvágást*.⁹³⁵

⁹²⁶ *Cug* (összehúzó*cug*, *dongaszorító*) – hordóráfszerű faszervezet, melyen vastag kötélt (drótkötél vagy abroncs) van, s a csavarás által a kötelet összebb húzza.

⁹²⁷ Szpiridonov 1942: 8.

⁹²⁸ Az abroncsok felrakásánál az acél élű, fa fokú *cecamert* (*abroncshajtó* vagy *húzatókalapácsot*) használják, amit egy kilós közönséges kalapáccsal vernek.

⁹²⁹ „Háromféle húzató abroncs van: nyakabroncs, hasabroncs és haptráf (felső), mindegyikből 2–2 darab.” (Mártha 1979: 9.)

⁹³⁰ Ezt megelőzően azonban a *stószpang* (120 cm hosszú óriásgyalu) bevetésével összeeresztik a dongák *oldalfugjait*, a dongákat tolva a gyalun. Ennél a *stészolásnál* is *módlit* használnak. Ezután a *svábcoggal* (keskeny pengéjű fakeretes fűrész) a dongák végeit kiegyenlítik. Majd a *stanhóblival* (miniatűr gyalu) körülgyalulják a dongák végeit. (Mártha 1979: 10.)

⁹³¹ Ezt a munkafolyamatot a szakirodalomban *végellésnek, bütüzésnek* (Enden, Stemm) nevezik. Eszközei a *kávásfűrész, bütüzőgyalú, végellőgyalú, félholdgyalú*. A hordó két végét pedig a *szekercével, görbe késsel*, majd a *horgasgyalúval, homorítóval* ismét *megsimítják*, vagyis *homorítják*. (Frecksay 1912: 33.)

⁹³² A *csinvágó* gyaluban három vas van: két *elüljáróvas* kimetszi a *csin* széleit, a *vájóvas* pedig a kimetszett szélek közül kivájja a fát. (Frecksay 1912: 33.)

⁹³³ Juhász 1991: 457.

⁹³⁴ A *csin* helye közel van a dongavégekhez, a fenéken fölül maradó résznek, az *ormónak* (Frosch) szélességén alul helyezkedik el. (Frecksay 1912: 33.)

⁹³⁵ Mártha 1979: 10.

Nagyobb hordók *ormóját* néha az *ormócifrázóval megcifrázzák*, hornyolatokkal díszítik,⁹³⁶ bár ezt ma már nem igen gyakorolják Salánkon.

Majd a bodnár körzővel megméri a fenék területét, a *csinbe* beméri, kiszabja és legyalulja a fenékdongákat. Körzőbe (*cirkalomba, cirklibe*) veszi a *csin* sugarát, kiválogatja, kirakja a fenékdongákat, középfának a leghosszabbat, legszélesebbet, a szélek felé pedig egyre rövidebbeket. A lapjaikat egyenként kidolgozza: a külső oldalait simára, a belsőket csak nagyolva. Különösen kell vigyázni a fugák sima kidolgozására. A szorosan egymás mellé rakott fenékdongákra *csinsugárnyi* körzőnyílással újra kimérik a fenékméretet, a dongákat megszámozzák. Majd a fenékdongák közeinek 1–1 szál gyékénnyel való tömitése után a *tipliszéken* kéthegyű kádárszeggel összeszegezik őket.⁹³⁷ Utána *csinsugárral* bekarcolják a fenék körvonalát, e *jegy* mentén a *fenékvágó székre* (másutt *bakló*⁹³⁸ és *stráfdeszka*,⁹³⁹ *krakszli*⁹⁴⁰ e szerkezet neve) támasztva kézfűrészsel körülfürészelik, belseje felé kissé táguló rézsútosan. A körülfürészelés után a *vonókéssel* lesimított hordófenék szélén meghúzzák a *csin* szélességét (azt a vastagságot, amelyet a *csinba* vágtak), és görbekéssel, szekercével *fenékbevágják* (a *fenék belső lapjáról lefaragják a felesleget*), majd *fenékszél-gyaluval* meggyalulják, hogy a *fenékszél* vastagsága egyezzen a *csin* szélességével.⁹⁴¹

A *fenékbevágás* után a hordóról leverik a húzóabroncsokat, az *oldalugok* (a dongák közötti rések) közé is gyékényt helyeznek, majd a körülfürészelt és a peremén elvékonyított hátsó feneket a *csinbe* illesztik. Ez a következőképpen történik: a *csin* begyékényezésével a hordót a *szájdongával* lefelé fektetik, az állító abroncsok leverésével néhány dongát kiláztatnak és a fenék alapperemét beillesztik a *csinbe*. Azután a hordót fenekére fordítják és a hordóba hajolva helyére ütögetik a feneket a kiláztatott dongák újbóli megszorításával. Az abroncsok visszahelyezésével az első fenék középdongájának alsó részén kifúrják az esetleges csaplyukat (nem mindegyik hordót látják el csappal), a *szájdonga* (*akonadonga*) közepén szintúgy kifúrják a töltőlyukat. Majd a hordót ismét a *szájdongára* fektetik, behelyezik az elülső feneket is ugyancsak néhány abroncs kiláztatásával és gyékényezéssel.⁹⁴² Ennél a fenéknél, a behelyezésnél *fenékkihúzó* (*auszicigli, rákfark*)⁹⁴³ használnak. Ezenkívül a csaplyukon (ha van) benyúlva kézzel is lehet segíteni a fenék helyére igazítását. (A szájdongát mindig vastagabbra hagyják és a feneket annak megfelelően állítják be, hogy a

⁹³⁶ Frecskay 1912: 34.

⁹³⁷ A dongák közeinek tömitésére a *pintérkákának* is nevezett *vajasgyékény* (*Typha latifolia*) puha, hosszú leveleit használják. (Juhász 1991: 457.)

⁹³⁸ *Bakló* – háromlábú szék gyaluláshoz

⁹³⁹ *Stráfdeszka* – fokokkal ellátott falap, melyet a *baklóhoz* állítanak és úgy gyalulnak rajta.

⁹⁴⁰ *Krakszli* – fokokkal ellátott fächeret

⁹⁴¹ A *fenékbevágáshoz* a fenék nagyságának megfelelő *rajzmódli* szükséges: ez egy deszka sablon, közepén beleütött colos szeggel, amely megadja a *csin* vastagságot.

⁹⁴² A *meggyékényezés* a *buzogánysás, kákabot, bodnározó gyékény* (*Rohrkolbe, Binze*) levélszárának aljával történik. (Frecksay 1912: 35.)

⁹⁴³ A *fenékhúzó, húzóvas* német neve *Auszieher*. (Frecksay 1912: 35.)

fenékdongák függőlegesen álljanak.)⁹⁴⁴ *A nagyobb hordók fenekét befelé homorodó formára alakítják, hogy jobban bírja a bor nyomását, melynek hatására jobban belefeszül a csinba.* (L. Á.)⁹⁴⁵

A fenékek behelyezése után óvatosan leverik az *állító abroncsokat* (a 6 *huzatóabroncsot*) és *simító gyaluval* (*garbhóbli, pucoló gyalu, nagyoló gyalu, külső dongagyalu*) a kész hordó egész külső felületét *megszínelik*, végiggyalulják.⁹⁴⁶

A hordókészítés utolsó fázisa az abroncsolás. A *huzató abroncsok* helyébe fel kell tenni az új, végleges vasakat a *szájdongának* megfelelő *nyitolással*, hogy a *slossza* egy irányba nézzen. A jól elkészített hordó abroncsolás nélkül sem esik szét, mert a csinben olyan feszesen állnak a fenékek, hogy az ember súlyát is el kell bírnia.⁹⁴⁷ Vesznek több *bunt* (a *kötés* megfelelője, szláv jövevényszó) abroncsvasat (egy *kötés* 25 kg), és az üllön vágóval levágják a megfelelő hosszúságot. A *mutteren* lyukasztóval kilyukasztják 1 vagy 2 lyukra, s az abroncsszeget beleütik. A salánki bodnások részben még rég beszerzett vasból dolgoznak. Időnként, ha nem sikerült abroncsvashoz jutniuk, vaslemezből maguk vágják ki az abroncsokat. A kis díshordókhoz rozsdamentes acélból készítik az abroncsot. Az abroncsokat *cecamerrel* (*abroncsverő kalapáccsal*) verik fel. Az abroncsoknak a helyükre tevésével, a dugók elkészítésével és elhelyezésével a boroshordó elkészült.⁹⁴⁸ Hasonlóan készítik el a sokféle egyéb faedényt, amelyeknek természetesen csak egy fenekük van, ezért elkészítésük is egyszerűbb.⁹⁴⁹

Használat előtt még ki kell forrázni, hogy kioldják a tölgyfában lévő cersavat, amely elrontaná a bor ízét és minőségét: forró vizet öntenek bele, bedugják a száját és hosszasan rázzák-gurítják. Majd ezt hideg vízzel is megismétlik⁹⁵⁰. A hordókezeléshez tartozik még a kénezés is, amivel a penészgombákat pusztítják el. Ma ezt már a gazdák maguk végzik, de régebben a kénezés is a bodnármeister feladata volt.

⁹⁴⁴ Mártha 1979: 11.

⁹⁴⁵ Erre a szakirodalomban is felhívják a figyelmet: hogy a folyadék nyomása a hordó fenekét ki ne nyomja a *csinból*, a fenéknek nem szabad egy síkban mennie, hanem befelé kell hajolnia. (Freckay 1912: 34.)

⁹⁴⁶ Freckay 1912: 35.

⁹⁴⁷ „*Akkor számított valaki mesternek, ha a 6 vasat leütötték a hordóról, elgurították azt, és nem esett szét.*” (L. Á.)

⁹⁴⁸ A kádármesterség többi termékeit is hasonló módon készítik el. A dézsák, kádak stb. gyártása csak abban különbözik a hordókészítéstől, hogy itt a dongákat egyenesre kell kiformálni.

⁹⁴⁹ A kád készítését többek között Freckay János is leírja. Megjegyzi, hogy itt a *csin* neve *vájkó*. A régebben használatos faabroncsok elkészítését is ismerteti: a vízben áztatott nyír-, mogyoró- vagy fűzfaágakat *kádárkéssel* két vagy három részre hasítják (*horzsasztás*), a *szilaknak* nevezett darabok végein kimetszik a kapcsot, karolót, végül az összekapcsolt végeket vékonyra hasogatott fűzfavessző-darabokkal (*szilony*) körülcsavarják. A faabroncsokat a *hajtófával* és a *sulyokkal* szorítják a hordóra, szükség esetén pedig az *abroncshúzóval* (e szerszám egy fanyél öblében csuklón járó vaskampóból áll) nyújtják meg. (Freckay 1912: 36.)

⁹⁵⁰ A cersav kioldását gyorsabbá teheti, ha tiszta víz helyett lúgos oldattal (szódás vízzel) végezzük.

VI. 4. Termékek

A kádárportékák között a különféle nagyságú, vagyis úrtartalmú hordókon kívül rendkívül sokféle háztartási és gazdasági faedény szerepel: kádak, dézsák, bödönök, kútvedrök, bortölcsérek, puttonyok stb. Az iparosok ezeket vagy megrendelésre készítik, vagy pedig vásárokon értékesítik. Régebben a megrendelések között szerepeltek a ma már nem használatos szapulókádak és vízfordó lajtok is.⁹⁵¹

Fejes László a dongák alakja szerint a kádáripari készítményeket két csoportra osztja: egyenes dongájú edényekre és hajlított dongájú edényekre.⁹⁵² A szerző elmagyarázza a dongás edények szerkezetét, összetevőit is: A kádáripari edényeknek általában 3 főalkatrészük van: *fenék*, *oldal*, *abroncs*. A fenék a körbefutó vájatba, a *csinba* illeszkedik. Az oldal több dongából áll, a nagyobb edények feneke úgyszintén. A hordó részei: *fejrése* (oldalának a fenék körüli és azon kívül eső része, amelyet még külön részekre – *csin*, *ormó*, *bütü*, *vágat* – is tagolnak), *nyakrésze* (oldalának a vége felé elkeskenyülő része), *hasrésze* (kidomborodó közepe).⁹⁵³

Baranyi Béla adatközlője, az 1911-es születésű, hódmezővásárhelyi Kovács István a boroshordón és cefréskádon kívül a következő termékeket készítette: *káposztáskád*, *hús sózó*, *kútvedőr*, *kármentő*, *bortölcsér*, *virágdézsza*, *díszhordó*, *túrós-kád*, *véka*, *rajnai kancsó*, *csobolyó*.⁹⁵⁴

Mártha Tibor⁹⁵⁵ a fényeslitkei (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) kádárokról írt pályamunkája szerint a településen 3, 5, 10, 20, 50, 100, 150 és 200 literes hordókat készítettek. A kisebbek hordozhatósága céljából, *hasabroncsa* alá vasfogantyút erősítenek, ami által vedérszerű füle lesz. A tanulmányban leírt hordó részei: *oldaldongák*, *fenékdongák*, *szájdongák*, *abroncskarikák* és *csaplyuk*. A *szájdonga* egy közepén fűrt kerek nyílással rendelkezik. A *fenékdongák* összeállításához legalább 16 darab *fenékszeg* (kádárszeg) szükséges. A hordó összeállításához kell még 6 darab abroncskarika, amely 6 darab nitszeggel lesz összefogva. A facsapot a faesztergályos készíti.⁹⁵⁶ A szerző többek között megnevez néhány régimódi, ma már nem gyártott kádárterméket is:

Csobány – régimódi, 25 literes, kétfenekű, dob alakú víztartó edény, keményfából, vedérszerű fülel.

Fapitli – negyedvékás, 3 abronccsal ellátott merő edény, keményfából, egy nyéldongával, borjú itatására is használták.

⁹⁵¹ A Csongrád megyei pintérek 183. évi árszabásában a hordókon kívül a következő portékák szerepelnek: kád, bornak való „fertályos” bortölcsér, búzamérő véka, uborkáshordó, kútveder, mosogatódéysa, facsöbör, „fördő kád”, vajas hordó, vízfordó puttony, fadézsza *borsöprűnek*, borhűtő fadézsza. A 19. század vége óta a szüreteléshez, borkezeléshez *taposókádat*, puttonyt, *kármentőt*, (a hordó feltöltésére szolgáló, kiöblösödő tölcser), általában a parasztháztartások számára káposztás-, túrós-, sózó- és mosódézsát, zsírosbödönt, vajköpülőt, favödröt, pásztorok és mezei munkások számára *csobánt* vagy *csobolyót*, egyes vidékeken mézpergető dézsát, halszállító hordót készítettek. (Juhász 1991: 457.)

⁹⁵² Fejes 1976: 118. (A szerző a hordók mellett a következő termékeket nevezi meg: *puttony*, *kármentő*, *bortölcsér*, *borkanna*, *kútveder*, különféle *dézsák*, *merítők*, *vízkuva*, *csobolyó*, *vajköpülő*, *virágtartó*.)

⁹⁵³ Fejes 1976: 118.

⁹⁵⁴ Baranyi 1978: 11.

⁹⁵⁵ Mártha 1979.

⁹⁵⁶ Mártha 1979: 5.

Káposztás csavaros stander – mint a kádárok jelvénye egy nagyobb dézsának felel meg, két négyszögletes lyukú füldongával. A valódi káposztás standerben a savanyított káposztát csavarszáron működő préssel szorították le.

Közpülő (zurboló) – puha fából készült edény, amelynek az alja bővebb, a dongák felfelé szűkülnek. Három abronccsal van ellátva. Erre jár egy „siska” (tölcsér) fedél kerek fenékkal. A fenék ki van fúrva a zurbolópálca részére és ennek végén egy többlyukú korong van.⁹⁵⁷

Kovács András és Sóvárgó Károly szerint a böszörményi kádárok *hordókat, dézsákat, kádakat, káposztáshordókat, oválisedényeket, fürdőkádakat, kármentőt, kútvedret, apró dézsákat, kis hordókat, lúgozókádat, bortölcséreket (lihókat)* gyártanak, régebben még *petróleumos hordókat* is készítettek.⁹⁵⁸

Szamosujváry Sándor⁹⁵⁹ a következő dongás edények rajzait közli (16 db. kádártermék): *itató csöbör, kútveder, kármentő, kiürítő edény (sózókádra hasonlít), kis töltikeborveder, rajnai kancsó, dézsa, szüretelő puttony, virágedény vasfüllel, töltike, vízkupa, meritő, fertály dézsa, kis virágedény, rocska.*

A magyarországi párhuzamok ismertetése után lássuk, milyen termékeket gyártottak, illetve gyártanak a salánki bodnárok:

Boroshordó

A boroshordót tartják a legkomolyabb bodnárterméknek. Ennek elkészítése igényelte a legtöbb odafigyelést, mert a nem tökéletes hordónak a bor látta a kárát. Fontos tudni, hogy a bor és a hordó kezelése együvé tartozik, és egy jó kádárnak nemcsak a hordókészítést, de a bor és a hordó viszonyát is ismernie kell. A legjobb boroshordók tölgyfából készülnek, de jónak alkalmasnak tartják a gesztenye, eper és akácfát is. A fenyőfélék nemcsak a pórusosságuk miatt alkalmatlanok bor tárolására, a bor nemcsak elapad bennük, de kellemetlen fenyőfaízt is kap. A hordó közepén van a nyílás, a fenékén pedig a csaplyuk.⁹⁶⁰ Egy új hordó még nem alkalmas a bor befogadására, benne a bor kellemetlen fa ízű lenne. A gőzölés, forrázás után is ajánlatos először silányabb minőségű bort benne tárolni az esetleges mellékíz miatt.⁹⁶¹ *Salánkon a kerekded formájú, gönci típusú hordót készítenek. Munkács környékén már a szerednyei típusút gyártják, ami ennél egy hajszálnyival hosszabb. Bár egyszer már csináltattak velem hosszúkás francia hordót is. (K. G.) A gönci hordó 136 literes, a szerednyei meg 223 literes. (L. Á.)*

Borveder – fölfelé szűkülő, tölcséres, füles edény, ma már nem készítik.

But – óriási (több ezer literes), hordó formájú tárolóedény

⁹⁵⁷ Mártha 1979: 6–8.

⁹⁵⁸ Mártha 1979: 2.

⁹⁵⁹ Szamosujváry 1942–1968: 72–97.

⁹⁶⁰ Az 5 hektoliternél nagyobb hordó fenékre ajtócskát tesznek. Ezek felerősítésénél arra kell vigyázni, hogy vas ne jusson a hordó belsejébe, mert az a bort megtöri. (Szpiridonov 1942: 21.)

⁹⁶¹ A hordóban a bor a párolgás miatt évenként 1–4 %-ot apad. Ennek megakadályozására a hordó külsejét be lehet kenni firnisszel, de viszont az ilyen hordóban a bor érése lassú lesz. A pincében a hordókat az ún. *ászokfára*, a talajtól 0,5 m-re helyezik. (Szpiridonov 1942: 22.)

Csalihordó (*kishordó, csobolyó, háromfenekű hordó*) – 0,5–5 liter közötti, egy- vagy kétrekeszes, *kerek* vagy *ovális* alakú, csappal, füllel és lábakkal (talppal) ellátott, gyakran festett vagy faragott fenekű, asztali edény, kedvelt ajándéktárgy, a salánki bodnárok egyik leghíresebb terméke.

Csán – hatalmas (több ezer literes), egyenes oldalú, dézsaformájú tárolóedény

Csőbör (*itató csőbör*) – ma már nem készítik.

Dézsza – kónuszos alakú, egyenes dongájú, kétoldalt füldongás edény három vasabronccsal. Bor sajtolásakor használják, régen szapuláskor is. A *mosogató dézsza* alacsonyabb, 15 cm magas oldalú volt.

Féldézsza (*félmetszés, fertálydézsza*) – kisebb dézsza, felső részén két fogóval. ma már elvétve készítik.

Fürdőkád – ovális alakú kádármunka, a háta magasabb dongákból készült. Manapság újra keletje van az újjazdagok körében.

Kád (*darálókád*) – kerek fenékdongájú, kónuszos alakú, egyenes dongákból összeállított, öt abroncsos (fenékvás, nyakvas, három felső vasabroncs), keményfából készített edény. Úrtartalma 200–300 l. Használták taposónak, erjesztőnek, mustosnak, vizesnek és szapulónak. A legkomolyabb kádártermékek egyike.

Káposztáshordó – nagyobb, dézsaszerűen felállított, nyitott tetejű hordó, benne a káposztát fenékdongákhoz hasonló deszkákkal és nagy kövekkel nyomatják le. Ma is gyártják, mert a benne tartósított káposzta sokkal jobb ízű, mintha műanyag hordóban savanyítanak.

Kármentő – kisebb, dézsaszerű edény, ma már elvétve készítik.

Kútveder (*donga-veder*) – keményfából készült, két- vagy három abroncsos, vasfülű, 8–10 literes kútvödör. Ma már csak elvétve rendelik, például a salánki Mikes-kúthoz.

Liu (töltike, másutt *léhó, lihó* néven ismerik) – 15–20 l-es ovális edény, fenekén pléh „dudával”. Az alja úgy van kiképezve, hogy a hordó hasán egyenesen álljon.

Meritő – kisebb edény, egy fogóval. ma már nem készítik.

Pálinkáshordó – a boroshordóná kisebb méretű (5–10 literes), tölgy- eper- vagy akácfából készül, melynek anyaga meghatározza a benne tárolt pálinka színét és zamatát.

Puttony – szőlőszedő háti gyűjtőedény két gurti hevederrel, három abronccsal ellátva. Ma már elvétve készítik és használják.

Rocska – régebben víz és bor hordására, tárolására használták. Fenyőfából is készült, három oldaldongából, egy fenékdongából, két abronccsal és vederszerű füllel ellátva.

Sózó (*sózókád*) – alacsony kád két abronccsal, a felsőn vas fogókkal. A hús, szalonna besózásán kívül szőlőprézeléskor használják. Ma is keresett termék.

Szaunázó veder – hosszúkás, fölfelé keskenyedő favödör, csak újabban készítik megrendelésre fürdőkbe, szaunákba.

Szalonnás-putina – fedeles dongás edény, melybe a padról, a füstről levett szalonnát málésuska közé rakva tették el. Ma már nem készítik.

Vékás – tölgyfából készült, nyeles füldongás, 32 literes három abroncsos gabonamérő edény. Ma már nem készítik.

Virágdezsza (fülesdezsza) – fenyőfából is készítik, három abronccsal, két vasfüllel.

Vízkuva – kisméretű füles edény, ma már nem készítik.

Zsajtár – fejedény, melyet később a pléh *zsajtárok* szorítottak ki, ezért nem is készítik.

E termékeken kívül a helyi bodnärmesterek természetesen megrendelésre több más, gyakran egyedi terméket is elkészítenek, melyek közül elég megemlítenünk az Ukrajna belső vidékeire rendelt hatalmas eceteshordókat, konyakoshordókat, a 20–65 ezer literes óriáskádakat.

VI. 5. Bodnárak Salánkon

Munkám konkrét céljai között szerepel a salánki hordókészítők életének, munkájának rövid bemutatása is. Szeretném, ha ezzel is hozzájárulhatnék végveszélybe került mesterségük megmentéséhez. A településen élő emberek szorgos munkájukkal kivívták a környék lakosságának tiszteletét és elértek egy viszonylagos anyagi jólétet, amely illett Salánk egykori mezővárosi rangjához. A természeti környezet évszázadok óta meghatározta a helyi lakosok foglalkozását. A sík domborzat és a tágas határ a gabonatermesztés és nagyállattartás, a kedvező fekvésű vulkáni dombok a szőlészet és gyümölcsészet, a falut körülölelő tölgyerdők pedig a famegmunkáló háziiparok, elsősorban a kádármesterség felvirágzását segítette elő. 1920 előtt az itteni bodnárak, székely, szlovák és román társaikkal együtt ellátták a Tiszántúl és az Alföld bortermő vidékeit termékeikkel. Trianon a kárpátaljai magyarságot is elszakította az anyaországtól, de az itteni iparosok sem a csehszlovák és szovjet időszakban, sem pedig a jelenlegi Ukrajnában nem maradtak munka nélkül. Elsősorban a helyi igényeket elégítik ki, ugyanis mind Salánk, mind pedig az egész beregi és ugocsai dombvidék híres szőlőtermesztő területek, melyek borkultúrája a kommunista „száraztörvény” okozta károk után napjainkban kezd újraéledni. A *szovjet rendszer* alatt a településen göngyöleggyár létesült, melynek hordógyártó részlege munkát adott a falu valamennyi bodnárának, „nagyiparivá” tette a termelést és egységesítette a termékek értékesítését. A salánki hordók, kádak és dézsák ezrei eljutottak nemcsak Ukrajna, de az egész Szovjetunió legtávolabbi vidékeire is. A rendszerváltással a gyár leállt, a település kádárai házi műhelyeikben folytatják a termelést és új kapcsolatokat építenek ki. Termékeik eljutnak Ukrajnán kívül a magyar, horvát, olasz és francia piacra is. Ám ezzel együtt megszorodtak a problémák is. A gond nem az értékesítéssel, hanem az anyagbeszerzéssel van. A környező erdők mértéktelen irtásával többszörösére nőtt a tölgyfa ára, akárcsak az abroncsnak való vasé. A nagyapák által használt kopott szerszámokkal nem lehet versenyképes árut készíteni, a szalagfűrész és más gépek vásárlása pedig jelentős befektetést igényel. Ezért a fiatalok közül többen felhagynak a szakmával és más megélhetés után néznek. Valaha Salánkon száznál több mesterember élt. Jelenleg mintegy 30 főre tehető a hordókészítéssel foglalkozó kisiparosok száma, nem teljes névsoruk a következő:

Fábián Károly, Gál Imre, Gál István, Gál Sándor, Gecse Sándor, Kalanics Béla, Kész Elemér, Kész Ferenc, Kész Gábor (azóta elhunyt), id. Kész Géza, Kész Géza, László Attila, László Árpád, ifj. László Árpád, László Elemér, Molnár Ferenc, Pólin Béla (azóta elhunyt), Pólin Elemér (azóta elhunyt), Rákosi Miklós (azóta elhunyt), Sipos Albert (azóta elhunyt), Sipos Béla, Sipos Endre, Sipos Sándor, Sipos Tivadar, Szidor Elek, Szidor Ferenc, Szűcs János, Szűcs Ferenc (azóta elhunyt), Zán Zoltán.

Valamennyien magyar nemzetiségűek, Kalanics Béla, a Szidorok és a Pólinok kivételével református vallásúak (az utóbbiak görög katolikusok). Többségük a település központjában, illetve az „Alvég”-nek nevezett, legkorábban betelepült részében lakik. A szakmát többségük az apjától, esetleg valamelyik rokon mestertől tanulta, apáról-fiúra öröklődik a műhely is a szerszámokkal egyetemben.⁹⁶² A kopott, ősi kézi szerszámokat akkor is nagy becsben tartják, ha a munka nagy részét már gépek segítségével végzik. A felsorolt személyek közül egyesek betegség miatt, mások pedig egyéb elfoglaltságuk miatt hanyagolják a mesterséget. A fiataloknál gyakori, hogy a famegmunkálásnál maradnak, de a hordókészítésnél valamivel könnyebb, mégis egész évben jól fizető asztalosmunkára (karnis, esztergált könyvespolc, asztal, szék, díszlépcsőkorklát, ajtó és ablak készítésére) állnak át. A falusi kádárok mindig is ezmester hírében álltak, szükség szerint asztalos- és ácsmunkát is bevállaltak. A salánki bodnárokra amúgy is jellemző, hogy igazi paraszt-iparosok – a hordókészítés mellett valamennyien gazdálkodnak: földet művelnek, jószágot tartanak. Kívülálló szemmel úgy tűnik, hogy talán kifizetődőbb lenne teljes energiájukat a hordókészítésre összpontosítani, főleg ha van elegendő megrendelésük. Ők azonban szeretnek két lábbal a földön állni, és ez természetes egy olyan településen, ahol még a papok, a tanítók és az orvosok is gazdálkodással egészítik ki szűkösnek mondható fizetésüket. A salánki iparosok egyébként sem viseletük, sem lakásuk, sem pedig szokásaik terén nem különböztek soha a falu többi lakosától. Csak az erős vászonkötény, a fülük mögött felejtett ceruza, a melléképület nagy részét elfoglaló bodnárműhely, az udvaron, fedél alatt száradó rönkök és dongák, a falon nagy tekercekekben tárolt vasabroncs utalt a gazda foglalkozására. Egészében véve teljes mértékben érvényes rájuk az a jellemzés, amelyet Paládi-Kovács Attila fogalmazott meg a magyarországi kisiparosokkal kapcsolatban: „...A kisiparosok többsége, különösen a falvakban ... élők nem tudtak maguknak polgári létformát kialakítani. ... A saját házzal, műhellyel, földdel rendelkező mestereket egy világ választotta el a gyári munkások és az agrárproletárok tömegeitől. ... Magyarországon az 1930–1930-as években a kisiparos foglalkozása nem polgári, mert túl közel van az anyaghoz és tevékenységében több a fizikai munka, mint az üzletvezetői, vállalkozói tevékenység. ... A kisipari műhelyek többségében nincs segéd, sem tanonc. ... A kisiparos mégsem munkás, ha van saját lakása, műhelye, szőlője és tőkéje, iparengedélye, szaktudása révén önállóan tud iparüzésre vállalkozni. ... Szaktudása, hagyományai folytán olyan kulturális tőke

⁹⁶²A tanuló- és inas évekről olvashatunk többek között Fejes László tanulmányában, melyben Fónagy Lajos miskolci kádármester életútját mutatja be. (Fejes 1976.)

*birtokosa, amely a kispolgársághoz kapcsolta, s így annak tömegét, társadalmi és politikai súlyát növelte.*⁹⁶³

VI. 6. Bodnárportrék

Hogy jobban áttekinthessük a helyi hordókészítés sajátosságait, ismerkedjünk meg közelebbről egy idős és egy fiatal bodnárral. Mindkettőjükhöz több évtizedes személyes barátság fűz, a velük folytatott számtalan beszélgetés (tudományos terminológiával mélyinterjúknak is nevezhetjük őket) során nemcsak a hordókészítés szakmai titkaiba pillanthattam bele, de megérthettem a salánki mesteremberek mentalitását is.

VI. 6.1. Sipos Béla

Salánk legelismertebb, legtapasztaltabb bodnármentere 1936-ban született, 1952-től dolgozott a két évvel korábban beindult salánki göngyöleggyár hordókészítő műhelyében. Ám két év múlva elbocsátották, mert megtagadta a *komszomolszervezetbe* való belépést. Ezután is bodnárként kereste a kenyerét hol a helyi erdőgazdaságban, hol egy nagyszülősi vállalatnál, hol pedig a salánki kolhozban. Nagyszülősen készítette el az első 65000 literes hordóját, amely nem bortárolásra szolgált, hanem egy 18 személyes borozót alakítottak ki benne. Az elmúlt 30 évben segédeivel hasonló nagyságú (40, 50, 60, sőt 65 ezer literes) eceteshordókat készített az ukrainai ecetgyárak számára. Különös, óriás faalkotmányok ezek, amelyek nem annyira hordókra, mint inkább hatalmas puttonyokra vagy kádakra emlékeztetnek. Belső falukon egy speciális géppel összetekert, 40 cm vastag bükkfa deszkából készült *kondróc* fut – spirál alakban – körbe-körbe. Ezen át folyik alá újra meg újra a bor, míg csak ecet nem válik belőle. Az eceteshordó elkészítésén négy ember minimum négy napig dolgozik. A szükséges faanyagot a megrendelők – az ecetgyárak – biztosítják a számukra. Az eceteshordókon kívül Sipos Béla – természetesen – boroshordókat (pl. 5–6 ezer litereseket) is gyárt a környék borgazdaságai számára. Ő az egyetlen salánki bodnár, aki megrendelésre egészen kicsi, 3–5 literes, kétféle bor tárolására alkalmas, háromfenekű hordókat is készít. A körte-, barkóca- vagy szilvafából készített csap jobbra fordításakor vörös-, balra fordításakor pedig fehérbor folyik belőle. E mestermunkák elkészítése aprólékos, figyelmes munkát igényel. Ilyen hordócskát rendeltek tőle a Lembergbe érkező II. János Pál pápa számára is. De készített a mester Gorbacsovnak is – gőzfürdőbe való fürdőkádat. 2003–2004-ben Sipos Béla három segédeivel az odesszai konyakgyárban dolgozott, 10 ezer literes

⁹⁶³ Paládi-Kovács 2007: 64.

hordók javításával foglalkoztak. Ám felesége betegsége miatt otthagyta a jól fizető munkát, azóta idehaza vállal megrendeléseket.

VI. 6.2. Kalanics Béla

A fiatal, 1972-es születésű iparos édesapjától tanulta a hordókészítés mesterségét, aki sokáig a helyi hordógyárban dolgozott. Ám a gyenge fizetés és a káros munkakörülmények – porban és gőzben, marószóda felhasználásával húzta össze a hordókat - miatt az apa otthagyta a vállalatot és kiváltotta az iparendélyt. Ezután állandó szerződésük volt egy krími konyakgyárral és egy kaluzsi (Nyugat-Ukrajna) vállalattal. Édesapja halála (2004) óta Kalanics Béla egyedül dolgozik a családi műhelyben. Az egyre dráguló nyersanyag miatt az eddigi öt-hatszáz literes boroshordók helyett jobbára 4–10 literes kishordókat készít. Legutóbb Olaszországba készített egy sorozat hordót boreszencia tárolására. Elmondása szerint egyre kevésbé érdemes nagyobb hordókat készíteni, mert az árak nem tudják követni a fa és a vas árának növekedését.⁹⁶⁴ Ezért a hordókészítés mellett egyéb munkával is foglalkozott: asztalokat, székeket, sőt templomi berendezéseket gyártott, asztalosműhelyt vezetett a Karácsfalvi Görög Katolikus Líceumban, közben tovább képezte magát a huszti faipari szakiskolában. Az utóbbi pár évben a katasztrofális gazdasági helyzet miatt kénytelen volt ideiglenesen Magyarországon munkát vállalni, ahol családot alapított. A szülőföldjére való visszatérésről azonban nem mondott le, tanárnő hűgával a falusi turizmus beindítását és egy bodnár múzeum létrehozását tervezgetik.⁹⁶⁵

VI. 7. Következtetések

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Salánkot a kárpátaljai hordókészítés fellegvárának nevezhetjük, az egykor összefüggő ugozsai-beregi hordókészítő vidék utolsó fennmaradt központjának. Amíg három-négy mesterember megakad más településen is, itt valaha száznál is többen, de még napjainkban is több tucatnyian foglalkoztak, illetve foglalkoznak kádármesterséggel. Következtesen bodnárnak nevezik magukat, bár használatos a kádár megnevezés is. Szinte kivétel nélkül apjuktól vagy egymástól tanulták a mesterséget, mestervizsgát nem tettek. A helyi hordógyár leállása után házi műhelyeikben dolgoznak, főleg megrendelésre. A vásározást nem kedvelik, inkább a fiatalok viszik ki termékeiket az utóbbi időben egyre gyakoribbá váló beregszászi, nagyszőlősi és munkácsi borfesztiválokra, ahol nemcsak a salánki hordók kapósak, de nagy sikerük van a kiváló helyi

⁹⁶⁴ Jelenleg egy százliteres hordó ára 2000 hrvnya, egy 10 literes kishordóé pedig 600 hrvnya.

⁹⁶⁵ A településen ő rendelkezik a legtöbb bodnárszerszámmal, ezeket részben édesapjától örökölte, részben vásárolta.

boroknak is.⁹⁶⁶ A salánki mesterek főleg boros- és ecetes- és káposztáshordókat, kádat, szaunába való favödröket és virágdézsákat készítenek, salánki specialitásnak mondhatjuk a kerek vagy ellipszis formájú asztali kishordókat. Szinte kizárólag helyi tölgyfából, elsősorban a tömörebb fájú mocsári tölgyből dolgoznak. A ritkább fájú hegyi tölgy főleg a pálinka tárolására alkalmatlan, mert „könnyezik”, „a szálán enged”. Bár elterjedt a gépi munka is, a régi kézi szerszámokat nagy becsben tartják, és még mindig német (bár torzított formájú) műszavakkal nevezik őket. Találkozhatunk más, csak itt használatos kifejezésekkel is. A salánki bodnarak például *cecamernek* nevezik a kalapácsot, *hóblinak* a gyalut, *cugnak* a dongaszorítót, *cirklinek* a körzöt, *móblinak* a dongaszögmérőt, *tipliszegnek* a kéthegyű szeget, *fugosnak* a szétvált dongájú hordót, de *gárbolópádnak* a faragószéket, *gárbolásnak* a hordó belsejének vonókéssel való megmunkálását, *stészolásnak* a donga gyalulását, *bőgőzésnek* a donga belső oldalának gépi faragását, *csánnak* a nagyméretű kádat stb. A település bodnárai igazi parasztiparosok, sem életmódjukban, sem pedig mentalitásukban nem különböznek a helyi gazdálkodó lakosságtól. A jóhírű salánki kádármestereknek nem kell tartaniuk a konkurenciától, a fellendülőben lévő borászat pedig többé-kevésbé ellátja őket munkával. Az egyre nehezebben beszerezhető nyersanyag, a helyi tölgyerdők kiirtása azonban kétségessé teszi e nagy múltú, egyfajta *kárpátikumnak* számító⁹⁶⁷ mesterség jövőjét.

⁹⁶⁶ A szocialista rendszer idején a salánki Helmec - hegy oldalában fekvő egykori grófi pincében – itt tartották meg Rákóczi nevezetes tanácskozását is – jó hírű állami borgazdaság működött. Jelenleg nem foglalkoznak benne borászattal, de a pincében ma is láthatók a több ezer literes kádat, némelyek még a magyar királyi pecséttel vannak ellátva.

⁹⁶⁷ A salánki hordót bevásárolták a határon túli magyar értéktár kárpátaljai csoportjába.

VII. A hagyományos magyar viselet Ugocsában⁹⁶⁸

A kárpátaljai néprajzkutatás egyik legkevésbé feltárt szegmense a viselettörténet. Pedig ruha teszi az embert, mondják, és a viselete alapján régebben nemcsak azt tudhatták meg bárkiről, hogy mely társadalmi réteghez tartozik, milyen a családi állapota (pl. gyász), de az etnikai hovatartozását is meg lehetett állapítani. Sőt mi több, a tradicionális viselet tájegységenként, sőt falvanként is különbözött, mígnem az utóbbi fél évszázad globalizációs folyamata véget nem vetett az évszázados hagyományoknak.

Amikor népviseletről beszélünk, elsősorban a vidéki lakosok, az ún. „falusi parasztemberek” hagyományos öltözképe gondolunk, bár e témával foglalkozó kutatók sokféleképpen próbálták értelmezni a népviselet fogalmát.⁹⁶⁹ Általában egyetértenek abban, hogy a népviseletre úgy is tekinthetünk, mint egy-egy hely, társadalom öltözködési gyakorlatára, még hozzá egy bizonyos történelmi korban. Kutatási témámból kiindulva az Nagyszőlősi járás magyar falvainak, elsősorban Salánk magyar, zömmel mezőgazdaságból élő lakosságának hagyományos viseletét mint a helyi anyagi műveltség fontos szegmensét, ugyanakkor e lokális közösség paraszti életformájának és nemzeti identitásának attribútumát kívántam tanulmányozni.⁹⁷⁰ Mivel ez a viselet egy-egy településen belül is változott az idők során, a források alapján reálisan kutatható korszaktól (a 19. század vége) a polgárosodásig és a népviseletből való kivetkőzésig (20. század dereka) kíséreltem meg rekonstruálni az ugocsai hagyományos öltözetet, összehasonlítva azt az ungi, beregi, máramarosi népviselettel. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy „kárpátaljai népviselet” mint olyan, nem létezik, s ez vonatkozik a tárgyi műveltség többi szegmensére is. Ellenben beszélhetünk ugocsai, beregi, ungi, máramarosi, vagy akár tiszaháti, felső-Tisza-vidéki stb. viseletekről. Állításomat arra alapozom, hogy a kárpátaljai magyarság egy Trianon által létrehozott, egységesnek nem tekinthető „kényszerközösség”, amely egymástól kultúrájában, mentalitásában máig is eltérő

⁹⁶⁸ A fejezet publikált változatát lásd: Kész: 2016a.

⁹⁶⁹ Flórián 1997: 587–590; 2001: 11–15. A viselet kutatói közül többek között Bátky Zsigmond, Györfly István, Palotay Gertrúd, Kresz Mária, Gáborján Alice, Fél Edit és Hofer Tamás nevét említhetjük meg.

⁹⁷⁰ Az elzárt és hagyománytisztelő település ebből a szempontból az átlagosnál jobban kutatható, ezért például szolgálhat a többi ugocsai település népviseletének tanulmányozásához. Több, kevésbé elzárt ugocsai településen viszont az volt a helyzet, mint a Ratkó Lujza által kutatott szatmári falvakban: mire megindult a gyűjtés az 1990-es években, már nem volt mit gyűjteni. (Ratkó 2014: 539.)

kisebb tájegységekből, illetve csoportokból áll, bár a sorsközösség évtizedei alatt ezek a sajátosságok valamelyest tompultak.⁹⁷¹

A Kárpátaljára ellátogató szláv néprajzkutatók csodálkozva látták, hogy az itteni magyarság, bár évszázadok óta több más nemzetiséggel él együtt, makacsul ragaszkodik hagyományaihoz, kultúrájához, így megőrizte viseletének sajátos vonásait is.⁹⁷² Igaz, a történelmi események, a végvárak szerepének betöltése nyomot hagytak a kárpátaljai magyarságban is. A 20. század második felében a vidéken élő hagyományos közösségek olyan óriási változást értek meg, amely a történelmük folyamán százévnyi időintervallumban sem történt meg. Mindez rányomta bélyegét mind az anyagi, mind a tárgyi kultúrára. Móricz Kálmán két határvonalat jelöl meg a Kárpátalján legmarkánsabbnak mondható lokális variáns, a nagydobronyi viselet átalakulásában:

„... a ma élő idős emberek elmondása alapján... legfeljebb 80–90 évre visszamenőleg tudjuk rekonstruálni a helyzetet. A visszaemlékezések szerint az 1919–20-as és az 1944–45-ös rendszerváltozás a ruházkodás terén is határvonalat jelentett. A tízes évek végéig élt a faluban a hagyományosnak mondható népviselet, melyben a házi készítésű ruhadarabok, az egyszerűbb díszítések domináltak. A csehek alatt a jómód növekedésével mind több és változatosabb, díszesebb alapanyagra tettek szert az üzletekben, vásárokbán. A második világháború után a dobronyi ruha teljesen visszaszorult, az itteniek is a modern divatot kezdték követni.”⁹⁷³

Ezt megerősíti az említett ungi településen kutató Zorkóczy Miklósné magyarországi babakészítő népi iparművész is, aki szerint Nagydobronyban a kivetkőzés a nincstelenség miatt szinte egyik napról a másikra következett be az 1970-es években.⁹⁷⁴

Azt hiszem, e határvonalakat Ugocsa vonatkozásában is alapul vehetjük, mellőzve a viselet változásának kisebb intervallumokra való lebontását.⁹⁷⁵ A tárgyi műveltség észrevehetőbben nagyobb mértékben sínylette meg a csehszlovák, illetve a szovjet éra kezdetét jelző változásokat. Ezek a változások folyamatosan mentek végbe: a hagyományos viselet darabjai közé fokozatosan keveredtek az új elemek (gumicsizma és bakancs, a vászonruhánál melegebb *pufajka* (steppelt vattamellény) és kötött mellény, szemellenzős tányérsapka és *usánka* (prémes füles sapka) stb.), mígnem a hagyományos paraszti viselet

⁹⁷¹ Mint ahogyan eltűnően vannak a hivatalosan el nem ismert ruszinság kisebb etnikai csoportjainak (lemkek, bojkok, huculok, dolisnyákok stb.) sajátosságai, specifikumai is.

⁹⁷² Гроздова 1972: 105–107.

⁹⁷³ Móricz K. 1995: 116.

⁹⁷⁴ Zorkóczy 1998: 2.

⁹⁷⁵ Kós Károly például a mezőszegi öltözet változásának 4 szakaszát különítette el: az 1870–1880-as évek, az 1890–1910-es évek, az 1920–30-as évek és az 1940–50-es évek népviseletét. (Kós 2000, 2: 196–239.)

szinte teljesen eltűnt.⁹⁷⁶ Kárpátalján a kutató e témakör vizsgálatánál a szűkös írásos források mellett főként az emlékezetekben még élő adatokra és a családi fotográfiákra támaszkodhat, amelyek alapján megközelítőleg az 1900-as évek elejéig visszamenőleg tudja hitelesen kutatni a vidék lakóinak viseletét.

VII. 1. A kárpátaljai magyar népviselet kutatásának forrásai

Az általam vizsgált időszak (a 20. század első fele) népviseletének kialakulására főleg a 19. századi leírásokból következtethetünk. A helyi magyarság viselete már ezt megelőzően is felkeltette a nyitott szemmel utazó értelmiségiek figyelmét. Így a neves huszártiszt-író, Gvadányi József a beregi Badalóban töltött évek (1763–1765) alatt érdeklődve tanulmányozta a helyi viseletet, melynek egyik jellegzetessége a guba volt.⁹⁷⁷ Megakadt a szeme a tiszaháti pártás leányokon, sarkantyús legényeken, s ez tükröződik a *Badalai Quártélyozás* című művében is.⁹⁷⁸

Uszkay Mihály a 19. század derekán már aprólékosan leírja az Ugocsához közeli beregi Tiszahát népviseletét a helyi népszokásokkal egyetemben (melléklet).⁹⁷⁹ Adatközlésének különös értéke, hogy megkülönbözteti egymástól a falusiak és a pásztorok öltözetét.⁹⁸⁰

A beregi Tiszahát viseletéről pár évtizeddel később Lehoczky Tivadar is ír monográfiája második kötetében.⁹⁸¹

⁹⁷⁶ Az inséges 1950-es években honosodott meg Kárpátalján az orosz mintájú viselet. *Ekkor kezdődött a kufajka öltözet, vattás nadrág, vattás felsőkabát, mely igen bevált télen...A bakancs, gumicsizma, kizacsizma igen elterjedt volt, melynek a feje bőr, talpa műanyag gumi, szára szurkozott vászonból készült, 15 rubelbe került. A kolhozista lábára télen vājlinki került, amely teveszőrből készült. Erre gumi kalosnyit kellett húzni, nehogy átázzon.* (K. L., Nevetlenfalu)

⁹⁷⁷ „Mert itten tél legyen, tavasz, akár nyár, / Fekete gubába Férfi, L'ány, Aszszony jár...” (Gvadányi 1999: 4.)

⁹⁷⁸ „...Meg áltak; a' Lyanak a' piros tsizmákat / Ott vonták fel; és le-hányták a' gubákat, / Meg-igazították fejeken pártákat, / Szélnek eresztették függő pántlikákat. / A Legények voltak öltözve tsínossan, / Két üstökbe hajok bé-fonva módossan, / Nagy volt sarkantyújuk, tsörgött-is hangossan, / Tudtam majd meg-rajják a' tántzot pajkossan...” (Gvadányi 1999: 11–12.) A badalói bíró pedig e szavakkal dicsérte lányát Gvadányinak: „...Tsak hogy tzifra legyen, rá sokat költöttem, / NagySzöllössön fürtös szép gubát szövöttem, / Az Halmi vásárba rása szoknyát vettem, / Nyoltz vonás forintot én ezért fizettem. / Fekete selyemmel varrott az ingvalla, / Sárga sik tsipkével prémezett a' válla ... / Veres pamuttal van ki-varva dunnája, / Szint úgy fejelei, retzés minden tája, / Szép liliomokkal festve zöld ládája, / Akartomnak ne legyen semmibe hibája.” (Gvadányi 1999: 17.)

⁹⁷⁹ Uszkay 1996: 18–19.

⁹⁸⁰ Uszkay 1996: 22.

⁹⁸¹ „A férfiak fejér ércpitykés, vagy sujtásos fekete vagy sötét kék dolmányt s szűk nadrágot, magas szárú csizmát, felgyűrt karimájú s daru vagy gémtollal ékített fekete nemez vagy szalma kalapot, nyárban széles térden alól érő gatyát, lobogó inget, pruszlit, eső s hideg ellen bárány süveget, bőrködment, s szürke vagy fekete fürtös gubát veres gallérral s nemzeti színü bojtjal viselnek. A nők szeretik a tarka kirívó színü ruhákat, az ily szór vagy kartonszoknyákra két-három veres, sárga vagy zöld fodrot vagy sávolyt varrnak; mellöket testhez álló mellényke vagy rövid ujjas fedi; a nők fejökön tarka vagy fekete selyem kendőt, a módosabbak fodros főköttöt, s elöl kötényt viselnek. A leányok hajukat elöl simára fésülve, hátul egy vagy két varkocsba fonva hordják s virággal díszítik.” (Lehoczky 1881: II, 183.)

Némi hasonlóságot találunk a tiszaháti népviselettel Batizi János leírásában, melyben a técsői magyarok öltözékét jellemzi (lásd a mellékletben).⁹⁸² Batizi leírását illusztrálja a Vasárnapi Újság 1863. évfolyamában (400. old) megjelent, Kresz Mária által is közölt, *Técsői magyar népviselet* c. ábrázolás, melyet ismeretlen grafikus készített P. Szathmáry Károly *A Tisza bölcsője* c. dolgozatához.⁹⁸³

Ugyancsak a máramarosi magyarok viseletét dokumentálja a Viski néven publikáló Krüzselyi Bálint is (a mellékletben olvasható).⁹⁸⁴

A későbbi források is bizonyítják, hogy ezen a tájon a hagyományos viselet nem volt túldíszített, de annál több archaikus elemet hordozott. Horkai Lajos református lelkész korabeli (1936) leírásában így jellemzi romantikus hangnemben a református salánki népet és viseletét: „A magyar⁹⁸⁵ lakosság típusa a barna-piros és fekete haj, közép vagy annál magasabb termetűek. Asszonyai és leányai csinosak, sőt vannak köztük feltűnően szépek is. Viseletük egyszerű és magyaros, nyárban felszárig érő fehér rojtos gatyá, mellény, ujjas, pörgés kalap, télen fekete csizma-nadrág, de nem bocskor, csizma stb. A férfiak mintegy 30 évvel ezelőtt még viselték az 1–2 méter hosszú nyakkendőt, amelyet körülcsavartak a nyakukon, amely még a régi háborús idők maradéka volt és kitűnően védte a nyakat a kardvágástól. A nők, asszonyok viselete egyszerű fekete ruha, sehol egy kirívó szín, a leányok is legújabb időkig egyszerűen, de csinos magyar gazda leányokhoz illően öltöztek, ma már kezd a „nagykabát” divat bejönni, az öltözet azonban mégsem hódol a divatnak. Népe erősen konzervatív, öntudatos, sokszor nyakas, törekvő, dolgozó és takarékos.”⁹⁸⁶

A helyi lakosság konzervatizmusa ellenére a kivetkőzés Salánkon és a többi félreeső ugocsai településen is megindult, bár némileg később, mint a polgáriasodó, városokhoz közeli falvakban.⁹⁸⁷ A kivetkőzés egyik látványos bizonyítéka már az 1938–39-es években nyomon követhető. Ekkor a magyar csapatok bejövetele iránt érzett örömet reprezentáló a kárpátaljai magyar falvakban a leányoknak *magyar ruhát* varrattak.

Mikor vártuk a magyarokat, minden jányinak szíp magyar ruhát varrtak. Verseket tanútunk. Én aszt a verset szavaltam, améket ídesapám írt. Az emberek csináltak diszkaput, ott vártuk, hogy miko jönnek. Szépen, ződ ágga körberaktuk. (B. R., Salánk)

⁹⁸² Batizi 1997: 56.

⁹⁸³ Kresz 1956: 211.

⁹⁸⁴ Viski K. 1996: 84.

⁹⁸⁵ Magyar lakosság megnevezés alatt nem csak nemzetiséget értenek a salánki reformátusok még napjainkban sem, hanem a református vallásukat illetik e jelzővel, míg a görög katolikusokat, akik bár szintén magyarnak vallják magukat, oroszként definiálják.

⁹⁸⁶ Horkay 2011: 8.

⁹⁸⁷ Az utóbbiak példájául szolgál a kismenesi településekhez tartozó Tiszapéterfalva, melynek lakóit a környező falvakban *nyakkendőseknek* gúnyolták *urizáló* öltözetük miatt.

A köztudatban sokáig ez a típusú ruha rögzült magyar viseletként. Jellemzője volt a fehér blúz, fehér, térdig érő szoknya, melyet nemzeti színű szalag szegélyezett, a fejre szintén nemzeti színű szalaggal szegélyezett pártát tettek. Sokan még napjainkban, a 21. században is tévesen ezt a mesterségesen összeállított öltözéket tartják a *kárpátaljai népviseletnek*, ami gyakran a helyi néptáncosok fellépő ruhatárában is tükröződik.⁹⁸⁸

Györfly István a következőképpen jellemezte ezt az újkeletű viseletet: „*Van ezen kívül még egy romantikus népviselet, jobban mondva népies jelmez, melyet a népviselet nélkülivé vált vidékek ifjúsága, továbbá az iparoselem ölt magára olykor-olykor, főleg a szüreti multságok alkalmával. Ez a viselet a legényeknél a nemzetiszínű szalaggal díszített bő gatyá, lobogóujjú ing (a múlt század közepének népviselete után), a lányoknál ugyanazon kor európai népviselete: ingváll, pruszlik, szoknya, melyen a magyarságot a pruszlik arany zsinórozása és a dúsan alkalmazott nemzetiszínű szalag jelképezi. Felesleges mondanom, hogy ez a női viselet nem hagyományos, mégis az iskolákban nagyon el van terjedve, mint „magyar ruha”.*”⁹⁸⁹

Az 1930-as években Csomár Zoltán még fellelte Ungban is a hagyományos viselet elemeit, amelyet ekkoriban kezdtek elhagyni (lásd a mellékletben).⁹⁹⁰ 1939-ben azt írta, hogy a szegény lakosság jobban őrzi a hagyományos viseletét, mert anyagi helyzete erre rákényszeríti, miközben a módosabbak inkább gyári szöveteket vásárolnak. Különösen gyorsan változott meg az ungi lakosság viselete a csehszlovák időszakban. Érvényét veszítette az a törvényszerűség, miszerint a szoknyák száma tükrözte a nők vagyoni helyzetét. A 30-as években az asszonyok már csak egy szoknyát viseltek, de azt olyan dúsan ráncokba szedték, hogy a régi *sokszoknyára* emlékeztetett. Igaz ez a viselet kevesebb kiadással járt, mert a régi sok szoknya anyaga helyett egy női ruhára elég 3–4 méter.⁹⁹¹

A kiveszőfélben lévő beregi viseletről ékes információkat közölt az 1939 és 1942 között a Szernye-mocsár falvait kutató Gönyey (Ébner) Sándor is.⁹⁹² Gönyey leírását Bottlik is idézi Gátról írt monográfiájában.⁹⁹³ A *szovjetrendszer* évtizedei alatt teljesen egyeduralkodóvá vált a konfekcióáru, a nagy olvasztótégely nem tűrte az egyedit. A kommunista vezetőség által anyagilag is nagyon támogatott úgynevezett *kultúrbrigádok* mind repertoárjuk tekintetében, mind viseletükben nem autentikus hagyományanyagot nyújtottak.

⁹⁸⁸ Hasonló folyamat ment végbe Bathó Edit szerint a Jászságban is. (Bathó 2013: 133–142.)

⁹⁸⁹ Györfly 1983: 479.

⁹⁹⁰ Csomár 1998: 75–76.

⁹⁹¹ Csomár 1998: 76.

⁹⁹² Gönyey É. 1942.

⁹⁹³ Bottlik 2000: 134–135.

A színes, sokszor a matyó és kalocsai, valamint a ruszin színvilág elemeit is ötvöző fellépőruhákat fogadták el abban az időben *magyar ruháknak*.

A táncosoknak Ungváron varrták a ruhát. Nagyon drága vót, de a kolhoz kifizette. Szép matyómintás vót. (C. M., Nevetlenfalu)

Az 1960-as években a Szovjet Tudományos Akadémia néprajzosai kutattak a kárpátaljai magyar falvakban, akik megpróbálták rekonstruálni a 20. század 20-as éveinek hagyományos viseletét. A kutatások eredményeit Grozdova I. orosz nyelvű dolgozata foglalta össze (mivel a tanulmány magyarul nem jelent meg publikációban, hasznosnak tartottam az általam készített, nem szó szerinti fordításának ismertetését a mellékletben.⁹⁹⁴ Az amúgy hiteles leírásra törekedő derék orosz etnográfus színes, rokonszenves és egzotikus népcsoportként tekint a kárpátaljai magyarokra, és bár kétségkívül vannak pozitív meglátásai, az autentikus helyi magyar népviseletet teljesen összekeveri a fõnt ismertetett magyaros színpadi viselettel. A moszkvai kutatók szemében a maroknyi kárpátaljai magyarság egy érdekes színfoltnak tűnt a szláv népek tengerében, amellyel csak az volt a baj, hogy túlságosan ragaszkodott a hagyományaihoz.

Más szemszögből közelíti meg a kárpátaljai népviseletet Kopriva Attila, aki munkácsi festőművészként, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanáraként „otthon van” mind a magyar, mind a ruszin népviselet kutatásában. Megállapításai jórészt megállják helyüket az ugocsai népviselet elemzésénél is, ezért részletesebben is idézek belőlük. *Hímzések a kárpátaljai magyarok népviseletében*⁹⁹⁵ című, ukrán nyelven kiadott értekezésében írja, hogy a beregi, ungi, ugocsai és máramarosi magyarok ruházata nem volt túlszűfolva hímzésekkel. Ennek oka a szerző szerint a magyarok sajátos esztétikai érzéke és ízlése, amely ellentmond a szláv nyelvű *bojkok, lemákok és huculok* esztétikai normáinak, másrészt a kárpátaljai magyarok meg akarták különböztetni magukat a környező ruszinoktól. Így jelentek meg a magyar nyelvben a *huculos tárgy* (túl díszes tárgy), a *hucul kék* (élénk kék, amilyenekre a *huculok* a házaik falát festették) fogalmak. E kifejezések tartalma mutatja, hogy a magyarok óvakodtak a túl díszes, rikító eszközöktől, színektől. A hímzések és más díszítések nem domináns, inkább csak kiegészítő szerepet töltenek be, elegáns megjelenést kölcsönöznek a viseletnek. Kopriva szerint ez a magyarázata annak, hogy a kárpátaljai magyar népviselet a díszítettsége terén nemcsak a környező szláv népek viseletétől marad el, de a Kárpát-medence középső és nyugati területein élő magyarokétól is.⁹⁹⁶

⁹⁹⁴ Гроздова 1972: 105–107.

⁹⁹⁵ Коприва 2008.

⁹⁹⁶ Коприва 2008: 3–4.

Kopriva Attila egy ukrán néprajzkutató, Poljanszka O. kutatásaira támaszkodik, aki szerint vidékünk magyar viseletében a 18. század végétől a 19. század közepéig nem következett be sok változás. A lányok színes, főleg piros szalagokkal ellátott pártát viseltek, amelyet hímzéssel, gyöngyökkel díszített atlasz szövet borított. A férjes asszonyok két kendőt kötöttek: egyiket a fejükre, a másikat pedig a vállukra vették. A kendők színesek is lehettek, de a leggyakoribb a fehér és fekete volt. A rojtozott kendők széleit, sarkait néha kivarrták. A női inget gyakran hímezték ki vékony fekete selyemfonallal, sima hímzéssel. A női viseletet ezen kívül a szoknya, a kötény, a *pruszli* (*pruszlik*) és *rékli* egészítette ki.⁹⁹⁷

Részletesen foglalkozik Kopriva a férfiviselettel is. Mint írja, a férfiak és a nők egyaránt kedvelték a rackajuh hosszú szőrű gyapjából szőtt fürtös gubát.⁹⁹⁸ A legdivatosabbnak a debreceni fekete guba számított. A guba szélét posztóval szegélyezték. A nyak szegélyének két sarkába két posztógombot varrtak, ez volt a *guba szemé*. Técső környékén nagy, 7–10 cm-es posztógombokat is készítettek. Csak a legmódosabb parasztok engedhették meg maguknak a 19. században, hogy báránybundát vagy cifraszűrt vásároljanak maguknak.⁹⁹⁹

A kutató szerint a 19. századi férfiviselet jellemző darabja a lobogó ujjú ing volt, melyre pitykegombos ujjast vagy *ujjatlan réklit* öltöttek. A gyermekek mellényét virágmintás hímzés is díszítette, de inkább itt is a férfiaknál ismertetett pitykés megoldást alkalmazták. A magyarok a kék, piros, zöld és fekete színeket kedvelték. Kék vagy fekete ujjasaikat nem hímezték, viszont az ujjakat és a mellrészt zsinórozással és gombokkal díszítették. Fényes gombok díszítették a lajbit is. A ráncokba szedett, széles *bő gatya* alja rojtozott volt, *korcát* gyakran díszítették szőtt vagy hímzett minták. A módos parasztok zsinórozott szűk nadrágot hordtak. Téli viseletként a gatya fölé durva, kék színű posztónadrágot húztak.¹⁰⁰⁰

Ezt követően Kopriva Attila a 20. századi viseletet ismerteti. Mint írja, a század elejétől változatosabbá vált a ruhatár. Az Ung megyei női viselet néhány alsó - és felső szoknyából, háziszöttes vagy bolti szövetből varrt kötényből állt. Az ujjatlan alsó ing fölé rövid, de széles, fodros ujjú fehér inget öltöttek, melyet színes hímzés dekorált. Az Ungvidéki ingek rövidebbek voltak, a beregi és ugoc sai ingek viszont térdig is érhettek. Az ing díszítésének nemcsak esztétikai jelentősége volt, de viselője korát, családi és társadalmi

⁹⁹⁷ Коприва 2008: 5–8. Lásd még: Flórián 2001: 186–189.

⁹⁹⁸ A guba készítése összetett mesterség: egyesíti magában a csapómesterséget a gyapjuszövő- és fonó technikákkal. (Lásd még: Györffy1941: 348.)

⁹⁹⁹ Ezeket leginkább a debreceni vásárokon szerezték be igen drága áron. A szerző szerint egykor Ungvár és Munkács környékén is készítettek subákat és cifraszűröket, azonban a 17. században kiszorította őket az olcsóbb, de ugyanazt a feladatot ellátó guba. Ám még ezt követően is akadtak helyi fiatalok, aki Debrecenben vagy Nyíregyházán kitanulták a szücs- és szürszabó mesterségeket. (Коприва 2008: 8.)

¹⁰⁰⁰ Коприва 2008: 9.

helyzetét is tükrözte. Az idősebb nők inge egyre kevésbé volt díszes.¹⁰⁰¹ Az idős nők fekete viseletét zsebekkel ellátott, durva kendervászonból szőtt kötény egészített ki. Az inget néha szintén csak fekete hímzéssel varrták ki. A 19. századi, fõnt bemutatott kötényformák újabbakkal bővültek. Formája, színe különböztette meg az *aratókötõt*, a *félkötõt*, a *gyúrókötõt*, a *katrincát* (kerek kötény), a *melles kötõt*, a *nagykötõt*, a *surcot* (szögletes kötény). Valamennyi hasonló anyagból készült, de leggyakrabban a *gyúrókötõn*, a *katrincán*, a *melles kötõn*, a *nagykötõn* és a *surcon* volt hímzés. A hímzés a kötény alsó részén foglalt el egy széles vízszintes sávot. A növényi ornamentumok mellett előfordultak állat- és növényábrázolások is. A páva, õz, galamb, griff, szarvas alakját gyakran kombinálták életfa vagy növények ábrázolásával. Az emberábrázolásokat a vízszintes sorba rakott, stilizált férfi- és nőalakok képviselik, melyek ritmikusan váltakoznak, és néha virágcserep választja el őket. A gyári szövetek elterjedésével a díszítőelemek között igen gyakorivá váltak a színes fonott rojtok, melyeket két vagy több sorban varrtak a kötényre: felülre a vékonyabbakat, alulra a vastagabbakat.

A kötött vállkendők színe leggyakrabban fekete vagy fehér volt, de voltak háziszõttes vállkendők is. A négyzet alakú ruhadarabok egy-egy oldala 1,5–2 métert is elérte, széleit sűrű rojtozás szegélyezte. Az átlósan kettéhajtott vállkendõt a vállra vetették, sarkait hátul deréktájon kötötték meg. A vállkendõ színes hímzése és rojtozása a viseletnek gazdag és ünnepi jelleget adott. Ugyanakkor itt is jelen volt az említett mértéktartás, visszafogottság. A viselet nem volt olyan díszes, mint más magyarlakta vidékeken. A viseletre ható tényezõk között nagy szerepet játszott a polgári ízlés, a városi divat.¹⁰⁰² (Egyébként már Csomár Zoltán is megjegyezte a 20. század 30-as éveiben, hogyan fogadták az újításokat az Ung-vidéken: „*Ha egy leány új szabású vagy színû ruhában jelentkezik társai elõtt, néhány nap múlva 10–15 leányon látni ugyanazt a szabású és színû ruhát.*”¹⁰⁰³)

Kopriva Attila is kiemeli a nagydobronyi viselet közismerten színes, unikális jellegét. A szerzõ szerint e hagyományos népviselet azért maradhatott fenn, mert a nagydobronyiak mereven elzárkóztak nemcsak a ruszin lakosságtól, de a környékbeli magyar falvaktól is.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰¹ Kopriva felhívja a figyelmet a hímzés színének változékonyságára, miközben a minták viszonylag kevésbé változtak. Szerinte az idõs nõk már csak hímzés nélküli fehér inget viseltek, vagy pedig a hímzés technikája egyszerűsödött le ingeik díszítésén. Az ingek fõ díszítõmotívumai a virágkompozíciók voltak. A nyakrész hímzését kiegészítette a nyakban viselt háromsoros gyöngykalász. Keveset változtak a kendõk négy sarkában elhelyezett növényi kompozíciók is. Domináltak a háziszõttesbõl, majd egyre gyakrabban gyári kelmébõl varrt fehér és fekete kendõk. Késõbb terjedtek el a nyomott mintájú kendõk, egyes beregi falvakban úgynevezett *palócföldi* kendõket is viseltek. (Kopriva 2008: 10.)

¹⁰⁰² Kopriva 2008: 11–12.

¹⁰⁰³ Csomár 1998: 76.

¹⁰⁰⁴ Itt az 1930-as évekig fennmaradt az a háziszõttes nõi ing, amely a szomszéd falvak ingeitõl rendkívül színes és élénk hímzésével különbözött. Jellegzetessége a nyak körüli és mellrészelt elfoglaló *rátétes vállfolt* volt. Színes

Ugyanakkor a férfiviselet jóval visszafogottabb színű volt. Hímzés még az ingeken sem fordult gyakran elő. Az ingujj és a hosszú ing mellrészét sokszor rojttal, csipkével díszítették. Különlegeseek voltak az úgynevezett lakodalmas ingek. A hétköznapiól eltérően ezeknek rendkívül széles, *lobogó* ujjuk volt. Az ujjak végét kivágások díszítették, melyeket eleinte fehér, majd a 20. század elejétől piros, kék, ritkábban sárga cérnával varrták körbe. A kivágások mellett két díszítménysáv húzódott, kétféle motívumokat hímezve rájuk. Szokás szerint az ilyen ingeket a menyasszony házában varrták, majd a vőfélyek vitték el a vőlegénynek. A lakodalom után az inget a temetésre tették el. A szerző megjegyzi, hogy a férfiak gatyájának szárát csipke vagy fehér rojt szegélyezte, ellentétben a románokkal, akik geometriai hímzéssel díszítették. Télen a fehér vászongatya helyett fekete, meleg *priccses nadrágot* húztak. A szegények a posztó kímélése végett a nadrág ülepére és térdeplőjére bőrfoltot varrtak. A férfiviselethez tartozott a *lajbinak* nevezett rövid, fekete mellény, melyet selyemből vagy gyapjúból varrtak. A beregi *lajbit* egy darab, vállon átvetett szövetdarabból szabták ki. Az első részt hosszában kettévágták, ezt majd 10–12 apró fehér gomb fogta össze, emellett kivágták a karmélyedéseket is. Voltak más típusú, vállvarrásos mellények is, jobb első oldalukon órazsebbel, ezeket a módosabb férfiak viselték. A férfi mellények óngombok és zsinórhurkok segítségével gombolhatók össze. Úgy a női, mint a férfi mellényeket gyakran díszítették *cakkoknak* nevezett, háromszög alakú szövetdarabokkal és zsinórozással.¹⁰⁰⁵

A férfiviselet fontos összetevője volt a *surcnak* nevezett négyszögletes kötény, melynek volt hétköznapi és ünnepi változata is.¹⁰⁰⁶ Régen a kötényeknek mágikus funkciót tulajdonítottak – az emberi nem folytonosságának jelképe volt, a domináns piros szín pedig erotikus jelentéssel bírt. Ismeretes, hogy a férfikötény a szláv népeknél csupán a munkaruha része. Ugyanakkor Kárpátalja egyes határmenti ruszin falvaiban a férfiak fehér háziszöttes kötényt hordtak, ez a magyar viselet hatását bizonyítja.

kivarrás ékesítette a *pruszlit* is. A hímzett növényi motívumok nemcsak a mellény sarkaira koncentráltak, de gyakran az egész felületet apró virágszirmok lepték el. A *pruszli* színe különbözött a ruhától, de az idősebb asszonyok már inkább egyszínű, főleg fekete *pruszlit* és blúzt hordtak. Hasonlóképpen a kötényen is gyakran nemcsak az alsó részen volt hímzés, de az egész felületet virágmintákból álló széles sávok borították. Egyesek viselték még a kevésbé dúsan hímzett, 19. századból fennmaradt *ujjatlan réklit* is. (Коприва 2008: 12.)

¹⁰⁰⁵ Коприва 2008: 13.

¹⁰⁰⁶ Poljanszka kézírata szerint az ünnepi surcot piros és kék színű hímzés díszítette, mely helyenként változott. Fő motívumok: csillag, szív, madara, leggyakrabban galamb. A kötény jobb oldalán az övükbe pár művirágot dugtak, a vőlegény bal oldalán ezen kívül még egy fehér kendő is díszelgett, melyre piros rózsát és nefelejcsot varrtak ki (ez volt a menyasszony ajándéka). A város környéki lányok a kendőkre rávarrták a menyasszony monogramját is. A fiatalabb legények piros kötényt viseltek. Salánkon a kendőt egy négyszögletes fekete szövetből varrták, amelyet mezőkövesdi (matyó) mintákkal hímeztek ki. A kötény felét rózsákkal, csillagokkal, tulipánokkal, levelekkel hímeztek ki. A hímzés központi motívumát a nagy piros, meggyszínű, lila rózsák és tulipánok alkotják. A nagy virágok közötti szabad helyeket apró, színes virágokkal varrták ki. Ezek a motívumok a 20. században kerültek be a kárpátaljai magyar népművészetbe a matyó stílus megjelenésével. (Полянська é.n.: 8.)

Nősülés előtt a legények keskeny bőrvet viseltek nyomott virágmintákkal. A lakodalom napján, amikor a menyasszony fejét kendővel kötötték be, a vőlegény lecserélte ezt a díszes kamasz övet férfihez illővel. A 19. században az idősebb férfiak a jómódjuk jeleként fokossal, kigyófejes sétatálcával vagy egyéb bottal jártak.

A nyári ruha télire váltása vagy fordítva valamelyik egyházi ünnephez (húsvét, karácsony) kötődött, ezért a gazdasszony már az ünnep előtt kikészítette az összes családtag ruháját. Ez ugyanígy történt a szlávoknál is.

Végül Kopriva megjegyzi, hogy mint az 1960-as évek expedíciói is bizonyították, Kárpátalján a népviselet szinte egyáltalán nem maradt fenn a mindennapi használatban. Ugyanakkor a fellelt régi darabok, valamint a múzeumokban megőrzött tárgyi relikviák bizonyítják az itteni népi szövés és hímzés magas művészi színvonalát.¹⁰⁰⁷

VII. 2. Az ugcasai népviselet

A vidék népi öltözködésének a szakirodalomban leírt általános ismertetése után térjünk rá közvetlenül az ugcasai népviseletre, melyről György Horváth László és Lajos Mihály falumonográfiájában is szó esik.¹⁰⁰⁸ E viselet elemeit a kollektív emlékezetben őrzött hagyományanyag, valamint a családi archívumban megmaradt fotográfiák alapján a 20. század elejéig többé-kevésbé nyomon lehet követni. A hagyományos társadalomban az egyén, a család sorsfordulóit (komaság, konfirmálás, első áldozás, katonaság, eljegyzés, lakodalom, temetés) örökítette meg fotográfia. E fényképek a paraszti-polgári enteriőrben kiemelkedő helyet töltöttek be, sokszor a lakásbelső méltó helyére függesztve, gyakran szakrális környezetbe ágyazva „meséltek” a család történetéről generációkon át. De az albumokban, a Bibliában, a fiókokban őrzött fényképekből is kirakható egy-egy életút, kis privát történelem, viselettörténet stb. A fénykép amellet, hogy a legérthetőbb világnyelv, közelebb hozza, érthetőbbé teszi a múltunkat, választ ad sok jelenbeli kérdésünkre, s gyökeret ad a jövőnknek.

¹⁰⁰⁷ Коприва 2008: 14. Meg kell jegyeznem, hogy a szerző értékes megállapításai mellett akadnak olyanok is, amelyek némi kétséget ébresztenek bennem. Így például a cifraszűr vidékünkön való széleskörű elterjedtsége, amit nem tartok eléggé megalapozottnak és bizonyítottnak.

¹⁰⁰⁸ „A térségben élő nép ruházatkodási viseletéről szólva azt kell mondanunk, hogy az elmúlt századok során a férfiaknál házilag készített bő gatyából, buggyos ingből, fekete lajbiból és csizmából állt, a nők szőttes szoknyát, sok alsószoknyát, cifra blúzt és fejkendőt viseltek. Ezek alapanyaga a kenderfonalból szőtt vászon volt. A régi ruházatot századunk hatvanas éveiben férfiaknál felváltotta a csizmanadrág, nőknél a bolti kelme. Mára elmondhatjuk, hogy a megváltozott életmód következtében az utolsó saját készítésű ruhadarabok is feleslegessé váltak: szemétre kerülnek, felmosóronggyá változnak.” (György Horváth – Lajos 1998: 137.)

A viselet felosztását a néprajzi szakirodalomban megszokott módon a hajviselet tárgyalásával kezdem. A visszaemlékezések szerint Kárpátalja-szerte a lányok hosszú, fonott hajat viseltek.¹⁰⁰⁹ Az asszonyok már kontyba fogták a hajukat, a férfiak a pedig egészen rövidre nyírt hajat viseltek. Az egykoron ünnepi viseletként szereplő pártáról nem tesznek említést az adatközlők, csak a fõnt említett „magyaros ruha” tartozékaként tér vissza a 20. században. Szalagot, pántlikát viszont szívesen kötöttek a hajukba a lányok.

Régen minden jányinak hosszú vót a haja. Befonták két ágba, sose vót kiengedve. Az asszonyok kontyba horták. Aszt mongyák a lakadalomba is ugyi, hogy fekonytyojják a menyasszonyt. Az embereknek levágták a haját, majdnem kopaszra. (Cs. E., Nevetlenfalu)

Morvay Judit szerint a salánki asszonyok vasárnap a hajukat választás nélkül simán hátrafésülték, egy ágba fonva, de akinek sűrű haja volt, az két ágba is fonhatta. A hajfonatot vagy csomót magasan a tarkó fölött rögzítették, ennek *koszorú konty* vagy *koszorú* volt a neve. A századforduló táján a konty rögzítésére hajtűt használtak. Az adatközlők elmondása szerint akinek kevés haja volt, az hegyesebb kontyba kötötte a haját, akinek több, az laposan kötötte meg.¹⁰¹⁰ A nők szempontjából a hosszú haj viselete elég hosszú ideig, a visszaemlékezések szerint kb. az 1960-as évekig természetes volt. Aztán már megszokottá vált a rövid haj, amelyet gyakran hajcsavarok segítségével tettek hullámossá.

Mikor én bekerültem a kórházba, akkor ott vágattam le a hajam. Nem is mertem édesanyámnak megírni levélben. Amikor jöttek hozzám látogatóba, akkor látták. Utána édesanyám sokat sírt, mindég emlegette, hogy milyen sokat fésülte, mikor kicsi voltam. De nekem ez kényelmesebb volt ott a kórházban. Azután már minden fiatal levágatta. (C. M., Nevetlenfalu)

Míg a korábbi évszázadok során a férfiak hol csimbókba font hosszú hajat viseltek, hol kopaszra borotválták a fejüket, a 19. századtól kezdve, az általános katonáskodás következtében a körhaj, majd a rövidre nyírt frizura vált általánossá. A férfiak, legények haját valamelyik ügyes kezű családtag vagy szomszéd nyírta. A régi fényképek tanúsága szerint, míg a városiak a hátrafésült hajat kedvelték, a falusi férfiak inkább „angolosan”, baloldalon elválasztva, oldalra fésülték a hajukat és hajkenőccsel lesimították.¹⁰¹¹ A férfiak

¹⁰⁰⁹ „A leányok kivétel nélkül hosszú hajat viselnek, amelyet vagy két ágba befonva hordanak... vagy pedig kontyba tekernek fel. Lányok kendőt csak hétköznapi viselnek (nyári viseletről lévén szó) de csak hátrakötik, előre ritkán. Nyáron templomba nem viselnek semmit a fejükön, egy kis virágot tűznek néha a hajukba.” (Katona F. 1943–1944: 41.)

¹⁰¹⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰¹¹ Flórián 1997: 711.

hagyományosan bajuszt viseltek, melynek hossza egyre rövidült. Ellenben a szakáll a magyar paraszti hagyományban nem volt elterjedt.

A kóduosok hordanak szakállt. A magyar embernek szép bajucca van. Ha az rendbe van tartva, az ékessége a férfiembernek. (M. Gy., Tiszakeresztúr)

A fejfedők is nemenként különböztek.

A jányok vagy hajdonfün, vagy keszkenőbe jártak. Sokszor nem akartak vastag kendőt venni, hogy szépek legyenek. Édesanyám mesélte, hogy mentek a vásárra, oszt ő nem tett a fejire csak egy ternó kendőt. Másnapra belázasodott, fájt a feje, rókázott. De ragasztottak rá nadájt,¹⁰¹² és meggyógyult. (P. A., Nevetlenfalu)

Ünnepélyes alkalmakkor a lányok pártát tettek fel, amely az úri osztály ruhatárából került a parasztsághoz.¹⁰¹³ Az idősebb lakosok még emlékeznek arra, hogy az asszonyok *fűkötőt* varrtak maguknak és azt is viselték. (L. M., Salánk) Morvay Judit gyűjtéséből tudjuk, hogy a 19. század végén a salánki menyasszonyok fekete szalagos, merevített, az áll alatt megkötött, fekete *fűkötőben* esküdtek. Másodsorra a ravatalon került a fejükre ez a fejfedő, ebben temették el őket. Hétköznapiakon az idősebb asszonyok kizárólag kendőt viseltek a fejükön, amely posztóból, *kázsmérből* vagy más anyagból készült, alatta pedig nem viseltek főkötőt, tokot vagy más merevítőt. Télen fekete vagy kávébarna színű, meleg *nagykendőt* is kötöttek a fejkendő fölé, mely posztóból vagy harasztból készült, és a vállat is betakarta. Szalmakalapot a nők még a mezei munkálatok alatt sem viseltek.¹⁰¹⁴

A fejkendő viselete a leghosszabb ideig a templomra terjedt ki. Itt viszont a lányok fejkendő nélkül, hajadon fővel jelentek meg.¹⁰¹⁵ Napjainkban már az is előfordul, hogy templomba menet a fiatalasszonyok nem kötnek kendőt.¹⁰¹⁶ Általában a papné fejviselete a mérvadó.¹⁰¹⁷ Azt azonban minden beszélgetőtársam megjegyezte, hogy az ortodox pravoszláv templomokba nem léphet be asszony fejkendő nélkül.¹⁰¹⁸

A fejkendő kötésének módjáról, a kalapformáról sokszor meg tudták állapítani a viselője hovatarozását. Az idősebb asszonyok ma is az álluk alatt kötik meg háromszögre

¹⁰¹² *Nadáj* - a pióca népies neve

¹⁰¹³ Gáborján 1969: 20.

¹⁰¹⁴ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰¹⁵ Az etnikailag vegyes településeken, például Csepében azt tapasztaltam, hogy a görög katolikus lányok is kendővel a fejükön lépnek be a templomba.

¹⁰¹⁶ Ez csak a reformátusok és a magyar görög katolikusok esetében fordul elő.

¹⁰¹⁷ Csiszár Árpád is megjegyzi, hogy a pap, a papné, a zsidó kupecsek, az iparosok, az iskolázott „kisasszonyok” és némileg az agglegények viselete elütött a paraszti viselettől. (Csiszár 2002: 23–27.)

¹⁰¹⁸ Egyik nagyszülősi ismerősöm mesélte, hogy egy magyarországi konzul látogatta meg feleségével a nagyszülősi ortodox templomot, a feleség nem kötött kendőt, mikor belépett. Erre a templom bejáratánál álló asszony rászólt, s a saját fejéről kapva le a kendőt rákötötte a konzulné fejére.

hajtott kendőjüket, mely általában sötét (fekete vagy barna, esetleg nyáron világos vagy mintás) színű.¹⁰¹⁹ A hátrakötött kendőt csak a nyári forróságban, a mezei munkák során viselik.

A salánkiakat már azonnal meg tudtuk ismerni. Az asszonyok betűrték a fejkendőjüket, a férfiak meg olyan széles karimájú, alacsony, szalaggal körbefogott kalapot viseltek, amelyet más faluban nem. (P. E., Nagyszőlős)

Valóban, a kalap volt a salánki népviselet talán legjellegzetesebb eleme, mely valamikor a 19. században válthatta fel a süveget. Házasembert még a 20. század derekán sem lehetett kalap nélkül az utcán látni. Mint a szakirodalomban olvashatjuk, „...meglett férfi, családfeje csak a templomban, egyébként sok helyen még a házban is csak evés közben vette le és tette kalapját maga mellé a padra.”¹⁰²⁰ Kresz Mária írja: „... a keskenyebb karimájú kalap inkább a legények körében divatozott. Az idősebb nemzedék szélesebb, a fiatalabb keskenyebb szélű kalapja jól figyelhető meg a técsői viselet 1855-ből való ábrázolásán. A beregi Tiszaháton is széles az öregek kalapja, míg a legényeké „középszerű karimájú”, - a pásztorok pedig az öregekhez hasonlóan nagy karimájú, zsíros kalapot viselnek”.¹⁰²¹ A salánki kalap történetéhez az is hozzátartozik, hogy kalappal csináltatták Nagyszőlősön, s mindig a menyasszony ajándékozta a vőlegényének. A hagyománynak azonban az is része, hogy a kalap elkísérte a férjet utolsó útjára is, bekerült a koporsóba. Csak azok a kalapok maradtak meg a családok tulajdonában, amelyek gazdája nem otthoni földben nyugszik. A szibériai lágerekben elhunyt apák fejére sem került rá férfiúi méltóságuk jelképe, a salánki kalap. A *biblinkalapnak* vagy *pántlikás kalapnak* nevezett salánki posztókalap fekete színű volt, kissé alacsonyabb a környéken megszokott formánál, az átlagosnál némivel szélesebb, vízszintesen álló, kemény karimával. Három ujjnyi széles selyempántlika szegélyezte, melynek masniját kartonpapír merevítés tartotta. Flórián is megjegyzi, hogy a kalap mellé a legények bokrétát tűztek árvalányhajból, a húséget jelképező rozmaringból vagy más virágból.¹⁰²²

Télen a férfiak kalap helyett fekete színű, prémes, bélelt kucsmát viseltek, melynek tetejét benyomták.¹⁰²³

Ami az ékszereket illeti, az ugozsai lányok és fiatal asszonyok a 20. század elején 2-3 sor fehér gyöngyből font *kalárist* viseltek a nyakukban és *filbevalót* a fülükben.¹⁰²⁴ Főleg az

¹⁰¹⁹ Érdemes összevetni a szatmári női viselettel. (Csiszár 2002: 20–23.)

¹⁰²⁰ Flórián 1997: 713.

¹⁰²¹ Kresz 1956: 70.

¹⁰²² Flórián 1997: 718.

¹⁰²³ Csiszár Árpád is megjegyzi, hogy hegyesre kitolva és fülre húzva parasztember nem viselt sapkát. A két világháború között a fiúk leventesapkát viseltek. Csak akkor viseltek a legények kalapot, ha a katonaságtól leszereltek. (Csiszár 2002: 27; lásd még: Györffy 1941: 337.)

hordott ezüst fülbevalót, akinek a szeme fájt, attól meggyógyult.¹⁰²⁵ Ez a hiedelem ma is él Ugocsában, igaz, már csak az arany fülbevalók szemgyógyító hatásában bíznak.

A hagyományos paraszti viselet legfontosabb alapanyaga a kendervászon volt, amelyet a 20. század első évtizedeiben vidékünk minden háztartásban megtermeltek és megfontak.

Nagyon nehéz vót a vászony, na az elkészítése. Én nagyon szerettem, mikor édesanyámék mentek nyűni, azután a Batárba áztatták, törték, fonták, vascsettelle szöszt csináltunk. Én is jártam fonóba, ott énekeltünk, jácottunk, de azér fonni is kellett, mer megnézték, hogy mijen ügyes a jány. Édesapám mindég aszt monta: az okos ész, meg a munkás kéz a fontos. Télen meg szüttiünk. Édesanyám nagyon szépen szüitt. (Cs. E., Szőlősgyula)

A vászomból aztán vászoninget varrtak, amelyet kifehérítettek, felső- és alsóruhaként egyaránt viseltek, ennek emlékét őrzik „fehércseléd, vászonceléd” kifejezéseink:¹⁰²⁶

Amikor Erzsi mama felült a szekérre, mentek a mezőre, a kifehérítetett ingváll rajta csak úgy vakított, ojan fehér vót. Messzirű láccott, hogy jönnek. Nagyon rendbe tutta tartani. (Z. I., Salánk)

Katona Ferenc szerint 1943-ban még Tiszaszászfaluban is általános volt a házi szövésű viselet: „Alsóruháikat teljesen, a felsőt részben maguk szövik, illetőleg házilag szőtt kendervászomból készítik. Amíg a szövéshez szükséges fonalat minden nehézség nélkül be tudták szerezni, igen sokat szöttek és szép, finom vásznat. ma azonban, mikor ilyen nagy pamuthiány van, egyre inkább előkerülnek a vastagabb szálú, durvább vásznak és készítik belőle a férfi ingeket, gatyákat, női ingeket. Most még szégyellik viselni a vastag, durva vászomból készült ingeket és sokszor emlegetik, hogy a csehek alatt milyen sok pamutot lehetett kapni. Az asszonyok aratás közben alig viselnek egy vászon ingen és egy fejkendőn kívül valamit. A lányoknál, különösen a tehetőseknél már kevésbé találunk vászon alsóruhát, inkább a gyárak szép virágos tarka selymét és egyéb anyagait használják alsó és felső ruha készítésénél.”¹⁰²⁷

Az ingváll csípőig ért, bevarrott vállrészrel készült. Az ujja csuklóig ért, a csuklónál erősítették a karhoz. Az ujját általában úgy hordták, hogy könyök alá felgyűrték. Az ujjá szűk

¹⁰²⁴ Régen kevesebb ékszert hordtak az asszonyok. pecsétgyűrűje senkinek sem volt. Néha a fiúk rézkopeket lyukasztottak ki és lapítottak el, abból csináltak a kedvesüknek gyűrűt. (Sz. G., Verbőc)

¹⁰²⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰²⁶ Flórián 1997: 591; Györffy 1941: 341.

¹⁰²⁷ Katona F. 1943–1944: 40.

volt, de nem szoros. Díszítés jobbra csak a nyakrészen volt.¹⁰²⁸ Az ingek nyakkivágása elől volt, de az a férfingektől eltérően soha sem volt lehajtott gallérú.¹⁰²⁹ L. M. és J. R. salánki adatközlők emlékezete szerint az ingváll rövid ujjú volt, gallér, kivágás nélkül.

Az alsó viseletként a nők ráncos *pendelyt* (alsószoknyát) viseltek, amely a korábbi hosszú ing kettéválásából keletkezett.¹⁰³⁰ A pendely lábszárközépig ért és 3–4 szélből készült. A derékra derékpánttal erősítették, erre pedig madzag volt kötve. Morvay Judit szerint a gallér neve Ugocsában *kösnye* vagy *korc* volt.¹⁰³¹ Eresztéke, betoldása nem volt, hasitéka előlről nyílt. Nyáron és hétköznapiokon a pendely volt a felső viselet is.

Ünnepekkor, hidegebb időben színes, üzletben vásárolt anyagból még vettek a pendelyre ráncos szoknyát.¹⁰³² A lábszárközépig érő felsőszoknya neve *kabát*¹⁰³³ volt. Ez nyitott apró ráncokkal készült, nem volt vágott, a hasitékot pedig elől viselték rajta. A vidéken nem viseltek más típusú szoknyákat (sem lepelszoknyát, sem vállpántos szoknyát, sem pedig két kötényt).¹⁰³⁴ A szoknya fölött mindig kötényt viseltek, mely majdnem körülérte a derekat.¹⁰³⁵

Női alsónadrágot a visszaemlékezések szerint csak a második világháború után kezdtek el viselni. Ekkor kezdte a *kombinét* (kombiné) is felváltani a pendelyt.

Édesanyám minég emonta, hogy amikor Bódi bátya hazajött Amerikából és Máli nénnye ement a bálba, de nem jött haza időbe, abbul baj lett. Bódi bátya ráfekttette az asztalra, felhajtotta a szoknyáját és a pucér seggit egy csipős vesszővel jól elverte. Nem vót Máli nánnyén bugyi. (Cs. E., Nevetlenfalu)

Én emlékszem, mikor gyerekek voltunk, a nagyok mindég monták, hogy Márcella néni sose hord bugyit. Nem szokta meg. A régi öregek nem szokták meg. (O. O., Öregakli)

A Szőlősgyulán élő idős adatközlőim (többek között Cs. E.) mesélték, hogy az ő nagymamájuk még nem viselt alsónadrágot.

¹⁰²⁸ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰²⁹ Flórián 1997: 601.

¹⁰³⁰ Szatmárban a pendely az asszonyoknál bokáig érő, a lányoknál rövidebb volt. A rövid ujjú vászon ingváll derékig ért. Az öregebbek viszont egy darabból álló hosszú, ráncos inget hordtak. (Csiszár 2002: 20.)

¹⁰³¹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰³² Télen, vagy ha otthonról kimozdultak, a hosszú ingre vették fel a ráncos szoknyát, a blúzt, a nagykendőt. (Csiszár 2002: 20.)

¹⁰³³ Nagydobronyban, illetve az ugocsai cigányság körében ma is *kabátnak* nevezik a szoknyát. Györffy István is megjegyezte, hogy Bereg vármegyében *kabátnak* mondták a szoknyát. (Györffy 1941: 367–368.) Ugyanakkor a salánki adatközlők már nem emlékeznek arra, hogy a szoknyát *kabátnak* hívták volna.

¹⁰³⁴ A kettős kötényt jellemzően ruszin /ukrán viseletként tartották számon.

¹⁰³⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

A salánki fiatal és idősebb asszonyok általában egy alszoknyát viseltek, mely lábszárközépig ért és be volt és nyitott apró ráncokba volt szedve. Három szélből készült, anyaga a hétköznapiak karton volt, az ünnepi *gyolcsalsóé* pedig fehér gyolcs.¹⁰³⁶

A férfiviselet alapja az *öltőruha* (gaty+ing) volt.¹⁰³⁷ A hagyományos háziszöttes vászon férfing ujjja lobogós, *borjúszájú* volt a pásztoroknál, a parasztnál pedig szűkebb, kézelővel ellátott. Morvay Judit adatközlője szerint előfordult, hogy a pásztor a bő ingujjába szedte össze a frissen világra jött malacokat.¹⁰³⁸ Az ing nem volt hímzéssel díszítve, kis állógallérral készült. A nyakrészt egy, később három gombbal zárták.¹⁰³⁹ Az inget a mezőn dolgozva kieresztették, de különben nadrágba tűrve viselték. Fennmaradt darabok hiányában csak feltételezhetjük, hogy a férfingek hosszú derekúak, bevarrott ujjúak voltak, a rövid derekú ingeket csak a pásztorok hordták. Az ing betoldásait *picőknék* (pöcök) nevezték.¹⁰⁴⁰ Az ing kiegészítője volt a Horkay Lajos által följebb ismertetett hosszú fekete nyakravaló, melynek katonai és polgári párhuzamait a 17. századtól kezdve Európa számos országában megtaláljuk.¹⁰⁴¹ A 20. század első felében az adatközlők emlékei szerint a férfing már mandzsettás ujjú, lehajtott gallérú, végig gombolós volt, lehetőleg fehér „gyöngyházgombokkal” (L. M., Salánk).

Az ugocsai férfiak télen-nyáron *gatyaszárba* jártak. Télen volt, aki a gatyára felhúzott egy házivászonból szőtt, szűk *ficfa-nadrágot* (fűzfa gatyát) is¹⁰⁴². A 4 szélből készült bő gatyá szárközépig ért, s a *korcába* húzott *gatyamadzaggal* kötötték meg. Ennek befűzésére *gatyaráncolófát* használtak, amelyből még többet is felleltem Salánkon. E tájon csak fehér vászonruhát hordtak, *zsíros*, vagy kékre festett inget-gatyát nem, még a pásztorok sem. A férfiaknál később a gatyá csak a hétköznapi viselet része, aztán teljesen kikopik a viseletből. Viszont az olyan hagyománytisztelő településeken, mint Salánk, még az 1960-as években is viselték a férfiak a vászonból szőtt bő gatyát. Nekem még 1993-ban is sikerült beszélgetnem egy olyan nénivel, aki a *stafirungjában* még három darab bő gatyát, *lábravalót* őrzött, melyből egyet felajánlott a betlehemes csoportunk számára. Schram Ferenc szerint az

¹⁰³⁶ A korabeli fényképek tanúsága szerint a háziszöttes szoknya és ing mellett már az első világháború után kezdett terjedni az *egészruha*, *blúz*, *rékli* is. (Lásd még: Ratkó 2014: 596.)

¹⁰³⁷ Lásd még: Ratkó 2014: 591.

¹⁰³⁸ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰³⁹ Csiszár Árpád írja, hogy a szatmári férfing nyakát „szatyinggal” (vékony szalaggal) húzták össze. (Csiszár 2002: 19.)

¹⁰⁴⁰ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III; Flórián 1997: 597.

¹⁰⁴¹ Flórián 1997: 598–599. Mivel e vászonviseleten nem voltak zsebek, a férfiak és a nők a vállukra vetett szőrvagy vászontarisznyában hordták a tűzszerszámot, ennivalót, apróságokat. (Csiszár 2002: 19.)

¹⁰⁴² Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III; Flórián 1997: 591; Györffy 1941: 347.

Alföldön volt a legszélesebb és kurtább a gatyá.¹⁰⁴³ A Salánkon felgyűjtött gatyák vastag szövésűek, rövidek, alul rojtozottak. A durvább alapanyagú vászon munkaruhák mellett minden bizonnyal voltak ünneplő, gyolcs gatyák is, amelyeket sűrű ráncolással és rojtozással díszítettek.¹⁰⁴⁴

A férfiak még a nyári forróságban, a mezei munkák során sem tartották illendőnek, hogy levegyék ingüket, mint ahogy a kalapjukat is csak evés közben, illetve lefekvés előtt vették le a fejükről.

A helyi népviseletben bizonyos mértékig tükröződnek a társadalmi különbségek is. Az egykor főleg jobbágyparasztok lakta Salánkon ugyan nem maradt nyoma a kismemesek és módos parasztok körében a 19. században meghonosodott kékposztó viseletnek (zsinóros magyar nadrág, dolmány, mente stb.), sem a férfiak és az asszonyok által hordott mentéknek, dolmányoknak, sem pedig a bőrből készült ruhadaraboknak (bekecs, ködmön, bunda, kankó stb.).¹⁰⁴⁵ A Nagyszőlősi járás valamennyi magyar települését felölelő, később pedig az ungi, beregi és máramarosi településekre is kiterjesztett, a Kárpátaljai Magyar Népfőiskola által szervezett fotódokumentum-gyűjtésünk során azonban szép számmal kerültek elő régi fényképek, amelyeken még láthatunk zsinóros, pitykegombos dolmányokat, mellényeket, nadrágokat is, elsősorban a kismemesi falvakból.

Régen csak az urak jártak nadrágban. A paraszt gatyába járt. (G. B., Tiszakeresztúr)¹⁰⁴⁶

A paraszti vászonviselet egyetlen kékposztó eleme a Kresz Mária által is említett mellény (*lajbi*), valamint a posztóujjas lehetett.¹⁰⁴⁷ A szakirodalom részletesen leírja a zsinórozással, pitykegombokkal, fémkorongocskákkal díszített vagy egyszerű mellényeket, melyek a német Brustfleck, Leibl, kifejezésekből magyarosodtak *pruszlikká* és *lajbivá*.¹⁰⁴⁸ A felsőruhák közül is az olcsó guba terjedt el a suba és szűr helyett. Így a háziszőttes kenderviselet a 20. századig használatos maradt, főleg hétköznapi és nyári viseletként.

A szakirodalomból tudjuk, hogy az első világháború után jelentek meg a vásárolt anyagból varrt ruhadarabok, illetve a gyári konfekciótermékek. A csizmanadrág-ujjas együttes

¹⁰⁴³ Schram 1964: 22–42; lásd még: Györffy 1941: 346, Ratkó 2014: 598.

¹⁰⁴⁴ Flórián 1997: 607; Csiszár Árpád írja, hogy Szatmárban a *bőgatyát* az 1920-as évek végén már felváltotta a vászonból szőtt *szűkgatyá*, majd a vászon vagy zeig („*cájjg*”) vásári nadrág. (Csiszár 2002: 23.)

¹⁰⁴⁵ Kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a paraszti viselethez képest Ugocsában sokkal kisebb mértékben maradt fél a hagyományos pásztorviselet elemei.

¹⁰⁴⁶ Csiszár Árpád is megjegyzi, hogy az első világháború után a nagygazdák státusszimbóluma lett a kemény szárú csizma és a vásári bricsesz nadrág. (Csiszár 2002: 23.)

¹⁰⁴⁷ Kresz 1956: 108.

¹⁰⁴⁸ Flórián 1997: 649, 657–658.

főleg téli viseletnek számított.¹⁰⁴⁹ Színe fekete, anyaga általában posztó volt, kivéve a boltban vásárolt, illetve nyári viseletként használt darabokat. A gazdagabbak ujjasát és mellényét a 20. század derekáig zsinórozás díszítette. Az ujjas alá állig begombolt, galléros-mandzsettás fehér gyolcsinget vettek (nyakkendő nélkül, mert azt csak az urak és a zsidók hordták).¹⁰⁵⁰ Ez már gyári termék volt, hasonlóan a zsinóros-pitykegombos posztómellényt kiszorító, polgári jellegű *lajbihoz*. Az *ujjas lajbinak* is nevezett *nagy mándli* is a 20. század elején adhatta át a helyét gyári konfekció terjedésével a városias, fekete posztó télikabátnak, *nagyujjasnak*.¹⁰⁵¹ Az úgynevezett *priccses nadrág* sokáig tartotta magát. A szakirodalom szerint ez a magyar huszárviselettel együtt nyugatra került ruhadarab combon kiszélesedő, *breeches* nevű változata, mely *bricses*, *bricsesz* vagy *priccses* jelzővel került haza s vált népszerűvé a magyarság körében.¹⁰⁵² Ugocsában az idős férfiak még az 1990-es évek végéig ebben jártak templomba, mentek rangosabb eseményekre. Napjainkban már csak a családi szekrényekben találunk belőlük, mert a 20. század végére Kárpátalja szerte felváltotta e viseletdarabot a pantalló.

Az időjárás hidegebbre fordultával az ingváll és pendely fölé a nők *lajbit* (*pruszlikot*), *blúzt*, *ujjast* és szoknyát vettek fel, ezen kívül a női viselet elengedhetetlen darabja volt a vállkendő. A szakirodalomban aprólékosan ismertetett vállkendő¹⁰⁵³ különböző elnevezései ismertek a vidéken: *nagykendő*, *hárászkendő*, *harasztkendő*, *bongyor kendő*, *bongyor nyakbavaló*, *nyakbavaló*.

Nekünk mindég drága bongyor nyakbavalónk vót. De amikor bejöttek az oroszok, az embereket elvitték a lágerbe, nem vót kenyér. Ilosvára meg vittek, mer ott oroszok laktak. Mi meg elattuk nekik a nyakbavalót kenyérér. Azok az oroszok még ojat nem láttak, ojan nekijek a háború előtt nem vót, szegények vótak. (F. A., Salánk)

Móricz Kálmán is leírja, hogy elterjedt téli öltözeti elem volt a nyakbavaló, amit a nők a nyakukba terítettek, elől a mellyükön keresztbe fonták és hátul a derékon megkötötték. Volt vékonyabb és vastagabb fajta, főleg fehér, bordó vagy fekete színben. A zöldet, sárgát nem szerették, azt mondták, hogy oroszos. Feheret csak a leggazdagabbak viseltek.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁹ A férfiak ünnepi viseletét a nadrág, csizma, ing, mellény és kalap alkotta. (Csiszár 2002: 23.)

¹⁰⁵⁰ Lásd még: Csiszár 2002: 26.

¹⁰⁵¹ Flórián 1997: 650–651.

¹⁰⁵² Flórián 1997: 645.

¹⁰⁵³ Flórián 1997: 659–660.

¹⁰⁵⁴ Móricz K.: 1993:141.

A nyakbavalón felül, ha hidegebbre fordult az idő nagykendőt terítettek a vállukra. melynek két szélét megfogták, a kezüket is betakarták, így aztán nem volt szükség kesztyűre. (K. L., Nevetlenfalu)

A téli felsőruházathoz tartozott még, mint már említettem, az ujjas,¹⁰⁵⁵ amelyet nők és férfiak egyaránt viseltek, valamint a guba, amely a vidék ruszin lakosságának is jellemző ruhadarabja volt.¹⁰⁵⁶ Ezt is viselték nemtől függetlenül. Salánk azon falvak közé tartozott, ahol a legtovább viselték ezt a ruhadarabot, a településen a 20. század 30-as éveiben kezdte felváltani a Horkay Lajos által följebb említett *nagykabát-divat*, majd pedig a *szvetter* és más modern ruhadarabok.

Az egykor a suba (bunda) szegényes változatának tartott, a szűrnél is olcsóbb guba a szomszédos Szatmárhoz, Máramaroshoz¹⁰⁵⁷ hasonlóan Ugocsa jellegzetes ruhadarabjának számított. Erre utal a szólás is: „*guba gubával – suba subával*”. Kresz Mária írja, hogy „*a gubát az ország egyik különösen szegény vidékén, az Alföld északkeleti részén hordták. Főleg Munkácson, Beregszászon, Szatmárnémetiben, Miskolcon, Gömör megyében és Debrecenben készítették.*”¹⁰⁵⁸ Györffy István szerint a gubaszövet készítése, a gubacsapás – mesterség szinten – Ungvár, Munkács, Beregszász felől a 18. század elejétől terjedt az ország belseje, az Alföld felé.¹⁰⁵⁹ A guba sima és fürtös változatai tehát a mai Kárpátalja és Debrecen felől hódították meg a Kárpát-medencét, s ezek a vidékek őrizték meg legtovább a guba készítését. A szatmári, beregi Tiszaháton, Szamosháton még a 20. század elején is szőttek gubát. Ezeknek a rövid fehér gubáknak az utolsó példányaikat szinte napjainkig őrizték a felső-Tisza-vidéki asszonyok.¹⁰⁶⁰ Ezt a családi példánnyal is alá tudom támasztani. Bár a guba elsősorban a köznép viselete volt, néha a nemesek is felvették. Bár a gubát mindkét nem viselte, a férfiak és a nők gubájának szabása eltért egymástól.¹⁰⁶¹ Nagy Jenő is megjegyzi, hogy a guba Kárpátalján és Erdélyben ünnepélyes felsőruhaként is szerepel.¹⁰⁶² Ezt bizonyítja Móricz Kálmán Nagydobronyról írt monográfiájának a település viseletleírásával foglalkozó része is.¹⁰⁶³ A guba elterjedtségéről tanúskodik egy dél-ugocsában gyűjtött szólás is: *Örök harag – gubadarab* (Celics Margit, Nevetlenfalu).

¹⁰⁵⁵ Az ujjas bélelt, deréktól valamivel hosszabb, rövid kabát volt. A legtöbb férfi ezt viselte télen is, csak jól alátöltöztek. A vastagabb anyagú, melegebb nagyujjast csak a nagygazdák viselték. (Csiszár 2002: 20.)

¹⁰⁵⁶ Тиводар 2011: 226–227.

¹⁰⁵⁷ Luby 1927: 145; Ratkó 2014: 603–610.

¹⁰⁵⁸ Kresz 1956: 36.

¹⁰⁵⁹ Flórián 1997: 630.

¹⁰⁶⁰ Flórián 1997: 632.

¹⁰⁶¹ A férfigubának kerek ujjja, az asszonygubának pedig lapos ujjja volt. A guba *szemét* összetekert posztóból készítették, *cifrának* vagy *rózsának* is nevezték. (Luby 1927: 154.)

¹⁰⁶² Nagy J. 1959: 443.

¹⁰⁶³ Móricz K. 1995: 121.

Morvay Judit salánki kutatásaiból arra következtethetünk, hogy a nők sem harisnyát, sem ködmönt és kisbundát nem viseltek, mint ahogyan a férfiak körében is ismeretlen volt a szűr és a bőrmelles is.¹⁰⁶⁴ A női kisbunda utóbbi csak a 20. század második felében jelent meg a vidék falvaiban. Kesztyűt sem hordtak, mint ahogyan a legények sokszor még a munkavégzést akadályozó nagyujjast is szégyellték télen fölvenni, mondván: *Aki mozog, nem fázik.*¹⁰⁶⁵

Mint már említettem, a férfiak és a nők ruházatának elengedhetetlen kelléke volt a kötény. A szakirodalom a kötényt mint a társadalom felsőbb köreibe a parasztságtól „felemelkedő” öltözetelemet tartja számon, szemben az úri osztálytól „leszálló” más kultúrjavakkal.¹⁰⁶⁶ A nők sokszor a szoknyájuknak azt a részét, amelyet a kötény takart, olcsóbb anyagból varrták, mint a látható részeket.¹⁰⁶⁷ A kislányok is kötényt viseltek. *Mi, amikor iskolába jártunk, mindég vót rajtunk kötő. Az megvédte a ruhát, nem koszolódott annyira. A kötőt könnyű vót kimosni, a ruhát nem. Meg a ruha kopott is jobban, ha sokat mostunk. Így spóroltak a szüleink.* (F. E., Nevetlenfalu)

A szakirodalom szerint a félkötényt a 19. század elejétől nemcsak a molnárok, kőművesek, tímárok és más mesteremberek kötötték maguk elé, de az állatok körül foglalatосkodó földművesek is. Így vált a kötény a vászongatyás, majd a nadrágos hétköznapi, sőt ünnepi viselet elmaradhatatlan tartozékává.¹⁰⁶⁸ Morvay Judit szerint a salánki férfiak a 20. század első felében még kötőnek nevezett keskeny, háziszóttos kötényt viseltek.¹⁰⁶⁹ Később a férfiak inkább a sötétkékre festett surcot kedvelték, melynek elterjedt egy hosszított, nyakba akasztható felsőrésszel ellátott formája is. Ez utóbbit főleg a mesteremberek kedvelték. A surc a hétköznapi viselet részét képezte, templomba például illetlenség lett volna surcban menni.¹⁰⁷⁰ A surc viselete a 21. századig megmaradt Salánkon, Gyulán, Aklihegyen, Öregakliban stb., az idősebb emberek ma is szívesen viselik munkavégzés közben, hogy ruhájukat kíméljék.

A lábbeli viselete a magyar településeken Kárpátalja-szerte hasonló volt. Ebben az esetben azért emelem ki konkrétan a nemzetiségi elkülönülést, mert a kárpátaljai magyarok

¹⁰⁶⁴ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰⁶⁵ Móricz K. 1995: 119.

¹⁰⁶⁶ Flórián 1997: 662.

¹⁰⁶⁷ Gáborján 1969: 21.

¹⁰⁶⁸ Flórián 1997: 663.

¹⁰⁶⁹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰⁷⁰ „Munkavégzésnél a férfiak és a nők a ruha fölött mindig hordtak kötőt. Ezek sötétkék surc vászomból készült félkötők voltak. A férfiaknak vászomból volt szélesebb, ugyancsak derékon hátul megköthető nagy kötőjük.” (Csiszár 2002: 20.)

kollektív tudatában a bocskor viselete a ruszinokhoz köthető. Az adatközlők szerint a ruszin aratómunkások hoztak magukkal a magyar falvakba eladásra bocskort.

Édesapám mondta, hogy a nekünk az öreg Stefányuk csinálta a bocskort. (C. M., Nevetlenfalu)

Hozzánk mindég jöttek aratni az oroszágurul. Azoknak nem vót csizmájok, csak bocskor vát a lábukon. Nálunk a csűrben volt a szállásuk. Mi csak néztük, mint puják. De nagyapám meg mindég csináltatott magának velük bocskort. Aszt monta, az nagyon jó viseni. (Zs. E., Salánk)

Ugyanakkor Morvay Judit 1969-es gyűjtése szerint nyáron a salánki magyar férfiak is hordtak bocskort, s aratáskor az asszonyok is kerek, beráncolt orrú bocskort húztak a lábukra, amiről a kutató vázlatrajzot is készített.¹⁰⁷¹ A szakirodalom szerint a kerek orrú bocskort az alföldi magyarság borjúsájú bocskorként ismeri, s Herman Ottó ezt tartotta a magyar bocskorformának.¹⁰⁷²

A bocskor viselését a Tiszaszászfaluban 1943–44-ben gyűjtő Katona Ferenc is alátámasztja: „A férfiaknál a bőgatyá már csak az öregeknél van meg, ők viselik nyáron csizmával vagy bocskorral. A kendervászonból készült pantallót megfestették szürkére, feketére és bakkancsot, vagy bocskort viselnek hozzá. A bocskort csizmaszárból készítik és nagyon kényelmesnek tartják, mert könnyű. A vasárnapi öltözet 30 éven alul általában pantalló, cipő, 30 éven felül általában csizma. Öregeknél csak csizma. Néhány szegény öreget láttam a templomban bőgatyában és bocskorban.”¹⁰⁷³

A magyarok tehát leginkább csizmát viseltek, de nem mindig. Nyáron általában mezítláb jártak (főleg a nők és a gyerekek), télen és ünnepnapokon viseltek csizmát, később cipőt.

Mi alig vártuk már, hogy gólyát lássunk, mert akkortól már járhattunk mezítláb. Ezt mondták nekünk a szüleink. Amikor megláttuk az első gólyát, rugtuk le a lábbelit. (C. M., Nevetlenfalu)

A csizmát, s egyesek később a cipőt is főleg a tiszaujlaki csizmadiákkal készítették, akik Ugocsában a leghíresebbek voltak.

¹⁰⁷¹ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰⁷² Flórián 1997: 687; Györffy 1941: 359–361.

¹⁰⁷³ Katona F. 1943–1944: 40.

Az én szomszédasszonyom, Elza, nem volt hajlandó boltban vásárolt lábbeliben járni. Az csak csináltatottban járt. Élete végéig szegény. Azt mondta, hogy a suszter azt csak az ő lábára szabja. (Z. I., Salánk)

Verbőcön csak egy suszter volt, az is inkább csak javította a lábbelit. A legtöbb falusinak csak egy pár csizmája vagy cipője volt. Vasárnap kibokszolta, abban ment a templomba. A háború alatt facipőket is hordtak, a teteje bőrből készült. Nem hajlott a talpa, nehéz volt benne járni. (Sz. G., Verbőc)

A csizmák típusai és azok készítése részletesen le van írva a szakirodalomban.¹⁰⁷⁴ A férficsizma kemény vagy rogyós szárú, szegezett talpú, hátul varrott, fekete színű *bokszcsizma* volt. A női csizma régebben oldalt varrott, keményszárú, szegezett talpú volt. A színe ennek is leggyakrabban fekete volt, de egyik adatközlőm (G. E., Salánk) lánykorában piros csizmát is viselt. Aki tehetett, két pár csizmát is csináltatott magának. Az egyik ünneplő, a másik hétköznapi célt szolgált, de így esős időben az átázott csizmát is fel lehetett váltani.

Rossz kölykök vótunk, állandóan csatangoltuk, de ha bemerültem, hazamentem áthuzakodni, oszt mentem tovább. (Z. F., Salánk)

A csehszlovák időben terjedt el az olcsó, de vízhatlan gumicsizma, a szovjet érában pedig a szintén olcsó, műbőr *kirza csizma*. Ahogyan korábban az elnyűtt csizmák szárát bocskorként lehetett hasznosítani, a kilyukadt szárú gumi- vagy *kirza* csizma szárának levágásával az alsó részt mezei munkákra még sokáig felvehették.

A 20. század derekáig a falusi nők nem hordtak *szandát* és papucsot (a férfiak sem). Az 1969-es gyűjtés szerint újabban egy tiszaujlaki cipéستől vásároltak az asszonyok magas sarkú papucsokat.¹⁰⁷⁵ Néhány fennmaradt darab tanúsága szerint viszont a mezei munkák során, esetleg nádvagáskor vagy hidegben, sárban való közlekedéshez hordhattak fapapucsot, mely jól védett a szúrós tarlótól, s amelyet a magyar szakirodalom *klumpa* néven ismer.¹⁰⁷⁶

Végezetül a csecsemőkelengyét említeném. A *pókásnak* nevezett, régebbi ingekből, gatyákból hasított rongydarabokat, kisingeket, kisfőkötőket stb. az anya, illetve az egy háztartásban lakó nagymama adták az újszülöttnak. Megszületése után a gyermeket három hétig a *pókaruhába* tették: szorosan lekötötték kezét - lábát, hogy meg se tudjon mozdulni. A *pókaruha* egy nagy darab vászon volt, amit *pókakötőnek* nevezett hosszú szalaggal kötözték

¹⁰⁷⁴ Flórián 1997: 692 – 693; Györffy 1941: 362–364.

¹⁰⁷⁵ Magyar Néprajzi Atlasz I–IV. Morvay Judit gyűjtése 1969-ben. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest, III.

¹⁰⁷⁶ Paládi-Kovács 2001b: 848; Flórián 1997: 689.

körbe. A gyermeket nem tartották ölben, hogy az anyja dolgozhasson. Otthon *bőcsőbe* tették, a mezőn lécekre erősített párnahuzatba (*rengő*) fektették, később pedig a kicsit ülőszékbe vagy állószékbe rakták.

Iskolás korukig a gyerek öltöztetése nem okozott gondot. Hétköznapra megtette egy kis ing vagy az idősebb testvér kinőtt ruhája. Csak az iskolás korú kislányok kaptak később *viganót*, a fiúk pedig kis öltönyt, de gyakran előfordult, hogy a lábbeliben felváltva mentek iskolába a szegényebb sorsú gyerekek.

A viselet kutatásakor felvetődött a kérdés, hány ruhadarabból állt Ugocsában egy átlagos férfi vagy nő ruhatára, ami természetesen a vagyoni helyzettől is függött. *A falusi embernek két váltás hétköznapi ruhája, meg egy ünneplő öltözete volt.* (B. (K.) Sz., Tiszaújhely) A tiszaújhelyi adatközlő szerint a hétköznapi férfi viseletet¹⁰⁷⁷ a *bőgatya*, később csizmanadrág, vászoning, később gyolcsing, csizma, *surc*, kalap vagy kucsma alkotta. Az egykori női viseletet pedig a *pendely*, a szoknya, az *ingváll*, a blúz, a *surc*, a fejkendő tette ki. Idővel „divatosabb” ruhadarabok is megjelentek: pulóver, *szvetter*, szandál, cipő a férfiaknál, harisnyanadrág, szandál, pulóver stb. a nőknél. Az ünnepi viselet a férfiaknál fekete szövet csizmanadrágból, *kürtőszárú bokszcizmából*, hófehér gyolcsingból, fekete mellényből, *kisujjasból* és télen *nagyujjasból* (kabátból) állt, a nőknél pedig szoknyából, csizmából, fehér blútból, télen fekete nagykendőből.

Két idős salánki adatközlővel készített mélyinterjú segítségével megkíséreltem rekonstruálni egy módos „nagygazda”, illetve egy átlagos ugocsai magyar parasztcsalád ruhatárát a 20. század közepe körüli állapotoknak megfelelően.

Az 1933-as születésű L. M. családja *nagygazdának* számított, férjét a szovjet hatóságok *kulákként* hurcolták el, lágerben halt meg, a család vagyonát pedig a *kolhoz* elvette. Az adatközlő szerint a 20. század első felében már Salánkon is meghonosodott a *hosszú ing* vagy *gyolcs alsó*, csak az idős asszonyok hordtak még ingvállat *pendellyel*. Az újkeletű *gyolcs kombinét* vasárnapi alsó viselet volt. Alsó ruhadarabból 6–8 öltő volt átlagosan, főlé 2–3 hétköznapi szoknya *kötővel*, meg ugyanannyi vasárnapi. A *vászongötőt mindig kékre festették, később megjelent a bolti surc. Később a kötőt vasárnap már kezdték elhagyni. Édesanyámnak már bolti anyagból varrt szoknyája, egészruhája, blúza volt. Fejünkön fejkendőt hordtunk, abból volt 15–20 darab is. A csehek alatt drága delinkendőt vettek, hétköznap meg*

¹⁰⁷⁷ A parasztnak nem volt külön munkaruhájuk, munka közben a kopottabb darabokat viselték, elsősorban az istállóban vagy később szőlőpermetezés közben. (Fél – Hofer 1997: 314.)

kartonkendőt. Pártát a jányok tettek, de csak ünnepbe. Főkötő csak nagyon régen volt, cifra, fodros. A menyasszony, amibe esküdött, azt tették a fejére a koporsóban. Mint ahogy '48-ban a nagymamát, Kész Ágnes temettük. Vállkendő is volt, perzsa nyakbavaló, később meg kisujjas. Volt fekete, keményszárú csizma, szanda, cipő, félcipő, hétköznap meg gumicsizma. Újlakon csináltatták a suszterekkel. Mezítláb is jártunk sokszor.

L. M. családjában a férfiaknak 10–15 darab ingük is volt, hétköznapra háziszöttes kendervászonból, vasárnapra pedig hófehér gyolcsból. *Bőgatya is volt 10–15 darab, pamutos vászonból, rojtos, bőszárú. Nagyapám, emlékszem, sokszor ült az ágy szélén, oszt a hosszú, fa gatyaráncolóval húzta a gorcába a gatyamadzagot, azzal húzta össze a derekán. Szűk gatyá csak alsónak volt, télen. Fekete posztó priccses nadrág volt hétköznapra is, vasárnapra is. Kötő csak kék surc volt, azt vasárnap nem vették fel.*

Az adatközlő megerősítette a fekete posztó *ujjas*, illetve a főleg vasárnap hordott *nagyujjas* és *lajbi* viseletét, elsősorban a nagygazda családokban. Gubát viszont mindenki hordott: a hétköznapi piszkosfehér, a vasárnapi hófehér színű volt. Egy női és egy férfi guba minden családban akadt. *Küldték kimosni Ilosvára, valami gubacsapó helyre. Jana Lajos nagyapámnak volt egy nagy fekete gubája, piros szegélyű, megkötővel. ... Az emberek nyáron szalmakalapot, amúgy fekete kalapot hordtak. Tihamérnak is volt, három is. ... Főleg csizmába jártak. A rossz gumicsizmát levágták, abba is jártak.*

L. M. elmondta a kelengye összetételét is. *Abrosz, kinek mennyi, kivarrott meg szöttes. Tiszta pamutos és pamutos vászon is volt. Asztalruha, szőtt mintás, a minta mindenféle színben, kalotaszegű is volt. Kredentakaró, törülközőkendők. Zsákok, picőkkal, csikkal az oldalán. A lakodalomra a menyasszony kivarrott 10–15 kendőt a násznagynak meg a vőfélyeknek. A vőfélykendőt a násznagy keresztbe kötötte a vállán, meg rákötötték a főfélypalcára, szalagokkal együtt. Az adatközlő szerint a menyasszony ágyát nem vitték végig a falun, bár a nótába benne van, hanem később vitte magával az új házba. A stafírunghoz ágynemű is tartozott (dunna, párna, két szél vászonból összevarrt lepedő), nagygazda családokban ezen kívül szobabútor és konyhabútor is dukált.*

Az 1928-as születésű J. R. saját megfogalmazása szerint inkább szegénynek számított, főleg 1950 és 1954 között, amikor a börtönre ítélt férje helyett egyedül kellett a gazdaságot és a családot fenntartania. Elmondása szerint egy család *karosládában, komódban, sifonyban* tárolt ruhatára elsősorban a vagyoni helyzetet tükrözte. Édesanyja a 20. század derekán, az akkori idős nőkhöz hasonlóan még *ingvállat* és *pendelyt* viselt. *Hat–nyolc váltás volt belőle, meg még több is, mert nem mostunk gyakran, csak télen és nyáron szapultuk a ruhát, addig ki kellett tartania. Nekem már hosszú ing volt az alsóm, mint a többi fiatal jánynak, a kombinét is csak később jött be. Piros szoknyám volt, festett vászon, hozzá kék festett vászonkötő, meg*

blúz. Másnak 2–3 hétköznapi, meg 1–2 ünneplő szoknyája, kötője is volt, nekem egy volt, minden este kimostam, hogy másnap a dohányba mehessek benne.

A blúzt viszont már ekkoriban is bolti anyagból varrták. Nemcsak az anyámé volt fekete, én már 22 évesen feketébe öltöztem, mint az öregasszonyok, mikor a férjem börtönbe ment. '48-ba mentem férjhez, húsz évesen. Mi nem cifráztuk a ruhát, de valaki csipkével, fodorral díszítette. Kun Bálintné a szoknyára, blúzra ujjnyi széles fényes sujtást, kihajtott gallért rakott. Ezt csak ő csinálta, pulyája nem volt, csak magára költött. Meg Amerikából is hoztak cifrább anyagot. Azut bejött az egész ruha, azt is bolti anyagból, kartonból varrtuk.

Fűkötője már anyámnak se volt. Ruhaanyagot körülszegtük, fejkendőnek, abba jártunk. Főleg fekete volt, vagy fehér babos, bolti anyagból. Nekünk 2–3 darab volt, de a nagygazdáknak, Ádám Jolánnak, Ádám Etelkának 10–15 fejkendője is volt. A nagygazda mindig nagygazda volt. A kisjányok szalagot tettek a hajukba. Pártát csak szerepléskor tettek, meg amikor a magyarokat fogadtuk Újlakon.¹⁰⁷⁸ Én kétágba fontam a hajam, akinek vékony volt a haja, egyágba is fonta. Asszonyként kontyot csavartunk libatalu tövére, hátra, laposra csavartuk. Kabát nem volt, fekete nyakbavalót kötöttünk a vállunkra, legtöbbször a vőlegény csináltatta a menyasszonynak.

Általános téli viseletként említi az adatközlő a gubát, amelyből legalább egy női és egy férfi guba minden családban előfordult. Az asszonyok, jányok fehérret hordtak, az emberek néha feketét. Gecse József bátyámnak is fekete volt. A guba után bejött a nagyujjas, fekete posztóból, lehajtott prémes gallérral, két zsebbel, két sor gombbal.

Alapvető férfiviseletként az adatközlő a házi szövésű, kendervászon férfinget és szűk gatyát nevezte meg. Az ing kihajtott gallérú, szűk, mandzsettás ujjú, végig gombolós, picókkal (betoldással) ellátott. Vállba pici húzás volt benne, hogy csinos legyen. A gatyamadzaggal összefogott szűk gatyá nyáron felsőruha is volt, mindig kötővel viselték. A 3–4 szűk gatyá mellett, főleg az idősebbeknek volt egy vasárnapi és egy vőlegényi ráncos bőgatyájuk is. Azut bejött a priccses nadrág, főleg fekete posztóból, de volt kekizöld és barna is. Egy hétköznapi és egy vasárnapi, de a nagygazdáknak több is.

A priccses nadrághoz a férfiak lajbit és ujjast vettek. Posztóból, de később inkább bolti szövetből varratták, az álló gallér és sujtás is lemaradt róla.¹⁰⁷⁹ A lajbi háta fényes selyem, az eleje meg finom szövet volt, ez főleg a jómódú fióknak volt.

Az emberek fekete posztókalapot hordtak. Hátul a szalag masnijába kartonpapír volt, hogy úgy álljon, mint a muzsika. Nyáron a mezőn szalmakalapot is hordtak, de abba

¹⁰⁷⁸ J. R. a magyar honvédség 1938. évi bevonulására céloz, amikor a fiatalság magyaros ruhát varratott a fogadásukra.

¹⁰⁷⁹ Csak a magyar honvédek fogadására felsorakozó legények zsinórozták fel újra magyaros viseletüket.

templomba nem mentek. Télen volt kucsmasapka is, fekete bársony, fekete prém. Kesztyűt nem hordtak, csak az erdei munkán, rönközésnél, vászonból. A módos asszonyok néha muffot csináltattak.

J. R. szerint a nők és a férfiak fekete, keményített, vagyis kürtőszárú fekete csizmát hordtak, a csizma bevágott szárát eleinte bőrgomb és szironyozás díszítette. A csehek alatt jött be a bakkancs, a cipő, meg a birgeli.¹⁰⁸⁰ Az csak a nagyon divatos fiúknak volt, Bányi Andrásnak, Jana Frigyesnek, Jana Bélának. A csizmát, cipőt az újlakiakkal csináltattuk. De legtöbbször mezítláb jártunk, meg fatalpú szandába, fapapucsba. Azt a fiúk faragták a szeretőjüknek, bársonyból tettünk pántot rá. Amikor leszakadt, kövel visszaszegeztük, abba sétáltunk az utcán. Amikor a kolhoz elkezdődött, azt danoltuk: „Jaj de jó a fatalpú cipő/Salánkon azt visel minden nő.” Létai Erzsi meg így danolta: „Mijen jó a kolhozba lenni/Nem kell ott pontosan dolgozni/Ha nincsen pihenő, ott van a facipő...” Meg volt bocskor is. Az emberek csinálták, vágtak hozzá ujjnyi szíjat bőrből, a lábszárakra csavarták. Az oroszországról jött harmadosok¹⁰⁸¹ is hoztak bocskort.¹⁰⁸² Az '50-es évekbe meg bejött a fehér vászonpapucs. Ha bekoszolódott, fogporral, krétával bekentük.

Ami a kelengyét illeti, J. R. emlékezete szerint 8–10–12 házivászon varrott (elsősorban keresztöltéses hímzett) kendő, 8–10–12 csíkos szövésű házivászon asztalruha, törülköző alkotta, ezenkívül a hozományt zsákok, türet vászon stb. egészítette ki. *A jány adott a fiúnak 10–12 inget, gatyát is, amit az anyjától kapott. A nagygazdák bútort is adtak staférungba. Én csak egy tükröt meg egy sifonyt kaptam, Nagyberegen csináltatták. Később konyhabútort, hálóbútort is adtak, meg földet, meg ökröket.*

Összegzésül tehát megállapítható, hogy a jelenlegi Kárpátalja más lokális viseleteinek nagyobb részéhez hasonlóan az ugozsai hagyományos ruházat nem volt díszes, csillogó, de annál több archaikus elem lehető fel benne. Főleg a színes nagydobronyi népviselettel összevetve szembetűnő a helyi népviselet puritán egyszerűsége. Elsősorban az idősebb korosztály esetében feltűnő a visszafogottság, a fekete-fehér színvilág.¹⁰⁸³ E szegényesnek tűnő táji viselet azonban nem annyira a magyarlakta területek átlagánál alacsonyabb életszínvonallal magyarázható, hisz lényegében ugyanazt hordták a módosabb gazdák is,

¹⁰⁸⁰ Birgerli csizma - fűzős, magas szárú lábbeli.

¹⁰⁸¹ Ruszin idénymunkások.

¹⁰⁸² J. R. emlékezete szerint a bocskor ráncolt, hegyes orrú volt, míg más források a kerek orrú bocskorról tanúskodnak.

¹⁰⁸³ Csiszár Árpád leírja, hogy a szatmári asszonyok életük során csak nagyon rövid ideig hordtak színes ruhát. harminc-negyven éves korban már sötét színű, kis mintás ruhát és fejkendőt viseltek. (Csiszár 2002: 21.) Kárpátalján ez még inkább így volt, mivel a két világháború mellett a sztálini elhurcolások miatt majdnem mindegyik családban volt kit gázsolni.

akiknek telt volna díszesebb ruhadarabokra is.¹⁰⁸⁴ Véleményem szerint e szolid, visszafogott népviselet inkább a vidék nagyjából református hitű parasztságának puritán mentalitását, értékrendjét tükrözte, mely szerint a vagyont, az élet értelmét a kemény munkával szerzett föld és jószág jelentette, nem pedig a *puccos* ház és a *cifra* ruha. S bár a vidék magyarságának hagyományos viselete összességében jól illeszkedik a magyarság viseletégszébe, mégis fellelhető benne a lokális elkülönülés. E táji sajátosságok csak részben magyarázhatóak a 20. századi politikai változások okozta határmódosításokkal és a magyarság többi részétől való elszigetelődéssel. A kárpátaljai magyarság évszázadok óta együtt él ruszinokkal, románokkal, németekkel és más népekkel, s a velük létesített interetnikus kapcsolatok és különböző kölcsönhatások kiterjedtek az élet minden szférájára, így a viseletre is. Éppen ezért naiv, egyoldalú és helytelen lenne azt feltételeznünk, hogy a kárpátaljai népviselet a magyarországinak egy archaikusabb, szegényesebb változata. Inkább olyan jelenségként, a tárgyi műveltség oly fontos szegmenseként kell azt elképzelnünk, amely a különböző tényezők által folyamatosan alakult, magába olvasztotta a szomszédos kultúrák egyes elemeit, ám gyökereit, meghatározó elemeit a kisebbségi helyzetbe való kényszerülés ellenére sem veszítette el, és a magyarországi, erdélyi, felvidéki stb. magyar viselettel párhuzamos fejlődéstörténeten ment keresztül. Például a népviseletből való *kivetkőzés* Kárpátalján nagyjából egy időben (a 20. század derekán) ment végbe a Kárpát-medence többi magyarlakta területével, miközben a hegyvidéki ruszin falvakban ez a folyamat egy-két évtizeddel később következett be.¹⁰⁸⁵ Az építkezéshez, gazdálkodáshoz hasonlóan a kárpátaljai magyar népviselet és a környező egyéb népek tradicionális viselete között is felfedezhetünk bizonyos ethno-kulturális egyezéseket. Ilyen közös pontokként határozhatjuk meg például a *guba*, a *bocskor*, a *facipő* stb. mellett a viseletet díszítő motívumkincs egyes elemeit. Igaz, ezek a közös vonások az első világháború végéig csak elvétve fordultak elő. A csehszlovák időszakban viszont az anyaországtól való elszakadás, a gyári konfekciótermékek terjedése, a paraszti önellátás lassú visszaszorulása következtében a helyi magyarság viseletébe egyre több „idegen” elem vegyült, s ez a folyamat a 20. század derekától (a szovjet időszak első évtizedeinek nincstelensége, *kivetkőzés* a népviseletből, majd a globalizáció hatásának erősödése) gyorsult fel drasztikusan és végérvényesen. Ennek ellenére szakavatott szemmel nézve a kárpátaljai magyarok máig kitűnnek viseletük egyes elemeivel a vidék más etnikumai

¹⁰⁸⁴ Mint a két salánki adatközlő is bizonyítja, a módos nagygazdák és a szegényebb parasztok viselete elsősorban nem stílusában és minőségében, mint inkább a ruhadarabok számában különbözött egymástól. Ennél jóval markánsabb eltéréseket figyelhetünk meg a parasztság, illetve más rétegek (iparosok, városlakók, zsidó kereskedők stb.) viselete között.

¹⁰⁸⁵ Napjainkban már a ruszin (kárpát-ukrán) falvak lakosai sem járnak az utcán tradicionális viseletükben, viszont az ünnepeken büszkén viselik népviseletük nagy számban fennmaradt, eredeti darabjait.

közül, gondoljunk csak a fejkendős, babos otthonkás, sötét ruhás nénikékre és a kalapos, bajszos idősebb férfiakra.

A néprajzkutatók munkája a viseletkutatás terén is rendkívül sürgető, mert a Kárpátalján is immár bő fél évszázada végbement *kivetkőzés* eredményeként, a 21. században már igencsak nehéz az adatgyűjtés. Pedig elődeink szerény, de fáradságos munkával elkészített, ezért igen megbecsült népviselete a magyar műveltség értékes részét képezi, mely féltendő, hogy a kultúraváltás áldozatául esik.

VIII. A népi élet egyéb tárgyi emlékei

A tárgyi műveltség körébe nemcsak az építkezés, a gazdálkodás, a viselet tartozik, de a szellemi és szociális élet egyes tartozékait is ide sorolhatjuk.¹⁰⁸⁶ Így például a régi és újkeletű népszokásoknak, a népzeneinek, a népi játékoknak, a népi vallásosságnak, bár valamennyien a szellemi örökség részét képezik, egyaránt megvannak a maguk materiális kellékei. A népszokások tárgyi eszközei között például megtaláljuk a mindennapi életből „kölcsonvett” tárgyakat, például a rostaforgató jósláshoz használatos rostát és ollót,¹⁰⁸⁷ a betlehemező gubáit, kucsmaít, pásztorbotjait; a templomi kellékeket (például a betlehemes angyalok ministráns ingei), de gyakran készültek a népszokásokhoz külön, speciális tárgyi kellékek is (betlehemes jászol és csillag, angyalkorona stb.)

A tradicionális népi életforma számos említett szegmensének bemutatása megérdemelné egy-egy külön tanulmányt is, jelen dolgozat korlátozott keretei miatt azonban kénytelen voltam azok tárgyi attribútumait ízelítőként e rövid fejezetben összefogni, bízva a további, részletesebb kutatások és publikálások lehetőségében.¹⁰⁸⁸

VIII. 1. Gyermekjátékok

A hagyományos kultúra szerves részét képezi a tárgyi népi játékvilág is, mely nemzedékek hosszú sora számára jelentette az élet tanulásának, a munkába való belenevelődés eszközét. A modern kor örökös időhiányban szenvedő embere leszokott a játékkészítésről, adósságát a gyermekeivel szemben a boltban vásárolt, drága, mégis számos esetben silány, kultúránktól idegen, esetenként veszélyes gyermekjátékokkal igyekszik letudni. Azonban egyre többen jönnek rá arra, hogy ezek nem pótolják a saját magunk készített gyermekjátékokat, s nosztalgiázva próbálják felidézni a nagypapa által faragott fakardot vagy fűzfa sípot, a fiúként titokban barkácsolt csúzlit, a lányok rongybabáját és megannyi más kincset, mely annak idején napokra lekötötte a figyelmünket, láthatatlanul

¹⁰⁸⁶ Ezeket Viski Károly *A magyarság néprajzának* II. kötetében *A hagyomány tárgyai* címszó alatt foglalta össze. (Viski 1941a.)

¹⁰⁸⁷ Gunda 1984: 82–84.

¹⁰⁸⁸ A temetőkultúra a dolgozat korlátozott keretei miatt kimaradt a munkából; a hagyományos fejfákat és temetői kereszteteket a fáfaragásnál említtem érintőlegesen. Hasonlóképpen el kellett tekintenem a díszítőművészet részletes ismertetésétől, az ide tartozó adalékok (a népi textíliák díszítőmotívumai, népi faragások, az oromzat és háztető díszei, a tojáshímzés stb.) a dolgozat különböző fejezeteiben kaptak helyet.

alakítva gyermeki viszonyunkat az élethez, a természethez, a társadalomhoz. A szakirodalomban, a múzeumi gyűjteményekben szerencsére fennmaradtak a régi gyermekjátékok, melyek alapján, ha kedvünk kerekedne hozzá, bármikor készíthetünk hasonlókat gyermekeink számára.¹⁰⁸⁹ A tárgyalt vidékkel kapcsolatos néprajzi kutatások pedig azt is bizonyítják, hogy a tárgyi, ügyességi és egyéb játékok nemcsak a gyermekek életében játszottak fontos szerepet, hanem a felnőttek szórakozását is segítették.¹⁰⁹⁰ Tiszakeresztúrtban például a legutóbbi időkhöz tekepálya működött, a szovjet időszakban pedig mindegyik faluban futballpályát létesítettek, amelyek vasárnaponként a közösségi élet színterévé vált. Bocskor Áron leírja az Öregakliban népszerű tekézés mellett a *Csűrközés*, a *Melegedünk* és egyéb játékokat, azok szabályaival és tárgyi kellékeivel egyetemben.¹⁰⁹¹ E gazdag játékvilág bemutatása természetesen túllépi jelen dolgozat kereteit, s remélhetőleg egy külön kutatás tárgyát képezi majd. Ezennel csak egy-két fennmaradt helyi, régi gyermekjáték bemutatásával, szimbolikusan emlékezünk meg az ugoctai magyarság hagyományos műveltségének e varázslatos, mégis gyakran elhanyagolt szegmenséről.

VIII. 2. Népi hangszerek

Népi kultúránknak fontos része a zene és a tánc, ennél fogva jelen kutatás köréből a népi hangszereket sem hagyhatjuk ki. A hangkeltő eszközöket hosszasan sorolhatnánk a kolompoktól, csengőktől, levél- és cserépsípoktól kezdve a pásztorkürtökön, kereplőkön, „fésűmuzsikákon” és láncos botokon át a „valódi” hangszerként elismert furulyáig, citeráig és hegedűig. Mindegyik faluban volt dob, amelyet a községházán tartottak, s amellyel a kisbíró adta az emberek tudomására a híreket.¹⁰⁹² Az ugoctai falvakban népszerűek voltak a cigányzenekarok; az adatközlők szerint a 20. század derekáig a lakodalmakban *cigánybanda* szolgáltatotta a zenét (J. R., L. M., Salánk). Az utolsó salánki cigányprímás emlékét a fejfáján ábrázolt hegedű őrzi, Tiszaújlakon viszont máig is vannak cigány muzikusok. A 20. század derekától a hagyományos népi hangszerek mellett a falusi hangszeres zenébe szervesen beépült a tangóharmonika, a trombita, napjainkban pedig a helyi zeneiskolákban több más hangszerrel is megismerkedhetnek a fiatalok. Kárpátalja-szerte ismert például a Nagypaládi Citerazenekar és a tiszapéterfalvi Kokas Banda; a viski–tiszapéterfalvi származású Pál István „Szalonna” és a Tiszaújlakon Csűrű Lajos Edvin néven született Edvin Marton pedig

¹⁰⁸⁹ Lásd még: Hutterer 2010; T. Bereczki 2003; Zelnik é.n.; Lázár 1990.

¹⁰⁹⁰ „Vasárnaponként mise után a labdatéren szoktak labdázni a fiatalok, legények, leányok, kiki a párjával /a vőlegény a menyasszonyával). Csizmaszárból csináltak kb. két ökölnyi labdát és szalmával tömték ki. Ezt dobálták ezután egymásnak. Idősebbek is részt vettek a játékban...” (Katona F. 1943–1944: 77.)

¹⁰⁹¹ Bocskor: 2008: 137.

¹⁰⁹² Bocskor: 2008:136.

világhírnévre tettek szert. Laikusként a témával nem kívánok bővebben foglalkozni, mindössze a szakirodalomra¹⁰⁹³ támaszkodva, érdekességként mutatok be a mellékletben néhány példát az Ugocsában fennmaradt hagyományos népi hangszerekre.

VIII. 3. A népszokások tárgyi kellékei

A régi és az újabb keletű népszokások tárgyi kellékeinek nagyobb részét a hétköznapi életből kölcsönzött eszközök teszik ki. Ezekről (keresztelőlépő, halottas lepedő, fejfa, húsvéti abrosz és pászkaterítő stb.) a dolgozat megfelelő fejezeteiben teszek említést. Csak leírásokból maradt fenn az Ugocsában is ismert Luca széke, amelynek mind a 12 darabját más-más fából faragták ki.¹⁰⁹⁴

Más kellékeknek nem volt előírt formája, vagy pedig az gyakran változott (májusfa¹⁰⁹⁵ díszítése és kosara, a komatál, a szüreti kosár,¹⁰⁹⁶ a húsvéti *szentelményeket* tartalmazó kosár,¹⁰⁹⁷ karácsonyfa stb.). Az udvarlási szándékot, szerelmi ajándékot kifejező nagypaládi májuszfat például az egyik helyi adatközlő a következőképpen mutatja be: *Régebben a legények csoportban mentek ki az erdőbe és kiválasztották a legszebb májfanak való nyárfákat. Május elsején éjszaka mentek ki érte, hajnalban díszítették fel szalagokkal, kendőkkel, a tetejébe egy üveg bort tettek, manapság inkább pezsgőt szoktak. Virradóra már a lányok kapujában állt a májfa leásva vagy a kapuághoz kötve. Nagy dicsőség volt a lánynak májfat kapni. Délután a fát állító legények megjelentek a lányos háznál, ahol megvendégelték őket. Köztük volt a lány udvarlója is, ha volt. Májuskosarat vagy csokrot azok a lányok kaptak, akiknek nem falubeli fiú udvarolt. Ezeket sokszor még ma is kirakják az ablakba.* (S. G., Nagypalád)

¹⁰⁹³ Lásd még: Mandel 1986; Manga 1969.

¹⁰⁹⁴ Zsuzek Antal állami tanító 1896- évi egyes néprajzi gyűjtésében az ugocsai népszokások között írja le a Luca-szék készítését: „Szokásban van Ugocsa megyében a „Lucza szék” készítés, ennek készítéséhez Lucza napján kell hozzáfogni s karácsonyig, mindennap egy pár vágással el kell készíteni, ki e széket magával viszi a karácsonyi éjféli misére és a templomban reáül, meglátja hogy ki a boszorkány az asszonyok között. Amikor a Lucza székekkel a templomba megy minden féle kísértéseknek ki van téve, ha foghagymát nem tesz a nyelve alá, ha pedig fokhagyma van a nyelve alatt, nem ragadhatják ki tőle a széket a boszorkányok. A templom bejáratánál az illető meglátja a boszorkányok paripáit, kikre keresztet kell vetnie, hogy megszabadítsa a kinos szolgálattól s ez által megtöri egy évre a boszorkányok erejét is.” (Zsuzek 1896: 2; lásd még: Ratkó 2014: 659.)

¹⁰⁹⁵ „Szép zöld nyirfára szalagot, virágcsokrot, csokoládét, fejre való kendőt tettek és még több mindennel díszítették.” (Bocskor 2008: 90; lásd még: Ratkó 2014: 654.)

¹⁰⁹⁶ A szüreti bálon mindent szabad, szőlőt, almát „lopni”, csak úgy, hogy a csösz fiúk és lányok észre ne vegyék. (Sz. G., Verbőc)

¹⁰⁹⁷ A húsvéti kosárból nem hiányozhatott a pászka, a sonka, a füstölt kolbász, töltött tyúk, cékla, torma, vaj, só, tojás, végül a gyertya és a virág, elsősorban a Kárpátalján *nárcisznak* mondott jácint. Ezen kívül bort is visznek szentelni egy üvegkancsóban. A kosarat díszes takaróval takarják le.

Viszonylag jól feldolgozott a hagyományos esküvő és lakodalom, melyet többek között a Salánkról származó Pilipkó Erzsébet ismertet.¹⁰⁹⁸ Máig élő népszokás az ugoctsi falvakban a betlehemezés, mely a vidék egyik legértékesebb néprajzi kincsének számít.

A dolgozat szűkös keretei miatt az említetteken kívül csak egy érdekes helyi szokást kívánok részletesebben ismertetni, amellyel vidékünk más falvaiban eddig nem találkoztam: ez volt Salánkon a *disznótorkor* szokásos maskarázás, helyi nevén *bozsenkázás*.¹⁰⁹⁹ Ennek az alakoskodásnak nem voltak állandó, megszabott kellékei, mint például a mohácsi busójárásnak. A *bozsenkának* beöltözött fiatalok szedett-vedett maskarában, arcukat csipkével vagy tüllel, esetleg rongyból készült maszkkal elrejtve, hivatlanul betoppantak a disznótoros vacsora idején, tréfás, egyben félelmetes mozdulatokkal, mutogatással (esetleg artikulálatlan dörmögéssel, hogy hangjuk el ne árulja őket) kérték ki maguknak a hurkát, kolbászt, fánkot, a bort, majd az adományokat a tarisznyájukba vagy ruhájukba rejtve, a bort a csipkemaszkon keresztül felhőrpintve távoztak. A háziak megtiszteltetésnek vették a tréfás köszöntést, amelyben nemcsak azok vettek részt, akik különben nem részesültek volna a disznótorból, de a családdal jóban *lévő* idősebb emberek is. Nagyszüleim elmondása szerint néha még a kolhoz, a község elöljárói vagy a tanári kar tagjai sem restelltek *bozsenkának* állni a tréfa és a hagyomány kedvéért. A móka fokozása kedvéért a férfiak gyakran nőnek öltöztek, és fordítva. Két idős salánki adatközlő így emlékezik vissza erre a szokásra:

Elmentünk egy házhoz, és felöltöztünk lányok fiúk, bozsenkának ki hogy, földig érő ruhába, és elmentünk a szomszéd disznótorjába, ott kaptunk hurkát, kolbászt, megkínáltak bennünket egy kis borocskával is, és aztán örültünk neki még leültettek bennünket, hogy együnk egy kis leveskét is. Nagyon jó volt régen a fiataloknak, vót hova menni... Táncoltunk, daloltunk, ki mit tudott, azt csinált, fiúk, lányok tapsoltunk... Milyen ruhába, valaki rézműves cigány vót... Hogy ne ismerjenek fel bennünköt, akkor menyasszonyi ruhába is vótunk felöltözve, szépen tiszta fehérbe, bodroson, így teltek a téli estéink. Mikor bementünk este, mondókáztunk, vicceltünk, és megköszöntük neki, a gazdának és a gazdasszonynak az ellátást, mert nagyon szépen fogadtak bennünköt. Fiatalok, és nem csak kettő, három, négy, hat személy is ment. És örültek neki. (L. L., Salánk)

Még Kövér Tóni igazgató úr is beöltözött egyszer. Én is jártam jánykoromba. A nők férfi ruhába, az emberek női ruhába. Tarisznyát, kannát, fakanalat hordtunk magunkkal. Vigyázni kellett, hogy meg ne tépjenek bennünk. Mert ha felismertek, letépték a fejünkről a maskarát. Gecse Endre egyszer kitett a konyhába egy tekenő hideg vizet, míg benn voltunk, oszt ahogy

¹⁰⁹⁸ Pilipkó 1999.

¹⁰⁹⁹ A szokás szláv eredetűre enged következtetni a szláv *bog*, *bozse*=*isten* terminusból eredeztethető *bozsenkázás* megnevezés.

szaladtunk kifele, mind beleestünk. Én alulra, rajtam volt az édesapám vőlegényi bőgatyája, mire hazaértünk, megfagyott rajtam. A kutya Gecse Endre meg csak kacagott. (J. R., Salánk)

A *bozsenkázás* szokása még gyermekkoromban is élt Salánkon, a 20. század végére ment feledésbe a hagyományos disznótoros vacsorákkal egyetemben. Elvértve azonban még a 21. században is gyakorolják, mint azt egy közösségi oldalra fölrakott helyi fotó is bizonyítja.

VIII. 3. 1. Esküvő

A salánki görög katolikusok identitását kutató Pilipkó Erzsébet az emberélet fordulóihoz kötődő népszokásokról írt tanulmányában megemlíti, hogy az 1940 - es években a *leánykérőt* követően a vőlegény családja különféle ruhaneműt: szövetet, *delinkendőt*, cipőt vásárolt ajándékba a menyasszonynak. A vőlegény fehér inget kapott, amit az esküvőre vett fel. A gyűrű, mint jegyajándék ekkor még ritkaságnak számított, és csak a módosabbaknál fordult elő, ott is inkább csak a menyasszony részére.¹¹⁰⁰ Szokás szerint a *vőlegényinget* a lakodalmat megelőző este a koszorúslányok csoportosan vitték át a menyasszonytól a vőlegénynek, a falun végig énekelve, tréfálkozva.¹¹⁰¹ A menyasszony *stafírungia* a családok anyagi helyzetétől függött, a negyvenes években általában egy pár derékaljból, fél tucat párnából, ugyanennyi lepedőből és más textíliából állt.¹¹⁰² A szerző kitér a korabeli násznagy kellekeire is. Mint írja az adatközlőjét idézve, az *elsővőfél* a legények kíséretében és egy kulacs borral felszerelve a lakodalom reggelén megköszöntötte a menyasszonyt, aki egy vászon *varrottkendőt* ajándékozott mindegyiknek, amelyet a legények a nyoszolyólánytól kapott szalagokkal díszített *vőfélpálcára* kötötték rá: „...a vőfeleknek vőfélpálcájok vót, azon szalagok, mindenféle színű, selyem, nem papír, a vőfélnek a nyoszolyólány csiná'ta, az erdőbe mentünk bórvinget¹¹⁰³ szedni, és a pálcát a rákötözött szalagokva' együtt befontuk a bórvinge', meg vót fe'füzve pukkanmálé (pattogatott kukorica), avval is körbe vót a pálcá csavarva, na szíp vót, meg beleharapdá't a vőfél, mindig leszakított egyet.”¹¹⁰⁴

Értékes adataink vannak Tiszaszászfaluból is, itt régebben a menyasszony fejére és a vőlegény kalapja mellé rozmaringból fontak koszorút, ugyanakkor a románok kruspánból

¹¹⁰⁰ Pilipkó 1999: 23.

¹¹⁰¹ Pilipkó 1999: 25.

¹¹⁰² Pilipkó 1999: 26.

¹¹⁰³ bórvely – lonc, földiborostyán, Salánkon ezzel szokták a gyerekek nagy ünnepek előtt a templomokat is feldíszíteni

¹¹⁰⁴ Pilipkó 1999: 27.

szoktak koszorút fenni.¹¹⁰⁵ Öregakli krónikása, Bocskor Áron is megjegyzi, hogy a lakodalom elmaradhatatlan kelléke a vőfély bokréta rozmaring ággal.¹¹⁰⁶

Egy szőlősgyulai adatközlő szerint a nagyvőfély jelvénye a vőfélypálca és a vőfélykendő volt. A hímzett kendő a menyasszony monogramjával volt ellátva. Kivarrott, vagyis hímzett kendőkkel díszítették fel a menyasszonyi kocsiá avanszált szekeret is. Ugyanitt az 1930-as évek elejéig a vendégek részéről a jegyajándék szakajtó lisztből és 10-20 tojásból állt. A második világháború után már egy-egy tyúkot is vittek a konyhára. (Cs. E., Szőlősgyula)

A lakodalmi szokásokban jelképes szerepet kaphattak a hétköznapi élet egyéb eszközei is. Tiszaszászfaluban például régen gubában mentek esküdni, 1943-ban már csak gubára térdeltették a menyasszonyt, úgy búcsúzott el az asztal előtt az otthonától. Az asztalra kenyeret tettek, hogy az új otthonában is legyen mindig kenyér. A vőlegény házába érve a menyasszonyt a kemence elé ültették, hogy mindig otthon maradjon, mint a kemence.¹¹⁰⁷

VIII. 3. 2. Húsvéti szokások. A salánki viaszos hímes tojás

A helyi magyarság életében, hagyományos műveltségében fontos szerepet játszik a húsvét és az ahhoz kötődő tojáshímzés. Mint Szabó László írja, a magyar néprajzi irodalom sokat foglalkozott a hímes tojások kérdésével, ám a legtöbb tanulmány a hímes tojást csak művészi alkotásként, esztétikai szempontból vizsgálta, elszakítva a tárgyat a társadalmi funkciójától. A másik hiányosság az, hogy nem mindegyik tájegység van egyenlően felkutatva és reprezentálva. Ezért is értékes számunkra Szabó László tanulmánya, amely a vidékünkhez közel álló beregi Tiszahát húsvéti tojásait mutatja be.¹¹⁰⁸

A húsvéthétfő a locsolkodás ideje, s a locsolkodó, verset mondó fiúk hímes tojást kaptak cserébe a lányoktól. Ami a tojásdíszítés módjait illeti, Ugocsában és Beregben, az egész Tiszaháton a legősibb, egyben legegyszerűbb eljárás a tojásfestés volt: az előzőleg megfőtt tojást hagymahéjban (ezt más természetes, újabban üzletben kapható színezőanyag is helyettesítheti) forralják pár percig, majd a megszáradt tojást szalonnával átdörzsölik, hogy fényes legyen. A tojásfestés változata a levélrátétes technika: petrezselyem vagy más növény levelét tüllel, harisnyával a tojásra szorítják, ennek lenyomata fehéren marad a festett tojáson.

¹¹⁰⁵ Katona F. 1943–1944: 26.

¹¹⁰⁶ Bocskor 2008: 51.

¹¹⁰⁷ Katona F. 1943–1944: 25.

¹¹⁰⁸ Szabó L. 1963: 531–540. Lásd még: Ratkó 2014: 647–653.

Jóval bonyolultabb és értékeesebb a tojásfestésnél a tojáshímzés. A kárpátaljai magyarságnál, akárcsak a Szabó László által ismertetett beregi Tiszaháton, főként kétféle hímzési technika terjedt el: *viaszolás és karcolás*.¹¹⁰⁹ A Szabó László által archaikusabbnak tartott *karcolásos* vagy *vakarásos* díszítés inkább Beregben maradt fenn. A megfestett tojás¹¹¹⁰ héjára tüvel, borotva vagy bicska hegyével karcolják rá a mintát.

Az Ugocsára, így Salánkra is inkább jellemző *viaszolásnál*, azaz *viaszlevonatos* díszítésmódnál a *kiccének* nevezett *írókát* (pálcára erősített fémcsövecskét, apró tölcsért, régebben cipőfűző fém végét vagy tollcsévét) mártogatnak forró viaszba, ezzel írják rá a néhány vonalból álló mintát a nyers vagy főtt tojás felületére, majd festékes (hagyományosan természetes anyagokkal megfestett) főzetbe teszik.¹¹¹¹ Ebben áztatják, vagy főzik. A kemény viasz lekaparása (főzéskor a viasz magától leolvad) után a színtelenül maradt díszítmény kirajzolódik. A festett tojást zsíros ruhával, szalonnahéjjal döröglik át, hogy fényes legyen.

Szintén viaszos technika a Magyarországon szatmári és beregi típusúnak tartott, *aranyozott* hímes tojás készítése.¹¹¹² Ez az ún. *viaszrátétes* technikával készül, amely Szabó László szerint a *viaszlevonatos* díszítésből alakult ki, tehát annál fiatalabb, ugyanakkor sokkal ritkábban alkalmazott technika. Ilyenkor a natúr, lehetőleg fehér színű, megfőtt tojást megírják viasszal. S hímet *aranyporral* (bronzporral) dörzsölik be. Az aranypor ráragad a viaszra, s kiemeli a festett részt.¹¹¹³

*Salánkon a viaszos húsvéti tojás készítése az elterjedt. Az egyszerű főtt és félig kihűlt tojásra forró méh-, esetleg gyertyaviasszal rajzoljuk fel a mintát. A rajzolás eszköze az íróka vagy, ahogy Salánkon hívják, a kicce. Ha a langyos tojásra visszük fel a viaszos mintát, az szinte azonnal meghűl rajta. Majd, amikor a tojások teljesen kihűlnek, aranyporral bedörzsöljük a mintát. A por csak a viaszos részre fog ráragadni, a tojás tiszta felületére nem. Tiszta ruhával áttöröljük, s fényes, „aranyozott” tojást kapunk. Vannak tipikus salánki minták is. Ilyen például a kakastaréjos, seprűs, tulipános, labdarózsás. Más mintákat is fel lehet vinni, de azért ragaszkodunk a hagyományos, tipikus salánki mintákhoz. (G. A., Salánk)*¹¹¹⁴

¹¹⁰⁹ A megfestett tojásokra rákarcolták a mintákat.

¹¹¹⁰ Kizárólag hagymahajas tojást tartanak alkalmasnak a karcolásra, mert ez nem issza bele magát a tojás héjába, mint a bolti festékek.

¹¹¹¹ „A hagyma haját már előre egy pár nappal beáztatták, abból nyerték a szép piros színt, később többféle mintákkal látták el. Lehetőleg ezt cserépfazekakba főzték, mert a zománcos vagy egyéb edényt befogta, megbarnította.” (Bocskor 2008: 65.)

¹¹¹² Ratkó 2014: 651.

¹¹¹³ A tojás többi részéről a felesleges *aranyport* puha rongy segítségével letörlik.

¹¹¹⁴ Egyébként a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajztudományi Doktori Iskolájának néprajz szakos hallgatója, a beregszászi főiskola nagyberegi tájházának programszervezője, lelkes hagyományörző.

Mindkét viaszos technika napjainkban is él még Salánkon, ahol a hímek generációról generációra hagyományozódnak. A legrégebbi hímek: kacskaringós, kakastaréjos, labdarózsás, szegfűs.¹¹¹⁵ A hagyományos viaszos tojást Salánkon sokan készítik, de legismertebb Jana Ida, aki megrendelésre is hímez. Salánkon többször gyűjtött a debreceni Kovács Zoltánné tojásfestő, népi iparművész, aki a kiállításain népszerűsíti a salánki tojásmintákat (többek között a 2014 áprilisában a Debreceni Művelődési Központ Timárházában megrendezett *Szabad-e locsolni?* című kiállításon).

Bár az utóbbi években Ugocsába is beszivárogtak a hagyományainktól idegen ünnepi kellékek (csokitojás, matricás tojás, húsvéti nyuszi stb.), és a vidék sem kerülte el e népművészeti megnyilatkozásban a Szabó László által a beregi Tiszaháton megfigyelt hanyatlást, remélhetőleg a salánki viaszos hímet az utolsó pillanatban sikerült megmenteni az utókor számára, beemelve a kárpátaljai magyar értéktárba.

VIII. 3. 3. Karácsonyi népszokások. Betlehemezés

Kárpátalján az 1920-as években kezdett meghonosodni a karácsonyi fenyőfa díszítésének szokása, elsősorban a módosabb, Amerikából hazatért családoknál. A legtöbb család beerte görbe fenyőágakkal is, vagy pedig *virágfát* (leander) díszítettek fel. A díszeket házilag sütötték, papírból csillagokat, vattacsomókból „hópelyheket”, napraforgószár belsejéből különböző figurákat készítettek. Az 1930-as évektől lehetett az üzletben szaloncukrot és különféle díszeket vásárolni.¹¹¹⁶

A karácsonyi ünnepkör kiemelkedő eseménye a betlehemezés, amely a kárpátaljai magyarság alighanem legjellemzőbb népszokása vallási felekezetektől függetlenül. A középkori eredetű betlehemezés szokása a kommunizmus évtizedei alatt üldöztetésnek volt kitéve. Kompromisszumos megoldásként a hatalom az újévkor vörös csillaggal köszöntető csoportokat engedélyezte – így épült be a karácsonyi csillagozás¹¹¹⁷ az ateista rendszerbe.

A rendszerváltás óta azonban ismét reneszánsza van a betlehemes játéknak. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség évente megszervezi a Kárpátaljai Betlehemes Találkozót, melynek díjazottjai a magyarországi országos találkozókra kijutva hirdetik a kárpátaljai magyarok hagyománytisztelőt és élni akarását. A kárpátaljai betlehemes játékok

¹¹¹⁵ Salánkon már nem igen maradtak fenn az archaikusnak tartott, a székely és ukrán hímesekre oly jellemző geometrikus minták. Nem volt jellemző a településre a savas-maratásos technika sem.

¹¹¹⁶ Bocskor 2008: 74.

¹¹¹⁷ Lásd: Ratkó 2014: 661.

többsége a pásztorjátékokhoz sorolható, s eltér az Erdélyre jellemző szálláskereső játéktól. Kárpátalján belül pedig az ungi betlehemesek a Keleti-Felvidék játékaival mutatnak rokonságot,¹¹¹⁸ az ugoicsai betlehemesek pedig inkább a szatmáriakkal. Külön változatot képvisel a Felső-Tisza-vidékre jellemző, a Gyertyánligeten máig élő Heródes-játékokból átvett bábtáncoltató betlehemes, mely egyes alföldi magyar falvakra is áttért, mint például a beregi Mezővárira, Tiszacsomára, vagy például az ugoicsai Karácsfalvára.¹¹¹⁹

Pákay Viktória és Geszti Zsófia a 2000-es évek elején Kárpátalja több településén kutatta a betlehemezést, az ugoicsai Tiszabökényben például dokumentálták a katolikus és a református betlehemes játékot.¹¹²⁰ Ezek leírása Riskó György, a kárpátaljai betlehemes találkozók azóta elhunyt szervezőjének könyvében olvasható. A kiadványban, melyhez Vári Fábrián László költő és folklórkutató írt előszót, a mai betlehemes csoportok bemutatása mellett Riskó publikálja egy Romániához csatolt ugoicsai település, Halmi bábtáncoltató betlehemes játékát is.¹¹²¹ Ezen kívül részlegesen közli az 1941–1944 között Ugoicsában gyűjtött betlehemes játékokat is, melyek eredeti leírása a Néprajzi Múzeum kéziratárában található.¹¹²² Ezek közül talán legérdekesebb Katona Ferenc gyűjtése, aki 1943-ban leírta a Tiszaszászfaluban honos régi, bábos betlehemezés és az azt ekkortájt már teljesen kiszorító, Akliból behozott, *új betlehemezésnek* mondott szokás szereplőit és tárgyi kellékeit is (utóbbiban a bábok helyett beöltözött szereplők játszottak, mint ahogyan napjaink betlehemes játékaiknak többségében is).¹¹²³

1. Régi, bábos betlehemezés (e szokás oly értékes és ritka, hogy érdemesnek tartottam szó szerint érdemes közölni a leírást):

„12 szereplője volt. Az első vitte a „csillagot”, kettő a betlehemet. De a betlehemet utoljára vitték be. Belül égett benne a gyertya. Mohával bélelték ki. A kis Jézus a jászolban feküdt. Bábuk is voltak a betlehemben, melyeket hátulról mozgattak. A betlehem padlója alatt van

¹¹¹⁸ A jellegzetes táncot lejtő öreg pásztor karakterét itt hosszú, piros orr, maszk, az övére erősített sok csengő teszi feltűnővé és egyedivé.

¹¹¹⁹ A karácsfalvi betlehemest a kárpátaljai betlehemes találkozókát évekig szervező Riskó György gyűjtötte fel és publikálta. (Riskó 1999: 178–188.) Ratkó Lujza írja, hogy a bábtáncoltató betlehemes főleg a szatmári református magyar falvakra volt jellemző, mert a katolikusok túl profánnak találták azt. (Ratkó 2014: 666.)

¹¹²⁰ Lásd még: Pákay 2005; Geszti 2002; Riskó 1999: 189–205.

¹¹²¹ Riskó 1999: 278–286.

¹¹²² Csepei bábtáncoltató betlehem, Gyűjtötte Till Mária, Rhédey Pirooska, 1943 (EA 4553); farkasfalvai görög katolikus betlehemes játék, 194–344 (EA 4580); királyházi betlehemes játék, 1941; tiszaszászfalvi régi betlehemezés, gyűjtötte Katona Ferenc, 1944 (EA 4596); tiszaszászfalvi új betlehemezés, gyűjtötte Katona Ferenc, 1943 (EA 4590); csepei csillag-játék, gyűjtötte Till Mária, Rhédey Pirooska, 1943 (EA 4558); fancsikai csillag-játék, 1943–44 (EA 4566/A); forgolányi csillagozók, 1943–44 (EA 4580); tiszapéterfalvi csillagozók, 1943–44 (EA 4580) A felsorolt gyűjtéseket Riskó György ismertette. (Riskó 1999: 253–277).

¹¹²³ A 20–45 év közötti szereplőket név szerint is felsorolja.

akkora hézag, hogy az ember keze belefér. Hátral volt rajta két lyuk, ott bedugta az egyik a kezét és mozgatta az alakokat.

Egy ilyen alak a „Jancsi”. Feje porcelánból van, teste fából, fekete prém mellénye, fehér inge és piros sapkája van. Egyik kezéhez van erősítve egy kis tányér (sörösüveg kupakja) másik kezében kis csengő. A betlehem alján levő hasadékon kimozzgatja a bábuk kezelője a járathoz, a tányérkába teszik a háziak a pénzt, amit Jancsi hátravisz és bedobja egy lyukon, ahol a bábuk mozgatója a tenyerét tartja. Érdekes személy itt a „Faiga”, ez egy lány bábu. Mindkét keze mozgatható. feje papírmásé, sárga ruhája van derekán lila övvel. Fején lila kendő. Egy madzag huzogatásával a két kezén levő cintányért összeüti. Az énekhez szükséges kísérőzenét adja a cintányérok ütemes összeverésével.

Ezelőtt 20-30 évvel több bábu volt a betlehemben: pásztorok, bárányok, kutya. A pásztorok is mozgathatók voltak. Egyik pásztor botjával ütögette a kutyáját. Belül a betlehemben gyertya ég, mely szépen megvilágítja a piros papírral beragasztott ablakokat.

A betlehemesek öltözete csak egy papírból készült csákóból állott. ... A sapkát levél, csillag és kereszt motívumok díszítik, melyet zöld, sárga, sötétvörös, piros, kék és aranyszínű papírokból készítenek. A hengeralku sapkát a tetején két keresztben elhelyezett, kidíszített papírcsik van, mely elől felemelkedik, rajta itt fenyőágból levő kereszt van.

A házba legelőször a csillagot viszik be. Ezt egy kb. 40 cm átmérőjű rostakéregből készítik. Mindkét oldalát beragasztják színes papírkákkal és kidíszítik különböző mintákkal. A háta felén van egy kis ajtó, ott teszik be a gyertyát, amely szépen kivilágítja a csillagot.”¹¹²⁴

Katona megjegyzi, hogy az általa megvizsgált 6 ágú csillag már 30–40 éves, a betlehem pedig 50 éves és máramarosi származású.

2. Az „új” betlehemes kellékei Katona leírása alapján:

Három angyal: Öltözetük fehér ing és női fehér kombiné. Fejükön korona van teleragasztva színes papírokból kivágott kereszttekkel és színes csillagokkal, levelekkel. Hátukon fehér krepp papírral bevont szárnyak vannak, melyet hátizsákként, madzagok segítségével vesznek fel.

Cár: Öltözete fehér ing, derekán piros öv. Kezében hármaskeresztes bot csengővel.

Juhász: Öltözete fekete kucsma, zöld és piros szalagos bot csengővel, rojtos, fehér bőgatya, fehér ing kívülre eresztve, fekete mellény.

¹¹²⁴ Katona F. 1943–1944: 84.

Gulyás: Öltözete fehér ing, leventesapka, bot csengővel, szarvkiért.

Pásztor: Öltözete fehér bőgatya kívülre eresztett fehér ing, fekete mellény, bot csengővel.

Gazda: Nem volt különös öltözete, fején csákó volt, kezében csengős bot, oldalán pedig egy bőrtarisznya a pénz és az adományok begyűjtéséhez.

Király: Öltözete szalagos csákó, huszárdolmány és vörös nadrág, vállán keresztbe vetve egy nemzetiszín szalag. kezében kereszt van, csengővel.

Öreg: Öltözete guba, rossz kucsma, alatta nyúl bőrből készült álarc, melyen az orrnak és a szájnak megfelelő vörös szalag van. Kezében nagy csengős botot tart.¹¹²⁵

Sajnos a település mára teljesen elszlávosodott, így ez a leírás rendkívül értékes adaléknak számít az egykori helyi magyar élet rekonstruálása szempontjából.

Salánkon viszont máig élő hagyomány a betlehemezés. A salánki református betlehemes autentikus szövegét feleségemmel, Kész Margittal gyűjtöttük fel az 1990-es évek legelején, s azóta is sikeresen mutatják be a salánki betlehemes csoportok minden éven a kárpátaljai és magyarországi betlehemes találkozók. A betlehemezés szokása máig élő hagyomány a településen, amit a kommunista rendszer évtizedei sem tudtak megsemmisíteni. Minden évben több csoport is járja a falut, reformátusok és görög katolikusok egyaránt. Mivel a szövegükben utalás van rá („*Befogadják a bábos betlehemet?*”), lehetséges, hogy egykor Salánkon is volt bábtáncoltató betlehemes, mint például Tizzaszászfaluban, Mezőváriban vagy más kárpátaljai településeken. Mára azonban csak az élő szereplőkkel történő betlehemes játék maradt fenn. A település református és görög katolikus lakossága saját betlehemes csoportokkal rendelkezik, melyek előadásai némileg különböznek egymástól. A nyelvjárásáról, archaikus szövegéről híres salánki betlehemes¹¹²⁶ dokumentálása külön dolgot érdemel, itt csak a kelléktárukat kívánom bemutatni:

1. Betlehemes jászol (betlehem, templom) – farost lemezből készült templom (legtöbbször háromtornyos, főleg a görög katolikusoknál keresszettel, szentképpel, csillogó díszekkel ékesítve), kivágott oldalán látható a belseje, benne gyertya vagy mécses ég, szalma vagy moha, kis bölcső, Mária és Jézus figurája, állatfigurák
2. Angyalok kellékei – fehér ing (ministráns ruha), korona (kartonpapír váz fehér gyolccsal bevonva, rajta ezüst vagy arany kereszt, nap, hold, csillagok), kard (fakard, ezüstre festve vagy ezüst alufóliával betekerve)

¹¹²⁵ Katona F. 1943–1944: 103.

¹¹²⁶ Az eredeti salánki betlehemes négy pásztorból, esetleg külön egy öregből, valamint két angyalból állt.

3. Pásztorok kellékei – háziszóttos ing, *bőgatya* (akinek nincs eredeti, varrat gyolcsból, csipkével szegi az alját), parasztcsizma, *lajbi*, az öregnek *guba* (annak híján sokszor régi kabátok prém bélései, bundák, esetleg felöltött báránybőrök), kalap vagy kucsma, juhászbót rézkampóval vagy göcsörtös nyelű csörgős bot (a csörgők jobb híján pléh *tepsikből* vannak részegelve) háziszóttos tarisznya, benne alma és vöröshagyma.

Fennmaradt a dél-ugocsai betlehemes játék leírása is. Az Öregakliban honos betlehemes játék szövegét Bocskor Áron közli. Az általa leírt, 1981-es fotókon is látható kéttornyos betlehemes jászol tornyában csengő van, amelyet az angyal mozgatott a mondókájához igazítva. A jászolban mohán, szalmán agyagból, gyurmából készült számár, bárány, a három királyok és a szent család helyezkednek el. A jászolba a villany is be van vezetve.¹¹²⁷

VIII. 4. Szakrális tárgyak

A kárpátaljai magyarság köztudottan erős vallási identitású, a hit és az egyházak nemzeti fennmaradásának fontos eszközei. Ugyanakkor a szocializmus évtizedei óriási károkat okoztak e téren is, főképpen a betiltott, üldözött görög katolikus egyház esetében. Ennek ellenére a templomokban, múzeumi gyűjteményekben, leírásokban számos olyan tárgyat találunk még, melyek analógiái a világi használatból nagyjából kikoptak, ezért különösen fontosak a letűnt hagyományos népelet dokumentálása szempontjából. Jelen értekezés szűkös keretei miatt az ugocsai magyarság tárgyi kultúrájának e szegmensét is nagyjából a salánki református, illetve görög katolikus egyházak tárgyi emlékeinek példáján kívánom szemléltetni.

VIII. 4. 1. A salánki református egyház tárgyi emlékei

A kárpátaljai református gyülekezetek úrasztali borosedényeiről írt tanulmányában P. Szalay Emőke megjegyzi, hogy mivel a református egyházban nem volt erre vonatkozóan semmilyen kötelező előírás, a templomokban olyan edényeket és terítőket találunk, amelyek korukban mindennapi használati tárgyak, a profán élet megszokott eszközei voltak. De míg a világi életben az idő múlásával legnagyobb részt elpusztultak, addig egyházi használatban megmaradtak. Így napjainkban is ékes tanújelei a hagyományos helyi nép- és iparművészet fejlettségének.¹¹²⁸

¹¹²⁷ Bocskor 2008: 76–77.

¹¹²⁸ P. Szalay 2005: 144.

Úrvacsoraosztáskor a díszes terítőkkal, abroszokkal megterített úrasztalára kerülnek a különböző formájú, korú és anyagú kannák, borospoharak és kenyérsztó tányérok, melyek változatossága a fent említett megkötések hiányából adódott. A drága ezüstkannák ritkaságszámba mennek, a legáltalánosabbak az ónkannák. Ezek a 17–18. századból kerültek vidékünkre Kassáról és más felvidéki kannagyártó központokból.¹¹²⁹ E maradandó boros edények mellett ebben a funkcióban Kárpátalján múlandóbb, törékeny anyagú edényeket, kerámiákat is találunk. Ilyen például egy palágykomoróci későhabán ónmázás fajanszedény a 18. századból, a helyi készítésű ólommázás cserépkorsók, vagy pedig a gyári készítésű keménycserép korsók. Mivel különleges használatra készültek, az összeírásokban *butykosnak*, *butykoskorsónak* is nevezett cserépkorsók díszesebbek voltak, mint a paraszti edények, rendszerint évszámmal látták el őket, valamint feljegyezték rájuk, melyik gyülekezet számára készültek. Sajnos a jelenlegi Kárpátalja területén működő fazekasközpontokról nagyon keveset tud a kutatás. Mint már jelen dolgozatban is szó volt róla, az Ugocsához közel eső Beregújfaluban a 20. század elején jelentős számú fazekas működött, de több korsó Munkácson, Gödényházán,¹¹³⁰ Apátfalván és másutt készült.¹¹³¹

A kárpátaljai református egyház nemritkán komoly iparművészeti értéket képviselő úrasztali poharairól, kelyheiről, boroskannáiról és más edényeiről P. Szalay Emőke egy másik dolgozatában is olvashatunk.¹¹³² Ami konkrétan az ugocsai, többek között a salánki református egyház tárgyi javainak teljes felsorolását illeti, ezekről gazdag információs anyagot találunk a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár által 2001-ben közzétett, az 1808/1809-es országos felmérésből származó forrásokban.¹¹³³

Egy újabb összeírás, a P. Szalay Emőke és Küllös Imre szerkesztette *Magyar református egyházak javainak tára* szintén ismerteti az ugocsai, többek között a salánki gyülekezet történetét, az egyházközség jelenlegi épületeit,¹¹³⁴ fotókat közöl a templomról és annak belsejéről.¹¹³⁵ A szerzők megemlítik többek között a négy fiatornyos torony tetejének díszítését (kakas, félhold és csillag), a templom falán látható ukrán nyelvű műemléktáblát, a fal mellett 1936-ban állított kő osszáriumot, a fehére festett, aranyozással díszített, barokkosan faragott, koronás szószéket és Mózesszéket, valamint a szószék alatt fekvő,

¹¹²⁹ P. Szalay 2005: 145.

¹¹³⁰ A debreceni Déri Múzeum egy edénysorozata ezen az iparos nyilvántartásban nem szereplő ugocsai településen készült az 1840-es években.

¹¹³¹ P. Szalay 2005: 148–150.

¹¹³² P. Szalay 1999.

¹¹³³ Szabadi 2001: 125–130.

¹¹³⁴ Küllös – P. Szalay 1999: 188–189.

¹¹³⁵ Küllös – P. Szalay 1999: 323.

címeres és feliratos sírkövet (az 1608-ban elhunyt Rozsályi Kun Gáspár szarkofágja, amit a sárkányfogas családi címer is bizonyít).

Az összeírásban szereplő úrasztali felszerelési tárgyak részletes leírásának ismertetésére nincs lehetőség, csupán a mellékletben sorolom fel őket. Ugyancsak a mellékletben közlöm a kötetben megtalálható néhány ugocsai úrihimzéses terítő mintájának a rajzát is.

A textiliákat tanulmányozva meggyőződhattünk arról, hogy az ünnepélyes, egyházi célra készített (aranszállal hímzett, bársony anyagú stb.) terítők mellett olyanokat is találunk, amelyek anyaga (vászon, csipke stb.), technikája (szőtt, hímzett minták), mérete azonos a hétköznapi életben használt népi szőttésekével. Hasonló a helyzet a minták, motívumok terén is: a vallásos szimbólumok (kehely) mellett a profán életben alkalmazott virágmintákkal (gránátalma, szegfű, tulipán stb.), levélkoszorúkkal, madarakkal találkozhatunk.¹¹³⁶ Jellemző az úrasztali terítőkön a készítő vagy adományozók nevének, monogramjának feltüntetése az évszámok és egyéb feliratok mellett. A kutatók megfigyelték, hogy a kárpátaljai református egyház iparművészeti terítőinek és garnitúráinak színvonalát illetően a 20. század közepétől kezdődően komoly visszaesés tapasztalható. E minőségi romlás okait az egyházak szűkülő anyagi lehetőségeivel magyarázzák.¹¹³⁷

Végül az említett leírásban a református templom harangjai¹¹³⁸ következnek:

1. Bronz harang domború díszítéssel; felirata: „*A REF EGYHÁZ SZÁMÁRA ÖNTETTE ÁPRIL 9. K ELÉGETT HARANGOK HELYETT ÖNTÖTTE WALSER FERENC BUDAPESTEN 1893.*” „2064”
2. Bronz harang öntött díszítéssel; gyöngysoros és füzersávós díszítései között két felirattal: „*ÖNTÖTTE EGRY FERENCZ KISGEJŐCZÖN 1922*” és „*ÖNTÖTTE EGRY FERENCZ KISGEJŐCZÖN 1922 JÖJJETEK EL ÖRVENDEZZÜNK, AZ URNAK XCV ZSOLT I: HÁBORUBAN ELVITT HARANGJA HELYETT A SALÁNKI REF EGYHÁZ 1922.*”¹¹³⁹

¹¹³⁶ E technikákkal és mintákkal bővebben a népi díszítőművészetnél írok, a szimbólumok jelentéséről pedig ezen kívül a temetőkultúrájánál is szó van.

¹¹³⁷ Felhősné Csiszár 1999: 134.

¹¹³⁸ A kárpátaljai református templomok harangjairól Küllös Imre dolgozatában azt olvashatjuk, hogy a 20. század első felében a kárpátaljai harangok túlnyomó többségét Egry Ferenc kisgejőci műhelyében öntötték. (Küllös 1999: 142.)

¹¹³⁹ A kárpátaljai református gyülekezetek harangjairól Hegedűs Gyöngyi tollából is olvashatunk egy tanulmányt a *Kultúrákutató Kárpátalján* című tanulmánykötetben. Ebből ugyancsak kitűnik, hogy a vizsgált területen minden harmadik harang kisgejőci, s a 20. századi harangok döntő többsége Egry Ferenc kisgejőci mester műhelyében készült. (Hegedűs 2005: 156.)

A salánki egyházközség tárgyain kívül a kiadványban természetesen számos egyéb műtárgy fotója is szerepel, amelyekkel a Ugocsa más települései büszkélkedhetnek: kókuszserleg Tiszakeresztúrból, cserépkorsó Királyházáról, fakulacs Feketeadóból, egyházláda Péterfalváról stb. Megemlítendő, hogy a Kárpátaljai Református Egyház levéltárában és múzeumában (Beregszász) számos, az említett kiadványban is számon tartott, a salánki és más ugocsai református egyházközség tulajdonát képező tárgy található (ezek közül néhánynak lásd a fényképét a mellékletben).

VIII. 4. 2. A salánki görög katolikus egyház tárgyi emlékei¹¹⁴⁰

E kérdéssel kapcsolatban információkat találhatunk a salánki görög katolikusok identitását kutató Pilipkó Erzsébet tanulmányaiban. Az *Identitás és hit I.* című tanulmánykötetében található például a *Görög katolikus egyházi élet a kárpátaljai Salánkon* című dolgozata, melyben az egyház kegytárgyairól a következőket írja: „*A templom kellékeit adakozásból szerzik be. Az oltárterítőket, miseruhát, zászlókat, szőnyeget, szentképeket a hívek ajándékozzák, Az oltárterítőket az asszonyok hímezik, a miseruhát, zászlókat szintén ők varrják. A papné tanácsaival segít ezek ízléses elrendezésében. A templom több szentképét a falu két amatőr festője készítette.*”¹¹⁴¹ A szerző a görög katolikus templom mellett szól a harangról is: „*A salánki görög katolikus templomból az első világháború alatt a „harangrekvirálók” elvittek két harangot, és csak a legkisebbet hagyták meg (felirata: Salánki orosz eklézsia). Az egyház a másik kettőt 1922-ben öntette Kisgejőcön az Amerikába elszármazott salánki görög katolikus hívek adományából. Az adományozók nevei a harangon olvashatók.*”¹¹⁴²

Jelen fejezet lezárásaként megállapíthatjuk, hogy a bemutatott játékok, hangszerek, ünnepi kellékek, kegytárgyak és egyéb tárgyi emlékek természetesen nemcsak Salánkon maradtak fenn (ezekre lakhelyemből kifolyólag van nagyobb rálátásom), de a vidék más településein is. A hagyományos népelet e tárgyi nyomait felgyűjteni Kárpátalján a 21. század elején még nemcsak lehetséges, de szükségszerű is. Remélhetően fontos szerepet játszanak ebben a munkában a néprajzkutatók mellett a pedagógusok (mindegyik iskolában ajánlott az iskolamúzeum, helytörténeti és néprajzi gyűjtemény létrehozása), a kultúrmunkások, egyházi

¹¹⁴⁰ A témához kapcsolódó temetői kereszték bemutatását lásd a fafaragásnál.

¹¹⁴¹ Pilipkó 2007: 18; 1997: 99.

¹¹⁴² Pilipkó 2007: 19; 1997: 100.

személyek is – bárki, aki szívén viseli a múlt tárgyi emlékeinek átörökítését az utókor számára.

IX. Összegzés

Munkám célja az volt, hogy az ugoctai magyarság néhány reprezentatívnak ítélt települése példáján, a hagyományos tárgyi kultúra alapján feltárjam a helyi lakosság *parasztinak* minősíthető, a 20. század első felében folytatott életmódját, illetve igazoljam annak *parashti* jellegét. A korábbi (nagyobbrészt máig nem publikált) néprajzi, történeti, szociológiai kutatások eredményeit a terepen végzett saját kutatómunkámmal egybevetve igyekeztem feltárni az életforma és a tárgyi műveltség változásait, illetve a közöttük lévő összefüggéseket a hagyományos értelemben vett *parashtság* utolsó időszakában. A néprajzkutatókat, történészeket és szociológusokat egyaránt érdeklő kérdésekre kerestem a választ. Például hogyan csapódnak le a társadalmi és politikai változások egy település vagy család életében, illetve a tárgyi világban? Hogy milyen szerepet játszanak a tárgyak használóik életében és hogyan tükrözik a társadalmi viszonyokat? Mennyire jellemzőek bizonyos tárgyak egyes etnikai és társadalmi csoportokra, illetve kistájakra, mennyire tükrözik e tárgyi műveltség az interetnikus kapcsolatokat? Hogyan változtak meg vagy tűntek el a hagyományos, az önellátás elemeit magában hordozó parashti világ tárgyi eszközei a politikai változások, a modernizáció és más külső tényezők következtében, illetve milyen új tárgyak foglalták el a helyüket? Miért ment végbe ez a folyamat egyes településeken korábban, mint másokban? Mi maradt meg e tradicionális tárgyi világból napjainkban?

Módszertanilag egy lokálisnak mondható, „Salánk-központú” vizsgálattal, egyfajta szűrőpróba-szerű mikroelemzéssel kíséreltem meg megérteni, és ezáltal bemutatni az egész történelmi Ugocst, sőt a teljes kárpátaljai magyarságot érintő gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat, azok hatását a helyi közösségekre és egyes családokra, emberekre.¹¹⁴³ Úgy gondolom a viszonylag „sekély merítés” ellenére a kiválasztott mintavétel lehetőséget adott néhány általános következtetés levonására, amelyek a helyi sajátosságok, eltérések ellenére az egész kárpátaljai magyarságra érvényesek.

Elmondhatjuk, hogy a kiinduló feltételezéseknek megfelelően, a tárgyi kultúra vizsgálata bebizonyította, hogy a kárpátaljai magyarság életformája a 20. század derekáig *parashti* jellegű maradt, a szovjet érával kezdődően pedig a század végéig *utóparasztinak* volt mondható. A továbbiakban ezt bővebben is kifejtem.

¹¹⁴³ Salánk az egykori Ugocsa vármegye, a mai Nagyszőlősi járás háromezer lakosú magyar települése, mely elszigeteltségének köszönhetően az átlagosnál jobban megőrizte hagyományos műveltségét, ezáltal kiválóan szemlélteti az ugoctai népi kultúra és életmód sajátosságait (Kész 2016:63–73.).

A konzekvenciák levonását a népi építészettel kezdeném, mely mára nagyrészt átalakult, de még kutatható. Munkám során meggyőződhettem róla, hogy a Felső-Tisza-vidék¹¹⁴⁴ népi építészetének fő jellegzetességei a kutatott régióra is érvényesek: többek között a *tornácos*, *rédelyes* házak, a *nyári konyha*, a *kettős udvar*, a *csűr*, fedeles kiskapu, az ukrán párhuzamokkal bíró *abora* vagy pedig a korai német telepésekhez köthető, sorompós *tőkés* kapu és szilvaaszaló kemence.¹¹⁴⁵ Egyes kutatók (Paládi – Kovács Attila, Gunda Béla) feltételezik, hogy az *aborát*, *tőkés kaput* és *aszalót* a korai német telepések a magyar pásztorok és parasztok közvetítésével honosították meg a ruszinok és románok között.¹¹⁴⁶

A szakirodalomból és a saját kutatásokból egyértelműen megállapítható, hogy a mai Kárpátalja területén a leggyakrabban egyutcás, *orsós* falvak hagyományos építkezése nem volt egységesnek mondható. A *szalagtelkeken* az egyik oldal mentén, hosszában helyezkednek el az épületek, *soros* udvart alkotva. A ház előtt *kiskert* (virágoskert), a telek végében pedig a nagykert található. A *kettős* udvar is felosztható *első* udvarra (lakóház, kút, a jellegzetes *sütőház* vagy *nyári konyha*, a szintúgy jellemző szőlőlugas) és a *hátsó*, vagyis gazdasági udvarra.¹¹⁴⁷ A telkeket sövény- vagy léckerítéssel, az utca felől deszkapalánkkal kerítették, faragott kapuoszlopos kis- és nagykapuval. A 20. század derekáig használatos volt a már említett *tőkés kapu*. A különálló két, majd háromosztatú ház (*első ház* vagy tisztaszoba + pítvar/konyha + *hátsó ház* vagy kamra) falanyaga lehetett *berena* (boronafal), zsilipelt fa, *patics*, idővel vályog is, legújabbán pedig téglá és kő.¹¹⁴⁸ A tetőszerkezet a szelemenest korán kiszorító szarufás, *kontyolt* nyeregtetős. A fedés anyagában kistáji csoportok szerint előfordulhatott nagy-zsindely (*dránica*), zsindely, taposott búzaszalma, néhol simán vagy lépcsősen fedett zsúpszalma, később pedig cserép és bádóg is. Hogy a 19. század végén a vidéken német építőmesterek is dolgoztak, azt az ez időben divatba jött *félsvábos tűzfal*, *svábtűzfal* elnevezésű homlokzatok tanúsítják. A talpas, majd kőalapra épített, sárral letapasztott *deszkapadlásos* (födemes), földes házak falát kívülről-belülről fehérre meszelték.¹¹⁴⁹ A pítvar (konyha) szabadkéményes volt, s míg le nem *padlásolták* (ez kb. a harmincas években lett általános), lakótérként nem használhatták. Különleges ritkaságnak számított a vidéken fennmaradt *nyitott pítvar*. A parasztházak e vidékre kimondottan jellemző *tornácait* gyakran díszítették faragással. Az első szobában (*tisztaszoba*, *elsőház*) folyt a család

¹¹⁴⁴ A szakirodalomban „felső-tiszai tömb”, Felső-Tisza-síkság néven is említett tájegységhez tartozik az általunk vizsgált történelmi Ugocsa is, amelynek magyarok lakta, síksági részét Ugocsai-Tiszahátnak is említik. (Lásd még: Mohay 2009: 605.)

¹¹⁴⁵ Lásd Gunda Béla előszavát: Barabás – Gilyén – Tóth 1975: 7–8; Gunda 1984: 45, 53, 62–63.

¹¹⁴⁶ Gunda 1984: 54–57.

¹¹⁴⁷ Barabás – Gilyén – Tóth 1975: 32; Bátky 1934: 46–47; Györffy 1911, Kész 2016:63–73.

¹¹⁴⁸ Kész 2016:63–73.

¹¹⁴⁹ Kész 2016:63–73.

élete, hol különböző formájú *kandalló* vagy *kandallóval* kombinált szögletes kemence volt a tüzelőhely és a főző. A kenyérsütő kis kerek kemence vagy a pitvarban a kémény alatt, vagy az udvarban állott (*nyári konyha, sütő, sütőház*), a *kéményaljának* nevezett konyhában, pitvarban, a kemence mellett is állhatott még egy kandalló csak főzés céljára. Az északkeleti területeken korán megjelent a pitvarbeli szögletes kemence is. Mint azt a vidéken kutató etnográfusok megjegyezték, a különböző formájú és elhelyezkedésű *kandallók* és kemencék, ezek kombinációi, valamint a házak formái függetlenül a nyelvi határoktól, jóval túlnyúlnak a vizsgált területünkön. Ez a kistáji tagozódás nemcsak az építkezésnél szembeötlő, az egész tárgyi műveltségre is érvényes. Míg például az Ungvár alatti magyar falvak kultúrája a zempléni, abaúji magyar és szlovák falvakéval hasonló, addig a máramarosi Visk a Szilágysággal, a belső szatmári magyar falvakkal mutat rokonságot. A kutatott ugocsai táj szintúgy szép példája a műveltségi javak vidékek és népek közötti terjedésének, amelyet a területi exogámia, a szomszéd falvak, tájak közötti házasodás is elősegített.¹¹⁵⁰

Összességében elmondhatjuk, hogy a helyi háztípus leginkább a szamosi házterületnek felel meg, de érződik itt az északi, az alföldi és a keleti házterület hatása is. A tisztaszoba nyitott tüzelőtípusa (*kandalló*), a nyitott, fűtetlen pitvar a keleti típus jellemvonásai, míg a kemencével fűtött, zárt konyhás, szabadkéményes házak az alföldi típusra emlékeztetnek.¹¹⁵¹

A gazdasági udvar objektumai (*csűr, gabonás, ól, disznóól, kukoricagóré, abora, gémeskút* stb.), a lakóházhoz hasonlóan hasonlóságokat mutatnak más magyarlakta területek analóg építményeivel, ugyanakkor szembetűnőek a helyi magyar és a környező ruszin népi építészet kölcsönhatásában megnyilvánuló interetnikus kapcsolatok is.¹¹⁵²

Feltűnő, ahogyan a népi építészet emlékei Kárpátalján is rohamosan pusztulnak, főleg az ezredforduló árvizeitől sújtott falvakban. Az elmúlt fél évszázadban a hagyományos tornácos parasztházak nagyobb részét stílustalan kockaházak váltották fel. Láthatjuk, hogy a megmaradt háromosztatú házakat is hogyan deformálják el nagyobb kényelemre vágyó tulajdonosaik a „modernizáció” jegyében műanyag lambériával, vákuumos ablakkal, a tornác befalazásával, újabb helyiség hozzátoldásával. Hasonlóképpen alakult át a házak belső berendezése, bútorzata is. De ez érthető és törvényszerű jelenség, hisz ezekben a házakban családok, emberek laknak, akik kényelmesebb, jobb életre vágnak. A régióban uralkodó

¹¹⁵⁰ Gunda Béla erre e szatmári Kispaládot és Nagypaládot hozza fel példának, míg Botpalád nemesei inkább egymás között házasodtak. (Gunda 1984: 36) Ugocsában is hasonló volt a helyzet: Míg például a salánkiak legszívesebben a módos nagyberegiekkel házasodtak, addig a szomszédos Tiszakeresztúr kismemesi inkább a magukhoz való kismemesi falvakat választották.

¹¹⁵¹ Kész 2016:63–73.

¹¹⁵² Kész 2016:63–73.

általános szegénységnek és a részleges önellátásra való rákényszerülésnek köszönhető, hogy a kert és az udvar a gazdasági épületekkel a lakóházhoz képest kevesebb átalakuláson ment át. Jó lenne a megmaradt eredeti parasztházakból minden településen legalább egyet megőrizni az utókornak, hogy tájházként berendezve mintául és emlékül szolgáljon a hagyományos népi építészet helyi sajátosságairól. Nem az akarat, hanem a pénzhiány az oka, hogy erre egész Kárpátalján összesen két-három példa akad.

Ami a gazdasági tevékenységet illeti, a 20. század első felében a kárpátaljai, azon belül az ugozsai magyar parasztság gazdálkodása a hűbériségből örökölt keretek között, az évszázados hagyományok szerint folyt. Más térségekhez hasonlóan e vidékre is jellemző volt a paraszti kisüzem, amely a hagyományos termelőeszközökkel többféle gazdálkodási ágat művelt. Amellett, hogy saját szükségleteinek kielégítésére termelt, a helyi gazda terményeinek egy részét piacon értékesítette. Az egykori erdőségek kipusztulását követően a kedvező földrajzi adottságok, a vízjárta rétek, a jó minőségű földek, a megmaradt ligetes erdők, meleg éghajlatú, vulkanikus talajú szőlősdombok egy arányos, kiegyensúlyozott, egyik termelési ág felé sem eltolódott, extenzív gazdálkodás színterét biztosították, ahol az állattartás, rétgazdálkodás, földművelés és szőlőművelés mellett több kiegészítő tevékenység, méhészet, kendertermelés, gyümölcészet, halászat is hangsúlyt kapott. Eladásra általában nagyobb mennyiségben búzát, kukoricát termeltek, marhát neveltek, szénát adtak el. A fent említett *kandallók, csűrök, aborák, tőkés kapuk, aszalók* mellett éppen a *málénak, tengerinek* nevezett kukoricának a táplálkozásban betöltött jelentős szerepe az, ami az ugozsai magyarságot összekapcsolja a szomszédos beregi, szatmári (Szamoszát, Erdőhát), sőt erdélyi tájakkal.¹¹⁵³ Hasonlóan nagy szerepe volt Ugocsában a *paszuly* (bab) termesztésének, amit a kukoricafosztónak megfelelő *paszuly-kosztó* kaláka is bizonyít.¹¹⁵⁴

Mint azt a néprajzkutatók is megjegyezték, sajátos földrajzi környezetének köszönhetően nem egy falu specializálódott,¹¹⁵⁵ mint pl. a nagyszarvú marha tartásáról híres Salánk, a Szernye-mocsár menti Dercen vagy a szinte kivételnek számító Beregrákos, amelynek tengerijét a kassai, disznót is hizlaló mészárosok vásárolták fel évről-évre.¹¹⁵⁶ Az erdőirtások következtében egyre távolibb erdőkbe hajtották a disznót makkoltatni, végül ez a típusú sertéstartás teljesen megszűnt. A hegyvidéki ruszin falvakat azonban még mindig a dús salánki kaszálók látják el szénával, de nagyrészt ők vásárolják fel a megtermelt gabonát,

¹¹⁵³ Páll 2014: 28.

¹¹⁵⁴ Gunda 1984: 64.

¹¹⁵⁵ A vidék belső munkamegosztását, a belső tagolódást a természeti különbségek, a fellelhető építőanyagok, a közlekedési lehetőségek alakították ki, amit aztán a házassági kapcsolatrendszerek, a birtokviszonyok és a munkaalkalmak eltérései finomítottak tovább. (Mohay 2009: 607.)

¹¹⁵⁶ Gunda 1984: 71–75.

kukoricát is. Külön kategóriát jelent a Nagyszőlős környéki szőlővidék, amely a Beregszász környékivel együtt már a középkor óta híres fehér bort termelt. A nagymúltú és jelentős borvidék termelési technikája azonban különbözött a házi fogyasztásra szánt, *direkttermő* szőlőfajták termesztésétől, s ez a kettősség ma is jelen van a vidék szőlő- és borkultúrájában. Ami a kézműipart illeti, a 20. század derekáig meghatározó jelentőségű kendermunkák és a fazekasság mellett elsősorban a famunkáknak volt nagy szerepük. Az ugoicsai véka-, kerékzindely- és hordókészítők – beregi és szatmári kollégáikhoz hasonlóan – messze földre is elvitték portékájukat eladni.¹¹⁵⁷

A munkaeszközökről szólva, a kutatások szerint a környező nagy- és középbirtokok konzervatív munkaszervezeti megoldásai és termelőeszközei nem hatottak ösztönzőleg a parasztságra. Például a sarlóaratást nagyjából a századfordulótól kezdve az 1940-es évekig bezárólag lassú folyamatossággal váltotta fel a kasza; a lovakkal való nyomtatás pedig a századfordulóig csak a terület egy részén terjedt el általánosan, sok helyen megmaradt a cséphadaró használata. A haszonállatként használt ökör és ló számbeli aránya egy-egy településen belül a 19. század végétől az 1940-es évekig stagnált. Munkaeszközeik, akárcsak használati tárgyaik részben házilag, illetve helyi mesteremberekkel, vándorárussal kooperálva készültek. Gyári termékek gyakorlatilag csak a két világháború között, a „csehek alatt” kerültek használatba: elsősorban a gyári vaseke és cséplőgép, de ezek használata mellett a korábbi eszközök és munkafolyamatok is fennmaradtak.

Kutatásaim során sikerült tárgyi bizonyítékokkal alátámasztanom olyan munkaeszközök használatát a vizsgált területen, mint például a hosszú nyelű *boglyarakó*, *boglyatetőző villa*¹¹⁵⁸ (Salánk), a Beregben és Szatmárban ugyancsak elterjedt *nyársvilla* vagy *szalmahordó nyárs*¹¹⁵⁹ (Salánk, Nagybereg), a háromágú hasított favilla,¹¹⁶⁰ a *bukóhordó rúd*, a máig is elterjedt egymankós kasza, a nagyméretű, nyéllal ellátott *málétörő* famozsár, a kenderpuhításra szolgáló kalodás, forgó bálványos *dörzsölő*, az *áttört tiló*, a szegrózsás *gereben (vasecset)*,¹¹⁶¹ a *talpasguzsaly*, a *kerekesguzsaly* (rokka), a *zindelyvőgyelő*, a *vonószek*, a szőlőmetsző kés, a *szénavágó* stb.

¹¹⁵⁷ Lásd még: Gilyén – Mende – Tóth 1975: 14–16.

¹¹⁵⁸ Paládi-Kovács Attila szerint Tagán Galimdsán Beregújfaluban is fotózott ilyet. (Paládi-Kovács 1979: 280.)

¹¹⁵⁹ Ennek természetes formája a kétágú, pontosabban *másfélágas* (felemásan elágazó faágból készült) *bukóvilla*, amelynek rövidebb ága, a *nyárs* oldalsó facsapjához hasonlóan megakadályozza a fej fölé emelt szalma- vagy szénacsomó lecsúszását. A szakirodalom szerint a *bukóvillát* csak a Felső-Tisza-vidékről írták le. (Mohay 2009: 608.)

¹¹⁶⁰ E tipikus magyar szerszám az Alföldre és kiváltképp Erdélyre jellemző, míg a toldott ágú favillát a kutatók a németekkel és szlávokkal hozzák összefüggésbe. (Paládi-Kovács 1979: 274-279.)

¹¹⁶¹ A *gereben* megnevezés alföldi eredetre utal, a *vasecset* pedig erdélyi hatásra.

Már szó volt róla, hogy az ugozsai települések, mint a síkság és a hegyvidék találkozásánál fekvő nyelvi peremterületeken élő falvak többsége is, jelentős kulturális hatásnak voltak kitéve. Mint a vidék kutatói írják, az Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Szatmárnémeti városfűzér, s több kisebb élénk forgalmú mezőváros, mint Tiszaújlak, Técső virágzó kisipara és kereskedelme közeli piacot és áruellátást biztosított a paraszti gazdaságoknak. Az erdőháti, tiszaháti gyümölcstermesztők például elvitték termékeiket a nagyszőlősi, tiszaujlaki és beregszászi szombati vásárokbá, ahol a városi mesterek (kádárok, kerékgyártók, csizmadiák stb.) portékáit vásárolták meg.¹¹⁶² De ugyanígy elszekereztek a szatmáriak kerékért Dobronyba, Hetyenbe, hordóért Tarpára, Salánkra, rongyszőnyegért pedig Fornosra. A szomszédos ruszin (ukrán), román, szlovák lakossággal az ugozsai és beregi magyarok elsősorban cserekereskedelmet folytattak. Például a magyarok gyakran szekereztek fel fáért a hegyek közé, bort, gyümölcsöt vittek eladni vagy cserélni, borjút vittek hizlálásra, vagy nevelőbe; míg az erdős vidékekről faedényeket, kosarakat hoztak, juhásznak, ácsnak szegődtek. Az Ecsedi-láp és a Szernye-mocsár *csíkászai*¹¹⁶³ a *csíkhalat* Munkácson adták el a ruszinoknak, az ukrán és román árusok pedig szerszámot, faedényeket árultak a magyar települések vásárain. A felvidéki fazekasok főzőedényeket, a nagybányaiak mázas szilkéket hoztak a helyi munkácsi, ungvári, beregújfalui cserépedények mellé. Az alföldi magyarok a Szernye-mocsár, a Tóhát rétjein teletették lovaikat, marháikat. E virágzó kapcsolatokat végül Trianon vágta el, államhatárokkal választva el egymástól az évszázadok óta összetartozó településeket és közösségeket, felbontva a jól működő táji munkamegosztást.¹¹⁶⁴

A közlekedés és teherszállítás kutatása során nagy örömmre szolgált, hogy a ma is használatos szánok mellett néhány fennmaradt példány segítségével sikerült rekonstruálnom a korszerűbb gumikerekes, rakoncás szekerek által kiszorított ugozsai löcsös parasztszekeret, a vidék legjellemzőbb közlekedési eszközét, amelyet szénahordáskor *vendégoldallal*, *rúddal* láttak el. Hasonlóképpen sikerült a kollektív emlékezet segítségével bizonyítanom a cserépedények szállítására szolgáló, hálószerűen fonott *kasornya* vagy *fazíkkötél*, valamint a *hamvasnak* is nevezett *szénahordó lepedő*¹¹⁶⁵ általánosan elterjedt használatát is Ugozsában, akárcsak a szüretelő *puttonyét* és a gyümölcsszállító *hátikasét*. Ez utóbbi erdélyi hatást tükröz, míg az ugyancsak kimutatható *korsókendő* és szőr-vagy vászontarisznya viszont már az Alföld felé mutat. Mindez bizonyítja Bátky Zsigmond szavait, miszerint a kultúra nincs

¹¹⁶² Gunda 1984: 95.

¹¹⁶³ Akárcsak Szatmárban, Kárpátalja területén is csíkászt mondanak a pákász helyett. (Gunda 1984: 86–91.)

¹¹⁶⁴ Flórián 1978: 9–11; Mohay 2009: 607.

¹¹⁶⁵ Lásd még: Paládi-Kovács 1979: 334.

népekhez kötve, s a népek csak ideiglenes hordozói a műveltségnek.¹¹⁶⁶ De mint Gunda Béla is írja, hasonlóképpen a kultúra túlterjed a kistájakon is, és egy-egy kistáj – legyen az Szatmár vagy akár az általunk vizsgált Ugocsa – népi kultúráját az eltérő életformák kölcsönhatása, a különböző etnikumok és társadalmi csoportok (parasztok, pásztorok, iparosok stb.) műveltségének összesítése határozza meg.

Az ugocsai gazdák a folyamatos évi mezőgazdasági munkáknál elsősorban a család munkaerejére támaszkodtak, ha ez nem volt elegendő, legénybérest, szolgálot tartottak. Csak az idénymunkáknál fogadtak segítséget (feleseket, harmadosokat), aratásnál pl. a Kárpátok hegyvidéki falvaiból lejött ruszin, ukrán családokat, akik évi búzaszükségletüket így keresték meg.¹¹⁶⁷ Nagyobb erőfeszítést, több embert igénylő munkákat (pl. szüret, házépítés stb.) rokoni-szomszédági szerveződésben, kalákában bonyolították le.

A második világháború végétől a kárpátaljai magyarok életében gyökeres változások kezdődtek el. A Szovjetunióhoz való csatolással járó kollektivizálás a magántulajdon megszüntetésével együtt szétzúzta a paraszti gazdálkodás és munkaszervezés évszázados rendjét. Amíg a kolhozokban a szocialista tervgazdálkodás, a gépesítés, a munkaverseny jelszavaival elért valós vagy vélt sikereket a propaganda többszörösen felnagyítva tárta a világ elé, a valóságban a falusi embereket a háztáji gazdaságukban megtermelt termékek mentették meg a nélkülözéstől. Mire a vidéki emberek élete ténylegesen jobbra fordulhatott volna, a 90-es évek elejétől megkezdődött a rendszerváltás. A *privatizáció* (magánosítás), a piacgazdálkodás azonban nem hozott áttörést Kárpátalja magyarsága számára. A gazdasági válság, a beígért reformok elmaradása, a polgárháborús helyzet miatt a magyar falvak lakossága kétségbeejtő helyzetbe került. Csak kevesen engedhetik meg maguknak a drága gépeket, műtrágyát, csepegtető berendezéseket és más korszerű termelőeszközöket. Sokan a „régvi világból” fennmaradt eszközökkel és technológiákkal próbálkoznak, de sajnos egyre többen adják fel és inkább külföldön próbálnak szerencsét. Ez egy új és veszélyes társadalmi jelenség elmélyülését jelenti – a családi kötelek meggyengülését. Amíg a *kolhozrendszer* alatt inkább csak egyes férfiak vállalkoztak távoli idénymunkára, napjainkban a nők szerepköre is megváltozott, tömegesen kényszerülnek külföldi munkavállalásra, következésképpen családok sora bomlik fel és a települések rohamosan néptelenednek el.

Ha számba kívánjuk venni, mi maradt fenn napjainkra a kárpátaljai magyarság jelen dolgozatban is bemutatott hagyományos gazdálkodásából, a következőket jelenthetjük ki: A *kolhozok*, mezőgazdasági nagyüzemek széthullása után a hagyományos gabonatermesztéssel,

¹¹⁶⁶ Gunda 1984: 12.

¹¹⁶⁷ Gunda 1984: 93.

állattartással, gyümölcs – és szőlőtermesztéssel viszonylag kevés közepes és nagyvállalkozó foglalkozik.¹¹⁶⁸ Viszont nagyon sokan foglalkoznak családi és kisvállalkozások formájában zöldség- és gyümölcstermesztéssel. Az egykori kisiparok, háziiparok közül a fazekasság, a kerékgyártás eltűnt; a kenderfeldolgozás, szövés-fonás csak a *rongypokróc*, illetve a turisták számára szőtt *beregi szőttesek* készítésében él tovább; a kosárfonók többsége ajándéktárgyak készítésére állt rá; az ácsok és kőművesek elsősorban külföldi építkezéseken kamatoztatják szakértelmüket; egy-két művelője maradt a zsendely- és fejfafaragásnak, kovácsmesterségnek, hálófonásnak, seprűkötésnek; az egykor nagy hírű bodnárság pedig egy településre, az ugoicsai Salánkra szorult vissza, de fennmaradása ott is kétségessé vált. Mivel a hordókészítés még magyarországi szinten sem volt kellőképpen felgyűjtve és dokumentálva, a salánki bodnárság megmentését stratégiai fontosságú feladatnak érzem nemcsak a kárpátaljai, de az összmagyarság számára is, ezért kapott jelen dolgozatban is külön fejezetet. A még aktívan működő, a hagyományos kézi technológiákat ismerő tucatnyi mesterember, a még fellelhető, régi szerszámokkal teli pár tucatnyi bodnarműhely, a dongás edényeket felhasználó szőlészet és borászat újra növekvő jelentősége révén erre még lenne lehetőség. Ezek a bodnarmesterek élő bizonyítékai annak, hogy a tárgyteremtésben nem lehet esetlegesen eljárni, színvonalas termékeket csak az alkotáshoz szükséges szakmai tudással, gyakorlati ismeretekkel, több generációs tapasztalattal és megfelelő eszközökkel lehet előállítani.

Talán az utolsó pillanatban sikerült rekonstruálnunk az ugoicsai hagyományos ruházatot, amely főleg az idős emberek esetében visszafogott, egyszerű volt, de annál több archaikus elemet tartalmazott.¹¹⁶⁹ Mivel a 20. század derekára Kárpátalján is végbement a *kivetkőzés*, ezen a téren különösen nehéz az adatgyűjtés. Összességében a vidék magyar népviselete a magyarság viseletegészének szerves részét képezi, mégis fellelhetőek benne bizonyos helyi sajátosságok. A helyi népviselet jellegzetes elemei a házilag szőtt kendervászon gatyá, ing, pendely, a később elterjedt csizmanadrág, *ujjas*, rékli, lajbi voltak. Szatmárhoz hasonlóan itt is falvanként változott a kalap formája (különösen híres a salánki kalap), a nők pedig főkötővel, fejkendővel kötötték be a fejüket. Mindkét nem előszeretettel viselt *kötőt*, *surcot*. A kemény szárú vagy ráncos csizma egy emberöltőn át kiszolgált gazdáját. Vidékünkéről terjedt tovább az Alföld irányában a *guba*, a parasztemberek jellegzetes téli viselete.¹¹⁷⁰ A guba mellett a bocskorok jelenléte és különféle típusai is bizonyítják a helyi magyarság kapcsolatait a szomszédos ruszin, szlovák, román lakossággal. Az etnikailag

¹¹⁶⁸ Ezeket *farmergazdaságoknak* nevezik Ukrajnában.

¹¹⁶⁹ A színes nagydobronyi népviselet kivételt képez ezen a téren.

¹¹⁷⁰ Ugyanakkor egy ezzel ellentétes feltevés is van, miszerint a guba Szatmárból terjedt az Északkeleti-Kárpátok felé. (Gunda 1984: 98.)

színes Ugocsában a magyarok a férfiak bajuszviselete és pipázási szokása mellett tradicionális öltözékükkel fejezték ki nemzeti hovatartozásukat is. S talán azért őrzik ma is sokan e használatból kikopott viseleti elemeket, mert úgy érzik, ezzel is a magyarságukat igazolhatják. Elődeink népviselete a magyar tárgyi műveltség értékes részét képezi, ezért kötelességünk megőrizni azt utódaink számára.¹¹⁷¹

Dolgozatomban megpróbáltam röpke bepillantást nyújtani a kutatott terület népi díszítőművészetébe is, bár külön fejezetet a korlátozott terjedelem miatt nem szentelhettem e kérdésnek.¹¹⁷² Az itt lakó emberek ízlését, a szövés és a hímzés általános elterjedtségét tükrözik a máig szép számmal fennmaradt népi textíliák (terítők, kendők, *vőfélykendők*, abroszok, viseleti darabok stb.), melyek méltó párjai a közismert beregi szőttesnek.¹¹⁷³ A szőtteseken megfigyelt motívumokkal (csillag, virág, életfa, madár stb.) találkozhatunk az ugocsai parasztházak vakolat- és oromzatszínein, tornác-, kútágas- és kapufaragásain, faragott és festett bútorain,¹¹⁷⁴ használati tárgyain is. Külön kiemelném a szép számban fennmaradt, számomra különleges értéket jelentő talpas guzsalyokat és rokkákat, amelyek díszítő motívumainak bemutatása külön tanulmányt érdemelne. Ez vonatkozik a népi kerámiaira is, melynek kutatása során szebbnél-szebb, néha valóságos kincsnek tűnő darabjai akadtak a kezembe. A salánki viaszos tojás-hímzés pedig egy olyan helyi érték, amely nemcsak Kárpátalján mondható unikálisnak, de a szatmári viaszos tojás analógiájaként összmagyar tekintetben is számon van tartva.

Hasonlóan értékes (eszmei értékre gondolok elsősorban) tárgyakkal a paraszti élet egyéb szféráiban is találkozhatunk: egy régi citera, cserépsíp, betlehemes kellék vagy szakrális tárgy révén magunkénak tudhatjuk a hagyományos népi kultúra megannyi szegmensét, s büszkén nyugtázzuk: ez mind a miénk! Meggyőződésem, hogy nekünk, szakembereknek, felelősségünk és feladatunk tanácsokkal segíteni Kárpátalja növekvő számú néptáncos,

¹¹⁷¹ Ugocsára is érvényes Ratkó Lujza megállapítása, miszerint a „*nem a ruha teszi az embert*” mondás ellenére a ruházatnak meghatározó szerepe van, amely a tradicionális paraszti kultúrához való önzötttartozást, sajátos identitást fejezték ki. Ezért a népviseletből való kivetkezés egyet jelentett a hagyományból való kivetkőzéssel. (Ratkó 2014: 621.) Hasonló okból kifolyólag maradt ki a dolgozatból az ugocsai temető-kultúra bemutatása is, amelyet elsősorban a salánki református, illetve görög katolikus temető sírjelei alapján kutattam.

¹¹⁷² Hasonló okból kifolyólag maradt ki a dolgozatból az ugocsai temető-kultúra bemutatása is, amelyet elsősorban a salánki református, illetve görög katolikus temető sírjelei alapján kutattam.

¹¹⁷³ A szőttések további tanulmányozása textilszakértők bevonását igényli, ezt a munkát mindenképpen folytatni kell a jövőben.

¹¹⁷⁴ A fennmaradt kisszámú festett bútor alapján arra következtethetünk, hogy Ugocsára is érvényes Fél Edit és Hofer Tamás észrevétele, miszerint a korábbi *parasztos*, *rózsás*, *tarka* ízlés helyébe a 19. század nyolcvanas-kilencvenes éveitől uralkodóvá vált az alföldi mezővárosoktól kölcsönzött *nemeses*, *uras* ízlés. Ennek megfelelően a bútorokat sötétzöldre, sötétbarnára, ritkábban fehérre festették át, a sok festett edény helyét a falon családi képek és nyomatok, a színes ágysterítők helyét pedig fehér ágytakarók foglalták el. (Fél – Hofer 1997: 385.)

betlehemes és hagyományörző csapatait abban, hogy e tiszta forrásból merítve válogassák össze fellépő ruháikat, kellékeiket.

A fenti következtetések mellett engedtessek meg még néhány észrevétel. Először is, amikor az 1960-as években egy hosszabb szünet után újraéledtek a néprajzi kutatások Kárpátalján, a magyarországi és szovjet kutatóknak egyaránt feltűnt, hogy a Közép- és Kelet-Európában nagy múltú *paraszi* életforma a kárpátaljai magyarságnál még egész rendszerében kitapintható volt. A kutatók felhívták a figyelmet arra is, hogy a vidék gazdag folklór és szokás-anyagának vizsgálata külön tanulmányozást igényelne.¹¹⁷⁵ Ennek az átlagosnál erősebb „hagyományörzésnek” az okát többek között a kutatók abban látták, hogy a kárpátaljai magyarság a két világháború között perifériális helyzetbe jutván, egész kulturális fejlődésében megrekedt.

Ezt a mai helyzettel összevetve azzal egészíthetjük ki, hogy a kárpátaljai magyarság hátrányos helyzete a mai napig fennmaradt, emiatt a többi magyarlakta területre jellemző társadalmi, gazdasági folyamatok itt késve mennek itt végbe. Ez a magyarázata annak, hogy a kárpátaljai magyar falvak tárgyi és szellemi kultúrája még az átlagnál több archaikus elemet, hagyományos kulturális vonást őrzött meg. E jelenség máig megfigyelhető a mezőgazdasági tevékenység, a mesterségek és más munkafolyamatok eszközkészletében, a félig-meddig természetes, önellátó életmódban. A népi életnek eme szféráit joggal tekinthetjük az archaikus magyar kultúra utolsó rezervátumainak.

Ugyanakkor nem tagadható, hogy a hagyományos *paraszi* kultúra Kárpátalján is válságba került, ha a kultúraváltás folyamatát válságnak lehet nevezni. Az akkulturáció folyamata már a szovjet érában elkezdődött, a rendszerváltás után pedig a falusi közösségekben egy gyorsuló egzisztenciavesztés folyamata figyelhető meg. Ennek egyik jele, hogy a reprezentatív hagyományos tárgyak megszűntek a közösségi identitás eszközeinek lenni. A viselet után fokozatosan lecserélődnek a tradicionális, nemzeti és lokális jelleget hordozó épületek, bútorok, munkaeszközök, síremlékek is. A kárpátaljai magyar falvakban is megfigyelhető a tárgyi kultúra egyszerűsödésének, egységeseződésének globális folyamata.

Dolgozatomban nem törekedtem egy-egy családi gazdaság tárgy univerzumának összeírására, hanem minél több ugcsoi magyar család tárgyi eszköztárából válogattam ki a

¹¹⁷⁵ A kutatók felfigyeltek arra is, hogy a beregszászi járás kivételével a magyarok ukrán falvak tözsomszédságában, vagy különböző arányú vegyes nyelvű közösségekben élnek. E községek egy részénél – függetlenül a nemzetiségi hovatartozástól – az azonos gazdasági szint és földrajzi milió éppen a gazdálkodás és az építkezés területén azonos vagy hasonló formákat, megoldásokat, hoz létre. Más a helyzet a szellemi néprajz területén, a hitvilág, a mondakincs és a jeles napokhoz fűződő szokások kutatói már nagyobb mértékben etnikusnak mondható anyagot találhatnak.” (Grozdova 1971: 466–468.)

hagyományos paraszti kultúra jellegzetesnek vélt tárgyféleségeit.¹¹⁷⁶ Érdekel, hogy vajon ezek a tárgyak képesek-e hitelesen dokumentálni a paraszti életforma egészét, többek között a tradicionális gazdasági tevékenységet, mindennapi életet, a különböző paraszti rétegek mikrokörnyezetét?

Azt tapasztaltam, hogy az adott tárgyrendszerek, tárgymennyiségek alapján következtethetünk az adott család etnikai és felekezeti hovatartozására, vagyoni helyzetére és kulturális szintjére, foglalkozására és életmódjára. A tárgyak jelentése alapján nemcsak az adott településeken belüli különbségek láthatóak, de az egyes falvak sajátosságai is, melyek földrajzi környezetükkel, gazdasági szakosodásukkal, történelmükkel magyarázhatóak. A bő évtizedig tartó kutatómunka során felhalmozódott hatalmas mennyiségű fényképanyagnak csak töredékét tudtam a mellékletbe beválogatni, hogy vizuálisan is szemléltessem kutatásaim eredményeit.

A magyar néprajztudomány igazolta Teleki Pál mondását, miszerint nincs két egyforma táj a földön.¹¹⁷⁷ Ez Ugocsa esetében is igaz, s ezt szándékszik igazolni jelen dolgozat is. Ahogyan Gunda Béla definiálta a szatmári emberek sajátos egyedülállóságát,¹¹⁷⁸ úgy jellemezhetjük mi is az ugocsai magyarok puritán, konzervatív, nyakas mivoltát, melynek köszönhetően, kisebbségi helyzetük és tragikus sorsfordulók ellenére, máig megőrizték identitásukat, kultúrájukat.

Nem titok, hogy a közvélemény és a szakma (a néprajzkutatók) részéről létezik egy romantikus elvárás, sztereotípa a kárpátaljai magyarság iránt (mint ahogyan az erdélyiek és más határon túli magyarok iránt is): úgymond hagyománytisztelők, szorgalmasak, vallásosak, erkölcsösek, tiszták, van tartásuk stb. Kérdés, mennyire igaz, illetve érvényes ez napjainkban? Tény, hogy a munkanélküliség, a nehéz anyagi helyzet, a szociális háló hiánya különleges túlélési stratégiák kidolgozására és egyedi jellemvonások (találékonyság, rugalmasság, szorgalom, keménység, sajátos munkakultúra stb.) kifejlesztésére kényszerítette az itteni embereket. Talán az átlagosnál jobban ragaszkodnak magyarságukhoz és hagyományaikhoz, mivel kisebbségi helyzetükből adódóan ennek sokkal nagyobb a tétje, mint az anyaországbeli magyarok esetében. De azt is látnunk kell, hogy egyéni boldogulásuk reményében, bár

¹¹⁷⁶ A dolgozat terjedelme és a kutatás korlátai miatt nem vizsgálhattam a portákon található tárgyak eredetét (örökség, ajándék stb.) sem.

¹¹⁷⁷ Gunda 1984: 117-123.

¹¹⁷⁸ „... se nem Alföld, se nem Erdély, hanem Szatmár az Szatmár. Olyan kultúrája a magyar földnek és a magyarlakta területeknek, amelyben a népi műveltség elemei a közösség, a társadalom által összeötvözve sajátosságosan integrálódtak s ez a népi műveltség a mai napig őrzi az integrálódásnak, a teremtésnek, az alkotásnak, az élet továbbvitelének, az életérzésnek és viselkedésnek azt a paideumáját, amit egyszerűen, tömören és nem elvontan úgy fejezhetünk ki, hogy a kérges kezű és alkotó szellemű szatmári ember.” (Gunda 1984: 124.)

legtöbbször maguknak sem vallják be, sokan lemondanak magyarságukról: ukrán iskolába adják gyermekeiket, külföldi munkavállalás esetében pedig inkább Nyugatra mennek Magyarország helyett. Tény az is, hogy a hagyományos magyar kultúra csak a közösség kis része számára bír egzisztenciális jelentőséggel (tanárok, lelkészek, néptáncosok, népzeneészek, turizmusból élők stb.), bár a közösség nagy része még sajátjának vallja azt. Az ukrainai válság kezdetétől (2014) azt is megfigyelhetjük, hogy Kárpátalján növekszik a nem magyar lakosság érdeklődése a magyar nyelv és kultúra iránt. A kárpátaljai magyarság, főleg a fiatalság rohamosan növekvő elvándorlása azonban arra is figyelmeztet minket, hogy amennyiben ez a törékeny kis nemzetrész nem kapja meg a kellő odafigyelést és segítséget az anyaországtól, létének és kultúrájának fennmaradása kétségessé válhat.

Sokan mondják manapság, hogy a leíró néprajz ideje lejárt, ehelyett sokkal aktuálisabb a problémákkal kellene foglalkozni. Ez lehet, hogy ez valahol így van, de nem Kárpátalja esetében. E periférikus helyzetű vidék ma is kisebbségi helyzetben, kétségbeejtő anyagi körülmények között él, sőt a nemzeti fennmaradásáért küzdő magyarságának élete, kultúrája még messze nincs felkutatva, leírva, dokumentálva. Az anyaországi kutatókat a nehezen átjárható határok, a politikai bizonytalanság, a csapnivaló infrastruktúra, a negatív előítéletek, illetve a hely- és nyelvismeret hiánya riasztja el. A helyi kutatásokat pedig az anyagi források és a képzett szakemberek hiánya akadályozza. Pedig ahhoz, hogy a közelmúlt és a jelenkor társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatait megértsük és kellő szinten feldolgozzuk, illetve hogy megfelelő stratégiákat dolgozzunk ki a jövőre nézve a kárpátaljai magyar nemzetrész megmentése érdekében, leltárt kell készítenünk a helyi hagyományokról és értékekről, le kell zárni az általam is kutatott korszak elemzését, hogy felhasználhassuk annak tapasztalatait és tovább léphessünk.

Tudom, hogy munkám nem mentes a hiányosságoktól, megállapításaim néha szubjektív véleményt tükröznek, vitathatóak. De céloom nem az abszolút igazság megállapítása volt, hanem egy kísérlet a hagyományos, „igazi” paraszti életforma tárgyi oldalának az összefoglalására. Bízom benne, hogy e dolgozat talán kiindulópont lehet a további kutatások számára, segítheti majd a szovjet időszak és jelenkorunk gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatainak, a kárpátaljai magyar lakosság életmódjának megértését és tudományos feldolgozását.

Gondolataimat legjobban talán Vámszer Géza szavaival tudnám kifejezni: *„Hogy mindebből mi a maradandó érték, hogy mit végzett a mi nemzedékünk, annak értékelése az utánunk jövők feladata. Mi magunk csak elfogultan szólnánk róla. Egy azonban biztos. Ami a*

népélet és a népi alkotások felkutatására, megismerésére tettünk, az nem volt számunkra öncél. Tudtuk, hogy a gyűjtött anyagnak nem mint holt múzeumi tárgynak van létjogosultsága, hanem mint a nép által a maga szükségletére és szépérzéke szerint teremtett szellemi és tárgyi valóságnak. S amit a nép múltjának sokszor viharos évszázadai alatt alkotott – legyen az népdal, néptánc, szokás, viselet, szerszám, épület vagy esetleg egész település -, annak valamilyen formában bele kell épülnie mai életünkbe. Tudtuk, értékke nemcsak az teszi, hogy népünk múltjának része volt, hanem igazából az, ha jelenünk, jövőnk része is lehet. Hisszük, hogy amit tettünk, nem volt haszontalan, hiszen célja népünk szolgálata volt. S bízunk benne, hogy ez a cél feloldoz minket a munkánkban bizonyára fellelhető fogyatékoságok minden vétke alól.”¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁹ Vámszer 1977: 6–7.

X. Summary

Reflection of peasant life in the tangible culture of Ugocsa Hungarians

The aim of my work was to search and show the lifestyle of local people in the first half of the 20th century based on the traditional tangible culture on the example of some settlements of the Ugocsa Hungarians. Also, my objective was to prove the peasant nature of this lifestyle. I tried to reveal the changes of the lifestyle and tangible knowledge, and the relationships between them by comparing and contrasting the findings of previous research and the results of my own field investigations. In accordance with the original hypotheses, the analysis of the tangible culture proved that the lifestyle of the Transcarpathian Hungarians remained of *peasant* nature till the middle of the 20th century, and starting with the Soviet era till the end of the 20th century it was considered to be *post-peasant*.

The main characteristic features of folk architecture in the researched area are the house with carved *veranda*, the *summer kitchen*, the *double yard* (front and back parts), the *barn*, the covered door, the structure with a cover without walls for keeping hay, the gate, the arbour, etc. The walls of the three-room house (front of house or clean room + porch/kitchen + back of house or pantry) were most often made of wicker patched with mud, later pise was used, and more recently bricks and stone. The roof structure was covered with shingles, later with tiles and tin; it is mainly a gable roof with rafters. The walls of the earth houses built on wooden girders and later on stone base, with board attic were whitewashed. The porch (kitchen) had an open chimney, and until an attic was formed above it, it could not be used as a living space. The *open porch* was a real rarity that has remained in the area. The family lived its life in the front room, where they used a fireplace as a source of fire in the house. All in all, the local house type can mainly correspond to the Szamos house area, although the influence of the northern and the eastern house area, as well as that of the Great Plains can also be felt here. During the past half century most of the traditional peasant houses with a veranda were replaced by frame houses lacking in style.

Concerning the economic activity, the farming of the Ugocsa Hungarian peasantry was done according to the centuries-old traditions in peasant small farms. Besides the extensive farming (livestock farming, hay making, agriculture and viticulture) several supplementary activities such as hemp production and fruit production were also emphasized. In the handicraft industry, besides the hemp works and the pottery, woodwork had a major role to play: preparing wheels, shingles and barrels, etc. Work equipment, as well as objects of use, were partly home-made, or made in cooperation with local craftsmen and travelling merchants. Factory products were only used between the two world wars. During my research, I managed to confirm with tangible proofs the use of such tools as *the stack-making fork*, the *spit for carrying straw*, the three-pointed wooden fork, the *rod for carrying the hay stack*, the scythe, the wooden mortar for *grinding maize*, the *tool for rubbing hemp*, the tool for crushing hemp, iron brush, legged or wheeled distaff, the knife for cutting the shingles, the clamp or grip, the vine cutter or grape knife, the hay cutter, etc. During the research of the

transport and freight transport, I managed to reconstruct the Ugocsa peasant cart with a crooked wood on either outer side to keep its freight, likewise I proved the application of the plaited net for carrying pots in the hand, the sheet for carrying hay, the dosser for harvesting grapes, and the back basket.

There have been significant changes in the life of Transcarpathian Hungarians since the end of WWII (collectivization that was connected to the annexation of the region to the Soviet Union, later the change of regime). After the collapse of the *kolkhozes* or collective farms, traditional grain production, animal husbandry, fruit, vegetable and vine production are primarily done in family and small businesses. From the former crafts and household industries, the processing of hemp is only used to make the ragweed and the Bereg homespun for tourists; the once well-known craft of hoopers can now be found only in one settlement, Shalanky. I believe that saving this is a task of strategical importance; this is also the reason why a separate chapter has been devoted to this topic in the present dissertation.

It might be the last moment when I managed to reconstruct the Ugocsa traditional clothing, which was simple, but had a lot of archaic elements. Typical elements of local folk costumes include the home spun hemp linen trousers, shirts, boot trousers, the *jacket*, the bodice, the vest, the *apron* for males, hard or 'wrinkled' boots, and hats and bonnets changing from village to village, and the woollen coat spreading from our area.

In my thesis, I tried to give an insight into the folk decorative art of the area under consideration, though I could not devote a separate chapter to it. The popularity of weaving and embroidery is reflected by the number of folk fabrics that have been reserved, which are worthy of the well-known Bereg homespun. The motifs observed on the woven fabrics can be found on the outer ornaments of the farmhouses, on the carvings of the porch, the well and the gate, the carved and painted furnishings and objects of use. I would also like to point out the legged distaffs and spinning wheels numerous of which have been preserved, the folk ceramics and the archaic Shalank waxy egg painting.

We can come across similarly valuable objects in other spheres of the peasant lifestyle (tangible objects of folk traditions, children's games, folk musical instruments, sacral objects, etc.)

After WWI, the Transcarpathian Hungarians got into a peripheral status; therefore, they got stuck in their cultural development. This is the explanation why the tangible and the intellectual culture of the Transcarpathian Hungarian villages preserved more archaic elements and traditional cultural features than usual. At the same time, traditional *peasant* culture in Transcarpathia has also experienced a crisis. The process of cultural change (acculturation) already began in the Soviet era, and after the change of regime an accelerating loss of existence is observed. One sign of this is that representative material assets have ceased to be a means of community identity. After the war, the buildings having the traditional, national and local features, furniture, work equipment and tombstones are gradually replaced. In the Hungarian villages of Transcarpathia we can also observe the global process of unification of the tangible culture.

During my research, I found that from the given systems and quantity of objects, we can conclude the ethnic and denominational affiliation of the given family, its financial status and cultural level, occupation and lifestyle. According to the meaning of the objects there are not only differences within the given settlements, but the characteristics of the individual villages also become striking. Only a fraction of the enormous amount of photographic material accumulated during the research of the last decade could be included in the appendix to illustrate the results of my research.

XI. Az adatközlők névsora¹¹⁸⁰

Aklihegy

1. B. I.: Béres István pedagógus, iskolaigazgató (1970)
2. D. A.: Dénes Adél (1943)

Nagybereg (Beregszász)

1. P. M.: Prófusz Marianna népi iparművész, szövőnő (1959)

Nagypalád

1. S. G.: Sötér Géza pedagógus, iskolaigazgató (1964)

Nagyszőlős

1. P. E.: Puskás Erzsébet (1938)

Nevetlenfalu

1. C. M.: Celics Margit (1943)
2. Cs. E.: Csúri Erzsébet (1941)
3. F. E.: Fancsiki Elvira (1944)
4. K. L.: Kálmán László (1932)
5. P. A.: Pupcsik Anna (1936)
6. R. A.: Ruszinka Antal (1922)
7. Sz. F.: Száraz Ferenc (1949)
8. T. B.: Török Boldizsár (1930)

Salánk

1. Á. I.: Ádám Ida tojáshímző (1961)
2. B. R.: Barta Rozália (1933)
3. F. A.: Fazekas Amália (1928)
4. G. A.: Gál Adél (1986)
5. G. E.: Gál Etelka (1933)
6. G. I.: Gál Imre bodnármeister (1977)

¹¹⁸⁰ Adatközlőim nevüket vállalva osztották meg velem tudásukat.

7. H. Á.: Homoki Árpád (1943)
8. J. I.: Jana Ida tojáshímző (1950)
9. J. R.: Jana Róza (1928)
10. J. L.: Józán Lajos református tiszteletes (1956)
11. K. B.: Kalanics Béla bodnármeister, fafaragó (1972)
12. Ifj. K. G.: ifj. Kész Géza bodnármeister (1975)
13. K. Z.: Kovács Zoltán (1925)
14. L. A.: László Attila bodnármeister (1988)
15. L. Á.: László Árpád bodnármeister (1949)
16. L. E.: László Elemér bodnármeister (1939)
17. L. L.: László Lenke (1927) (Gyűjtés Jacenta Krisztina)
18. L. M.: László Margit (1933)
19. N. E.: Német Erzsébet (1941)
20. Id. P. B.: id. Pólin Béla (1928)
21. P. B.: Pólin Béla fafaragó (1955)
22. P. E.: Pólin Elek fafaragó (1954)
23. S. B.: Sipos Béla bodnármeister (1936)
24. S. E.: Sipos Endre bodnármeister (1966)
25. Sz. M.: Szarka Margit (1955)
26. Sz. G.: Sztankovics Géza seprőkötő, kosárfonó (1953)
27. Z. E.: Zán Eleonóra tojáshímző (1952)
28. Z. F.: Zán Ferenc (1952)
29. Z. I.: Zán Ida (1943)
30. Zs. E.: Zsoldos Elemér fejfafaragó (1952)
31. Zs. Et.: Zsoldos Etelka (1951)

Szőlősgyula

1. Cs. E.: Csatlós Erzsébet (1936)
2. Cs. F.: Csetneki Ferenc (1941)

Tiszabökény

1. T. E.: Tóth Elek méhész (1940) (Gyűjtés: Derbák Renáta)

Tiszakeresztúr

1. G. B.: Gerendely Béla (1948)

2. M. Gy.: Mándi Gyula (1960)

Tiszaújhely

1. B. (K.) Sz.: Bucsella (Katona) Szilvia (1943) (Gyűjtés: Lapkovszka Emília)

Tiszaújlak

1. P. V.: Petrusinec Volodimir bőrdíszműves (1977)

Öregakli

1. B. Á.: Bocskor Áron (1921)
2. O. O.: Oláh Ottó (1965)

Verbőc

1. K. J.: Komáromi Jolán (1937)
2. S. I.: Stul Ilona (1933)
3. Sz. G.: Székely Gusztáv pedagógus (1981)

IRODALOM:

ГРОЗДОВА И. Н.

- 1972 Этническая специфика венгров Закарпатья. – В кн.: *Карпатский сборник*. Издательство „Наука”, Москва, 95–107.

ГРОЗДОВА И. Н., ФИЛИМОНОВА Т. Д.

- 1970 Венгры и немцы Советского Закарпатья (по материалам полевых исследований 1968–1969 гг.) – В кн.: *Советская Этнография №1* с. 135–143.

ГРОЗДОВА И. Н. – КОВАЛЬСКАЯ Н. Г.

- 1979 Жилища венгров Закарпатья. – В кн.: *Материальная культура комплектных этнических групп на Украине*. Издательство „Наука”, Москва, 151–181.

ИСТОРИЯ городов и сел Украинской ССР.

- 1982 *Закарпатская область*. Институт истории академии наук УССР, Киев.

ФИЛЕП, А.

- 1976 Исторические типы венгерского народного жилища и его межэтнические связи в Карпатах. – В кн.: *Карпатский сборник*. Издательство „Наука”, Москва, 35–39.

ФЕДАКА П. М.

- 2005 *Народне житло українців Закарпаття XVIII–XIX століть*. Видавництво „Гражда”, Ужгород.

КОПРИВА Аттіла

- 2008 *Вишивка в народному костюмі угорців Закарпаття. Історія та художні особливості. До курсу „Історія мистецтва Закарпаття”.* Конспект лекцій. Видавництво „Карпатська вежа”, Мукачево.

ПОЛЯНСЬКА О.

- é.n. *Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області //Закарпатський музей архітектури та побуту. Рукопис.* Ужгород.

ТИВОДАР, Михайло

- 1994 *Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX–першої половини XX ст. Історико-етнологічне дослідження.* Видавництво „Карпати”, Ужгород.
- 2011 *Етнографія Закарпаття. Історико етнографічний нарис.* Видавництво „Гражда”, Ужгород.

АСТА Beregsasiensis

- 2003 *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos közleményei.* Soós Kálmán – Orosz Ildikó (szerk.). 3. szám, III. évfolyam. Beregszász

AZ Ungvári Hungarológiai Intézet Tudományos Közleménye

- 1993 *A Magyar Filológiai Tanszék fennállásának 30. és az Ungvári Hungarológiai Központ 5. évfordulójára.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

A HEGYVIDÉKI gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése

- 1910 *A m. kir. földmivelésügyi minister megbízásából összeállította Kazy József ministeri tanácsos, hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi és felvidéki) ministeri megbizott.* Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 2001 Gyümölcskultúra In: *Magyar néprajz* II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 493–527.

ÁRPA István

- 1993 *A tiszaháti nemzetiségek életéből (Pillanatképek múltunkból)* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

BAGU Balázs

- 1993 *Tanterv az óvodák, elemi és általános iskolák számára. Népismeret.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

BAGU Balázs – Szakáll Mihály

- 1994 *A szabadságharc nemzetőrei. Vidékiünk nemzetőrségének történetéből (1848–1849).* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

BAKÓ Ferenc

- 1997 A népi építészet esztétikája, forma és díszítés. In: *Magyar néprajz IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 255–265.

BALASSA Iván

- 1992 *A székelyföldi Erdővidék temetői.* Ujváry Zoltán (szerk.) Ethnica Kiadás, Debrecen
- 2001 Gabonatermesztés. In: *Magyar néprajz II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 295–434.
- 2003 *A szomszédos országok magyarjainak néprajza.* Planétás Kiadó, Budapest

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

- 1979 *Magyar néprajz.* Corvina kiadó, Budapest

BALASSA M. Iván

- 1989 A Kárpát-medence északkeleti térsége lakóházfejlődéséről. In: Cseri Miklós - Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15-16-án megrendezett konferencia anyagai).* Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 63–84.

BALOGH Balázs

- 2003 Egy kisparaszti gazdaság fél évszázada a Sokoróalján (1908–1959). In: Vargyas Gábor (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXI. Akadémiai kiadó, Budapest, 9–30.

BARABÁS Jenő

- 1989 Innovációk a Kárpát-medence északkeleti térségének népi építészetében. In: Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai)*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 85–91.
- 1997 Tüzelőberendezés, füstelvezetés. In: *Magyar néprajz IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 155–169.

BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor

- 2004 *Magyar népi építészet*. Mezőgazda kiadó, Budapest

BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor

- 1979 *Vezérfonal népi építészetünk kutatásához*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest

BARANYI Béla

- 1978 *Egy népi kismesterség leírása (kádármesterség)*. Pályamunka. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. EA 20103.

BARNA Gábor

- 1988 *A tutajozás jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén*. Különlenyomat az Ethnographia 1988. évi 2. számából, Budapest

BATHÓ Edit

- 2013 *A jász viselet*. Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány, Jászberény

BATIZI Endre

- 1997 Técső és környéke. Tájéleírás és népismertetés. In: S. Benedek András (szerk.): *Máramaros megye. Honismereti írások a Monarchia korából.* Hatodik Síp Alapítvány-Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 55–56.

BÁRTH János

- 1997 Település. In: *Magyar néprajz IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–88.

BÁTKY Zsigmond

- 1934 Tiszaháti tőkéskapu. In: *Néprajzi Értesítő*, 45–47.
- 1941 Táplálkozás. Építkezés. In: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajzának első kötete.* Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 31–215.
- 1992 *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.* (Reprint). A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata 5. Néprajzi Múzeum, Budapest

BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly

- 1928 *Magyar népművészet.* Budapest

BEKE László

- 1941 *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai.* M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest

BELLON Tibor

- 2003 *A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön.* Timp Kiadó, Budapest

BELLON Tibor – FÜGEDI Márta – SZILÁGYI Miklós

- 1998 *Tárgyalkotó népművészet.* Planétás Kiadó, Budapest

BELLOSICS Bálint

- 1992 *Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére.* (Reprint). Magyar Néprajzi Társaság, Budapest
- BENDA Gyula
- 2006 *Társadalomtörténeti tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest
- BEREGI életképek
- 1991 Mankó Mária (szerk.). VITA Kft, Beregszász
- BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICSKÓ István
- 2004 *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról* PoliPrint, Ungvár
- BÉLAY Vilmos
- 1943 *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. sz. elejéig.* Sylvester Nyomda, Budapest
- BICZÓ Gábor
- 2005 A hagyományos gyimesi kultúra és értékrend válsága a generációs konfliktusok tükrében, különös tekintettel az idősök helyzetére tíz esztendővel a rendszerváltás után. In: Schwarz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.). *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 467–478.
- BOCSKOR Áron
- 2008 *Öregakli krónikája, I - III.* Kézirat
- BODNÁR Zsuzsanna
- 2014 Lakóház. Lakótér. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 256–279.
- BODÓ Sándor
- 1986 Hagyományos és modern tárgyak egy bükki falu családi gazdaságaiban. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Az életmód változása egy bükki faluban.*

Az 1985. május 23-án megrendezett felsőtárkányi néprajzi konferencia anyaga, Budapest – Eger, 124-127.

BOGDÁN István

1984 *Mestere volt egykor...* Magvető Könyvkiadó, Budapest

BOROVSKY Samu

1908 *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye.* Országos Monografia Társaság, Budapest

BOTLIK József

1997 *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

2000 *Gát. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest*

BOTLIK József - DUPKA György

1993 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

BÓDI Erzsébet

2005 Néprajzi adatok a kárpátaljai Salánk hagyományos táplálkozáskultúrájához. In: Geszti Zsófia és mások (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* Jankó János Néprajzi Egyesület (Budapest) – Kárpátaljai magyar Kulturális Szövetség (Ungvár), 160-169.

CZÉBELY Lajos

2002 *Visk története* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

CSATÁRY György

1993 *Levéltári kalászatok (tanulmányok, szövegközlemények).* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

1999 *Szabadságharc a végeken. Anno 1948–1849.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

- 2002 *Rákóczi- emlékek és emlékhelyek Kárpátalján.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
- 2008 *Komáromy András – az országos levéltárnok. Forrásközlés.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
- CSEH Fruzsina
- 2014 *A kerékgyártó mesterség múltja Magyarországon.* Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja, Budapest
- CSERI Miklós
- 1997 Építőanyagok és szerkezetek. In: *Magyar néprajz IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–138.
- 2009 A 20. század bemutatásának lehetőségei az európai szabadtéri múzeumokban. In: Cseri Miklós-Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században. Az OTKA K 62412. számú, „A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai” című kutatási program eredményeiből készült tanulmányok és közlemények.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadványa, Szentendre, 9–20.
- CSERI Miklós – TÁRNOKI Judit (SZERK.)
- 2001 *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* (A 2001. október 9–10 - én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Szolnoki Damjanich János Múzeum közös kiadványa. Szentendre-Szolnok
- CSERKÉSZ őr
- 1943 *Falutörténeti kérdésekre adott válaszok. Salánk.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. EA 21605.
- CSERVENYÁK László
- 2014 A közlekedés és teherhordás eszközei. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 504–518.

CSISZÁR Árpád

- 1971 A beregi sertéstenyésztés. *Ethnographia*. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, LXXXII Budapest 4. szám 481-496.
- 1998 *A beregi népelet. Néprajzi tanulmányok*. Ujváry Zoltán (szerk.) Ethnica Kiadás, Debrecen
- 2002 *Néprajzi emlékek Beregből és Szatmárból*. Ujváry Zoltán (szerk.) Ethnica Kiadás, Debrecen

CSISZÁR Árpád – FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta

- 1983 *A beregi népi textíliák lexikona*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen

CSOMÁR Zoltán

- 1996 A nagydobronyi nép megélhetési viszonyai, lakása, ruházódása és népi szokásai. In: S. Benedek András (szerk.): *A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Beregszász-Budapest, 119–121.
- 1998 A vármegye lakosainak néprajza. In: S. Benedek András (szerk.): *Ung megye. Írások Ung megyéről*. Mandátum Kiadó-Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász-Budapest, 65–80.

CSUPOR István – CSUPORNÉ Angyal Zsuzsa

- 1998 *Fazekaskönyv*. Planétás Kiadó, Budapest

DÁM László

- 1983 *Kérdőív az alföldi lakóház kutatásához*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kérdőíve. Debrecen
- 1983a Szabolcs-Szatmár megye népi építészetének táji tagozódása. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi tanszéke, Debrecen, 147–155.
- 1989 Építészeti régiók a Kárpát-medence északkeleti térségében. In: Cseri Miklós-Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–*

16-án megrendezett konferencia anyagai). Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 93–107.

- 1992 *Építkezés*. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Néprajz egyetemi hallgatóknak. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
- 1997 *Állattartó épületek és az udvar egyéb épületei*. In: *Magyar néprajz IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 214–223.
- 2000 A magyar népi építészet kutatása az ezredforduló évtizedeiben. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. A Magyar Néprajzi Társaság és a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum közös kiadványa, Szentendre, 69–82.
- 2001 A Kárpátalján élő dél-beregi magyarság néprajzi kutatása. In: Cserevnyák László (szerk.): *Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. Mátészalka, 49–54.
- 2014 *Porták*. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete*. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 207–251.

DEÁK Geyza

- 1998 Az Ung vármegyei „Tiszahát” népi építésze és művészete. In: S. Benedek András (szerk.): *Ung megye. Írások Ung megyéről*. Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest, 81–89.

DEÁK Ferenc

- 1998 Temetők és sírjelek Csernátonban. In: Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 8. Budapest, 360–370.

DRAGUN, Ivan Vasziljevics

- 1989 A Kárpátalján élő magyarok népi építészetének sajátosságai. In: Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–*

16-án megrendezett konferencia anyagai). Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 165–180.

D. RÁCZ Magdolna

2014 Cserépedények. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete*. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 392–419.

DOBOS Lajos

1976 A halmaji bognármesterség. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai*. Miskolc. 89–95.

DOBOSY László

1994 *Susa. Fejezetek a község néprajzához*. Gömör néprajza XLV. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen

DOMANOVSKY György – VARGA Marianna

1983 *Mai magyar népi iparművészet*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest

DOMONKOS Ottó – NAGYBÁKAY Péter

1992 *Magyarország kézművesipartörténetének válogatott bibliográfiája*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

DÖMÖTÖR Tekla

1972 *Magyar népszokások*. Corvina Kiadó, Budapest

DUBA Gyula

1974 *Vajúdó parasztvilág*. Madách Könyvkiadó, Bratislava

DULISKOVIČS Mihály

- 2006 Máramaros vármegyének részletes rövid ismertetése. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 242–249.
- DUPKA György
- 1993 „Sötét napok jöttek...” *A koncepciós perek magyar elítélteinek emlékkönyve. 1944–1955*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest
- DUPKA György – HORVÁTH Sándor
- 1987 *Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon*. Kárpáti Kiadó, Ungvár
- DUPKA György – HORVÁTH Sándor – MÓRICZ Kálmán
- 1990 *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén* Kárpáti Kiadó, Ungvár
- ESPÁN Margaréta
- 2015 *Hagyományok, nemzeti értékek Kárpátalján*. Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület – *Kárpátalja* hetilap, Ungvár
- ÉBNER Sándor
- 1931 Régi tűzhelyek: Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. *Néprajzi Értesítő* XXIII. 6–16.
- ÉGETŐ Melinda
- 2001 Szőlőművelés és borászat. In: *Magyar néprajz* II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 527–596.
- É. KOVÁCS Judit
- 1992 *Gömörmihályfalva. Fejezetek a község múltjából*. Gömör néprajza XXXVII. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi tanszékének kiadványa. Szerkeszti: Ujváry Zoltán. Debrecen
- FAGGYAS István
- 1988 *Fejfás temetők a magyarországi Gömörben*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen

FARKAS József

- 1984 Lovaskocsik és szekerek. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi tanszéke, Debrecen, 169–196.

FEDINEC Csilla

- 2002 *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta – Dunaszerdahely

FEJES László

- 1976 Egy miskolci kádármester. In: Dobrossy István (szerk.): *Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból*. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai. Miskolc, 113–119.

FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta

- 1980 *Beregi keresztszemes minták*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- 1999 Iparművészeti terítők és garnitúrák a kárpátaljai református templomokban. In: P. Punykó Mária (szerk.): *„Madarak voltunk...” Kárpátaljai néprajzi írások*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 133–141.
- 2010 *Együtt Bereg kultúrájáért. Keresztszemes hímzsminták határon innen és túl*. Örökségünk Könyvkiadó Kft, Nyíregyháza
- 2014 Öntöttvas kályhák. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete*. Jóna András Múzeum, Nyíregyháza, 280–293.

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1964 A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő* XLVI 5–89.
- 1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest

2010 „*Mi, korrekt parasztok...*” *Hagyományos élet Átányon*. Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest

2016 *Az átányi parasztember szerszámai*. Kiadta a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a Néprajzi Múzeum a Méry Ratio Kiadó gondozásában, Budapest

FÉNYES Elek

1998 *Magyarország geographiai szótára (Kárpátalja)*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

FINCZICZKY Mihály

2012 Ungmegye. In. : *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész)*. Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 387–401.

FLÓRIÁN Mária

1978 *A Felső-Tiszavidék* (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájegységei sorozat 1. kötete.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

1997 Öltözködés. In: *Magyar néprajz IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 587–767.

2001 *Magyar parasztviseletek*. Planétás Kiadó, Budapest.

FRECSKAY János

1912 *Mesterségek szótára*. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája, Budapest

FODOR István

1989 *Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez*. In: Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai)*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 21-45.

FÓRIS Mária

1944 *Keresztszemes kézimunkák Bereg-, Szabolcs-, Szatmár-, Ugocsa- és Zemplén-megyékben.* Exodus Kiadó, Budapest

FURU Árpád

2012 *Kalotaszeg népi építésze.* Exit Kiadó, Kolozsvár

2012a *Udvarhelyszék népi építésze.* Exit Kiadó, Kolozsvár

GALGÓCZY Tibor

1999 *Az Ungvidék pásztorművészete.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest

GAZDA József

2002 *Az Istennel még magyarul beszélgetünk. Magyar szórványok a Kárpát medencében.* Püski, Budapest

GÁBORJÁN Alice

1969 *Magyar népviseletek.* Corvina Kiadó, Budapest

GEGESI LÁSZLÓ János – NAGY Ödön – SZÉKELY Ferenc

2003 *Népi gazdálkodás Havadon.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

GERGELY Katalin

1978 *Változások Varsány népviseletében.* In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 201–275.

GESZTI Zsófia

2002 *A tiszabökényi egyházbetlehemek.* In: Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára.* A Györffy István Néprajzi Egyesület kiadványa, Budapest, 318–341.

GILYÉN Nándor

- 1960 Csűrök a szatmári Erdőháton. *Néprajzi Közlemények*, 5. 1. sz. Budapest, 52–57.
- 1989 A Felső-Tisza-vidéki nyitott ereszes ház. In: Kecskés Péter (szerk.): *Ház és ember, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum közleményei 5.* Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 51–56.
- 2000 A magyar népi építészet változása (integrálódása) a 20. században. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai.* A Magyar Néprajzi Társaság és a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum közös kiadványa, Szentendre, 237–256.

GILYÉN Nándor – MENDELE Ferenc – TÓTH János

- 1975 *A Felső-Tiszavidék népi építésze.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest

GROZDOVA, I. N.

- 1971 Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In.: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom.* Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve V–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 457–466.

GÖNYEY (ÉBNER) Sándor

- é. n. *A szelemenés-ágasfás ház s más építmények vizsgálata.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 22785.
- é. n., a *Szatmár és Bereg népének hajléka és házatája.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 22790.
- 1939 Szatmár és Bereg népének hajléka és házatája. In: Fábián Sándor (szerk.): *Szatmár, Ugocsa, Bereg k. e. e. vármegyék monográfiája.* Kiadja: A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, Budapest, 397–405.
- 1939 - 1940 *A Szernye-mocsár községeinek építkezése, kendermunkája, viselete.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 2235.

- 1940 *Vegyes néprajzi gyűjtés.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 5398.
- 1940a *Vegyes néprajzi gyűjtés.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 5401.
- 1941 *Lenmegmunkálás, almatörők, kéttalpú kerék, almasajtó, kendermunka.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 000187.
- 1942 *Vegyes néprajzi gyűjtés a Szernye-mocsár környéki falvakból.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 5408.

GUNDA Béla

- 1984 A szatmári hagyományos népi műveltség etnográfiai helyzete. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 35–137.
- 1989 A kulturális áramlat, a társadalom és az etnikum szerepe az Északkeleti-Kárpátok építkezésében. In: Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai).* Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 109–134.

GVADÁNYI József

- 1999 *Badalai Quártélyozás.* Minerva Műhely, Budapest – Beregszász

GYÖRFFY István

- 1911 A szatmárnémeti szilvaaszalók. In: *Néprajzi Értesítő*, 249–252.
- 1941 Viselet. In: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajzának első kötete.* Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 324–368.
- 1941a Gazdálkodás. In: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajzának második kötete.* Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 15–273.

1983 *Alföldi népelet. Válogatott néprajzi tanulmányok.* Budapest, Gondolat

GYÖRGY HORVÁTH László – LAJOS Mihály

1998 *A Hömlöc lábánál. Salánk, Feketepatak és Verbőc történetéből.*
Falumonográfia. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

H. BATHÓ Edit

1988 *Népi méhészkedés a Jászságban.* A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványa, Debrecen

HEGEDŰS Gyöngyi

2005 Felvidéki, kárpátaljai református gyülekezetek harangjai. In: Geszti
Zsófia és mások (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi,
kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* Jankó János
Néprajzi Egyesület (Budapest) – Kárpátaljai Magyar Kulturális
Szövetség (Ungvár), 153–158.

HERMAN Ottó

1887 *A magyar halászat könyve I-II.* K. M. Természetudományi Társulat,
Budapest.

1909 *A magyarok nagy ősfoglalkozása.* Hornyánszky Viktor csász. és kir.
udv. könyvnyomdája, Budapest.

„HÉT kereszt alatt felkelek

1997 *Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok.* P. Punykó Mária
(szerk.). Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest –
Beregszász

HODINKA Antal

2012 A rutének. In. : *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben.*
Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész) Első hasonmás
kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 401–417.

HOFER Tamás

- 1983 A „tárgyak” elméletéhez. Felszerelések és tárgye gyűtte sek néprajzi elemzése. *Népi Kultúra, Népi Társadalom* XIII, 39–64.
- HOFER Tamás – FÉL Edit
- 1994 *Magyar népművészet*. Corvina könyvkiadó, Budapest
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György
- 2004 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest
- HORKAY Lajos
- 1936 *Beszélő kövek. A salánki református egyház története és Salánk múltja*. Kiadta a salánki református egyház, Rozsnyó
- 2011 *Beszélő kövek. A salánki református egyház története és Salánk múltja*. Készült Kovács Sándor nyomdájában Nagyszőlősön. Reprint
- HORVÁTH László
- 1998 *Barangolás a benei szőlőhegy múltjában*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász
- HORVÁTH Sándor
- 1998 *Rát. Szociográfia*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest
- HUTTERER Éva
- 2010 *Gyermekélet Ráton*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
- JANÓ Ákos
- 1983 A fonó szatmárban, I. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* XVIII–XX. 1975–1977. Nyíregyháza.
- 1987 *Kendermunkák és társasélet Szatmárban. Kalákák*. Folklor és etnográfia 32. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen
- JUHÁSZ Antal

- 1974 A parasztság tárgyi ellátottsága. In: Trogmayer Ottó (szerk.): *A szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974–75/I.* 105–167.
- 1986 Néprajzi tárgyegyüttesek dokumentálásának és gyűjtésének szempontjai. In: *Művelődés – Pest megyei Honismereti Közlemények IV.*, Szentendre, 5–13.
- 1991 Kádármesterség. In: Domonkos Ottó – Nagybákay Péter (szerk.): *Magyar néprajz III. Kézművesség.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 455–457.
- 1997 Élet a házban. In: *Magyar néprajz IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 178–193.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 1983 *Értékkendszereink.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- 2000 *Beszélő házak. Lakásaink szimbolikája, Magyarország, 1990-es évek.* Kossuth Kiadó, Budapest
- 2003 *Tárgyak szimbolikája.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

KATONA Ferenc

- 1943 *Vegyes néprajzi és szociográfiai adatok. Az ugozsai kutatótábor nagyszőlősi bevezető előadásainak jegyzete.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 4590.

KATONA Imre

- 1978 *A magyar kerámia és porcelán.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest

KÁRPÁTALJA magyar személyi és intézmény-adattára

- 1993 *Dupka György közreadásában.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

K. CSILLÉRY Klára

- 1972 *A magyar nép bútorai.* Corvina Kiadó, Budapest
- 1997 Lakáskultúra. In: *Magyar néprajz IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 327–415.

KELEMEN Gyula

- 1939 A tiszamenti háziipar. In: Fábrián Sándor (szerk.): *Szatmár, Ugocsa, Bereg k. e. e. vármegyék monográfiája*. Kiadja: A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, Budapest, 462–467.

KEMECSI Lajos

- 1998 *Szekerek, kocsik, szánok. Paraszti járműkultúra Észak-Dunántúlon*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
- 2001 A paraszti járműkultúra kutatása az elmúlt negyedszázadban (1975–2000). In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest. 537–554.

KERESZTYÉN Balázs

- 1990 *Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest
- 2002 *A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emlékei Ugocsában*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

KESSLER – BALOG Edgár

- 1927 A „szüzugyahajtás”. *Ethnográfia* 38. 251–256.

KÉSZ Barnabás

- 1995 Bethlen Gábor ismeretlen levele a salánkiak és a beregiek pereskedéséről. In: *Kárpáti Panoráma*. Szerk.: Zubánics László. IV., 11.
- 2005 Tiszaháti parasztporta. In: *Irka*. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség gyermeklapja. Szerk.: Punykó Mária. III., 24–25, IV. 10, V. 13.
- 2009 Tájak változatossága, hagyományok gazdagsága, népi kultúra. In: Baranyi Béla (szerk.). *Kárpátalja*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest, 392–421.
- 2009a „Egy földön, egy hazában” *Hon- és népismeret kárpátaljai fiataloknak*. PoliPrint, Ungvár – Beregszász

- 2009b 1956 Kárpátalján. In: Bartha Elek – Keményfi Róbert – Marinka Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban*. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen, 474–495.
- 2012 A salánki lakosság etnikai és vallási arculatának tükröződése a település temető kultúrájában. In: *Néprajzi látóhatár*, XXI. évf. 1. szám, 5–45.
- 2012a Kádármesterek Salánkon. In: *Néprajzi látóhatár*, XXI. évf. 1. szám, 143–154.
- 2015 A Dózsa-parasztháború résztvevőinek fegyverzete. In: Dobos Sándor – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Mercurius Veridicus Novus I. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanulmánygyűjteménye*. „Grafika” Kiadó, Beregszász – Ungvár, 88–105.
- 2016 Az ugocsai parasztporta. Hagyományos építkezés Salánkon. In: Gazdag Vilmos – Karmacs Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások. A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai*, II. kötet (Történelem- és társadalomtudomány, oktatásmódszertan, irodalomtudomány). Autdor – Shark, Ungvár, 63–73.
- 2016a „Ruha teszi az embert” Adalékok a kárpátaljai népviselet kutatásához. In: *Közoktatás*. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja. XXI. évfolyam, 1. szám, 23–26.

KÉSZ Margit

- 2007 *Gyógyító hagyomány Kárpátalján*. „Úgy ne ártson néked...” Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
- 2013 *Letűnt idők nyomában. Képes időutazás a régi Kárpátalján*. Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

KIRI Edit

- 2008 Szöttesek a békés megyei Endrői Tájház és Helytörténeti Gyűjteményben. In: Kiri Edit és mások (szerk.): *Notitiae Iuvenum. Tanulmányok Ujváry Zoltán 75. születésnapjának tiszteletére*. DE-BTK HÖK, Debrecen, 103–122.
- KISBÁN Eszter
- 2009 Táplálkozáskultúra. In: *Magyar néprajz* I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 594–604.
- KISS Géza
- 1986 *Ormányság*. A magyar néprajz klasszikusai sorozatban, Gondolat Kiadó, Budapest
- K. Kovács László
- 1940 *Mesterség. Fafeldolgozás*. Fotódokumentumok megjegyzésekkel. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. F 85125–85147, F 85170.
- KLINGER Dezső – ERDŐSI Emil
- 1938 *Kádár*. A „Kádáripár” Kiadóhivatala, Pécs
- KRESZ Mária
- é.n. *Virág és népművészet*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- 1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1991 *Magyar fazekasművészet*. Corvina – Forum, Budapest
- KRESZ Mária – KÖVÉR Mária
- 1983 *Magyar népi cserépedények*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest
- KOCSISNÉ SZIRMAI FÓRIS Mária
- 1969 *Tiszavidéki keresztzemes hímzsminták*. Minerva Könyvkiadó, Budapest.
- KOCSIS Károly

1999 Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben. In: *Kárpátalja*. Szerk.: Boros László. Nyíregyháza, 75–84.

2009 A magyar népesség története. A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet történeti átalakulása. In: *Magyar néprajz* I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 293–426.

KOCSIS Károly – KOCSISNÉ HÓDOSI Eszter

1990 *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében* - Tankönyvkiadó, Budapest

KOMÁROMY András

2001 *Ugocsa vármegye a történelemben. Válogatott írások*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

KOVÁCS András – SÓVÁRGÓ Károly

1961 *Kádármesterség*. Pályamunka. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. EA 12843.

KOVÁCS Ferenc

1944 A gyergyócsomafalvi kádármesterség. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi Múzeum* XLIX. kötet, 1–2. füzet. Kolozsvár, 191–195.

KOVÁCS Katalin

1998 *Ha a lelkek... Lélekhiedelmek Salánkon*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

KÓS Károly dr.

1976 *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1999 *Népi földművelés Kalotaszegen*. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 7. Debrecen

2000 *A mezőség néprajza*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2011 *Néprajz és muzeológia*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

KÓSA László

1991 *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Oktatási segédlet. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen

2000 Múlt, jelen, jövő. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. A Magyar Néprajzi Társaság és a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum közös kiadványa, Szentendre, 5–20.

KÖLTŐ Gyula

1994 *A biharkeresztesi földműves műszókincse. Nyárvégi és koraórszi munkák*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

KUNT Ernő

1983 *Temetők népművészete*. Corvina Kiadó, Budapest

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat Kiadó, Budapest

1990 Temető, sír, sírjelek. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz*. VII. 88–97.

KÜLLŐS Imre

1999 A kárpátaljai református templomok harangjai. In: P. Punykó Mária (szerk.): *„Madarak voltunk...” Kárpátaljai néprajzi írások*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 142–143.

KÜLLŐS Imre – P. SZALAY Emőke (szerk.)

1999 *Magyar Református Egyházak javainak tára I. Kárpátaljai Református Egyház I–IV. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye*. Budapest

LÁZÁR Katalin

1990 Játéktípusok. A játékok rendje. In: *Magyar néprajz* VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 544–644.

LEHOCZKY Tivadar

- 1881 *Beregvármegye monographiája I–III.* Ungvár
- 2012 Beregmegye. In. : *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész)* Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 417–437.
- LÉNGYEL Györgyi
- 1970 *Keresztzemes kézimunkák.* Magyar Nők Országos Tanácsa – Kossuth könyvkiadó, Budapest
- 1975 *Kézimunkák. Új technikák – új megoldások.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- LIZANEC, Petro
- 1996 *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I–II.* Patent – Akadémiai Kiadó, Ungvár – Budapest
- L. JUHÁSZ Ilona
- 2002 *Rudna I. Temetkezési szokások és a temető kultúra változásai a 20. században.* Fórum Társadalomtudományi Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom – Dunaszerdahely
- LOSONCZI Ágnes
- 1977 *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- LUBY Margit
- 1927 A guba készítmódja és a gubásmesterség. *Néprajzi Értesítő* XIX. évf., 144–154.
- LUKÁCS László
- 2007 *A tisztas ipar emlékei. Céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében és Székesfehérváron.* A Szent István Király Múzeum Közleményei, Székesfehérvár
- MADARAK voltunk

- 1999 *Kárpátaljai néprajzi írások.* P.Punykó Mária (szerk.). Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász

MAGYAR Néprajzi Atlasz I–IV.

- 1969 Morvay Judit gyűjtése. MTA Néprajzi Intézet Adattára, Budapest

MAGYAR tudományos műhelyek a környező országokban

- 2000 Berényi Dénes (szerk.): MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottsága, Budapest

MAKSAY Ferenc

- 1940 *A középkori Szatmár megye.* Stephaneum Nyomda, Budapest

MANDEL Róbert

- 1986 *Magyar népi hangszerek.* Móra Könyvkiadó, Budapest

MANGA János

- 1969 *Magyar népdalok, népi hangszerek.* Corvina Kiadó, Budapest

- 1976 *Magyar pásztorfaragások.* Corvina kiadó, Budapest

MALONYAY Dezső

- 1909–1919 *A magyar nép művészete.* I–V. k. Budapest

MÁRAMAROS megye

- 1997 *Honismereti írások a Monarchia korából.* S. Benedek András (szerk.). Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász

MÁRTHA Tibor

- 1979 *A kádárság, mint népi kismesterség.* Pályamunka. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. EA20177.

MIKLÓSI SIKES Csaba

- 1998 *Kőbe vésett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig.* Sümegi Fórum Alapítvány, Sümeg

MENDÖL Tibor

- 1939 A hármas-határ vidékének tájrajza. In: Fábíán Sándor (szerk.): *Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék (1924–1938)*. Kiadja: A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, Budapest, 14–77.
- MOHAY Tamás
- 2009 Alföld. Felső-tiszai tömb. In: *Magyar néprajz* I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 605–622.
- MOLNÁR Ambrus
- 1997 Ugocsai falvak gazdasági helyzete a XVII. században a dézsmajegyzékek tükrében. In: P. Punykó Mária (szerk.): „*Hét kereszt alatt felkelek.*” *Kárpátaljai néprajzi és honismereti írások*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 151–161.
- MOLNÁR Mihály
- 1998 *Sírfeliratok a magyarországi Gömörben*. Ujváry Zoltán (szerk.): Gömör néprajza LIV. Debrecen
- MOLNÁR V. József
- 2004 *Világ-virág. A természetes műveltség alapjelei, és azok rendszere*. Lénia Bt., Budapest.
- MÓRICZ Kálmán
- 1995 *Nagydobrony*. Mandátum Kiadó - Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest
- MÓRICZ Zsigmond
- 1908 Szatmár vármegye népe. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 257–274.
- 1991 *Szatmári gyűjtés*, 1,2. kötet. A Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII, XVIII. kötete. Szerkesztette Katona Imre. Kiadta a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest
- MUSKETIK, Leszja

- 1995 Az ukrán folklórkutatásról. In: Balassa Iván-Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi látóhatár* IV. évf. 3–4. sz. 219–222.

NAGY Gyula

- 1943 *Régi szőlőprés és berenafalú kalyiba rajza. Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya Ugocsbai kutatótáborának anyagából.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 4620.

NAGY Jenő

- 1959 *A szilágysági Tövishát magyar népi öltözetének vizsgálásához.* Ethn. LXX. 442–445.

NAGY Milada

- 2009 *Nagyszőlős, a világ közepe.* Aposztróf Kiadó, Budapest.

NAGY Netta

- 2013 *A cserevilágtól a padlásseprésig. Falusi hétköznapok a beszolgáltatás éveiben.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest

NÉMETH Imre

- 1978 *A kádárság története.* Pályamunka. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 20090.

N. FÜLÖP Katalin

- 2006 *Hímzések a parasztház öltözetéből a Kárpát-medencében.* Válogatás a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből. Néprajzi Múzeum, Budapest.

NOVÁK László

- 1990 Archaikus fejfáinkról. In: Ujvári Zoltán (szerk.): *Régió és kultúra. Tanulmányok Gunda Béla tiszteletére.* Ethnica Kiadás, 209–219.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 1969 Az abara. Egy szénatartó építmény a magyar parasztok gazdálkodásában. In: Ortutay Gyula (főszerk.) *Népi kultúra – népi*

- társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve II–III.* Akadémiai kiadó, Budapest, 240–294.
- 1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása. Praxis rusticorum Hungariae in oeconomia pratorum.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1982 *A Barkóság és népe.* Borsodi kismonográfiák 15. Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- 1984 A magyar szekér a Kárpát-medencében. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi tanszéke, Debrecen, 157–168.
- 1988 *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben.* A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen
- 1993 *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig.* MTA Néprajzi kutatóintézet, Budapest
- 2001 Lótartás. In: *Magyar néprajz II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 617–658.
- 2001a Szarvasmarhatartás. In: *Magyar néprajz II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 295–705.
- 2001b Híradás, közlekedés, szállítás. In: *Magyar néprajz II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 813–974.
- 2003 *Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre
- 2003a Ukrán szórványok Északkelet-Magyarországon a 18–19. században. In: *Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 281–319.
- 2009 *Ipari táj.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- 2009a Földművelő gazdálkodás. In: *Magyar néprajz I.2.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 308–320.

2009b A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei. A magyar etnográfia tudománytörténete. In: *Magyar néprajz* I.1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–125.

2013 *Munkák, emberek, hiedelmek a Bódva mentén.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Néprajztudományi Intézet, Budapest

PÁKAY Viktória

2005 Tradíció vagy újjáéledő hagyomány? A betlehemezés funkciói Kárpátalján. In: Geszti Zsófia és mások (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* Jankó János Néprajzi Egyesület (Budapest) – Kárpátaljai magyar Kulturális Szövetség (Ungvár), 117–134.

PÁLL István

1989 A táji jellegzetességek keveredése Északkelet-Magyarország népi építkezésében a 18–19. században. In: Cseri Miklós-Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai).* Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum-Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc-Szentendre, 197–208.

2014 A táj. A táj története és néprajza. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 12–31.

PÁLL István – UDVARI István

1989 Hodinka Antal kárpátukrán népi építészetre vonatkozó jegyzetei. In: Cseri Miklós – Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai).* Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 181–189.

PERÉNYI Zsigmond

- 2012 Ugocsamegye. In. : *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész)* Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 461–470.

PETERCSÁK Tivadar

- 1998 *Néprajzi tanulmányok az Északi-Középhegység vidékéről*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- 2000 Tradíció és modernizáció a paraszti gazdasági közösségekben. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai*. A Magyar Néprajzi Társaság és a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum közös kiadványa, Szentendre, 619–636.

PILIPKÓ Erzsébet

- 1997 Görög katolikus egyházi élet a kárpátaljai Salánkon. In: P. Punykó Mária (szerk.): *„Hét kereszt alatt felkelek” Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 96–103.
- 1999 Az emberélet fordulóihoz kötődő szokások identitás-meghatározó szerepe (esettanulmányok egy kárpátaljai magyar faluból). In: Lator László és mások (szerk.): *Kárpátaljai Minerva* III. kötet, 2. füzet. Minerva Műhely, Budapest – Beregszász, 5–52.
- 2005 A szakrális tárgyrendszerek változásai a bizánci rítusú katolikus néphagyományban Kárpátalján. In: Geszti Zsófia és mások (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete*. Jankó János Néprajzi Egyesület (Budapest) – Kárpátaljai magyar Kulturális Szövetség (Ungvár), 12–22.
- 2007 *Identitás és hit I. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Tanulmánygyűjtemény. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

PIVÁRCSI István

2010 *Barangolások Kárpátalján. Tájak, emberek, históriák.* Palatinus Könyvkiadó, Budapest

P. LATOR Ilona

2005 *Kimegy a lelke, marad a test. A halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek Visken.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

P.PUNYKÓ Mária

1993 *A hétországi király. Beregújfalusi népmesék.* Kárpáti Kiadó, Ungvár

1995 *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalui népmesék és mondák.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász

2000 *Úton megyen tipe-topa. Beregújfalui találós kérdések.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász

P. SZALAY Emőke

1999 Modern iparművészeti emlékek a kárpátaljai református templomokban. In: P. Punykó Mária (szerk.): „Madarak voltunk...” *Kárpátaljai néprajzi írások.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 123–132.

1999a Adatok a Felső-Tiszavidék fazekességéhez. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére.* Debrecen, 337–350.

2004 *Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben.* Országos Református Gyűjteményi Tanács, Debrecen

2005 Úrasztali borosedények a Kárpátaljai Református Egyházkerület gyülekezeteiben. In: Geszti Zsófia és mások (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* Jankó János Néprajzi Egyesület (Budapest) - Kárpátaljai magyar Kulturális Szövetség (Ungvár), 144–152.

PÓCS ÉVA

1979 Fejfa, fütül való fa, gombfa, kopjafa In: Ortutay Gyula (főszerk.). *Magyar Néprajzi Lexikon II.* 97–107.

RATKÓ Lujza

- 2014 Viselet. A vallási élet és az ünnepi szokások tárgyai. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete*. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 538–672.

RÉMIÁS Tibor

- é.n. Bodnárok. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 65–72.

RISKÓ György

- 1999 *Pásztorok keljünk fel... Kárpátaljai betlehemes játékok*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Nagyszőlős

RISKÓ Marianna

- 2011 *Ferencesek Nagyszőlősen. Ötszáz éves jelenlét térben és időben*. Új Ember Kiadó, Budapest

RUSZIN Emil

- 2009 *Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete*. SZGTI, Budapest

SABJÁN Tibor

- 1989 A tüzelőberendezések terminológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. In: Cseri Miklós-Balassa M. Iván – Viga Gyula (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai)*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre, 347–356.

- 2003 *A búbos kemence*. TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Budapest

SÁRI Zsolt

- 2009 Típusterves építkezések és az életmód átalakulásának kapcsolata. In: Cseri Miklós-Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században. Az OTKA K 62412. számú, „A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai” című*

kutatási program eredményeiből készült tanulmányok és közlemények.
A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadványa, Szentendre, 21–52.

- 2013 Típusbútor. Új bútorok a Kádár-kori falusi lakásokban. In: Cseri Miklós-Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 25*, Szentendre, 51–60.

SÁRKÁNY Mihály

- 1978 A gazdaság átalakulása. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 63–150.

S. BENEDEK András

- 1993 *A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest
- 1997 Vissza a forráshoz. Fejezetek a kárpátaljai magyar néprajzkutatás történetéből. In: Lator László – Soós Kálmán – S. Benedek András (szerk.): *Kárpátaljai Minerva*. I. kötet, 1. füzet, 117–128.

SCHRAM Ferenc

- 1966 Népszokások Bereg megyéből. In: *Néprajzi Közlemények*, XI. évf. 1–2. sz. 167–198.
- 1968 Kis-Nógrád megye történeti néprajza. 1686–1848. *Levéltári Szemle* XVIII. 3. 657–719.

SELMECZI KOVÁCS Attila

- 1984 Kézimalmok Kelet-Magyarországon. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 217–233.
- 1989 A szálsgabona és takarmányfélék tárolóépítményei Észak-Magyarországon. In: Cseri Miklós – Balassa M. Iván (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án megrendezett konferencia anyagai).* Szentendrei

Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum,
Miskolc – Szentendre, 309–323.

2001 Szántóföldi kapáskultúrák. In: *Magyar néprajz* II. Akadémiai Kiadó,
Budapest, 434–462.

2009 *Elfeledett magyar mesterségek és népelet*. Cser Kiadó, Budapest.

S. LACKOVITS Emőke – EGERVÁRI Márta

2005 *Hímzések a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében.
Hímzéssel díszített kultikus és ünnepi textíliák a Bakonyból és a
Balaton-felvidékről*. Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém

SOPOLIGA, Miroslav

1989 A parasztház jellegzetes vonásai a Kárpátok ukránlakta területein. In:
Cseri Miklós – Balassa M. Iván (szerk.): *Népi építkezés a Kárpát-
medence északkeleti térségében (A Miskolcon 1989. május 15–16-án
megrendezett konferencia anyagai)*. Szentendrei Szabadtéri Néprajzi
Múzeum – Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Szentendre,
145–164.

SZABADI István (SZERK.)

2001 „Mellyet még az régi atyáink is birtanak”. *Bereg, Ugocsa és Közép-
Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809*. Kiadja
a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár,
Debrecen

SZABADFALVI József

1956 Méhészkedés a szatmári erdőháton. In: *Ethnographia. A Magyar
Néprajzi Társaság értesítője*, 67. évfolyam. Budapest, 451–482.

2001 A pásztorbotok típusai és használói Északkelet-Magyarországon. In:
Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó.
Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. MTA Néprajzi
Kutatóintézete, Budapest. 337–355.

SZABÓ István

- 1937 *Ugocsa megye*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- 1939 Ugocsa megye és népei a történelemben. In: Fábrián Sándor (szerk.): *Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék (1924–1938)*. Kiadja: A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, Budapest, 78–88.
- 1994 *Ugocsa megye*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest – Új Mandátum Könyvkiadó, Beregszász
- 2005 Ugocsa megye és népei a történelemben. In: Erős Vilmos (szerk.) *Népiségtörténeti tanulmányok*. Lucidus kiadó, Budapest, 55–68.

SZABÓ László

- 1963 Húsvéti tojások a beregi Tiszaháton. In: *Ethnographia* LXXIV, 4. sz., 25–547.
- 1989 A paraszti munkaszervezet mai formái. In: Szabó László – Tóth László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok. Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 46., Szolnok, 227-242.
- 1989 A paraszti munkaeszközök esztétikája. In: Szabó László – Tóth László (szerk.) *Néprajzi tanulmányok. Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 46., Szolnok, 275–283.
- 1997 *A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a XVIII–XX. századból*. Ethnica Alapítvány, Debrecen
- 2009 *Kárpátaljai Demográfiai adatok*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

SZABÓ Sarolta

- 2014 Háztartási eszközök. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete*. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, 420–451.

SZAMOSUJVÁRY Sándor

- 1942-1968 *Kádármesterség: mesterszótár, szerszámrajzok, kádártermékrajzok*. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. EA 8730.

SZARVAS Zsuzsa

- 1988 *Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között. Alsópáhok – Felsőpáhok*. Magyar Néprajzi Kutatócsoport, Budapest

SZÁSZ János – SZIGETVÁRI János

1975 *Népi építészetünk nyomában.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest

SZILÁGYI Miklós

2002 Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999.* MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 7–15.

2005 Bevezetesként az utóparaszti hagyományokról. In: Schwarz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 9–16.

SZPIRIDONOV Sándor

1942 „Amíg a szálfából hordó lesz...” *Kádármesterség.* Pályamunka. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. EA 3195.

SZTANKÓ Péter

2003 Kárpátaljai magyar néprajz (1989–2002). In: Balassa Iván – Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi látóhatár.* XII. évf. 1–2. sz., 65–82.

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén

2009 Ruralitás, fenntartható vidékfejlesztés, és a kultúra és helyi örökség kapcsolata. In: Cseri Miklós-Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században. Az OTKA K 62412. számú, „A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai” című kutatási program eredményeiből készült tanulmányok és közlemények.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadványa, Szentendre, 381–400.

SZÖLLÖSY Alfréd

1918 Bihun Pál. 1879–1918. In: *Nagyszöllősi Hírlap,* X. évf. 19. sz.

SZULOVSZKY János

- 2004 *A magyar kézművesipar története.* Magyar kereskedelmi és Iparkamara, Budapest
- 2009 Kézművesség, ipar. In: *Magyar néprajz* I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 543–566.
- TAMÁSKA Máté
- 2011 *A vidéki tér emlékezete. Az építészeti formaképződéstől a kulturális örökségalkotásig. Nagykarácsony, Sukoró és Tiszafüred esettanulmányával.* Martin Opitz Kiadó, Budapest
- TAKÁCS Béla
- 1986 *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben.* Kiadta a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest.
- T. BERE CZKI Ibolya (SZERK.)
- 2003 *Gyermekvilág Magyarországon.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiállítása. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre
- TELENKÓ Bazil Mihály
- 2000 A házsongárdi temető térszerkezete. Kolozsvár etnikai arculatának XX. százada a „holtak városa” tükrében. *Néprajzi Látóhatár* 2000. 1–2. sz. 9–28.
- TESSEDIK Sámuel – BERZEVICZY Gergely
- 2004 *A parasztok állapotáról Magyarországon* (Válogatta, szerkesztette a bevezetést és az életrajzokat írta Zsigmond Gábor). Neumann Kft., Budapest
- OROSZ Ildikó – CSERNICSKÓ István
- 1999 *The Hungarians in Transcarpathia.* Tinta Publishers, Budapest
- ORTUTAY Gyula
- 1941 *Magyar népművészet.* I-II. KIADÓ, Budapest
- ÖRDÖG László

1943 *Szőlőprés és abora rajza. Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya Ugocsai kutatótáborának anyagából.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 4620.

UNG megye

1998 *Írások Ung megyéről* S. Benedek András (szerk.). Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest

UJVÁRINÉ KERÉGYÁRTÓ Adrienne

1943 A magyar népművészet. In: Bartucz Lajos (szerk.): *A magyar nép.* Singer és Wolfner Irodalmi intézet Rt. kiadása, Budapest, 305–339.

UJVÁRY Zoltán

1995 *Kunt Ernő fejfái.* In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Miscellanea I. Folklor és etnográfia* 89, 321–326.

USZKAY Mihály

1996 Tiszaháti népelet Bereg megyében. In: S. Benedek András (szerk.): *A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Beregszász – Budapest, 15–22.

VAJKAI Aurél

1943 A magyar nép életmódja. In: Bartucz Lajos (szerk.): *A magyar nép.* Singer és Wolfner Irodalmi intézet Rt. kiadása, Budapest, 136–200.

VARGA János

2014 A gazdálkodás eszközei. In: Ratkó Lujza (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 455–477.

VARGA Sándor

- 1999 Népi építészeti kutatások Kárpátalján 1945 előtt. In: P. Punykó Mária (szerk.): „Madarak voltunk...” *Kárpátaljai néprajzi írások*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 82–100.

VÁMSZER Géza

- 1977 *Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

VÁRADY Gábor

- 2012 Máramarosmegye. In. : *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész)*. Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 437–461.

VÁRI FÁBIÁN László

- 1992 *Vannak ringó bölcsők. Kárpátaljai magyar népballadák*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

VIGA Gyula

- 1994, a Néhány megjegyzés eszköz kultúránk vizsgálatához. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Huszonegy néprajzi közlemény*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadványa, Debrecen, 191–195.

- 1994, b Tűzikutyák a Herman Ottó Múzeum néprajzi gyűjteményében. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Huszonegy néprajzi közlemény*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem kiadványa, Debrecen, 149–154.

- 2007 *Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza*. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke kiadványa, Debrecen

VISKI Károly

- 1941 Díszítőművészet. In: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajzának* második kötete. Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 274–395.

- 1941a *A hagyomány tárgyai.* In: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajzának* második kötete. Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 396–443.
- 1941b *Bútorzat. Világítás. Mesterkedés.* In: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajzának* első kötete. Második kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 217–323.

VISKI KRÜZSELYI Bálint

- 1996 *A megyét lakó egyes nemzetiségek jellemrajza. A magyarok.* In: S. Benedek András (szerk.): *A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig.* Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Beregszász – Budapest, 81–88.

ZELNIK József (SZERK.)

- é.n. *Gyermeki játékok.* Válogatott néprajzi és művészettörténeti tanulmányok. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest

ZORJA/Hajnal

- 1995 *A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944).* Csatóry György (szerk.). Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest

ZORKÓCZY Miklósné

- 1998 *Magyar parasztviseletek. Nagydobrony.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma EA 27793.

ZUBÁNICS László

- 2000 *Guti körkép.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest

ZSUZEK Antal

- 1896 *Vegyes néprajzi gyűjtés (népszokások, babonák). Ugocsa megye.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma. EA 3750.

Tartalom

I. Bevezető gondolatok.....	3
II. Betekintés a tárgyi kultúra kutatásában elért legfontosabb eredményekbe.....	16
II. 1. Általános kutatástörténeti adalékok.....	16
II. 2. Magyar néprajzkutatás Kárpátalján.....	29
III. Ugocsa vármegye és Salánk község helytörténeti vázlata.....	43
III. 1. Ugocsa vármegye a történelem viharáiban.....	43
III. 2. Salánk múltja.....	48
IV. Az ugocsai parasztporta.....	57
IV. 1. Település, telek.....	58
IV. 2. Kerítés.....	62
IV. 3. Lakóház.....	65
IV. 4. Gazdasági udvar.....	95
IV. 4.1. Élelmiszertárolás.....	97
IV. 4.2. Az állattartás épületei.....	101
V. Hagyományos gazdálkodás Ugocsában (Salánk egykori mezőváros példáján).....	105
V. 1. Zsákmányoló gazdálkodás: gyűjtögetés, halászat, vadászat.....	107
V. 2. Termelő gazdálkodás.....	110
V. 2.1. Földművelés.....	110
V. 2.2. A gabona aratása.....	115
V. 2.3. A szemnyerés módjai.....	119
V. 2.4. A széna gyűjtése és tárolása.....	122
V. 2.5. Gyümölcsészet, szőlészet, borászat.....	125
V. 2.6. Állattartás.....	127
V. 3. Közlekedés, szállítás.....	132
V. 4. Házi munkák, társas munkaalkalmak.....	139
V. 4.1. Örlés, kenyérsütés, tésztanyújtás.....	139
V. 4.2. Mosás.....	140
V. 4.3. Lekvárfőzés.....	141
V. 4.4. Disznótor.....	142
V. 5. Népi mesterségek, háziiparok.....	143
V. 5.1. Seprűkötés.....	143
V. 5.2. Kosárfonás.....	144
V. 5.3. Kenderfeldolgozás.....	146
V. 5.4. Famunkák: a barkácsoló parasztembertől a háziiparosig.....	152
V. 5.5. Kovácsmesterség.....	154
V. 5.6. Fazekasmesterség.....	155
V. 6. A paraszti gazdálkodás utolsó évtizedei (a 20. század. derekától bekövetkezett gazdasági változások).....	157
VI. A salánki bodnárok.....	165
VI. 1. Anyagok.....	167
VI. 2. Szerszámok, eszközök.....	168
VI. 3. Alapműveletek, munkamenet.....	177
VI. 4. Termékek.....	183
VI. 5. Bodnárok Salánkon.....	186
VI. 6. Bodnárportrék.....	188
VI. 6.1. Sipos Béla.....	188
VI. 6.2. Kalanics Béla.....	189
VI. 7. Következtetések.....	189
VII. A hagyományos magyar viselet Ugocsában.....	191
VII. 1. A kárpátaljai magyar népviselet kutatásának forrásai.....	193

VII. 2. Az ugocsai népviselet.....	200
VIII. A népi élet egyéb tárgyi emlékei.....	219
VIII. 1. Gyermekjátékok.....	219
VIII. 2. Népi hangszerek.....	220
VIII. 3. A népszokások tárgyi kellékei.....	221
VIII. 3. 1. Esküvő.....	223
VIII. 3. 2. Húsvéti szokások. A salánki viaszos hímes tojás.....	224
VIII. 3. 3. Karácsonyi népszokások. Betlehemezés.....	226
VIII. 4. Szakrális tárgyak.....	230
VIII. 4. 1. A salánki református egyház tárgyi emlékei.....	230
VIII. 4. 2. A salánki görög katolikus egyház tárgyi emlékei.....	233
IX. Összegzés.....	235
X. Summary.....	248
XI. Az adatközlők névsora.....	251
XII. Irodalom.....	254
Tartalom.....	296

MELLÉKLET (külön kötetben)